

HELYTÖRTÉNET ÉS HELYI KÖZÖSSÉG

A HAMVAS BÉLA PEST MEGYEI KÖNYVTÁR
III. HELYTÖRTÉNETI KONFERENCIÁJÁNAK ELŐADÁSAIBÓL

PMK
HAMVAS BÉLA
PEST MEGYEI
KÖNYVTÁR

2026

A Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár 2025. május 14-én rendezett konferenciáján
elhangzott előadásokból válogatva készült a tanulmánykötet.
hbpmk.hu/hh2025

Szerkesztő: Kovács Katalin

Műszaki szerkesztés: Nagy Réka

Kiadó: Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár
2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

Felelős kiadó: Dr. Tóth Máté igazgató

Borítókép: Pásztor Balázs

ISBN 978-963-7521-98-0

HELYTÖRTÉNET ÉS HELYI KÖZÖSSÉG

A HAMVAS BÉLA PEST MEGYEI KÖNYVTÁR
III. HELYTÖRTÉNETI KONFERENCIÁJÁNAK ELŐADÁSAIBÓL

Szentendre, 2026

TARTALOM

<i>TÓTH MÁTÉ:</i> Köszöntő	5
<i>BALOGH GÁBOR:</i> Sorsfordító évek – A félelem évtizede	7
<i>BÁTONYI PÁL:</i> Dömörkapu	18
<i>BEZECZKY ANIKÓ:</i> Szob a II. világhégés idején	23
<i>CZENTÁR LÁSZLÓ:</i> Dicskei Várad József régészeti tevékenysége és pátyi leletek a 19. században	42
<i>CZÖNDÖR MIHÁLYNÉ:</i> Pusztaszabolcs múltjával foglalkozó helytörténeti kötetek. Finomítói emlékek	56
<i>CSÓKA GÉZA:</i> Monorierdő településelődjének, a Pest vármegyei Újfalunak középkori birtokosai II. (1386-1465)	62
<i>DEMÉNY BALÁZS:</i> Vendégváró vagy -verő falu? A középkori Isaszeg társadalmá	77
<i>ETO-PAPP BEÁTA – SUZUKI-BERKES KATALIN:</i> Időkapzsula a könyvtárban. Radó Gyuláné Kenesei Ilona isaszegi népdalgyűjtéseinek felkutatása és annak a helyi közösségre gyakorolt hatásai	92
<i>FÁBIÁN ERIKA:</i> Költők találkozásá Nógrádverőcén. A Rozsnyai–Dapsy házaspár kulturális vonzásában	108
<i>FOGARASY ATTILA:</i> A pilisvörösvári Nagyboldogasszony plébániatemplom oltára	115
<i>KABDEBÓ-LADIK LÍVIA:</i> Egyleti könyvtáraktól a közkönyvtárig. A 100 éves Ceglédi Városi Könyvtár létrejöttének előzményei	130
<i>KASSAI RITA:</i> Régmúlt idők elbeszélései. Rákosszentmihály	140
<i>KOCZÓ JÓZSEF:</i> A Perőcsényi Tájház és gyűjteménye	160
<i>LAURINYEZ PÉTER PÁL:</i> Kóczán Mór, a sportoló és a lelkek pásztora	183
<i>OTTOMÁNYI KATALIN:</i> A szentendrei tábor késő római temetőjének anyaga egy helyi magángyűjtemény	191
<i>REMETE ADRIÁN:</i> Háborús károk források tükrében – Soroksár újjáépítésének története a második világháború után	202
<i>SCHRAMEK LÁSZLÓ:</i> Szőlőművelés és borkészítés Vácott 1686–1848 között	213
<i>SZILAI ANIKÓ:</i> „Izzik a parázs”. Cegléd 19. századi története egy regény lapjain	220
<i>TOPOR ISTVÁN:</i> Emberek az embertelenségben. Az üllői Csányi József és felesége, Lénárd Anna embermentő tevékenysége	230
<i>VARGA ZOLTÁN:</i> „Semmi máshoz nem mérhető emberi bűn” A gyömrői gyilkosságok maglódi áldozatai Hunka Béla élettörténete tükrében	242

KÖSZÖNTŐ

2025-ben már harmadik alkalommal került megrendezésre a Helytörténet és helyi közösség konferencia a Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtárban azzal a céllal, hogy találkozási alkalmat teremtsen a megyében aktív helytörténészeknek, lehetőséget az eredmények közzétételére, egymás megismerésére, kapcsolatok építésére. 2025-re azt hiszem kimondhatjuk, hogy maga a konferencia is hagyománnyá vált, amely a konferenciakötetekben elérhetővé váló tanulmányokon, valamint a Pest Megyei Digitális Könyvtárban közzétett előadásokon keresztül egy folyamatosan bővülő tudásbázist kínál a helytörténet iránt érdeklődőknek.

Pest megye nagyon különleges adottságokkal bír, ahol a helytörténeti kutatáson keresztül a helyi identitás erősítésének különösen nagy jelentősége van. A főváros közelében lévő településeken nagyon sok a kiköltöző, az újonnan érkezett; sokan közülük eleinte talán csak a zöld környezetet, a családi ház nyugalmaát veszik észre a választott lakóhelyükön. A helytörténet feltárása és velük való megismertetése lehetőséget ad számukra, hogy a településük múltjának ismeretében bele tudjanak helyezkedni abba a sokrétű hagyományba, amely a lakosok életét gazdagabbá teszi. A Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár a helytörténeti kutatás támogatásával azt szeretné elérni, hogy Pest megye települései az ott élőknek ne csak a lakóhelye, hanem az otthona is legyen, amelyet ismerünk, szeretünk, és amire büszkék vagyunk.

Az idei kötetben összesen húsz tanulmány kapott helyet, amelyek tartalmilag annyira sokszínűek, mint maga Pest megye. A szerzők között a professzionális kutatók mellett feltűnnek a települések múltja iránt szenvedélyesen érdeklődő értelmiségiek és lelkes fiatalok is. Történelmi és néprajzi emlékek, a települések életében meghatározó személyiségek; intézmények, szervezetek múltja; örömteli vagy éppen tragikus események elevenednek meg a könyv lapjain.

Jó olvasást, böngészést, nagy felfedezéseket kívánok az olvasónak!

Dr. Tóth Máté

SORSFORDÍTÓ ÉVEK – A FÉLELEM ÉVTIZEDE

Jelen tanulmányban két kérdésre keresem a választ: mi válhatta ki 1) a nemzetiszocialista és hasonló eszmék kedvező fogadtatását Mendén; 2) a helybeli policájok és támogatóik részvételét a gyömrői gyilkosságokban. Mindkét kérdés évtizedeken keresztül politikailag kényes témának számított. Még napjainkban is. Különösen azért, mert a történetek óriási traumát okoztak a faluban. Az események egyes emberek sorsát nemcsak egzisztenciálisan érintették, hanem a falu jövőjére is mély hatást gyakoroltak. Valahányszor ezekről kérdeztem a helybelieket, a többségük bezárkózott vagy hátrított: nem emlékeznek semmire, nem tudnak róla... Mintha az érintettek szerették volna az emlékezetükből, illetve a falu történetéből örökre kitörölni.

A nemzetiszocialista és hasonló eszmék kedvező fogadtatására helyben semmilyen irathoz sem tudtam hozzájutni, mert annak idején minden hivatalos dokumentumot eltüntettek, vagy archiválásra leadtak. A levéltári iratok jelentős hányada viszont a háború alatt megsemmisült. Ezért másod- és harmadforrások felhasználásával lehetett például a mendei főkerület nemzetiszocialistáinak, illetve a nyilaskereszteseknek a vezetőségét és ténykedéseit rekonstruálni.

Hasonló a helyzet a gyömrői gyilkosságokhoz kapcsolódó helybeli eseményekkel. Még napjainkban is az emlékezetből törlés (*damnatio memoriae*) szándéka hatja át az azokban résztvevők neveit és cselekedeteit. A kutatások során azonban számos olyan dokumentumot sikerült fellelnem, amelyekről csak le kellett rázni a port, illetve amelyeknek még a megléte is félelemmel töltötte és tölti el az embereket.

A KEZDETEK

A 20. század első felében Mende három településrészéből *Bille* pusztát teljes egészében, *Mende* helységnek pedig egy részét (417 holdat) a *Kohári-Coburg* örökösök hitbizományban, a földterület másik, túlnyomó hányadát viszont a helybeli telkes gazdák birtokolták. A termőföldből elenyésző mennyiségben az egyházaknak és a tanyabirtokosoknak is jutott. A harmadik

---

¹ Dr. Balogh Gábor PhD. Nyugdíjba vonulásáig, 2013-ig a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológia Intézet docenseként dolgozott. Nyugdíjas éveiben Mendén helytörténeti kutatásokat végez. Ezalatt két könyve és számos írása jelent meg. A *Mendei kisokos* című helytörténeti füzet sorozat szerzője. Legújabb könyve: *Hét évszázad nyomdokain – Barangolások Mende múltjában*. Mende, Mende Község Önkormányzata, 2025. 300. p.

településrész, *Pusztaszentistván* 1861 óta *Baumgarten* birtoknak számított. A Kohári-Coburg örökösök a földeket haszonbérbe adták. Az 1910-es évektől 1934 szeptemberéig a *Rosenfeld* családnak: előbb az apa, utána a fia, Sándor pályázta meg sikerrel. Az 1920-as években épített Mendei Téglagyárat szintén *Rosenfeld Sándor* vette bérbe. Következésképpen a település lakosságának meghatározó kenyéradó gazdáiként a faluban Rosenfeldéket és Baumgartenéket emlegették, a többi földbirtokos (telkes gazdák, egyházak) csupán egy töredéknek biztosította a megélhetését. A férfiak 5%-a, a mintegy másfél-két tucat férfi kihasználta a vasút adta lehetőségeket, és alacsony beosztásban a MÁV-nál dolgozott, vagy Mende és Budapest között ingázott. Ezen kívül a falu lakossága más jelentős megélhetési forrással nem rendelkezett.

A tulajdon- és birtokszerkezet aránytalansága tekinthető az egyik fő tényezőnek a helyi politikai viszonyok alakításában. A vallás a megélhetés biztonsága szempontjából annyiban orientálta az emberek beállítódását és viszonyulását a közülethez, amennyiben a helyi egyházi személyek (plébános, lelkész) hatni tudtak a hívekre. A két egyházközség (gyülekezet) ugyanis jelentős vagyonnal nem rendelkezett, következésképpen a helység foglalkoztatási viszonyait érdemben nem befolyásolhatta. Mégpedig azért, hogy

a) a földjeit saját erőből nem tudta megművelni (ezért haszonbérbe adta), továbbá

b) a hívek többsége szegénységben élt (ennél fogva a kötelező egyházi díjak fizetése is gondot okozott nekik, néhányuk kivételével állandó hátralékban voltak),

c) az egyházközség (gyülekezet) pedig permanens forráshiánnyal küzdött, hiányt hiányra halmozott (gyűjtések és központi támogatás nélkül fizetéseképtelennek minősült).

Az a néhány fő, aki a templom körül tevékenykedett, szinte „alamizsnáért” és a túlvilági jutalomért végezte a munkát.

Ami a falu *élelmiszer-ellátottságát* illeti: bár Mendén a szövetkezeti mozgalomnak köszönhetően a lakosságot az önellátásra törekvés jellemezte, mégis sok minden a kevés számú, zsidónak minősülő személy befolyása alatt állt. A terményfoglalmat és a kiskereskedelmet jelentős arányban a zsidó *Strasser* (Sugár) család tagjai, illetve rokonsági hálójá tartotta kézben. Az adatok szerint mindössze egyetlen zsidó származású helyezkedett el fizikai munkakörben: ő gyári munkásként dolgozott. Összegezve a viszonyokat: Mende földműves lakosságának megélhetése döntően két zsidó családtól, a *Rosenfeld* és a *Baumgarten* családtól, illetve kiskereskedelmi árukkal ellátottsága a *Strasser* családtól, e családok rokonsági hálójától, valamint kapcsolatrendszerétől függött.

A PÁRTOSODÁS CSÍRÁI

A gazdasági és társadalmi helyzet, valamint a mélyszegénységhez közeli állapot szükségszerűen vonta maga után a lakosság elégedetlenségét, illetve fogékonyágát az új ideológiák iránt. Az 1920–1945 közötti időszakban a vallásellenes mozgalmaktól a magukat felekezettőlottinek beállító és hirdető pártokig, eszmei áramlatokig valamennyi jelentősebb eszmerendszer talált magának helyi követőt.

A faluban 1919-ben szinte elemi erővel jelent meg a tanácsrendszer és a kapcsolódó kommunista áramlat. A kommunista ideológia a párt betiltását követően a szociáldemokraták között élt tovább. A tanácsrendszer bukása után néhány aktivista és szimpatizáns a Horthy-rendszer csendőrségének a látókörében maradt. A csendőrség kommunista gyanús személyekként vette nyilvántartásba és tartotta megfigyelés alatt a mendei születésű *Hajós Ignácot* (született: 1880), *Jakubec Ferencet* (sz.: 1908), *Lilik Mihályt* (sz.: 1887), *Mihala Pált* (sz.: 1880), valamint a mendei lakos *Papacsek Józsefet* (sz.: 1888), továbbá a mendei születésű és lakos *Potrák Jánost* (sz.: 1892) és *Sugár Bélát* (sz.: 1884).²

Az 1930-as évek másik jelentős helyi politikai áramlatának a nemzetiszocializmus számított. Mozgalmi szintű változata az évtized közepére szervezeti szintet öltött. 1935 és 1939 között a helyi és a környékbeli politikai élet meghatározó szervezeteként, 1939 után pedig nyilaskeresztes alakulatként vett részt a küzdelmekben. Fő riválisuknak a kisgazdákat tekintették, mert célközönségként mindketten a gazdatársadalmat célozták meg.

A kisgazdák az 1944. évi betiltásukig a Független Kisgazda- és Földmunkás Párt (a továbbiakban: FKgP) helyi szervezeteként alakultak meg. Vezetőjüknek a római katolikus *Inglis Ferenc* gazdálkodót választották. 1945 előtt – részben a helybeli vallási ellentétek miatt – komolyabb támogatottságot nem tudtak elérni.

Végül említést kell tenni a mindenkori kormánypártokról, nevezetesen a Nemzeti Egység Pártról, amelynek vezetője *Aczél Károly* uradalmi intéző volt. A helyi szervezet a mindenkori kormány politikáját követte és ültette a gyakorlatba, illetve képviselte az előljáráson.

A továbbiakban szűkítsük vizsgálódásunkat a témának megfelelően a nemzetiszocialista mozgalom mendei vonatkozásaira.

2 Vö.: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/magyar- kiralyi-belugyminiszterium-allamrendeszeti-kartotekrendszere-csendorkartonok/?search=Mende&term=eyJxIjoiTWWuZGUuLjRmcSl6eyJkYl9pZC16eylwNTg0Y2U1NjVjODI0YjdiN2Y1MDI4MmQ5YTE5OTQ1Yil6IjM4NCJ9fSwic29ydC16InNjb3JlllwiYXEiOiILC1hcVR5cGUiOiIifQ%3D%3D>

1. MENDE NEMZETISZOCIALISTA ÉS NYILASKERESZTES MÚLTJA

Mendén 1935 októberében alakult meg a *Pálffy Fidél*-féle Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt (a továbbiakban: EMNSzP) helyi szervezete, amely azt a feladatot kapta, hogy a környéken terjessze a nemzetiszocialista eszméket. A nemzetiszocialista szervezet megalakításában az orosz-lánrészt egy erdélyi származású pesti ügyvéd, *dr. ifj. Dániel Sándor* (Szilágysomlyó, 1894–?) vállalta. Ő rendszeresen megfordult Mendén. Munkájából adódóan több helyi lakost képviselt, eljár az ügyeikben. Ezáltal sikerült a gazdatársadalom egyes tagjait a nemzetiszocialista ügynek megnyerni.

1.1. ÚTON A FŐKERÜLETI STÁTUSZHOZ

A nemzetiszocialista párt megalakulásakor vezetőjének az evangélikus ifj. *Glózik Jánost*, helyettesének pedig a római katolikus *Béres Jánost* választotta.³ A helyi szervezet létszáma gyorsan növekedett. Az adatok azt jelzik, hogy igény mutatkozott a nemzetiszocialista eszmék iránt, amelyek két fő kérdésben csúcsosodtak ki: a földkérdésben és a zsidókérdésben. Minden más csak ezek után következett.

A tagság meghatározó személyei a helyi középréteghez tartoztak. A telkes gazdák közül is többen szimpatizáltak a politikai elképzelésekkel.

A Mendei főkerület tagszervezetei

Ecser, Gyömrő, Hosszúberek-Péteri, Maglód, Szentmártonkáta, Tápiósáp, Tápiósüly (ez utóbbi két község ma: Süllyáp), Tápiószecső, valamint Úri.

Bartos István, Gutai Mihály, Jámbor István, Konda Mihály, Kriskó Mihály, Lilik István, Molnár Jenő, Nagy Mihály, Pinczel Mihály, Szerencsés István stb. aktivitása hamarosan meghozta az eredményt: 1936-ra Mende már a legmagasabb területi szintre, a főkerületi státuszra emelkedett (EMNSzP Mendei főkerülete).⁴

A helyi szervezet és a főkerületi státusz komoly megterhelést jelentett és nagypolitikai látásmódot követelt a vezetőktől. Jelentősebb politikai tapasztalat hiányában a főkerületi ügyeket a budapestiek vitték, a mendeiek csak a főkerületi rendezvények előkészítésében és szervezésében, a pártpropaganda terjesztésében működtek közre.

A főkerületi *tagtoborzás* elég változatosan történt.⁵ Általános szervezési módszernek számított, hogy az adott céltelepülésen megnyernek egy-két ismert gazdát vagy tehetős embert, akik meghirdetnek

3 Vö.: *Nemzeti élet*. XVI. évfolyam 22. (1936. május 31. 5. oldal), 23. (1936. június 7. 5. oldal), 30–31. (1936. augusztus 2. 6. oldal) és 32–33. (1936. augusztus 16. 7. oldal) számai.

4 Vö.: Bátoróság. Hivatalos pártközlöny, 1936. október 28-i szám 4. oldal; továbbá: *Magyarság*. A magyar nemzeti szocialista mozgalom napilapja 1939–1940. számai; *Pesti Újság* 1940–1941. évi számai.

5 Vö. MNL PML IV. 401. ad 37/biz. 1937. Kelt: 1937. július 3.

egy *nagygyűlést*, és oda a főkerületért felelős személyek, a környékbeli tagszervezetek képviselői, megbízottjai lemennek, és propagandabeszédek hangzanak el. Ezt követően, de még a rendezvény hatása alatt megalakítják a helyi szervezetet.

Ennél sokkal aprólékosabb és fárasztóbb műveletet is alkalmaztak, amikor nyilvános ülések helyett *személyenként* győzködtek embereket. Az eljárás nemcsak fáradtságosnak, hanem költségnek is bizonyult, és az eredmény sem biztos, hogy arányban állt a ráfordítással.

A pártrendezvények főként azoknak az érdeklődését keltették fel, akik megfelelő helyzetbe akartak kerülni, amikor földosztásra kerül majd sor (és ezáltal növelni tudják meglevő földjeik méretét).

1.2. A HELYI GYAKORLAT

Helyi szinten a szervezet főként a helyi ügyek intézésére, illetve rendezvények tartására koncentrált. Igyekezett kihasználni az állami és egyházi ünnepeket. Ilyenkor testületileg vonultak a templomokba (az evangélikusok az evangélikusba, a római katolikusok a római katolikus templomba). Ragaszkodtak a zászlószenteléshez vagy a hősök emlékművének a megkoszorúzásához. Évente többször szerveztek mulatságokat – rendszerint a Trepák- vagy olykor a Szuhányi-féle vendéglőben. De sikeresen indítottak jelölteket a helyi választásokon is: egyre több, a nemzetiszocialista pártszervezet által támogatott jelölt került be a községi képviselőtestületbe, illetőleg 1937-ben *Lányi Gyula*, a párt támogatottja lett a mendei főjegyző...

A kezdeti lelkesedés azonban az 1930-as évek végére kifulladásra látszott. A helyi szervezet kénytelen volt tagrevíziót végrehajtani és többektől megválni. Gyakorlatilag a nyilaskeresztes párt és a nemzetiszocialista párt egyesülése oldotta meg a helyzetet: a Mendei főkerület 1939-ben megszűnt, a nemzetiszocialista párt helyi szervezete átalakult és betagozódott a nyilaskeresztes pártba. Az átalakulással vezetőségváltás is történt. Az új szervezet vezetőjévé *Kriskó Jánost*, helyettesévé *Bartos Istvánt* választották, akik 1944 novemberéig töltötték be ezt a tisztséget.

Az új szervezet vezetősége igyekezett a korábbi ismertséget a nyilaskeresztesek körében is megőrizni, jó kapcsolatokat ápolt a nyilas központtal, továbbá az erdélyi származású *Bálint György* (1905–1970) katolikus plébánoson keresztül *Endre László* (1895–1946) fajvédő politikussal, későbbi belügyi államtitkárral. A helyi szervezet tagjai közül volt, aki a budapesti központban, az Andrássy út 60-ban dolgozott...

1.3. SZÁLASI LÁTOGATÁSA

Az országos nyilaskeresztes vezetőség sem feledkezett meg a mendeiekről, számos formában ismerték el politikai aktivitásukat. Végül *Szálasi Ferenc* (1897–1946) pártvezető a nyilaskeresztes párt prominens tagjaival 1941. szeptember 7-én szintén ellátogatott a faluba.

A fogadására a Hangya szövetkezet boltja és *vitéz Rojtos János* házának kerítése közé hatalmas díszkaput építettek. Ott tolongott a falu apraja-nagyja; mindenki, aki csak számított. „Annyian zsúfolódtak a pártirodába, hogy sokan be sem fértek. Az utcán tolongtak az emberek” – emlékezett vissza egy már nem élő szemtanú. „Mindenki látni akarta Szálasit. Úgyhogy az utcán egy pódiumon állva tartotta meg a beszédét” – idézte fel a történeteket egy másik jelenlévő.

Szálasi beszédében elismeréssel szólt Mende nemzetiszocialista múltjáról, méltatta és buzdította a helybelieket. „Legyenek büszkék a testvérek arra, hogy Mendén már 1935-ben megkezdte munkáját a nemzetiszocialista mozgalom, és azóta párhelyiségüket is fenntartották” – mondta. Programbeszédében aktuális kérdésekről szólt. Ígéretet tett, hogyha hatalomra kerülnek, felszámolják a nagybirtokokat és földosztást rendelnek el. A pártvezér mindössze egy-másfél órát tartózkodott a Hangya szövetkezet boltja fölött levő párhelyiségben, szót váltott a nyilaspárt helyi vezetőivel, Kriskó Jánossal, helyettesével, Bartos Istvánnal, valamint a helyi nyilaskeresztes-nemzetiszocialista mozgalom meghatározó személyeivel.

Bár nem ezek az évek voltak a nyilaskeresztesek legemlékezetesebb évei, sokan mégis meghatódtak. Szálasi látogatása mély nyomot hagyott bennük. Akik mertek beszélni, látszott rajtuk a megilletődés.

2. HÁBORÚS IDŐK

Az 1944. év jelentős változást hozott a falu és a nyilasok életében. Közeledett a front. 1944 augusztusában a németek hét mendei zsidót Nagykátára deportáltak, közülük Bálint György plébános – a kapcsolatait felhasználva – többeket kiszabadított, illetve volt, aki útközben megszökött és a mendeiek bújtatták. Az adatok szerint a hét deportált közül a Strasser család két tagja került az Auschwitz-Birkenau-i táborba, ahol 1944. augusztus 15-én mindkettőjüket elgázosították.

A magyar és német csapatoknak nem sikerült a szovjet hadsereget a fővárostól távol megállítani, ezért megkezdtek a Budapest körüli védelmi gyűrű megerősítését. A falunk is bekerült a leendő ütközőzónába: eredetileg Mendénél és környékén (Mende–Monor között) szándékoztak hátráltatni az oroszok előrenyomulását. 1944. november 6-án elrendelték a falu

kiürítését. A lakosság kétségbe esett. Szerették volna elérni, hogy ne itt vívják meg a csatát, és ne evakuálják őket. *Virág Géza* leventeparancsnok felelt a parancsok végrehajtásáért, a falu politikai és igazgatási viszonyaiért. De nem teljesítette a parancsokat: nem hajtotta végre a falu és a leventék kötelező evakuálását, viszont önként bárki elmenekülhetett, illetve nem tartóztatta le a kommunistákat sem. (Ezért a háború után a helyi kommunisták politikailag igazolták és nem internáltatták.) A hadihelyzet gyors változása következtében a szovjet és német csapatok sem Mendén ütköztek meg.

A szovjet csapatok előőrsei november 14-én Kásavölgy felől törtek be. Kisebb lövöldözéseket leszámítva komolyabb csata nem alakult ki. Az adatok szerint egy magyar katona elesett, a többiek megadták magukat. Tűzpárbajra került még sor a téglagyár fölötti dombon, illetőleg a falu Süly felé eső részén: a temetőnél (a „hlínyik”-ben, az agyagosban, ahol a cigánytelep volt) az oroszok beásták magukat, és ágyúval lőtték a tanyáktól nem messze beásott németeket. A német ütegek hamar elhallgattak, jelezve, hogy megsemmisítették őket. Az első vonalbeli harcoló egységek tovább vonultak Budapest irányába.

A falu három napon keresztül hivatalosan is szabad prédának számított. Minden háznál helyeztek el katonákat. Nem számított, hány szobája volt a családnak. Ezért néhány család inkább a konyhában vagy a pincében húzta meg magát. Az elszállásolt katonákon múltott, mennyire éltek vissza a helyzettel. Voltak, akik normálisan viselkedtek; sőt, még meg is védtek a szállásadó családot, de sokan kihasználták a „lehetőséget”.

A katonai megszállás hat hétig tartott. Ezalatt – a témánk szempontjából – két jelentős esemény történt. Az egyik a közigazgatást érintette: a közigazgatás kezdett helyreállni. A vezetőség az újjáalakult szociáldemokrata és kommunista párt, valamint a kisgazdapárt tagjai és szimpatizánsai közül került ki. Az utasítások eleinte főként az oroszok részére végzendő beszolgáltatásokról, leadásokról, közmunkákról, illetve a kormányrendeletek végrehajtásairól szóltak. Ők intézték az elszámoltatásokat és igazoltatásokat is, a helyiek pedig végrehajtották.

3. A MENDEI POLICÁJOK URALMA

A másik: az orosz csapatok mendei állomásozása idején *Komarniczki* őrnagynak, a falu katonai parancsnokának engedélyével és *Hunka János* kútásó vezetésével megalakult a községi rendőrség, vagy ahogy akkoriban mondták: a *policáj*. Létszáma hamarosan elérte a 15 főt. Valamennyien az *alsóbb rétegből* verbuválódtak, a kommunista párt tagjai lettek és annak felügyelete alatt ténykedtek. Az utasításokat a gyömrői gyilkosságokban elhíresült személyek adták.

3.1. A REVANSVÁGY ÁLDOZATA: ACZÉL KÁROLY

A mendei policájok összesen 160 helyi lakos elszámoltatásában és igazoltatásában működtek közre. Legismertebb és legfelháborítóbb rémtettüknek Aczél Károly (1888– 1945) volt uradalmi intéző meggyilkolása tekinthető. Aczél – mintha megérezte volna – annak idején az orosz csapatok elől Budapestre menekült. A helyi policájok azonban kényszerítették a parádés kocsisát, hogy csalja vissza. Április 27-én érkeztek Billére. Még aznap megjelentek a policájok, s mint egykori nyilast letartóztatták. (Aczél valójában a kormánypárt helyi vezetőjeként politizált.) A policájok lehetővé tették, hogy bárki, akinek sérelme van Aczéllal szemben, „leverje” rajta... Este és éjszaka a Községháza földszintjén (a Pest felőli oldalon) kegyetlen kínvallatásnak vetették alá. A távoli szomszéd házakban is hallani lehetett jajveszékelését, mígnem április 28-án már csend lett. A vallatásra használt szoba utána vérben úszott. A kommunisták Krupka Jakab gyömrői főszolgabíró aláírásával viszont olyan jelentést küldtek, hogy Aczél Károly szemüvegével felvágta az ereit; mire észrevették, már elvérzett és meghalt. – A halála után – a közfelháborodás miatt – boncolást végeztek Aczélon. A boncoló orvost, valamint azt a két helybélit, akik felravatalozva látták, megdöbbsentette a látvány. A tények (péniszamputáció, keze leválva a testéről stb.) kizárták, hogy öngyilkos lett volna; egyértelmű, hogy meggyilkolták. A kínvallatók és gyilkosai egy-két „elszámoltató civil” és néhány helyi policáj volt.⁶

Ketten, látván mit kell művelniük és mit tettek Aczél Károllyal, megundorodtak, és elhagyták a rendőrséget. Ezáltal a mendei policájok létszáma 12 főre csökkent. (Az egyik policájt két részeg orosz katona még februárban lelőtte.) A történetek miatt néhányan (íj. Barancsok János, Benkovics Pál, Durázi István, Fabók Ferenc, Hajdú István, Hunka János, Huszák Mihály, Kónya József és Krajczár István) a pestvidéki törvényszék fogházába kerültek.⁷ Az igazságügy-miniszter 1946. január 3-án kiadott rendeletére hivatkozással azonban szabadon engedték őket: „ebben az ügyben további rendelkezésemig sem letartóztatást, sem bármilyen nyomozási cselekményt nem szabad foganatosítani.”⁸

Aczél Károly, uradalmi intéző

Élt 57 évet. A halál oka súlyos bántalmazás, megcsonkítás.

A gazdasági akadémiát Kassán végezte 1910-ben. A 12. K. u. K. gyalogezrednél töltötte ki önkéntes idejét 1910–1911-ben, ahol tiszti vizsgát tett. Az I. világháborúban ezredével az orosz harctéren küzdött, fogságba esett, 1920-ban tért haza hadnagyként.

1934 előtt a pusztavacsi uradalom tisztviselője, 1934 októberétől pedig Mendén a Coburg hercegi uradalomban uradalmi intéző.

1944-ig Mendén a Nemzeti Egységpárt / NEP/, a római katolikus egyház és iskolaszék világi elnöke volt.

⁶ Palasik 2010-ben megjelent könyve 118. oldalán Durázi Istvánt és Rojcsik Pált nevezte meg kínvallatóként. A meginterjúvölt egykori policáj szerint a kínvallatók többen voltak. Ezt bizonyítja a letartóztatottak névsora, vö. *Nemzetgyűlési Napló*. 1945. I. kötet, 642. hasáb, továbbá Palasik 2010: 126–131.

⁷ *Nemzetgyűlési Napló*. 1945. I. kötet 640–643. hasáb.

⁸ Ugyanott. 642. hasáb.

3.2. A BOSSZÚFAKTOR NÉHÁNY ÜLDÖZÖTTJE

Nemcsak a revánsvágy, hanem a bosszúfaktor is működött Mendén. Könnyen a bosszú áldozatává válhatott volna *Bálint György* plébános. Szerencséjére a „bosszú óráiban” nem tartózkodott Mendén. 1944. novembertől – mint főhadnagy – tábori lelkészi szolgálatot teljesített az I/1-es zászlóaljnál a budai várban. A háború végén leszerelték, és visszakerült Mendére. A bosszúvágyók többször el akarták fogni, többek között a Mendei Nemzeti Bizottság rendeletére, de a hívek szembeszálltak a Bizottság döntésével és az asszonyok, illetve Schulz Richárd elbújtatták a plébánost. Sőt, az is előfordult, hogy az új vezetés kezei közül a területért felelős orosz őrnagynak és katonáinak közbelépése mentette ki, és ezzel megakadályozták, hogy a bosszúra szomjazók meglincseljék.⁹

Valószínűleg egy jóakarató mendei policájnak köszönheti életét a falu volt vezető jegyzője, *Lévay Alajos*. Már ásatták vele a sírját, amikor az, akinek a sírba kellett volna lőnie, megkönyörült rajta: „Maga, főjegyző úr annak idején jót tett velem, ezért meghagyom az életét” – mondta.¹⁰ A volt főjegyzőt 1946 szeptemberéig internálták. Ezt követően – 1947. augusztusáig – rendőrhatalósági felügyelet alá helyezték.

A mendei Nemzetőrök volt parancsnoka, *Virág Géza* sem kerülte el az elszámoltatást. A bosszú óráiban ő sem tartózkodott Mendén. Viszont csak azt követően igazolta a Mendei Nemzeti Bizottság,¹¹ miután sikerült bebizonyítani, hogy nem hajtotta végre a parancsot, amellyel elrendelték a falu kiürítését, a harmadik csoportbeli [17–21 év közötti] leventék összeszedését és elvezetését, valamint a kommunista listán szereplő egyének összeszedését. „Igazolásul szolgáljon az – fogalmazott az 1945. április 9-én kelt levelében –, hogy a faluból senkit nem kényszerítettem a község elhagyására, továbbá a kommunista tagokat, valamint a levente ifjakat sem szedtem össze”.¹²

ZÁRÓ GONDOLATOK

Visszatérve a kiindulóponttra, okkal vetődik fel a kérdés: milyen előzmények és magatartások támasztják alá a nemzetiszocialisták felfogását? A fentiekből kitűnik, hogy:

- 1) Mende két meghatározó munkáltatója évtizedekre visszamenően zsidó származású volt.
- 2) A kereskedelmi forgalom jelentős tényezőinek a zsidó származásúak számítottak.

⁹ Vö. Bálint György népbíróági aktája, BFL Nb. VI. 1767/1946. ügyszám.

¹⁰ Vö. Palasik 2010, 140.

¹¹ A Mendei Nemzeti Bizottság tagjainak névsorát vö.: MNL PML 1945. évi XVII–96. 38/7/1945. ügyszámon.

¹² Vö. MNL PML 1945. évi XVII–96. 38/1945. ügyszám. A Mendei Nemzeti Bizottság iratai.

3) A kommunista eszmék helybeli propagálásának úttörői a zsidó származásúak közül kerültek ki.

4) A mendei téglagyár haszonbérője és csődbe vívője szintén zsidó származású személy volt.

Mindez, valamint a földosztás ígérete elégséges motiváló erőnek bizonyult a nemzetiszocialista eszme iránti fogékonysághoz. Ezek a mögöttes tényezők jelentős mértékben befolyásolták a mendeiek törekvését.

Míg az 1930-as évek közepétől az 1940-es évek közepéig tartó időszak a törekvő mendeiek számára sorsfordító éveknek bizonyultak, addig az 1944 novemberétől 1946-ig eltelt időszakban a félelem uralkodott közöttük. 1945-ben Mende alsóbb néprétegéből revánsra és bosszúra vágyó emberek kerültek hatalomra az evangélikus Hunka János kútásó vezetésével. A policájok az úgynevezett „nadrágosokat” és korábbi politikai ellenfeleiket (egyházi személyt, gazdatisztet, környékbeli postavezetőt, telkes gazdát stb.) elhurcolták, és közülük többeket Gyömrőn vagy környékén bestiális módon meggyilkoltak.

A nemzetiszocialisták és nyilaskeresztesek sem kerültek el az elsámoltatást (igazoltatást)... Mit tettek és nem tettek a mendei nemzetiszocialisták, illetve nyilasok? Legfőbb bűnökként rótták fel, hogy:

- egyetértettek a zsidók visszaszorítására hozott törvényekkel,
- felléptek a kommunistagyanús személyekkel és a kisgazdákkal szemben (ellenérdekű feleknek tartották őket).

Víszont javukra írható fel, hogy:

- *nem* tartóztatták le a kommunistagyanús személyeket,
- a deportálás végrehajtását – ahogy tudták – *negligálták* (vö. főjegyző esete),
- *nem* internálták vagy végezték ki őket, pedig 1944 novemberében parancsba kapták (vö. Virág vallomása), illetve
- ahol tudták, *menekítették* a deportáltakat vagy megkönnyítették a helyzetüket (vö. Bálint plébános esetei).

A policájok ténykedésével kapcsolatban igyekeztem minél több szemtanút felkutatni. Csak az egyik érintett hozzátartozója engedte meg, hogy idézzem őt. Talán az ő szavai is elegendők, hogy betekintést nyerhessünk abba a világba, amely a letartóztatottakat fogadta. *„Összeszedtek tehát mindenkit és Gyömrőn egy pincében zsúfolták őket össze, közöttük apámat is. Hogy ott mik történtek, ... részben emlékezni sem akarok rá... A pince zsúfoltsága úgy enyhült, hogy minden este kivittek 4-5 embert az erdőbe, megásatták velük saját sírjukat és abba belelőtték őket. A sírok pontos helyét senki sem tudja. – A mendei gazdákat is sokáig ott tartották, kínozták, főleg a talpukat verték úgy, hogy sokan közülük életük végéig nyögtek a vendéglátás következményeit. – Apám és barátja, B. P. [teljes név] bácsi aránylag szerencsésen úszta meg az ottani*

eseményeket... [Apámat] Gyömrőről az év őszén engedték el... Az öröm azonban nem tartott sokáig, mert október 15-én újabb határozat érkezett és apámat internálásra ítélték. Három évet töltött Valkón, ahol az oroszok erdőirtást végeztek. Vele együtt internálták B. P. [teljes név] bácsit és a katolikus papunkat, Bálint Györgyöt." – A nyilatkozó édesapja az internálás után rendőrhatalósági felügyelet alá került, amelyet 1949 szeptemberében szüntettek meg.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A gyömrői áldozatok. Kézirat. Szerkesztette Bellus János–Gecsényi Lajos, Budapest, 2003.

Balogh Gábor: *A római katolikus egyház és a nemzetiszocialisták Magyarországon. Főbb konfliktusalakzatok és modus vivendi.* Budapest, L'Harmattan, 2015.

Balogh Gábor: *Mende története az 1950-es évek elején. Azok az ötvenes évek...* Mende, Mende Község Önkormányzata, 2017.

Balogh Gábor: *Hét évszázad nyomdokain. Barangolások Mende múltjában.* Mende, Mende Község Önkormányzata, 2025. 300 p.

Foltin Bruno: *A mendei evangélikus egyházközség rövid története.* Kézirat. Mende, 2005.

Karsai László: *Szállasi Ferenc. Politikai életrajz.* Budapest, Balassi Kiadó, 2016.

Palasik Mária: *Félelembe zárt múlt. Politikai gyilkosságok Gyömrőn és környékén 1945-ben.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2010.

LEVÉLTÁRAK

BFL – Budapest Főváros Levéltára

MNL PML – Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltára

FOLYÓIRATOK

Bátorság (1936), az Egyesült Magyar Nemzetiszocialista (Nyilaskeresztes) Párt hivatalos közlönye

Kitartás (1936–1938), az Egyesült Magyar Nemzetiszocialista (Nyilaskeresztes) Párt hivatalos közlönye

Nemzeti élet (1936–1944), keresztény nemzetvédelmi politikai hetilap

Pesti Újság (1936–1938), politikai és gazdasági hetilap

Először 1970-ben jártam Dömörkapun, megtetszett a táj természeti szépsége, vadregényes területe. Legutóbb 2025 tavaszán jártam ott, a Bükkös-patak völgyében. Szentendréről, Izbégen át lehet oda jutni.

„Dömör-kapu elnevezésű hely egyaránt található a Mecsekben és a Visegrádi-hegységben is (gyakran említik a nevét *Dömörkapu* formában, ahogy én is használom). A „dömör” szó oszmán török eredetű, jelentése: megerősített szoros, illetve vaskapu.”² A Wikipédián kívül több útikönyvben is így írnak róla. „A Dömör-kapu neve török eredetű: *Demerkapu*=*Vaskapu*. Nem is egyedülálló elnevezés; a magyar nyelvterületen sokat találunk hasonlót, ahol a víz kapuszerű mély szakadékot vágjt a sziklába.”³ A másik forrásban így írtak róla: „A név török eredetű *demir kapia*” magyarul vaskaput jelent.”⁴

Kutatásaim szerint a Kárpát-medencében gyakran előfordult, hogy egymástól viszonylag távol fekvő hegységek hasonló vagy azonos hangzású nevet viseltek: ilyen a *Bükk hegység* neve Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyék területén, illetve Szilágy vármegyében (ma Románia), az *Avas hegy* Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében és Szatmár vármegyében (ma Románia), a *Rozsály hegy* Máramaros vármegyében (ma Románia) és a *Rozália hegység* Sopron vármegyében (ma Ausztria). Ezek az elnevezések véleményem szerint az avar időszakban keletkeztek. A Dömör szóhoz hasonló hangzású földrajzi nevek, mint például Gömör, Csömör, Ecser, Gyömrő

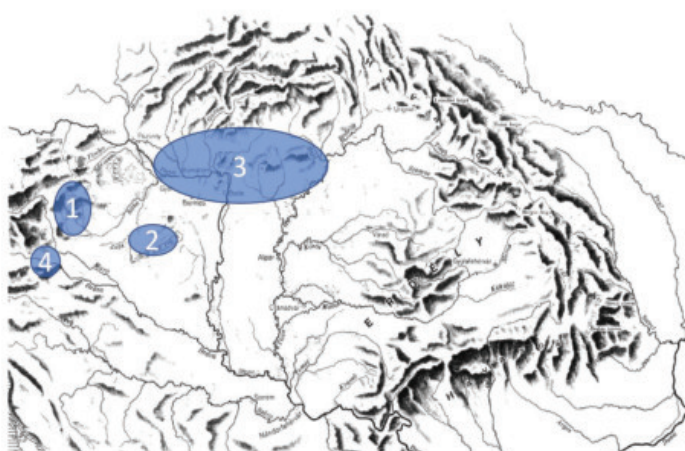
1 Bátonyi Pál nyugállományú honvéd ezredes, a Honvédelmi Minisztérium Védelmi Hivatal osztályvezetője. Publikációi: *A Dunakeszi Helytörténeti Szemlé*ben megjelent írások: Körtvélyes Kesző és Sárfő magyar földbirtokos családjai 1630–1740. 1–4. rész (2008./2. /3., 2009./1. /2.), A Kesző katonai törzs részeinek a mai Dunakeszi területére történő letelepedéséről (2010./3.), A keszői kurucok és Wattay János. A szatmári béke (1711. április 30.) 300. évfordulója alkalmából (2011./3.), Bárány István, Dunakeszi zálogbirtokosa (2012./1.), A Grassalkovichok és Dunakeszi. 1–4.rész (2013./2. /3., 2014./1. /2.), A Wattay család Dunakeszi birtokló tagjai 1–4. rész (2014./3., 2015./1. /2. /3.) ; *A Gödi almanach*ban megjelent írások: Újabb adatok Göd 1526–1736 közötti történetéhez (2008), Avarok, vengerek, frankok, nándorok, magyarok Göd területén a IX. században – Göd nemzetsége a Kárpát-medencében (2009), A Wattay család és Göd (2010), A mai Göd település területének története a 9. században – Östörténeti kutatások (2014.) ; *Az Acta Historica Turiciensis*ben megjelent írások: A magyarok letelepedése a Kárpát-medencében (24. évf. 2. sz., 2009), Avarok, vengerek, frankok, nándorok, magyarok Göd területén a 9. században – A Göd nemzetsége a Kárpát-medencében (25. évf. 3. sz., 2010), Katonai tevékenységek és népmozgások a 9.századi Kárpát-medencében (38. évf. 3. sz., 2023) ; *A Szódiak Híradójában* megjelent írások: Sződ 1526 és 1690 között I–II. rész (2007. nyár, ősz), A Wattay család, akik betelepítették Sződöt (2008. ősz), Tece, Nevel, Sződ és a honfoglalás (2009. nyár), A szódi kurucok és Wattay János (2011. nyár), Sződ kialakulása – a magyarok letelepedése vidékünkön (2011. tél), A székelők őstörténete (2013. tél), Vata, Vác, Wattay egy Kárpát-medencei család (2014. tavasz), Sződ székelőjeseinek nyomában Székelyföldön (2014. ősz), Az 1848-49-es szabadságharc vezetésében a felsővattai Wattay familia tagjai (2015. tavasz), 150 éve történt a kiegyezés (2017. tél); *Monográfia: Székely-fehérlun uralkodók a 9. századi Kárpát-medencében* (Vác, 2022).

2 [https://hu.wikipedia.org/wiki/Dömör-kapu_\(Visegrádi-hegység\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Dömör-kapu_(Visegrádi-hegység))

3 Soproni Sándor: Szentendre, Panoráma 1985.

4 Gaján Éva: Egy nap Szentendrén, 2007.

nem véletlenül találhatók ezen a környéken. Kutatásaim szerint a honfoglalást megelőzően négy őrségünk volt, melyeknek részei még ma is megtalálhatóak.

Őrségek:

1. Ábrán-Odurján 800-805.
(székelyek) **Felsőkethely**
2. Ábrahám 805-814.
(székelyek) **Ábrahámhegy;**
3. Batony-Vácmán 850-860.
(székelyek, palócok)
Nagybátony, Vác;
4. Göd 900-1000.
(magyarok).

1. kép: Őrségeink a Kárpát-medencében.
Forrás: Bátonyi Pál saját szerkesztése

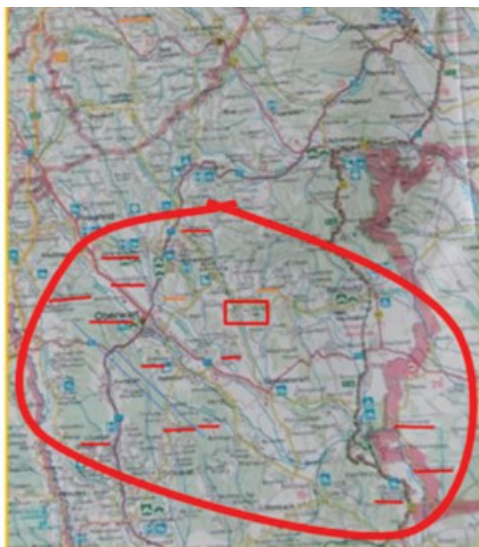
Az 1. őrség 790 körül keletkezett, amikor a támadó frank hadsereg benyomult a Kárpát-medencébe, majd elvonult. A kárpát-medencei hadsereget Ábrahám (Ábrán(y) fehér hun-székely kagán szervezte meg fiával, Adorján (Odurján, Csaba) vezérrel az Őrség területén Felsőkethely központtal, ez lett a nyugati székely hadsereg védterülete.

ÖRLŐC	MEGGYES	ODURIÁN	ÁBRÁN	JENŐ	HALOM
Szovát	Dudor	Vaja	Új	Boroszló	Halond
Bod	Kürt	Telegd	Karácson	Balási	Náznán
Seprőd	Gyáros	<u>Vácmán</u>	Gyerő	Új	Péter
Ecken	Meggyes	Poson	Nagy	Szomorú	György

Székely nemek és ágak katonai rendszere

2. kép: A székely nemzetségek (hadsereg) felépítése. Készítette: Bátonyi Pál.
Forrás: Hermann Gusztáv Mihály: A székelység története. 2012.

Központ: Ábrahámkéthida = **Felsőkethely** (ma Neumarkt im Tauchental, Ausztria)

Őrhelyek: **Őribánya** (ma Bergwerk), **Felsőlövő** (ma Oberschützen), **Alsólövő** (ma Unterschützen), **Őribükkösd** (ma Buchschachen), **Felsőőr** (ma Oberwart), **Alsóőr** (ma Unterwart), **Őrisziget** (ma Siget in der Wart), **Lődös** (ma Litzelsdorf), **Őrállás** (ma Oberdorf im Burgenland), **Őridobra** (ma Neuhaus in der Wart), **Németlövő** (ma Deutsch Schützen), **Horvátlövő és Felsőcsatár**.

Bolgár őrhelyek: **Krumbach**, **Rumpód** (ma Rumpersdorf), **Drumoly** (ma Drumling).

3. kép: Az 1. sz. Őrség. Készítette: Bátonyi Pál.

Forrás: Dr. Somogyi László: A Burgenlandi magyarság. 2004.

805 őszén azonban Krum bolgár kán csapatai legyőzték az avar uralkodót és szövetséget kötöttek Ábrahámmal. Megalakult a Balatoni Fejedelemség Ábrahámhegy központtal és védelmére felállt a 2. sz. Őrterület.

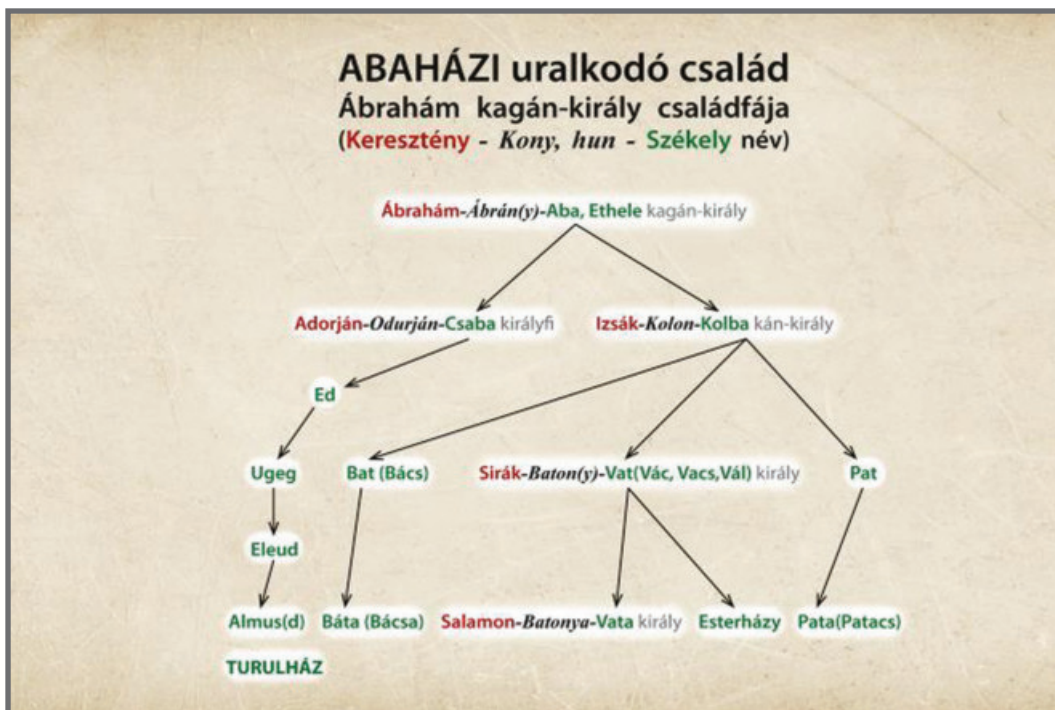

Központ: **Ábrahámhegy**.
Őrsök: **Badacsonyőrs**,
Kisőrspusztá, **Kövágóőrs**.
Határőrök: **Alsóőrs**, **Felsőőrs**,
Lovas.

4. kép: 2. sz. Őrség.

Forrás: Bátonyi Pál saját szerkesztése.

814-ben meghalt Krum bolgár kán és Nagy Károly frank uralkodó is, és Ábrahám elfoglalta az egész Kárpát-medencét, felvette az Aba nevet, uralkodóvá választották és tőle származnak az Abaházi királyaink.

5. kép: Az Abaházi uralkodó család Árpád előtt. Készítette: Bátónyi Pál.

Forrás: Kálti Márk: Képes krónika.1360 körül.

Vác uralkodó őrségei a 3. őrség

- Gömör vármegye,
- Őrhalom, Őrbottyán, Csömör, Dömör-kapu (Szentendre), Ecser, Gyömrő, Diósgyőr, Győr, Dör,
- Nagybátony, Sirok, Szirák, Borsodszirák, Szirk, Sirak,
- Pusztavacs, Vác, Kisvác (Pomáz), Vál, Vát puszta.

Katonasága a székelyek és a kavarok (lázadok). Burgundok letelepítése.

Vác katonai és egyházi központ, a Kárpát-medence központja, fő városa 860 után.

6. kép: 3. sz. Őrség.

Forrás: Bátónyi Pál szerkesztése

881-re hatalmas birodalmat hozott létre. Szeretethangzós nevein: Vác (Vacs, Vál) király halála után birodalma felbomlott és fia Salamon (Batonya, Vata) király hívta be Álmos(d), Árpád népét. Árpád egyik vezére, Göd hozta létre a 4. őrséget az itáliai hadjáratok biztosítására.

Összefoglalva: Dömörkapu valószínűleg Dömör település (a mai Szentendre) kapuja volt. Keletkezése Vác király 850 körüli katonai telepítésével jött létre és az általa létrehozott Őrség része volt. Neve türk eredetű (akárcsak Gömör, gö= mell), de nem oszmán (ottomán) török.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bátonyi Pál: *Székely-fehér hun uralkodók a 9. századi Kárpát-medencében*. Vác, 2022.

Fekete József: *Ábrahámhegyi krónika*. Tapolca, 1996. 11.

Gyalay Mihály: *Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon*. Budapest, 1997. 1325.

Hoppál Dezső: *A történelmi Magyarország címerei –1899*. Budapest, 2001. 11–149.

Király Péter: *A honalapítás vitás eseményei*. Nyíregyháza, 2006. 156.

Lelkes György: Magyar helységnév-azonosító szótár. 2011. 73–719.

Makkay János: *A magyarság keletkezése*. Szolnok, 1994. 34.

Németh Zsolt: *A Kárpát-medence legkülönlegesebb Árpád-kori templomai I*. Szombathely, 2013. 14–29.

Olajos Terézia: A Kárpát-medencei onogurok történetéhez. In: *Acta Historica*, CXXXVIII. Szeged, 2015. 525.

Pavlov, Plamen – Janev, Jordan: *A bolgárok rövid története*. Budapest, 2005. 21.

Dr. Somogyi László: A Burgenlandi magyarság, Felsőlvő, 2004.

Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. Budapest, 1998. 306–307.

Szőke Béla Miklós: *Az avar kor vége. Évezredek üzenete a láp világából*. Kaposvár-Zalaegerszeg, 1996. 109.

Vékony Gábor: Protobolgárok a Kárpát-medencében. In: *Magyar Múzeumok Közleménye*, 5. Tata, 1997. 448.

SZOB A II. VILÁGÉGÉS IDEJÉN

BEVEZETÉS

Szob a Börzsöny hegység lábánál, a Duna bal partján elterülő Pest vármegyei kisváros. A település II. világháborús múltját *Micsei F. László*² festőművész, valamint *Mándli Gyula*³ egykori könyvtáros kutatta hosszú éveken keresztül. *Koczó József* vámosmikolai helytörténész a térség múltját kutatva, ugyancsak számos esetben tett említést Szobra. Bár Mándli és Micsei vizsgálódási menete különbözött egymástól, összegyűjtött adataik ma is értékes forrásként szolgálnak a témában kutatóknak. Cikkek, kisebb tanulmányok közlésére sor került ugyan, de összefoglaló, átfogó jellegű monográfia megírása, sajnos mindkettejük esetében elmaradt.

A szakirodalmi források szűkössége miatt a téma kutatása kihívást jelentett, melyet nehezített az is, hogy Mándli Gyula megsemmisítette a településre vonatkozó II. világháborús feljegyzéseit. Ennek oka abban rejlett, hogy sok évvel a rendszerváltás után is félt megjelentetni összegző gondolatait. *Micsei F. László* pedig tekintve, hogy a gyűjtéseiben elsősorban szóbeli forrásokra hagyatkozott, kutatási anyagát – érthetően – erős szubjektívítás és ténybeli pontatlanságok jellemzik. Mindezek ellenére az évtizedek során összegyűjtött hangfelvételei, rajzai, megszerzett korabeli fényképei, emlékei felbecsülhetetlen kincset jelentenek a szobiak számára. A múlt ténszerű feltárásának bemutatását és ezzel együtt az egykori kutatók munkásságának megőrzését ezért kötelességnek éreztem a magam a számára.

1. SZOB 19. SZÁZADI FELLENDÜLÉSE

A települést Kézai Simon 13. századi krónikája Terra Sob formában említi. A török elleni harcok idején erősen csökkent a népessége, de a következő századokban Nyitra környékéről szlovákok települtek be. 1938–1950 között Nógrád–Hont vármegyéhez tartozott, 1950-től került Pest megyéhez, a városi rangot pedig 2000. július 1-én nyerte el.

---

¹ Bezeczky Anikó közigazgatásban dolgozó referens, végzettségét tekintve általános- és középiskolai történelem tanár. Jelenleg jogász hallgató és helytörténeti kutató. Megjelent publikációja: Bezeczky Anikó: *Szob a II. világháborúban*. Magánkiadás. Budapest, Fekete Sas Kiadó, 2024. 392.

² *Micsei F. László* (1938–2021): festőművész, restaurátor, faragó.

³ *Mándli Gyula* (1953–2023): Váci Katona Lajos Városi Könyvtár nyugalmazott könyvtárgazgatója.

A 19. század közepéig Szobot elsősorban a mezőgazdaság jellemezte. A település ipari gazdasági fejlődése a *Luczenbacher* család felemelkedésével vette kezdetét; a család munkássága határozta meg Szob arculatát a vállalkozói gondolkodás meghonosításával és az ipari kivitelezésekkel. Az 1850-ben átadott Vác–Szob vasútvonal és Hont vármegye gazdaságpolitikája ugyancsak hozzájárult a település dinamikus fejlődéséhez. Szobon megjelentek a gőzhajók, ipari kisvasút hálózat létesült, kőbánya, zúzda, malom és fatelepek üzemeltek, terpentín- és téglagyárat, valamint pezsgőüzemet működtettek. Szob lélekszáma megnövekedett.

1. kép: Szobról készült fotómontázs⁴

Az Ipoly folyó felett vasúti fahíd épült, mely *Gregersen Guilbrand*⁵ norvég-magyar építőmester nevéhez fűződik. A fahidat 1900-ig két alkalommal alakították át vasszerkezetűvé. A 2024-ben megjelent *Szob a II. világháborúban* című monográfiában az Ipoly-híd építésére vonatkozóan új adatokkal bővültek az ismeretek. Micsei F. László a kutatásaira hagyatkozva külön hangsúlyozta, hogy az 1900-ban állított vasrácsos szerkezetű híd az Eiffel iroda tervei alapján készült, mely szerkezet miatt a vasrácsos szerkezetű bombák a II. világháború alatt nem tudtak a hídban súlyos szerkezeti károkat okozni. Micsei véleményével szemben kétely merült fel más kutatókban, melyet *Árpási Imre* helytörténész közvetített felém. A gyanú arra ösztönzött, hogy alaposabban átvizsgáljam az Eiffel-iroda és a szobi Ipoly-híd történetét.

⁴ Beszédes Sándor esztergomi fotós által készített 2 fotó, melyet Árpási Imre montírozott össze. Az eredeti képek a Börzsöny Múzeumban találhatóak. Első ismert fényképfelvételek Szobról. Forrás: Árpási Imre és a Börzsöny Múzeum engedélyével.

⁵ Gregersen Guilbrand (1824–1910): Norvégiából 1847-ben Magyarországra települt ácsmester. Magyarországon és az Osztrák Magyar Monarchia területén vasúthálózatok, gátak, pályaudvarok, középületek kivitelezési munkáiban vett részt. In: Gönczi Ambrus: *A Gregersen család beilleszkedése a magyar nagypolgári vállalkozói társadalmi csoportba a XIX. században*. Phd disszertáció. Budapest, 2013. (a továbbiakban: Gönczi A.). Online: <https://szob.hu/feltoltesek/2025/05/disscimlap.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 08. 02.), 4.o.

2. kép: Szob 1869–1887 között⁶

A tévedés egyik okát feltételezhetően a régi térképek okozhatták, ugyanis a 19. századi térképek minősége, a földrajzi nevek nehéz olvashatósága befolyásolhatta akár az Eipel szó félreolvasását. Az Ipoly folyó német neve *Eipel*, ami azonban nem azonos *Eiffel*-el. A másik ok véleményem szerint az lehetett még, hogy Gregersen Guilbrand és Eiffel Gustave (a továbbiakban Eiffel G.) párizsi irodája valóban dolgozott akkoriban olyan közös magyarországi terveken, mint például a szegedi Tisza-híd vagy a budapesti Nyugati pályaudvar építése. Az 1877. október 28-án átadott Nyugati pályaudvart az osztrák *August de Serres* építész és Eiffel G. cége tervezte. A csarnok asztalos- és ács munkáinak kivitelezője Gregersen cége volt.⁷ 1883. szeptember 16-án Szegeden a Tisza felett épített híd pályázatán az Eiffel G. párizsi iroda által benyújtott, de valójában a *Feketeházy János* m. k. állam-vasúti főmérnök által készített tervezet nyerte az első díjat. A pillérek alapozását Gregersen Guilbrand vállalkozóra bízták, a vasszerkezet gyártása az Osztrák Államvasút Társaság resicai gyárának feladata volt.⁸ A budapesti Margit híd vasszerkezeti terveinek készítését is hagyományosan

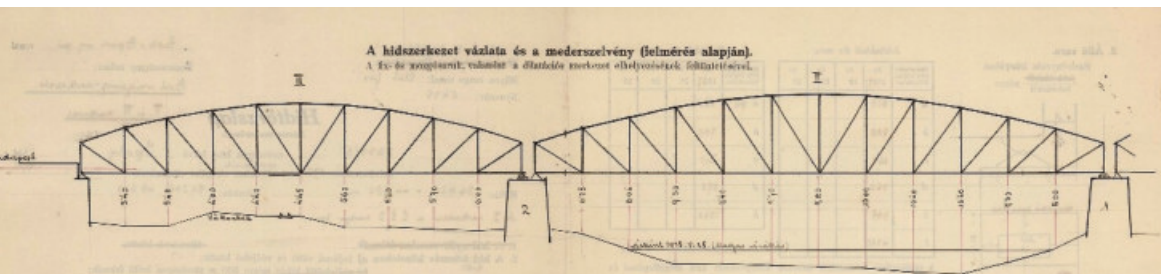
6 *Habsburg Birodalom (1869–1887)*. Harmadik Katonai Felmérés (1:25000) térképszelvénye Szob térségéről. Online: <https://maps.arcanum.com/hu/map/thirdsurvey25000/?layers=129&bbox=2083020.8900798785%2C6074855.413863602%2C2108684.6223266264%2C6083741.218401753>. (Letöltés ideje: 2025. 08. 02.)

7 Gönczi A. 234.

8 *Vasárnapi Újság*, 1883. 30. évf. 41. sz., 666.

Eiffel Gustave-hoz, illetve párizsi irodájához kötik,⁹ azonban ebben az esetben is városi legendáról beszélhetünk. A Margit hidat *Ernest Gouin* francia mérnök tervezte.¹⁰

Eiffel Gustave leszármazottai 1995-ben létrehozták az Eiffel Gustave Leszármazottjainak Egyesületét (*Association des Descendants de Gustave Eiffel-ADGE*), akik a szegedi hidat és a Nyugati pályaudvar tervezését tulajdonítják egyedül Eiffel G. munkásságának.¹¹ Jelenleg nem áll rendelkezésre olyan archív sajtótermék, szakirodalmi forrás, amely alátámasztaná Micsei F. László több évtizedes hipotézisét az Eiffel irodára és az Ipoly-hídra vonatkozóan.

3. kép: A harmadik szobi híd törzslap szerinti vázlata és mederszerelvénye az 1927. évi soron kívüli felújításkor¹²

A MÁV Archívumban átnéztem az 1900-as híd tervdokumentációját, azonban a terveken nem tüntettek fel tervezőre vonatkozó adatokat. A levéltárban a 3. és 4. híd dokumentumai találhatóak meg. Az átnézett anyagban Eiffel iroda tervezői tevékenysége kapcsán bizonyítéka nem leltem.

2. 1938-AS BÉCSI DÖNTÉS ÉS EGY CSALÁDI FÉNYKÉP

Szob fejlődése az első világháborút követően az 1920. június 4-én ratifikált trianoni diktátum következtében megtorpant. A község határtelepülés lett. A békeszerződés határt szabott az Ipoly vonalával. Csehszlovákia megalakulásával a felvidéki gazdasági kapcsolatok megszakadtak. A revízió vágya így a szobiakban is erős volt. 1938-ban a bécsi döntés értelmében Magyarország felvidéki területekkel gyarapodott és Hont vármegye Bars vármegyével egyesült. 88 község került vissza Magyarországhoz, 89 maradt csehszlovák fennhatóság alatt¹³. 1938. november 6-án *Vadas Rezső* járási főszolgabíró beszéde után a szobi határt biztosító alakulatok megindultak a szobi Ipoly-hídon Helemba irányába. A trianoni határ leomlott.¹⁴

9 Magyarország is letette kézjegyet Gustave Eiffel. *Múlt-kor*, 2018. 12. 27., Online: <https://mult-kor.hu/magyarorszagon-is-letette-kezjegyet-gustave-eiffel-20181227> (Letöltés ideje: 2025. 08. 02.).

10 Margit híd. Online: <https://epitesz-terv.hu/margit-hid/> (Letöltés ideje: 2025. 08. 02.)

11 Gustave Eiffel Leszármazottainak Egyesülete. Gustave Eiffel munkássága. Online: <https://gustaveeiffel.com/en/his-works/europe/> (Letöltés ideje: 2025. 08. 02.)

12 MÁV Igazgatóság. HA.10290. 2033/34. Ipoly-híd. 10290.sz. doboz, 2033/5. szerelvénnyel, Hídtörzslap.

13 Bezecsky Anikó: *Szob a II. világháborúban*. Magánkiadás. Budapest, Fekete Sas Kiadó. 2024. (a továbbiakban: Bezecsky A.), 56–58.

14 *Új Magyarország*, 1938. 5. évf. 253. sz., 4.

4. kép: 1938-ban készült fotó az Ipoly-híd átlépésekor¹⁵

A fenti, családi ereklyeként őrzött fényképfelvétel egy szobi II. világháborús katona hagyatékának volt a része. A családi történet szerint, a kislányt a magyar honvédek küldték előre a menetoszlop előtt, hogy meggyőződjenek a híd biztonságos átkeléséről. Ha a kislány nem robban fel a híddal együtt, vagy nem éri ellenséges lövés, akkor az alakulatok átléphetik a határt. A fénykép felkeltette az érdeklődésem. Szakirodalmi források, levéltári adatok, korabeli sajtótermékek és még élő szemtanúk által elmondottak sem támasztották alá a történetet. Egy ismert magyar hadtörténész¹⁶ véleménye szerint teljességgel kizárható, hogy egy gyermekkel tesztelték volna a híd biztonságát. A menetvonalakat mindig előre ellenőrizték a magyar műszaki csapatok. A kép valószínűséggel propaganda célzattal készülhetett annak emlékére, hogy a Felvidék egy részét visszafoglalták a magyarok a bécsi döntés értelmében. A fotó történetének tisztázása még várat magára.

¹⁵ A Gonda Ferenc honvéd hagyatékából származó kép forrása: Gonda Katalin, a kép a szerző tulajdonában.

¹⁶ Számvéber Norbert alezredes

3. A II. VILÁGHÁBORÚ ELSŐ ÉVEI

1939. szeptember 1-je az első nagy háború után az újabb világégés kezdetének napja. A német hadsereg Lengyelország lerohanásával a lengyeleket kiszolgáltatott helyzetbe juttatta. Magyarország megnyitotta határait a lengyel katonák előtt. Szob is befogadott menekülteket, akik néhány hónapot töltöttek a Lujza Leányiskolában, valamint magánházakban. A térség menekültjeit később a vámosmikolai lengyel táborba koncentrálták.

Az első években Szobot a háborús események elkerülték. Incidensként említhető, mikor 1942. szeptember 9-én éjszaka a szovjet légierő bombázói a Szlovák Köztársaság felől több hullámban indítottak támadást Budapest ellen. A légháritás egy szovjet bombázót eltalált, mely Szob határában zuhant le.¹⁷

5. kép: Szob határában lezuhant Iljusin IL-4-es szovjet bombázó¹⁸

¹⁷ Bezeckzy A. 72.

¹⁸ Forrás: Skripek Mária felvétele, Micsei F. László hagyatékából, engedéllyel. A repülőgép lezuhanásának helye egyelőre nem azonosított. A fényképfelvétel alapján Szob-Kóspallag közötti területen zuhanhatott le. In: Bezeckzy A., 73.

4. HADÁSZATI ESEMÉNYEK SZOB TÉRSÉGÉBEN

1944. június 27-én olaszországi támaszpontokról szövetséges légitámadás indult Budapest ellen. A hadművelet során a főváros rendező pályaudvarait, Pestszenterzsébetet, Csepelt, Újpestet, Cinkotát, Mátyásföldet és a Szentendrei-szigetet érte találat.

A csendőri jelentések szerint Szob felett a magyar és a német vadászgépek három ellenséges bombázót lőttek le. A személyzetből öt főt a gyakorlatozó katonaság előállított. Nógrádverőce határában egy német vadászgép hajtott végre kényszerleszállást. A pilóta megsebesült, a pátyi kórházba szállították. Pilismaróton egy német kétmotoros vadászgép zuhant le. Háromfős személyzetének két tagja a vadászgépben égett el. Nagymaros település felett három ellenséges repülőgépet lőttek le. Nagybörzsöny határában egy ellenséges repülőgép zuhant le, melyből 15 fő ugrott ki ejtőernyővel. Kismaros–Börzsönyliget között két csoportban, összesen 35 fő ugrott ki ejtőernyővel. A térségben öt repülőgép zuhant le. Tahitótfaluban egy Me–210 típusú német vadászgép hajtott végre kényszerleszállást két fős személyzettel.

1944. június 27-én az 5. Wing alakulatból egy B–17-es bombázó a Márianosztra melletti Bezina-réten zuhant le. A 301. számú bombázócsoporthoz, 353. számú bombázó század Boeing B–17 Flying Fortress 266 típusú AAF 42-30106 szériaszámú repülőgépe, Willy, az olaszországi Lucera légibázisról indult bevetésre. Hadicélja Budapest-Rákos bombázása volt. A B–17 F repülőgépet 9 fős személyzet működtette, akik túléltek a zuhanást, az elfogást és a németországi fogvatartást a Stug Luft különböző haditáborokban. A B–17-es repülőgépben már a levegőben hullottak darabok, melyek Márianosztra és a Bezina-rét közötti területre szóródtak. A roncsot a márianosztrai lakosok megtalálták, a kikerülő csendőrök átvizsgálták. A géproncsot a szobi vasútállomás vasúti vagonjaiban vitték el beolvasztásra.¹⁹

4.1. SZOB SZŐNYEGBOMBÁZÁSA. ELSŐ TÁMADÁS

Szobot három alkalommal érte szövetséges bombázás. Az amerikai hadsereg Liberator és Mustang típusú gépei olaszországi támaszpontokról indultak (Spinazolla, Gioia del Colle, Grottaglie és Pantenella). Mindhárom esetben a fő cél magyarországi városok, hidak és pályaudvarok mellett a szobi vasúti híd megsemmisítése volt.

1944. szeptember 5-én a 460. számú, a 464. számú és a 485. számú nehézbombázó csoport indult Magyarország ellen 92 db B-24-es Liberator és 47 db Mustang repülőgéppel. Az első bombatámadásról a Magyar Távirati Iroda (a továbbiakban MTI) 1944. szeptember 9-én adott

¹⁹ Bezecsky A. 81–90.

hírt. A tudósítás szerint 75–80 ellenséges gép repült Szob felett, mely kötelékből négy bombázó kivált és az Ipoly-hidat bombázta. A repülőgépek ágyútüzet nyitottak a szántóföldeken dolgozó munkásokra. A községben sok ház megrongálódott.²⁰ A támadásban 10 szobi veszítette életét. Az Ipoly-hídhöz közel eső lakóépületeket, illetőleg a vasúti állomást és környezetét érték súlyos károk. Az első légitámadás során hozzávetőleg 208,5 tonna bombát dobtak az Ipoly-híd környékére.²¹

A monográfiában közzétett MTI tájékoztatója a 4 kivált bombázóval kapcsolatban új meglátásba került. Egy amerikai kutató hívta fel a figyelmemet a 15. légierő, 55. nehézbombázó szárny, 464. sz. nehézbombázó csoport 776. sz., 777. sz., 778. sz. és 779. sz. nehézbombázó századainak Pantanella légibázis történeti jelentéseire. Az iratokat az EO 12958 elnöki rendelet²² értelmében feloldották a titkosítás alól, így kutathatóvá váltak. A 464. sz. bombázócsoport jelentése szerint 1944. szeptember 5-én reggel 7-kor a bombázócsoport 31 db B-24-es típusú repülőgéppel szállt fel Pantanella légibázisáról, elsődleges célpontként megjelölve a szobi vasúti híd bombázását. A csoport két támadó egységből állt. Az első egységet a csoport parancsnoka, *A. L. Schroeder* ezredes vezette. A második egységet a műveleti tiszt helyettese, *James H. Gilson* őrnagy irányította. A csoport 77,5 tonna bombával vett részt a támadásban. A felszállást követően 10 óra 50-kor érték el a célterületet, amelyből 15 500 láb (kb 4725 m) magasságból 25 repülőgép 62 és fél tonna, 1000 fontos RDX robbanóanyagú bombát dobott Szobra. A hat nehézbombázóból két gép nem tudta kioldani a bombákat technikai meghibásodás miatt. Négy gép esetében a célkoordinátától eltérően 8 tonna mennyiségben érték földet a bombák, a bombatér ajtajainak meghibásodása miatt. A visszatérő repülőgépek 7,5 tonna bombát vittek vissza a légibázisra.²³

A szobi hidat közvetlen találat nem érte. Számos bombatalálat érte azonban a vasúti kocsik környékét, 305 méterre a hídtól. A bombák szórása a hídtól a két folyó (Ipoly és a Duna) találkozásáig terjedt 305 méteren át. A hadművelet alatt egy száz láb (30,5 m) hosszú uszályt elsüllyesztettek, egy másikat is eltaláltak, de az nem süllyedt el. 19 vasúti kocsi, köztük kórházi vagonok is a híd közelében álltak egy mellékvágányon. Egy vasúti kocsira fél tonna bombát dobtak, ami a bombák mennyiségétől megsemmisült. Szobot légvédelmi tűz nem biztosította. Német-magyar repülőgépek nem vettek részt a védekezésben. Légvédelmi tűz csak Tokodról és Tardosról érte a szövetségeseket. A nehézbombázókat a 325. vadászcsoporthoz kísérte, melyből az 52. sz. és a 332. század alakulatai 9:25-kor csatlakoztak a támadócsoporthoz és 12 óra 03-kor vonultak ki a területről. A támadást 20–50 vadászgép kísérte végig. Az időjárás derült volt, jó

20 Magyar Távirati Iroda Házi Tájékoztatója, 1944. szeptember 9. Online: [NEWS-UnVdCdZacCtYeFUMJJoExZK2hsQT09_600x861](https://www.govinfo.gov/content/pkg/NEWS-UnVdCdZacCtYeFUMJJoExZK2hsQT09_600x861/), (Letöltés ideje: 2025. 08. 04.)

21 Bezeczký A. 90–91.

22 Az Executive Order (EO) 12958. sz. rendeletet Bill Clinton amerikai elnök adta ki 1995. április 17-én, mely egységes rendszert ír elő a nemzetbiztonsági információk kezelésére., Online: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/WCPD-1995-04-24/pdf/WCPD-1995-04-24-Pg634.pdf>, (Letöltés ideje: 2025. 08. 02.)

23 A 464. bombázó csoport hadi jelentései.

Online: <https://the464th.org/History/PDFs/008%20464%20History%2009%2044%20web.pdf> (a továbbiakban: the464.org). Francis F. Elder őrnagy, hírszerzési tiszt jelentése., 48. (Letöltés ideje: 2025. 08. 02.)

folytattak: Vácon 10 óra 51-kor 15 uszályt láttak, Újvidéken nagy pontonhidat, Pescara délkeleti partjától 5000 lábon (1524 m) egy tengeralattjárót a vízfelszín alatt. 13 óra 40-re a támadó egységből mind a 30 gép visszatért az olasz támaszpontra.²⁵

7. kép: Az Ipoly-híd bombázásakor az USA légierő B-24 Liberator négymotoros bombázógépe. A felvétel 1944. szeptember 5-én készült. Fortepan/National Archives²⁶

1944. szeptember 13-án 6 óra 28-kor 28 B-24-es bombázó és 3 tartalék B-24-es bombázó indult a lengyel Oswiecim szintetikus olaj- és gumiüzem bombázására. A küldetés kapcsán a 464. és 465. bombázócsoporthoz vezető pilótáinak és navigátorainak konferenciáján szó esett a visszafelé vezető út körülményeiről. Clarks ezredes repülőgépe megsérült, a támadó egységek szétszóródtak. A 464. bombázócsoporthoz kellett volna a vezetést átvenni, de hibás kommunikáció miatt az információ nem jutott el hozzá. A csoport vezetője azt gondolta, hogy a 465. bombázócsoporthoz alternatív célpontként Szob felé tart. Szob közelébe érve nem volt szárnyvezetője a támadásnak.

²⁵ A 460. bombázó csoport hadi jelentése (a továbbiakban: 15thaf.org), A jelentést Roger Warner őrnagy, az amerikai légierő S-2 hírszerzési tisztje készítette., Online: https://15thaf.org/55th_BW/460th_BG/History/PDFs/September%201944.pdf (Letöltés ideje: 2025. 08. 03.). 13.

²⁶ Forrás: Fortepan. 24333. képszám.

A 464. bombázócsoporthoz látta, hogy a 465. bombázócsoporthoz nem fog bombázni, így az élén folytatta a vezetést a bázisig.²⁷

8. kép: Szob bombázása előtti eligazítás Gioia del Colla melletti támaszponton²⁸

4.2. A MÁSODIK LÉGITAMADÁS

1944. szeptember 18-án magyarországi célpontok elleni támadásban közel 500 nehézbombázó vett részt. A szobi vasúti híd is szerepelt a célobjektumok között, mint ahogy két budapesti vasúti híd, a ceglédi pályaudvar, a belgrádi vasúti ikerhíd, Újvidék vasúti hídja és Szabadka pályaudvara. A támadás egy szobi polgári áldozattal járt. Az Ipoly-hídat viszont súlyosabb szerkezeti károk érték, mint az első támadás idején. A híd szerkezete mindezek ellenére stabil maradt.

²⁷ The464.org. 69.

²⁸ Alfred L. Schroeder ezredes a 464. bombázócsoporthoz parancsnokának eligazítása alatt készült fotó. Forrás: https://www.flickr.com/photos/juliaem/7888934702?fbclid=IwAR1GceKfPMXt59jeYqnWR5296p_7ie-xxxyFwZGMgmKq97_tWc388To5yw (Letöltés ideje: 2025. 07. 27.) Az USA AIR FORCE Historical Research Agency véleményezésével a kép szabadon felhasználható.

A 449. sz. bombázócsoporthoz tartozó 28 B-24-es bombázója Gattaglie olasz légitámaszpontból 6 óra 31 és 7 óra 10 perc között szállt fel a 137. küldetésére, ami a szobi vasúti híd bombázása volt. Két bombázó idő előtt visszatért az olasz légibázisra. A 26 támadó gép 7 óra 31 perckor találkozott a Wing többi csoportjával San Vitóban, 9600 láb (2926 m) magasságban. A felvonulási irány: Ragusa–Palanka–Irsa (Albertirsa)–Hatvan–Zseliz volt. A Letkés irányából érkező szövetséges gépek 10 óra 40 perckor 18.700 és 20.500 láb magasságból 52 tonna, egyenként 2000 font súlyú bombát dobtak le Szobra. A küldetést teljesítve a bombázók 13 óra 20 perckor hiánytalanul visszatértek a bázisra.²⁹

Az 55. bombázószárny parancsnoknak címzett 1944. szeptember 18-i hadijelentés a 464. sz. bombázócsoporthoz tartozó szobi vasúti híd támadásának leírását tartalmazta. A támadó alakzat 28 db B-24-es bombázógépből és 3 db B-24-es tartalékának célpontja a szobi vasúti híd volt. Az első egységet A. L. Schroeder alezredes, csoportparancsnok, a második egységet Robert R. Fowler kapitány, a 779. bombázószázad műveleti tisztje vezette. Az indulást alacsonyan szálló rétegfelhőzet nehezítette. Az utat az Adriai-tengerig szórványos záporok és 70%-ban borús idő jellemezte. A támadó egységek 2500 lábon rendeződtek, majd a 464. sz. bombázócsoporthoz vették át az irányítást. A 31 repülőgép a tervezett 10 óra 55 perc helyett 11 óra 16 perckor ért a célterület felé. 29 bombázó a küldetés során 63 tonna bombát dobott a szobi vasúti hídra. 16 gép dobott le 18 000 láb magasságból 37 tonna 1000 fontos bombát és 13 repülőgép 26 tonna 2000 fontos RDX bombát. Egy bombázó műszaki hiba miatt egy tonna bombával, egy másik pedig fél tonna bombával tért vissza Pantanellára, mivel nem tudták kioldani a bombáikat. A második esetben a bomba repülés közben beszorult. A leszállás pillanatakor, a rázkódás miatt a bomba letépte a bombatér ajtaját és kiesett a futópályára. A jelentés nem tesz említést robbanásról, így valószínűsíthetően a kiesett bomba nem robbant fel a landoláskor.³⁰

9. kép: 464. vadászbombázó csoport légifelvétele 1944. március 18-i légitámadásról³⁰

²⁹ Bevezető A. 92–93.

³⁰ The464.org. 81., Felvétel forrása: Tom Will a 464. bombázó csoport elnökének engedélyével

³¹ The464.org. 78.

A 14 óra 4 és 14 óra 30 között visszatérő repülőgépek 5,5 tonna bombát vittek vissza a légibázisra. A jelentés szerint a vasúti hidat két közvetlen találat érte a keleti és a nyugati hídrészben, a rámpáknál. A hídhoz nyugatról vezető síneken két bomba csapódott, és hét bomba a híd keleti végénél a síneken. Két bombatalálat érte a kb 275 m-re lévő közutat. A híd keleti hídfő közelében lévő 9 felszíni telepítés ipari létesítményeit (vasúti épületeket, raktárakat, melléképületeket) is találat érte. Az egységek a támadás során légvédelmi tüzellel nem találkozottak. Budapest térségéből a gépek távolról láttak légvédelmi tüzet, de a megfigyelésüket az nem zavarta. A nehézbombázókat a 14. vadászcsoporthoz 50 db P-38-as és a 325. vadászcsoporthoz 20 db P-51-es vadászgép kísérte. A vadászgépek 8 óra 34 perckor jelentek meg és 11 óra 57 perckor mentek el.³¹

A Pantanellából induló 465. sz. bombázócsoporthoz tartozó 781. bombázószázad 84. küldetése sikertelen volt a szobi vasúti híd ellen. A támadást Willett kapitány, továbbá Lovey, Zalk, Gaines, Blakita és W. J. Smith hadnagyok vezették. Az aznap kijelölt új legénység vezetője Howard R. Wilcox alhadnagy volt. A hidat az újabb küldetés során sem tudták megsemmisíteni.³²

4.3. A HARMADIK LÉGITÁMADÁS

1944. szeptember 20-án 56 repülőgépből álló nehézbombázó-kötelék tartott Szob vasúti hídja, Malacka repülőtérre és Pozsony olajfinomítója felé. A második bombázás miatti károk elhárítása, a vasúti pálya javítása Lantos Tamás munkaszolgálatos századát bízták meg. A harmadik szőnyegbombázás nemcsak a pályában okozott kárt, hanem emberéletet is követelt. A munkaszolgálatosok közül néhányan a hídhoz közeli épület pincéjében próbáltak menedékre találni. A pince feletti épületet bombatalálat érte, és betemette a munkaszolgálatosokat. Hatan veszítették életüket a századból. A támadás során 23 fő veszítette életét: 19 fő munkaszolgálatos, 3 fő vasutas és 1 polgári áldozat.³³

A Foggiából indult 463. bombázócsoporthoz 28 repülőgépe vett részt a szobi vasúti híd támadásában, melyből veszteség nem érte a csoportot. A találati arányt jónak találták.³⁴ A 99. bombázócsoporthoz szobi küldetésével kapcsolatban jelentéseket nem találtam.

32 A 781. bombázószázad, 465. bombázócsoporthoz tartozó története a második világháborúban 1943.08.14. és 1945.07.31. között. Online: <https://65th.org/History/PDFs/781st%20History.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 08. 03.), 57.

33 Bezecsky A. 93–95., 258.

34 A 463. bombázócsoporthoz 1944. évi missziói. Online: <https://463rd.org/1944missions.htm>, (Letöltés ideje: 2025. 08. 03.)

5. SZOB A HÁBORÚ SODRÁSÁBAN

1944 nyarán változott a hadihelyzet Romániát illetően is. A románok 1944. augusztus 23-án álltak a szövetségesek oldalára, és a szovjetek előre nyomulását támogatták. A német-magyar védelem 1944. októberig tudta az orosz nyomást feltartóztatni. A 2. Ukrán Front két román hadtesttel átlépte a magyar-román határt. Az alföldi páncélos csatát (1944. október 6. és október 31-e között) követően a 2. Ukrán Front már a Dunántúlt szorongatta. A szovjet vezetés terveiben 1944. november-decemberre a magyar főváros elfoglalása szerepelt. Az offenzíva elakadt a II. ejtőernyős ezred és az erős német védelmi gyűrű miatt. A főváros elfoglalására küldött 4. Ukrán Front még a főváros közelébe sem tudott eljutni. *Malinovszkij* marsall változtatott a stratégián. A 2. és a 3. Ukrán Front délről és északról történő egyidejű támadását rendelte el. A cél az ipolysági átjáró megszerzése volt, amivel a „Fretter-Pico” és a „Wöhler”, azaz a Dél Hadseregcsoporthoz kettévágását kívánta elérni.³⁵

Szob térségében orosz részről a 2. Ukrán Front határozta meg a küzdelmeket. Magyar részről a m. kir. 2. honvéd páncélos hadosztály harcolt. A magyar hadosztálynak nem maradt fent saját iratanyaga. A településért folytatott harcok a német LXXII. hadtest irataiból rekonstruálhatóak. Az iratanyag a freiburgi Bundesarchiv-Militärarchiv gondozásában található meg.

1944. december 8-án a szovjetek elfoglalták Vácot. 1944. december 12-től a front az Ipolyság-Bernecebaráti-Kemence vonalra húzódott. 1944. december 16-án a német LXXII. hadtest Vámosmikolán rendezkedett be. 1944. december 18-án Kismaros és Szokolya sávjában a LXXII. hadtest és a szovjet 7. gárdahadsereg 25. gárda-lövész hadteste csapott össze. A szovjetek visszanyomták a magyar 2. felderítő-zászlóaljat Kóspallag irányába. A szovjet lövész hadosztály estére elfoglalta Kóspallagot. Kóspallagtól 500 m-re, a márianosztrai út menti magaslaton alakították ki új állásaikat a védők. További támadások érték Kismarost, Diósjenőt, Kemencét, és a Bernecebaráti-Parasapuszta közti szakaszt. Zebegénybe hajózott a Szeged, Kecskemét és Bechelaren nevű őrnaszád, melyeknek a célja a szovjet erők megzavarása volt. Szeged tisztjének vezetésével Kismaros irányába biztosították az őrnaszádok a zavarótűzet.³⁶

1944. december 19-én nagyerejű támadás indult Szob térségében. A német LXXII. hadtest alá tartozó magyar 2. honvéd páncélos hadosztály nem tudta feltartóztatni az oroszokat. Az 53. szovjet lövész hadosztály 16 óra tájban ért Zebegény mellé. *Guderian* tábornok német vezérkari főnök a Margit-vonalból vezényelt át egységeket a Börzsöny és az Ipoly-kanyar térségébe. A Szent László hadosztályt bevetették Bajtán, Lelédén, Ipolyszalkán és Letkésen. Zebegény körvédelme közben összeroppan. A visszahúzó magyar gépkocsizó zászlóaljból életben maradt katonákat a

³⁵ Bevezeky A. 101.

³⁶ Bevezeky A. 105–110.

Szeged és a Kecskemét nevű őrnaszádok vették fel. A hajók mesterséges köddel tudtak kicsúszni a szovjet erők szorításából. Szobnál, az Ipoly torkolata felett horgonyoztak le.³⁷

1944. december 20-án a harcok áttevődtek a Nagyörzsöny-Bernecebaráti-Perőcsény vonalra. Vámosmikola-Párkány útvonal felett az ellenőrzést a német 3. páncélos felderítő hadosztály felügyelte. A magyar 2. honvéd páncélos hadosztály tartotta a vonalát. A honvéd páncélos hadosztály Szob védelem során 3 Nimród páncélgéppályút és 2 páncéltörő ágyút használt. A Szeged és a Kecskemét őrnaszád a Helemba-szigetről egész éjjel lőtte Kismaros kijáratát és Szob környékét. Szobon 4 fő civil aknalövéstől és 1 fő altiszt lövéstől halt meg.³⁸

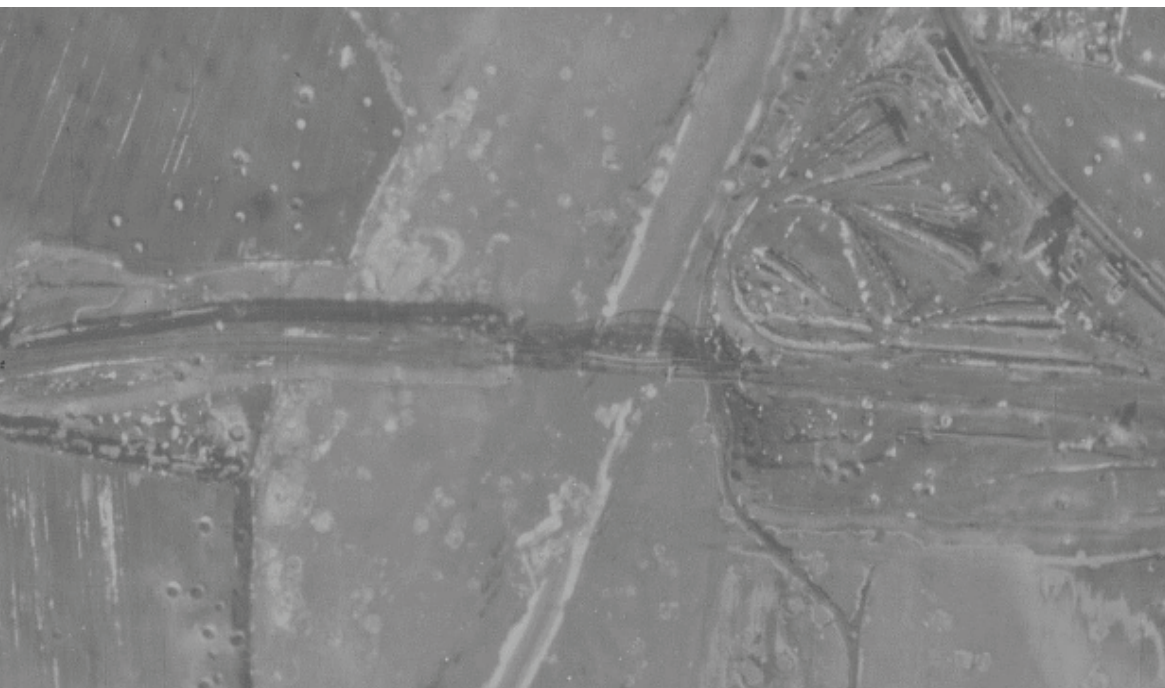
1944. december 21-én a szovjetek a szobi templom és a Kerek-hegy közti sávba nyomták a német-magyar védelmet. A magyar 2. honvéd páncélos hadosztály sávjában a védelem Szobot 3 Turán típusú harckocsival, 5 páncéltörő ágyúval, 2 Panzer IV és 2 Panther harckocsival biztosította. Szob védelmében a páncélos hadosztályhoz vezényelt 5. gépkocsizászlóalj 110 fővel, a 2. felderítő zászlóalj 40 fővel, a német „Zirke” harccsoport 70 fővel, a német „Sachsen” géppuskás zászlóalj 200 fővel és a német 751. utász zászlóalj 130 fővel vett részt a műveletekben. A nap folyamán páncélos roham indult, és tüzéségi tűz érte a Szob és Ipolydamásd közötti Ipoly-hídfőt. A magyar 2. honvéd páncélos hadosztályt az oroszok felszámolták. A német egységeket leszámítva már csak 150 magyar gyalogos vett részt a harcokban. A Szeged és a Kecskemét őrnaszád elhagyta a Helemba-szigetet, és Kovácspatakról lőtte tovább Szobot. Ellenséges repülőgépek bombázták ugyan az őrnaszádokat, de találat nem érte őket. A Vörös Hadsereg eljutott a letkési északi hídfőállásig, elfoglalta Helembát. A szovjet offenzíva hatására a szobi és a párkányi hidak felrobbantására megszületett a parancs. Civil áldozatok közül 1 fő halt meg aznap.³⁹

1944. december 22-én a Vörös Hadsereg katonái, miután Szobot már elfoglalták, az éjszaka Szob körzetében védekező magyar–német erőket az Ipolytól nyugat felé nyomták. Az Ipoly-hídat a visszavonuló németek felrobbantották.

37 Bezeczký A. 111–113.

38 Bezeczký A. 113.

39 Bezeczký A. 114–115.

10. kép: Légifelvétel a felrobbantott Ipoly-hídról⁴⁰

Az Ipoly- és a Garam-menti küzdelmek 1944. január 6-ig elhúzódtak. A Szent László hadosztály ezalatt megsemmisítő erejű veszteséget szenvedett. A szobi lakosság egy részét Nagymarosra kitelepítették. Szobért folytatott védelmi harcokban 41 magyar, 75 orosz és 30 német katona vesztette életét. *Franz Glatz* nevű német katonát a szobi öreg temetőben temették el. A II. világháborús német katonákat kutató hadisírgondozók munkatársai néhány éve kihantolták a testet és elszállították Szobról. Személyazonosságára vonatkozó adatokat azóta sem tudtak megállapítani. *Rados Dávid* közvetítésével, az archívumában szereplő „Sachsen” hadtest-követlen géppuskászászlóalj veszteségi adatainak köszönhetően a német katonák szobi veszteség adatai tovább bővültek. 1944. december 21-én az alábbi személyek veszteséglistája ismert:

- 1908. szeptember 18-án született Kurt Weidner tizedes (azonosító: Jnf.Pz.Jäg.E.u.A.Kp. 17, Nr. 6928) felkarján kapott találatot, a párkányi sebesült gyűjtőpontra (Krankensammelstelle Parkany) szállították.⁴¹
- 1913. március 29-én született Heinz Mücke rangidős tizedes (azonosító: 1.A.R.556, Nr. 3434), a párkányi sebesült gyűjtőpontra szállították.⁴²

⁴⁰ Felderítés 1945. 02. 20-i képrészlete egy átalakított Messerschmittből. *Forrás:* National Archives and Records Administration US, RG 373, GX927956. (továbbiakban: National A.) Közzététel engedéllyel.

⁴¹ Verlustmeldungen Vordruck I, Archivsignatur B 563/105481, Maschinengewehr-Bataillone Pommern, Pregel, Sachsen, Stettin, Weichsel, Sizilien 1944–1945, Berliner Bundesarchiv (a továbbiakban: B 563/105481.), 1/99. sz. jelentés.

⁴² B 563/105481., 1/93. sz. jelentés.

- 1924. december 8-án született Benno (vagy Bruno?) Leider őrzető (St.Kp.J.E.Btl.53, Nr. 222) eltűnt.⁴³
- 1919. december 22-én született Franz Puckl közlegény (Stamm-Kp.G.E.B.185, Nr. 5062) elesett. Testét nem tudták eltemetni, Helembára szállították.⁴⁴
- 1922. október 22-én született Benedikt Libiszewski őrzető (4./Jnf.Ers.Btl.322, Nr. 5964) súlyosan megsebesült, átszállították a párkányi sebesült gyűjtőpontra.⁴⁵
- 1909. október 10-én született Willy Rädisch rangidős közlegény (Stm.Kp.G.E.B.192, Nr. 3902) karján lövedéktől sebesült. Párkányba, a sebesült gyűjtőpontra szállították ellátásra.⁴⁶
- 1909. március 13-án született Rudolf Schlattner őrzető (Stm.Kp.G.E.B.192, Nr. 4445) lövedéktől állcsontsebesülést szenvedett, a párkányi sebesült gyűjtőpontra szállították.⁴⁷
- 1926. augusztus 8-án született Hans Günther Uhlmann közlegény (St.Kp.J.E.Btl.53, Nr. 222) alsó lábszáron lőtt sebet szerzett, a párkányi sebesült gyűjtőpontra szállították.⁴⁸
- 1911. február 5-én született Fritz Holzkämper rangidős közlegény (Stammkp.Gren. E.u.A.Btl.11, Nr. 7579) lövedéktől könnyű sebesülést szenvedett, a párkányi sebesült gyűjtőpontra szállították.⁴⁹
- 1922. július 11-én született Alfred J. Becker tizedes (4.M.G.K.Gren.Rgt.267, Nr. 1) jobb lábán könnyebben sebesült, a párkányi sebesült gyűjtőpontra szállították.⁵⁰
- 1913. május 29-én született Johann Gmeiner őrzető (St.Kp.G.E.B.53, Nr. 2863) eltűnt.⁵¹

1944. december 22.-ei veszteség:

- 1925. április 23-án született Gotthard Kunzmann közlegény (St.Kp.Lds.Sch.Ers.Btl.14, Nr. 12251) jobb lábán lövedéktől megsebesült, átszállították a párkányi sebesült gyűjtőpontra.⁵²
- 1925. július 12-én született Schubert Walter közlegény (Stamm Kp.Pz.Jg.Ers.A.4, Nr. 1911), lövedéktől a fején sebesült, a párkányi sebesült gyűjtőpontra szállították.⁵³

A német hadtest-közvetlen önálló géppuskaszázalajknak, melyet 1944 őszén szerveztek meg, egyenként három géppuskás-századuk (egyenként 12 darab 7.92 mm-es nehézgéppuskával) és egy aknavetőszázaduk (12 darab 8 cm-es aknavetővel) volt. Feladatuk a területvédelem volt. Agéppuskás-századok 4.szakaszapáncélrombolószakasz volt, egyenként 18 Raketenpanzerbüsche 54 kézi páncéltörő rakétavetővel felszerelve.⁵⁴

43 B 563/105481., 3/12. sz. jelentés.

44 B 563/105481., 2/12. sz. jelentés.

45 B 563/105481., 1/94. sz. jelentés.

46 B 563/105481., 1/97. sz. jelentés.

47 B 563/105481., 1/98. sz. jelentés.

48 B 563/105481., 1/92. sz. jelentés.

49 B 563/105481., 1/96. sz. jelentés.

50 B 563/105481., 1/91. sz. jelentés.

51 B 563/105481., 3/11. sz. jelentés.

52 B 563/105481., 1/90. sz. jelentés.

53 B 563/105481., 1/89. sz. jelentés.

54 Számvéber Norbert: Páncélosok a budapesti csatában. 1944. október 29. – 1945. február 31., Második, bővített kiadás. Budapest, Jaffa Kiadó. 2008., 115.

1944. február 17. és 24. között zajlott le a németek utolsó sikeres hadművelete a Garam folyó mentén. A cél a szovjet csapatok Garam hídfőállásainak megsemmisítése volt. A Súdwin, avagy Déli szél hadművelet során a németek felszámolták a szovjet hídfőt. Szobról készült légifelvétel a Súdwind hadjárat idejében készült.

11. kép: Szob légi felvétele 1945. február 20.⁵⁵

⁵⁵ National A. 1945. február 20-i légifelvétel teljes légifelvétele Szobról.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bezeczky Anikó: *Szob a II. világháborúban*. Magánkiadás. Budapest, Fekete Sas Kiadó, 2024. 392.

Gönczi Ambrus: *A Gregersen család beilleszkedése a magyar nagypolgári vállalkozói társadalmi csoportba a XIX. században*. Phd disszertáció. Budapest, 2013. (a továbbiakban: Gönczi A.). Online: <https://szob.hu/feltoltesek/2025/05/disscimlap.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 08. 02.)

Dömölki Lajos rovata: A magyar hidépítés. In: *Dunajvárosi Hírlap*, 1998. 9. évf., 272. sz.

Számvéber Norbert: *Páncélosok a budapesti csatában. 1944. október 29–1945. február 31.*, Második, bővített kiadás. Budapest, Jaffa Kiadó. 2008.

Új Magyarország, 1938. november, 5. évf. 253. sz.

Vasárnapi Újság, 1883. 30. évf. 41. sz.

Magyarországon is letette kézjegyet Gustave Eiffel, In: *Múlt-kor*. 2018. 12. 27. Online: <https://mult-kor.hu/magyarorszagon-is-letette-kezjegyet-gustave-eiffel-20181227> (Letöltés ideje: 2025. 08. 02.)

Margit híd., In: <https://epitesz-terv.hu/margit-hid/> (Letöltés ideje: 2025. 08. 02.)

Gustave Eiffel Leszármazottainak Egyesülete. Gustave Eiffel munkássága. Elérhető: <https://gustaveeiffel.com/en/his-works/europe/> (Letöltés ideje: 2025.08.02.)

Executive Order (EO) 12958. sz. rendeletet,

Elérhető: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/WCPD-1995-04-24/pdf/WCPD-1995-04-24-Pg634.pdf>, (Letöltés ideje: 2025. 08. 02.)

A 464. bombázó csoport hadi jelentései,

Elérhető: <https://the464th.org/History/PDFs/008%20464%20History%2009%2044%20web.pdf> (Letöltve: 2025. 08. 02.)

A 460. bombázó csoport hadi jelentései (a továbbiakban: 15thaf.org). Elérhető: https://15thaf.org/55th_BW/460th_BG/History/PDFs/September%201944.pdf (Letöltés ideje: 2025. 08. 03.).

A 781. bombázószázad, 465. bombázócsoport története a második világháborúban 1943. 08. 14. és 1945. 07. 31. között. Elérhető: <https://65th.org/History/PDFs/781st%20History.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 08. 03.)

1944. szeptember 18-i szobi bevetés reggeli eligazításának fényképe. Elérhető: https://www.flickr.com/photos/juliaem/7888934702/?fbclid=IwAR1GceKfPMXXt59jeYqnWR5296p_7ie-xlwxyFwZGMgmKq97_tWc388To5yw. (Letöltés ideje: 2025. 07. 27)

A 463. bombázócsoport 1944. évi missziói. Elérhető: <https://463rd.org/1944missions.htm>, (Letöltés ideje: 2025. 08. 03.)

DICSKEI VÁRADY JÓZSEF RÉGÉSZETI TEVÉKENYSÉGE ÉS PÁTYI LELETEK A 19. SZÁZADBAN

BEVEZETÉS

Páty község régészeti öröksége rendkívül gazdag, melynek feltárása és dokumentálása a mai napig is folyamatos. Napjainkban a beruházásoknak köszönhetően a leletmentés évről évre intenzívebbé válik, mint például az 1990-es években a Malom-dűlőben *Ottomán Katalin* és *Maróti Éva* régészek vezetésével végzett feltárásnál, vagy a 2020-as években az avar és honfoglalás kori leletek tömeges feltárásnál a Ferenczy Múzeum Centrum és a Sailsbury Régészeti Kft. által végzett munkáknál a pátyi tarsolylemezek kapcsán. A régió régészeti leírását a *Magyarország régészeti topográfiája. 7. (1986) Pest megye régészeti topográfiája* mutatja be részletesen.

1. kép: Pátyi régészeti lelőhelyek

Forrás: Magyarország régészeti topográfiája, 7. Budapest, 1986. 126.

¹ Czentár László a Páty Faluközségért Alapítvány kuratóriumának tagja, az Alapítvány elnökhelyettese.

2016 óta vezeti a Páty Települési Értéktár Bizottság munkáját is. A Bizottság eddigi működése alatt hatvan Pátyhoz kapcsolódó értéket írt össze, ebből 21 feldolgozása már megtörtént. A *Helyi értékekből* c. pályázatban öt értéket a Pest Vármegyei Értéktár is felvett a kitüntetett anyagai közé. – A szerző nyugdíjba vonulásáig a Páty Vagyonkezelő és Közmű Üzemeltető Nonprofit Kft. ügyvezetője volt. – Publikációi: 1) *Páty – Fejezetek a község történetéből* 2. Szerk. Szabó Andrásné, Czentár László. Páty, [Kiad. a] Páty Faluközségért Alapítvány, 2009. ; 2) *Üdvözljük Pátyon. Német–magyar nyelvű turisztikai kiadvány*. Társ szerző. Páty, [Kiad. a] Páty Faluközségért Alapítvány, 2016. ; 3) Czentár László: *A pátyi kastély és lakóinak története*. Páty, [Kiad. a] Páty Faluközségért Alapítvány, 2022. ; 4) *A pátyi református templom építésének története*. In: Helytörténet és helyi közösség. A Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár I. helytörténeti konferenciájának előadásából. Szentendre, Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár, 2023. 55–66. Online: http://pmk.hu/sites/default/files/Tanulmánykötet_I_Helytortenet_es_helyi_kozosseg_konferencia_2023.pdf (Letöltve: 2025. 11. 05.) ; 5) Czentár László: *Községünk Értékei I*. Páty, [Kiad. a] Páty Faluközségért Alapítvány, 2023. ; 6) rendszeres rovatíró Páty Község Önkormányzatának kiadványában, a *Pátyi Kurír*-ban.

A község régészeti leleteinek gyűjtése és az irántuk való érdeklődés azonban jóval korábbra, a reformkor és az 1848-as szabadságharc utáni időszakba nyúlik vissza. Ez a korai gyűjtőtevékenység szorosan kapcsolódik egy helyi földbirtokos, dicskei *Várady József* (1800–1883) személyéhez.

1. VÁRADY JÓZSEF (1800–1883) ÉLETE ÉS PÁLYAFUTÁSA

Nagy-zselezsényi és dicskei Várady József királyi udvari kancelláriai előadótanácsos 1800. április 18-án született Bécsben. Édesapja, *Várady Elek* államtanácsos I. Ferenc császár kabinettitkára volt. Tisztsége a fia számára előkelő környezetben biztosította a neveltetést: tanulmányait a híres bécsi Therezianumban, a nemes ifjak számára felállított magániskolában folytatta. Tanulmányai befejeztével *Szógyéni Zsigmond*nál, a királyi ítélőtábla elnökénél lett patvarista (gyakornok), majd *Ürményi Ferenc* kormányzósága alatt a fiumei kormányzékhez nevezték ki fogalmazónak. Fiumében közel hat évet töltött, ahol már akkor megmutatkozott gyűjtőszenvédélye. Gyűjteményébe számos helyi lelet került, például 5. és 6. századi gót női sírok mellékletei (ld. Páty régészeti lelőhelyek. Magyarország régészeti topográfiája. 7. kötet, 126.).

2. kép: Fiume anno

Forrás: Funk Antal archív felvétele, Borovszky Magyarország vármegyéi, „Fiume és a magyar-horvát tengerpart,” kezdő lap

József nádor fiumei látogatása után Várady Józsefet Budára, a helytartótanácsához nevezte ki. Itt azonban nem sokáig maradt, mivel Ferenc császár Bécsbe, a magyar udvari kancelláriához hívta meg titkárnak, ahol hamarosan referendáriussá (előadóvá) léptették elő.

Az 1848–49-es szabadságharc kezdetén *Szemere Bertalan* a frissen születő nemzeti bank elnökének szánta, de végül egy másik fontos feladatot kapott: Fiumébe küldték kormánybiztosnak,

ahol hozzáfogott a kikötő, pontosabban egy hadi kikötő kiépítéséhez, - emellett titkos tárgyalásokat is folytatott bizonyos belga fegyverkereskedőkkel. Így aztán Várady Józsefet a szabadságharc leverése után elfogták és az Újépületben tartották fogva. Később sikeresen közbenjártak az érdekében, és 1850-ben szabadon bocsátották. Ezt követően többé már nem vállalt hivatalt, hanem Pátyon telepedett le, birtokot vásárolt és életét a tudományoknak, elsősorban az archeológiának szentelte. Itt a későbbiekben figyelemre méltó múzeumot is létrehozott a gyűjtéseiből.

3. kép: Várady József

Forrás: a Páty Faluközségért Alapítvány tulajdona

2. VÁRADY JÓZSEF RÉGÉSZETI TEVÉKENYSÉGE

Az 1850-ben Pátyon letelepedett Várady József fő tevékenysége innentől kezdve a gazdálkodás és az archeológiai kutatás volt. Rövidesen rendkívül érdekes gyűjtésekbe kezdett Pátyon. Az új földesúr nagy buzgalommal ellenőrizte a gazdaságot, naponta járta a földeket, de közben azt is figyelte, hogy az eke milyen tárgyakat forgat ki a földből. Gyűjtött minden előkerülő leletet és fizetni is hajlandó volt értük. Gyűjteményébe faragott régi kövek, római kori faragványok, fémtárgyak, régi pénzek és eszközök kerültek.

Várady kiterjedt érdeklődéséről tanúskodik, hogy rendszeresen járatott hetilapokat, és hatalmas könyvtárat hozott létre. Nemcsak régészeti, hanem politikai és közgazdasági kérdésekkel is foglalkozott, gyakran írt a *Hon* című lapba. 1869-ben terjedelmes, 11 részes dolgozata jelent meg „*Fiuméről és a Fiumébe vezető vasútirányról*” címmel a *Hazánk* című lapban. Többször publikált az *Archaeologiai Értesítő*ben és más tudományos folyóiratokban is.

4. kép: A pátyi kastély
Forrás: a Páty Faluközségért Alapítvány tulajdona

3. VÁRADY ÉS KORÁNAK NEVES RÉGÉSZEI

Várady József szoros kapcsolatot ápolt kora kiemelkedő tudósaival, akik a magyar régészet alapjait rakták le, és akik gyakran meglátogatták őt Pátyon. Vendégei, látogatói voltak a következő kutatók:

5. kép: Pesty Frigyes

Forrás: Wikipedia.org/foto Ellinger Ede, rajzolta Pollák Zsigmond

Pesty Frigyes (1823–1889) történész és országgyűlési képviselő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd rendes tagja. 1863. február 2-án kelt levelében terjesztette a Helytartótanács elé a földrajzi nevek összegyűjtésére irányuló tervét, majd 1864 februárjának elején bocsátotta ki a kérdőíveket. A pátyi előjáróság még abban a hónapban részletesen kidolgozva küldte vissza a sokféle szempontra kérdező íveket, majd 1865-ben még egy részletes térképet is készített a faluról magyar és német nyelven. Ez a tevékenység jól illeszkedik a reformkori nemzeti ébredés és a tudományos érdeklődés növekedésének időszakába.

6. kép: Rómer Flóris

Forrás: Ismeretlen szerző. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1226.html>, Közkincs

Rómer Flóris (1815–1889) bencés szerzetes, a magyar régészet úttörője, az *Archaeologiai Közlemények* szerkesztője (1864–1873), az egyetem archeológia tanára. 1869-től a Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárának vezetőjeként dolgozott. Neki köszönhető, hogy 1876-ban Magyarországon rendezték meg az ősrégészek és antropológusok VIII. világkongresszusát, melynek főtitkára volt.

Rómer Flóris elkötelezett kutatóként járta az országot, sőt Európa egy részét is. Egyike volt a műemlékvédelem első kezdeményezőinek Magyarországon. Pátyon több alkalommal is járt Várady Józsefnél, és együtt vizsgálták a helyi leleteket. Erről tanúskodnak Rómer Flóris kéziratos feljegyzései is, amelyek részletes vázlatokat és leírásokat tartalmaznak a pátyi leletekről és helyszínrajzokról. Rómer jó barátságban volt Váradyval és elismerően nyilatkozott a pátyi földbirtokos leletmentő munkásságáról.

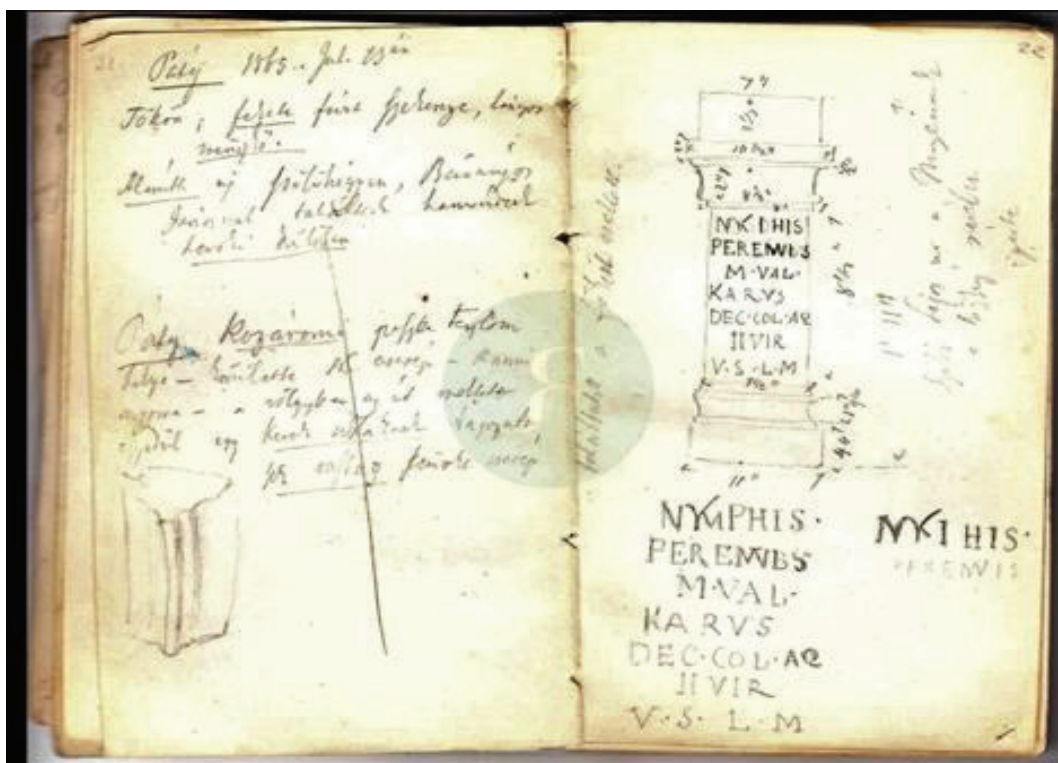
„RÓMER FLÓRIS jegyzetei Pátyról

1821. Páty 1865. július 23-án

Várady József kir. udvari tanácsos úrral kirándultam Pátyra, hogy érdekes gyűjteményeit, és ott létező néhány római régiséget megnézzek. Meglepett a majd teljes múzeum, mely természeti, érmészeti tárgyakból, régi edényekből és rézmetszetekből áll, és kitűnő ritkaságokat is foglal magában. Ott hallottam, hogy Tökön egy fekete kifűrt kőszekercét, láncos mennykőt találtak; Alcsúton pedig az új szőlőhegyen a homoki dűlőben Báránys Jánosnál hamvedreket. Pátyon a Kozárom puszta templom helyén voltam, körülötte sok cserép van; magának a templomnak már semmi nyoma, a völgyben az út mellett egyedül egy kerek ablaknak tagozata hever körteféle átmetszettel; sok szürke cserép van itt is.

A református lelkészlak falában csinos oltárkát találtam, melynek egész magassága 1. 11", a tagozatok szélessége 10. /2", az írásos lapé pedig 71 /2". A felírás egyes betűi fonákul valának téntával kimázolva, úgy, hogy főleg az első sor valódi értelmét nehéz volt kipuhatolni. A felírás helyes olvasása ez: *Nymphis perennis MARCUS VALÉRIUS KARUS*

Ezen érdekes emlék találatott a főkút mellett, melynek kiapadatlan forrása mai nap is örvendezteti vizével a lakosságot. Nt. Szabó Lajos lelkész úr. a nevezett követ a m. n. múzeumnak nem csak ígéré, hanem ott mulatásom után nem sokára honfias készséggel be is küldé. 822. Ugyanott a faluháza udvarának kerítő falában áll egy római kő, melynek felső része el van törve, mindazonáltal 1 láb a föld alatt lévén, még azon felül 5' 5" magas és 2" 8''' széles. Ez is a főkútnál a budai úttól jobbra találatott 1857-ben. A felső faragványon jobbra áll egy nő, balra férfialak, köztük magzatjuk. Az alsó dombormű, négykerekű szekeren három alak fii, előtte a befogott ló van, egy másik szemközt áll. Igen roncsolt állapotban van. A kozáromi felhagyott kútnál mintegy több darab vízvezető csőt találtak, mely elején legömbölyített szájjal 5. ; kissé szűkül majd ismét felén túl tágulva 3" 9'''-nyivá nő, míg végénél 2"-nyivá összehúzódik; felül belső világossága 3", alul 1" 4'''. egész hossza 1' 8" ; igen halvány agyagból készült, és a Lukács fürdői hengeres csövektől egészen elüt. Kívül és belülről kitűnik, hogy ezen csövek korongon készültek. Ugyanott: Mocsai János háza előtt egy mérföldmutató töredék áll; a darab egészen kerek, hossza 21 /, ; átmérője 1' 2", rajta köröskörül a pontozó pöröly nyomai láthatók, de írást nem tudtam felfedezni. Sasfészkén a száraz tó fölött három hamvedret találtak, de mivel csak homok volt bennük, össze is zúzták. — Híjában írunk. híjában kérjük annyit, az értelmiséget, hogy az embereket nagyobb kíméletre buzdítsák!"

7. kép: Rómer Flóris kéziratok jegyzetei Pátyról: Római kori vízvezetékcső és sírkő rajza.

Forrás: Forster Központ, Tudományos Irattár

8. kép: Rómer Flóris kéziratok jegyzetei Pátyról: Kozáromi töredék és Nympha oltárszlop

Forrás: Forster Központ, Tudományos Irattár

Arányi Lajos (1812–1887) orvos, egyetemi tanár, szakíró és régész, aki 1875-ben régészeti körútja során járt Pátyon, ami Várady gyűjtéseinek tudományos elismertségét is jelzi. Arányi elámulva nyilatkozott a gróf gyűjteményeiről. Később még több alkalommal, baráti társasággal vendégeskedett a birtokon, vizsgálták az előkerült leleteket, és elismerően nyilatkozott Várady feleségének, Lavocatorí Sylviának vendégszeretetéről is.

9. kép: Arányi Lajos portréja. (Rusz Károly metszete 1869)

Forrás: <https://hu.wikipedia.org/>

4. JELENTŐS PÁTYI RÉGÉSZETI LELETEK ÉS LELŐHELYEK VÁRADY DOKUMENTÁCIÓJA ALAPJÁN

Várady József gyűjtései kulcsfontosságúak voltak Páty régészeti emlékeinek megőrzésében és dokumentálásában, különösen a 19. században. A továbbiakban ezeket mutatjuk be.

A PÁTYI KÖRTEMLOM

A pátyi körtemplom romjai az 19. század közepén még láthatóak voltak a mai Fenyves alatti Hegyi-dűlőben. Várady 1874-ben részletesen így írt róla: *„A kutyahegyi szőlő alatt, ott, hol a tagosítás előtt a helybeli jegyzőnek egy szántóföldje volt... egy kerekidom kisebb templom... 4 öl magas falakkal,... átmérője 10 öl. Az úrbéri regulatio (rendezés) után Cseke nevű földészé lett” [...]* aki a falakat kitermelte és közben embercsontokat talált.²

A KOZÁROMI TEMPLOM

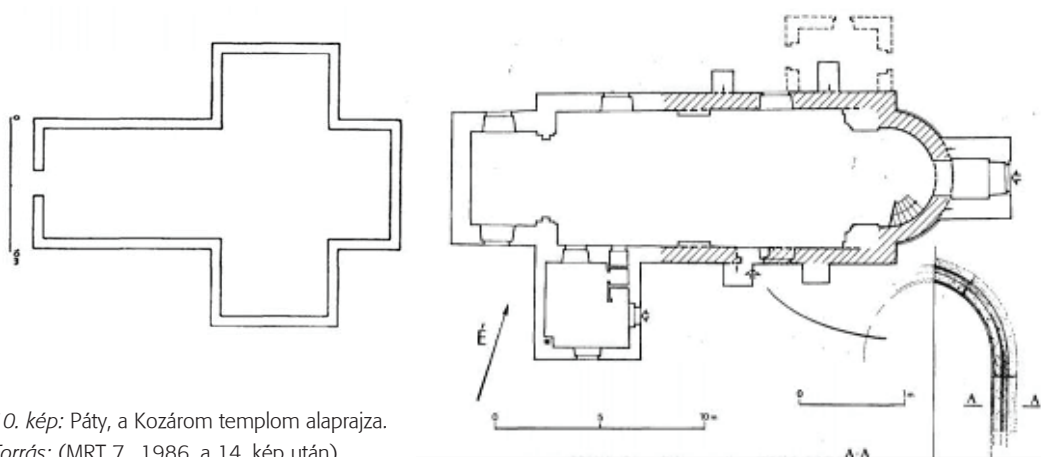
Várady feljegyzéseket készített a Kozáromi pusztatemplomról is, melyről 1876. július 19-én jegyezte le a következőket:

„Ókori épületek romjai jelenleg már sehol sem találhatunk a pátyi határban, de bizonyos, hogy a hajdani Kozáromi pusztán, mely most már a pátyi területbe beolvasztatott, egy templom és hihetőleg zárda is állott. Az itteni lakosok a templomot puszta vagy török templomnak nevezték. Hogy nem volt török épület, bizonyos, az azonban, mely korban épülhetett, határozottan meg nem mondhatom.

² Forrás: Magyarország régészeti topográfiája, 7. kötet, 127.

Alatta pincék is voltak, valamint a templom szentély alatt kriptá is, melyből állítólag valami Belicza János nevű zsámbéki gazda sok érdekes holmit vitt el egy hatökrös szekeren, mire meggazdagodott, urasági földeket és malmot is haszonbérbe vett, de magtalanul elhalt. Ezen állítás némi valószínűséget nyer azáltal is, hogy akkor, midőn újabb időben a pusztatemplom fundamentumaiból is kiásták a köveket, a szentély alapkövei már legnagyobb részben ki voltak ásva."

A templom alapfalait 1864-ben bontották el, Várady József akkor készítette a templom alaprajzát. Ezek szerint a latin kereszt alaprajzú, 9,4 méter széles épület hosszahajója 27,1 méter hosszú, keresztahajója 20,8 méter hosszú volt. A 0,8 méter széles falakat mészkőből építették. Rómer Flóris 1865-ben egy „körte alakú, metszetű ablakot” is talált a helyszínen. A Kozárom völgy és puszta elnevezések már az 1800-as években szerepelnek Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye lajstromában.

10. kép: Páty, a Kozárom templom alaprajza.

Forrás: (MRT 7., 1986. a 14. kép után)

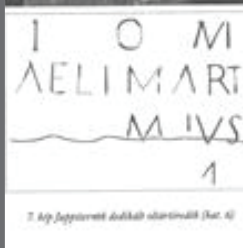
A korábban említett oltárkövet Rómer szerint a Főkút mellett találták, amelyet az oltár dedikációja (Nymphis perennis) is alátámaszt. A XIX. század közepén még a református lelkész lak falába volt beépítve, ahonnan Szabó László lelkész kibontatta és a Magyar Nemzeti Múzeumba küldte. A kiapadhatatlan források tiszteletére állított oltár feltételezhetően ősi gyökerekre visszavezethető helyi forrásra utal. Az oltárköv feliratán Marcus Valerius Karus neve olvasható.

11. kép: A kiapadhatatlan forrásoknak szentelt oltárköv.

Forrás: Szerző. Magyar Nemzeti Múzeum

RÓMAI KORI LELETEK PÁTYON

A legkiterjedtebb római település a Füzes patak nyugati partja mentén közel két km hosszan elnyúló falu volt. A késő kelta időszaktól folyamatosan lakott eraviscus település megérte a római kort és kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen a Kr. u. 5. század elejéig lakott volt. A római kori faragott és feliratos köemlékek a Pátyon ismert római települések valamelyikéhez, valószínűleg a Füzes patak mentén fekvő faluhoz köthetők. Közülük lelőhelyük révén az őslakos sírfeliratok és a katonai diploma bizonyosan közvetlenül e falu császárkori lakosságára vonatkoznak. Pátyról és közvetlen környezetéről az utóbbi ötven évben már kevesebb római kori feliratos emlék került elő, és az eddigi adatok alapján jelentős változás figyelhető meg az újabb leletanyagban. Míg korábban a feltárt emlékek többsége oltárkö volt, az újonnan azonosított köemlékek kivétel nélkül sírokhoz vagy temetéshez tartozó jellegűek volta

12/a kép: Jupiternek dedikált oltártöredék fotója és rajza.

Forrás: Mráv Zsolt Római kori feliratok és faragott köemlékek Pátyról. 409.

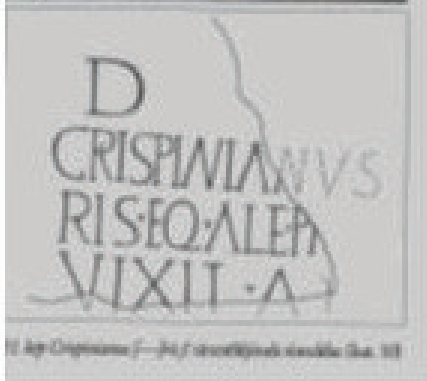
12/b. kép: Traianus-kori bronz katonai diploma külső és belső oldalának fotója.

Forrás: Mráv Zsolt Római kori feliratok és faragott köemlékek Pátyról. 414.

12/c. kép: Ulpia Valentina sírtáblája egy archív fotón.

Forrás: Mráv Zsolt Római kori feliratok és faragott köemlékek Pátyról. 415.

13/a kép: Nagyméretű családi sír sztélé fotó és rajz.

Forrás: Mráv Zsolt Római kori feliratok és faragott kőemlékek Pátyról. 412.

13/b. kép: Kocsi jelenetes sír sztélé rajza Rómer F. jegyzeteiből.

Forrás: Mráv Zsolt Római kori feliratok és faragott kőemlékek Pátyról. 408.

VÁRADY RÓMAI ÉRMEGYŰJTEMÉNYE

Várady római érmegyűjteményének nagyságáról és értékéről a fennmaradt jegyzetek alapján kaphatunk képet. A gyűjtemény később valószínűleg Horvátországba került, ezért idehaza már nem volt fellelhető. Az érmék vizsgálatakor megfigyelhető volt, hogy az első és második századból csak kevés érme maradt fenn, az 160–180 közötti időszak pedig a markomann-szarmata háborúk pusztításai miatt teljesen hiányos. A 200-as évek utáni időszakból előkerült érmék száma ismét

megnőtt és I. Theodosius császár korából is nagyobb mennyiségben tártak fel. Ezek az érmék, más régészeti leletekkel együtt megerősítik, hogy Páty területére már a 4–5. században számottevő népességgel rendelkezett.

14. kép: Várady érmegyűjteményének a listájából részlet.
Forrás: KÖH Rómer hagyaték K 549/2.

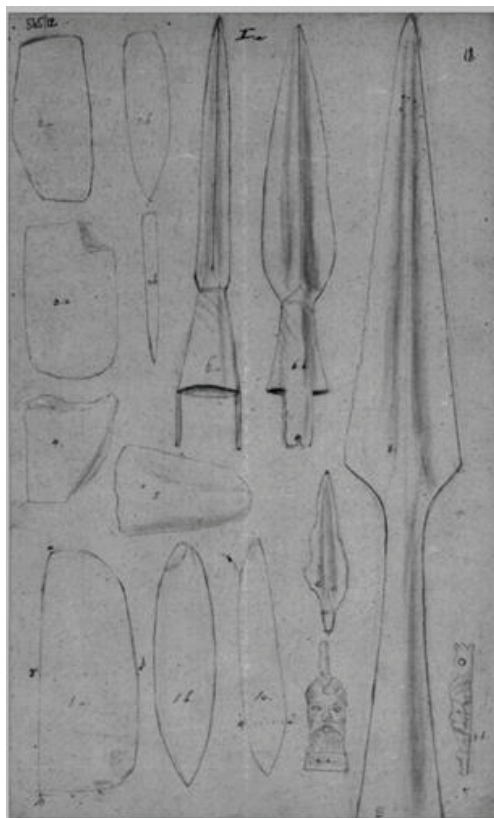
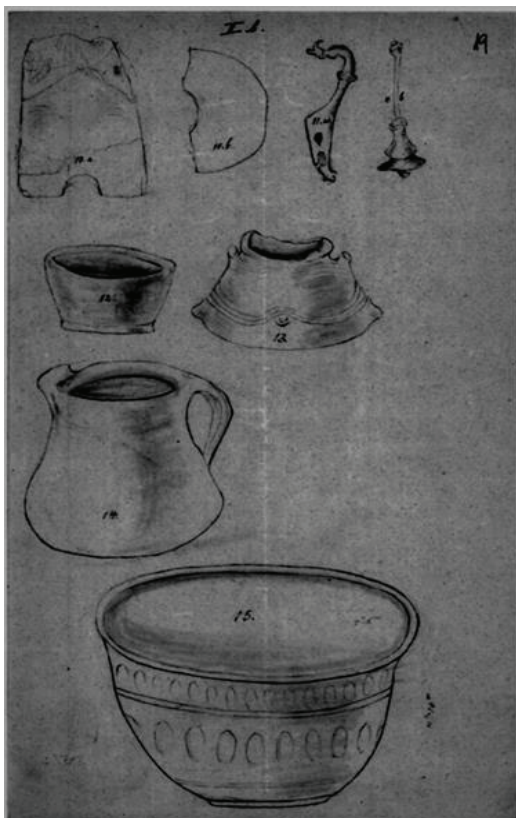
PÁTYI LELETEK AZ 1876-OS ŐSRÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI KONGRESSZUS KIÁLLÍTÁSÁN

A Magyar Nemzeti Múzeum 1876-ban megnyílt VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus kiállításán szereplő pátyi leletek ugyancsak bizonyítják Várady gyűjtőmunkájának jelentőségét és az általa feltárt leletek értékét.

15. kép: A Magyar Nemzeti Múzeum 1876-ban megnyílt VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus kiállításának egyik terme.

Forrás: Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Fotótára

16/a. és 16/b. kép: Várady József I.–II. századi rajzai a Páty területén előkerült régészeti leletekről.

Forrás: Ottomán Katalin (szerk.): Régészeti tanulmányok. Szentendre, 2007. 440., 441. KÖH Rómer hagyaték

EGYÉB RÉGÉSZETI EMLÍTÉSEK

Várady őskori és római kori gyűjteménye és lelőhelyei mellett néhány középkori leletről is említést tesz jelentéseiben, írásaiban. Ezek főleg érmék, fegyverekkel vagy lovaglással kapcsolatos leletek. Például: bárdok a Főkút környékéről,³ sarkantyúk a Dobogóról, Lándzsahegy a Kazali irtványból, továbbá Árpád-kori és középkori érmék.

5. REGÉK, MONDÁK, VÁRAK VÁRADY FELJEGYZÉSÉBŐL

Várady József nemcsak régészeti leleteket gyűjtött, hanem a helyi folklór, regék és mondák feljegyzésével is hozzájárult Páty kulturális örökségének megőrzéséhez. Az általa lejegyzett történetek között szerepeltek az alábbiak:

³ Főkút; Dobogó; Kazali irtvány, Páty község területeinek korábbi elnevezései

- A kozáromi pusztatemplom története és legendái,
- A Buda-Bicske országút feltöltésének története,
- A „Kozáromi harang a föld alatt” című monda,
- A Várhegy, Becevár, Bencze vár és Pogányvár legendái.

Ezek a feljegyzések a Páty környéki tájhoz és a helyi közösséghez kötődő kulturális rétegeket tárják fel.⁴

6. VÁRADY JÓZSEF CSALÁDJA ÉS HALÁLA

Várady József első felesége *Erzsébet Troyer de Aufkirchen* (1809–1841) tirolai származású volt. 1830-ban kötött házasságukból hét gyermekük született: Elek (1831–1833), Mária (1832–1848), József (1833–1835), László (1834–1842), Ilona (1836–1839), Erzsébet (1838–1856) és egy másik Ilona (1839–1904). A család Budán, Fiumében és Bécsben élt. Első feleségének halála után, 1848-ban Várady másodszor is megnősült, *Lavocatorí Sylviát* (1820–1876) vette el. Egy évre rá, 1849-ben fiuk, Sándor született. Várady 1850-ben költözött Pátyra a feleségével, kisleányával, valamint az első házasságából született két lányával, Erzsével és Ilonával. Erzsébet hat évvel később, 1856-ban elhunyt. Az egyetlen élő lánya, Ilona (1839–1904) 1857-ben ment férjhez *Pásztor Sándor*hoz. Az ifjú házaspárnak egy évre rá leányuk született (Erzsébet, aki 19 évvel később, 1877-ben hozzáment *Várady Sándor*hoz. Így a horvátországi birtok a családban maradt.

Dicskei Várady József nyugalmazott magyar királyi udvari kancelláriai előadó tanácsos 84. életévében, a halotti szentségek ájtatos felvétele után, 1883. április 24-én délután fél 2-kor szélhűtés következtében hunyt el.

17. kép: Križovljan várkastély 1857-ből.

Forrás: <https://www.cestica.hr> Forrás: <http://varak.hu>

18. kép: Varasdi vár (Horvátország).

Forrás: <https://www.horvatorszaginfo.hu/>

4 Bővebben: Prohászka Péter: Páty régészeti és numizmatikai emlékei Várady József levelei tükrében. 2007

19. kép: A Varasdi vár egyik termében található festmény, Várady fiatalkori képe.

Forrás: Varasd Városi Múzeum <http://www.gmv.hr/>

20. kép: A Varasdi vár Régészeti Osztályának egyiptomi gyűjteménye a Pászthory-Várady család magángyűjteményéből.

Forrás: Varasd Városi Múzeum <http://www.gmv.hr/>

FELHASZNÁLT IRODALOM

Ottomán Katalin (szerk.): *Studia Comitatus 30. Régészeti tanulmányok*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 2007.

Ottomán Katalin: *A pátyi temető római sírjai (Malom-dűlő)*. Páty, Szentendre, 2019.

Prohászka Péter: *Páty régészeti és numizmatikai emlékei Várady József levelei tükrében*. *Studia Comitatus 30*. Szentendre, 2007. 424–441.

Prohászka Péter: *Rómer Flóris és a Budapesti VIII. Ősrégészeti és Embertani Kongresszus*. Előzetes tanulmány, 2013.

Szabó Andrásné (szerk.): *Páty. Fejezetek a község történetéből*. II. 2009.

Czentár László: *A pátyi kastély és lakóinak története*, Páty, Páty Faluközségért Alapítvány, 2022. 91.

CZÖNDÖR MIHÁLYNÉ¹

PUSZTASZABOLCS MÚLTJÁVAL FOGLALKOZÓ HELYTÖRTÉNETI KÖTETEK FINOMÍTÓI EMLÉKEK

Fejér Vármegye egyik kisvárosában, Pustaszabolcon 1997-ben kiállítási anyag összegyűjtésével, bemutatásával sikerült megalapozni a település helytörténeti gyűjteményét. Még az év őszén elkészült róla a *Községtörténeti füzetek* első kötete. A helytörténeti kötetek megjelentetésére és a gyűjtemény bővítésére megalapítottuk *Kolosa Jánossal* az 1998-ban bejegyzett Pustaszabolcsi Hagyományőrző és Hagyományteremtő Alapítványt, amely civil önkéntes munkával biztosítja a folyamatos fennmaradást és fejlődést. 2013-tól alapítói kérésre a város vezetése átadta civil szervezetünknek a két tantermes MÁV iskolát, amely otthona, bemutató helye a gyarapodó helyi kincseknek, közösségi tere hagyományőrző programjainknak. 2014-ben a gyűjtemény, 2015-ben a helytörténeti sorozat Fejér Vármegye értéke lett.

A település múltját feltáró sorozat 61 kötete közül néhánynak szerzője, társszerzője, illetve megjelenése óta a *Községtörténeti Füzetek* és a Pustaszabolcs anno egyik sorozatszerkesztője vagyok. Társam 2013-ig *Csányi Kálmán* elnök volt, 2018–2022 között *Molnár Sándor* elnök, 2022-től *Bartókné Piller Magdolna* kuratóriumi elnök.

A HELYTÖRTÉNETI SZOROZAT

Jelen írásomban a 28 éve megjelenő sorozat jellemzőit mutatom be, kiemelve a Pest Vármegye vonatkozású Finomító emlékek című kötetet.

A kiadványok A/5-ös méretben, általában 80–260 oldal tartalommal, 400 példányban, kis anyagi erőforrással (nyomdai költség), pályázatokból, adományokból készülnek. A szerzők, több mint negyvenen, civil önkéntesek, anyagi ellenszolgáltatás nélkül vállalják a kötetek témáinak feltárását, megírását. A könyvek bemutatóin jelenlévők, valamint az érdeklődők (amíg el nem fogy) ajándékba kapják a kötetet.

¹ Czöndör Mihályné pustaszabolcsi hagyományőrző, a Pustaszabolcsi Hagyományőrző és Hagyományteremtő Alapítvány alapítójaként a helytörténeti kiadványok sorozat szerkesztője.

Évente az anyagi és szellemi kapacitástól függően egy-öt kötet jelenik meg. A kiadványok témák szerinti megoszlása: településtörténet, életek, sorsok, családok, közösségek, intézmények (óvoda, iskolák, civilszervezetek, katolikus, református templom és közösségeik, katolikus esküvők, vasutas családok, kereskedők), a mezőgazdaság, ipar és más települési értékek története. Az értékfeltárás helyi módszertana is bemutatásra került öt kötetben. Hetedik alkalommal, minden év elején megjelenik a Szabolcsi Kincses Kalendárium. A sorozat tagja az A/3-as méretben megjelent *Pusztaszabolcsi Színezd ki!* Ebben a település nevezetességeinek, programjainak rajzait színezhetik ki az óvodások, iskolások.

Helyi civil szervezetek fennállásuk évfordulója alkalmából történetükről, – kérésükre – készítünk együttműködés keretében emlékköteteket, például *100 éves az Önkéntes Tűzoltó Egyesület*, *30 éves Kutyarabát Klub*, vagy a *Motorok Ördögei*. A kötetekben megjelenő fényképek, dokumentumok az interjúalanyoktól származnak. A megalakulástól folyamatosan fényképek készülnek az eseményekről civil munkatársak és fényképészek által, amelyek később fotókiállításaink anyagát is szolgáltatják. Két kötetünkben, a *Pusztaszabolcs régi fényképeken* és a *Finomítói emlékek*ben olyan képek is szerepelnek, amelyek felhasználásának jogát az Médiaszolgáltatás-Támogató és Vagyongazdálkodó Alaptól, az MTVA-tól vásároltuk meg. Gyakori, hogy a lakók családi képeiből ajándékoznak a közösség számára adott időszakot jellemző dokumentumokat.

A kötelezpéldányok mellett a helyi és a Fejér vármegyei könyvtárban, levéltárban megtalálhatók kiadványaink. 2024-ben az Arcanum archiválta köteteinket. A sorozat megjelenése mellett különlegesség a történetmesélés QR-kód naptár által, illetve a pusztákból kialakult község 150 éves évfordulója tiszteletére indított online „képes mesélés” az alapítvány facebook oldalán. 2023-tól az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) archiválja honlapunk és facebook oldalunk web tartalmát a megkötött Felhasználási szerződés alapján. A sorozat mellett évente naptár és képeslapok jelennek meg.

FINOMÍTÓI EMLÉKEK

A kőolajfeldolgozás 20. századi, fiatal iparág, Százhalombattán 1960-ban kezdődött a Dunai Kőolajipari Vállalat (DKV) megalakulásával. Az első üzem, az AV-1 (atmoszférikus és vákuum desztilláció) 1965-ben kezdte meg működését. Az üzemekkel és azok kapacitásával, valamint kiszolgálásával bővülő vállalat történetét az elbeszélt történelem (oral history) módszerével, a kőolajfinomító különböző területein munkát vállaló 28 pusztaszabolcsi munkavállalóval készült interjú alapján elevenítem fel.

Az ipartörténeti visszaemlékezések feldolgozását, bemutatását, az interjúk készítését megkönnyítette vegyész-mérnöki végzettségem, valamint, hogy 1970–72 között magam is dolgoztam a vállalatnál, alapjaiban ismertem a technológiát, a vállalat történetét, működését.

Az évtizedek során több száz, különböző területeken dolgozó pusztaszabolcsi munkavállaló közül választottam ki az interjúalanyokat: termelőüzemek (AV-2, Benzin reformáló, Gázolaj kénmentesítő stb. osztályok), tartálpark, műszerészeti, villamossági osztályok, ÁFOR, logisztika, tűzoltóság, szállítás, minőségbiztosítás területén munkát végző szakemberek, vasút üzemi dolgozók, darusok közül.

Az 57. helytörténeti kiadvány korlenyomat arról, hogyan éltek a település közösségében a százhalombattai kőolajfinomítóban munkát vállaló, ma már nyugdíjas pusztaszabolcsiak. Az a generáció, akik az 1960-as évektől „odatették” magukat, amikor a munka, a közösség segítése megkívánta. 28 vállomás, de mögötte több száz ember, akik hasonlóan vívták mindennapi csatájukat, legtöbbször örömmel, néha-néha kényszerrel. Gyökereikkel megkapaszkodva vállalták a kihívásokat a vállalati tevékenység fejlesztéséért, a családért, magukért.

Mindegyik munkaterület megkívánta a dolgozótól, hogy a technológia fejlődésével lépést tartson és fejlődjék. Szakmunkásból technikus, technikusból mérnök, mérnökből szakmérnök lett. A tapasztalatot és a tanulást ötvözve többen újítások, szabadalmak részesei voltak (lézeres tartálmérés, üzemi újítások, pl. katalizátor rosta, inhibitor adagoló szivattyú fejlesztése).

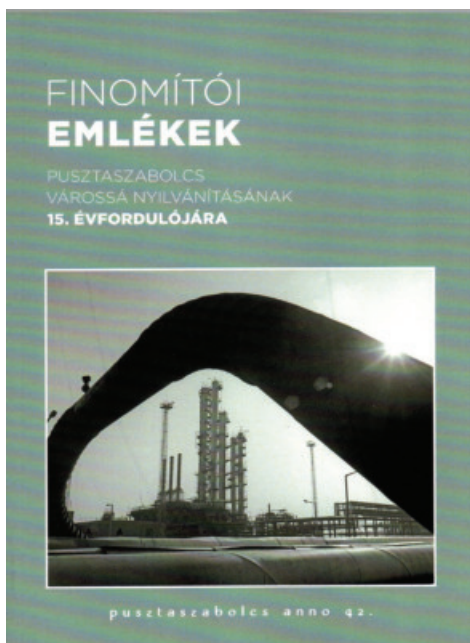
A történetmesélés során megismerhető a szocialista brigádmozgalom és annak emlékei, amelynek nagyobb szeletét *Galamb Béla* mutatta be. A politikai „fejtágítás” mellett a szakmai fejlődés és a művelődés kapott kiemelkedő szerepet. A „kommunista szombat”-ként ismert társadalmi munka, óvodákat, iskolákat segítő, játszótereket, vállalati szabadidős központokat, a munkakörhöz nem tartozó, a vállalat egyes részeit rendben tartó rendszeres, brigádokban végzett tevékenységet jelentett. A Ligeti Károly brigád például az Operett színház, *Maros Gábor* színművész vezette brigádjával működött együtt. Budapesten színházlátogatások és azt követő beszélgetések a színészekkel, Battán a Csónakházban sportmérkőzések (kispályás labdarúgás, tekeverseny) zajlottak az együttműködés keretében, amelyet ma is élményként mesélnek az üzemi dolgozók. Ugyancsak ennek a brigádnak volt kapcsolata a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalattal. Éveken át az Ünnepi Könyvhéten a könyvvásárlást népszerűsítették, segítették a megjelenő könyvek eladását. A vállalati könyvtár segítségével az üzemben kihelyezett könyvtárrészelet alakítottak ki, száz könyv folyamatos cseréjével.

A változó világgal a változás egyik példája volt a Gazdasági Munkaközösségek (GMK, „géemká”) megalakulása, története. Például egy üzemi műszaki gárda megalapította a Rózsolaj GMK-t, munka után füvet nyírtak, parkot rendeztek a vállalat területén.

Szó esett az üzemi újságról, az egészségvédelemről, védőfelszerelések használatáról, védőita-
lokról, rendszeres egészségvizsgálatról, amit az egyes munkakörök megköveteltek. Bemutatásra
kerültek a vállalat biztosította hazai és külföldi nyaralások a családdal (Schwedt, Oberwiesenthal,
Csorba-tó, Olaszország...), az Etikai kódex, a munkatársaktól elvárt etikai normák leírása, azok
betartása, a vállalati élet.

Az iparban dolgozó, mezőgazdasági településen élő, volt DKV-sok közül civil önkéntesként töb-
ben szolgálták, szolgálják a lakóhely közösségét. Ásványok, őskori maradványok kutatása, termé-
szetfotózás, labdarúgás, old mobil fenntartása, kézimunka, kiállítások szervezése, szakkörvezetés,
kézműves termékek készítése, Kutyarabát Klub alapítása, működtetése, kutyatenyésztés, helyi
költő, vasút szerelmese, kertbarát tevékenység települési szinten, Kertbarát Klub vezetése, Ma-
gyarország legszebb konyhakertje mozgalomba kapcsolódás. Érdekesen, hasznosan, behozva
a munkahelyi kultúrát (kommunikáció, projekt tevékenység, team munka...) jelenik meg a DKV-
ban dolgozók helyi tevékenysége, amellyel lakóhelyük fejlődését segítik, a közösségét erősítik.

A MEGJELENŐ KÖNYVEK BEMUTATÁSA

1. kép: 1980.február 20. A Dunai Kőolajipari Vállalat
Könnyűbenzin Izomerizáló Üzeme.

Forrás: MTI fotó: Branstetter Sándor.

2023-ban jelent meg Pest vármegyei vonatkozású
ipartörténeti kötet, a *Finomítói emlékek* című könyv.
Beleszóltam a helyi aktualításokat: Pustaszabolcs
várossá nyilvánításának 15. évfordulóját, három he-
lyi ipartörténeti értéket, *Pálinkás József* vasúttörté-
neti gyűjteményét, valamint keskenynyomtávú kerti
vasútját, és *Szegi László* által készített traktor maket-
teket. A technikai, műszaki értékek és a civil munka
területeinek középpontba helyezésével szerettem
volna hangsúlyozni, a számomra oly fontos humán
és a reál kultúra együttes szépségét, szétválasztha-
tatlanságának örömeit, életünket átszövő élményeit.

A kötetek bemutatása, átadása hagyományörző kö-
zösségünknek a közös együttlétet, ünnepet
jelenti. A települési értékek megjelenése mellett
helyi zenészek, énekesek, irodalmárok lépnek fel,
műsoraikba gyakran belecsempésznek valamilyen
meglepetést, jelen esetben egy közismert slágert
átírva: *Azok a Battai szép napok* címmel.

Minden könyvtadó valamilyen módon különleges. Például a korábban megjelenő *Katolikus esküvők* című kötet, amelyben családonként, ükmamától déd-, illetve ükunokáig mutattuk be a helyi Szent Imre római katolikus templomban fogadalmat tett párok esküvői képeket. A könyvbe-mutatót a templomban tarthattuk, s az ünnep részeként a jelenlévő házastársak a közösség előtt megerősítették házassági fogadalmukat. A vasutasokat bemutató kötetek megjelenésekor kopjafát avattunk a már csak az emlékeinkben és szívünkben élő egykori vasúti dolgozók tiszteletére. A *gépállomástól a Salináig* ipartörténeti kötetet nosztalgia bál keretében adtuk át, ahol sok év után együtt szórakozhattak a már megszűnt vállalat egykori munkatársai. A Covid idején szabadban, a Szabolcs Vezér szobornál, illetve egy cukrászda teraszán adtuk át és dedikáltuk a megjelenő „ikerköteteket”, amelyek a sajtóban megjelenő írások által idézik a helyiek egykori életét, „sajtótükörben” mutatta az évtizedek történeteit.

KIADVÁNYOK MEGJELENÉSE A HELYTÖRTÉNETI ÉS TELEPÜLÉSI PROGRAMOKBAN

Néhány példával szolgálom még a kutatás, a kötet írás során gyűjtött helytörténeti dokumentumok, fényképek, könyvek felhasználásáról, programokban történő megjelenéséről.

Hetedikes, nyolcadikos diákokkal *ÉrtékPiramis* társasjátékot készítettünk a helyi értékekről, amelyben számukra természetes módon megjelentek a helytörténeti kötetek. Elkészítettek hat kérdésből álló feladatsort a kötetekről és beépítették a társasjátékba. Szépirodalmi felolvasáson, vagy a Költészet Napján természetesen elhangoznak helyi költők versei is. 15 éve, évente családfát készítünk az ötödikesekkel, amelyen bemutatásra kerül minden alkalommal néhány fénykép és írás az *Életek, sorsok, családok* kötetből. Megemlékezések során, például a 100 éves a Hősök szobra ünnepén, a kötetekben szereplő háborús fényképek, emlékek elevenedtek meg kiállításon.

Civil szervezetek évfordulóira, például a 30 éves a KutyaBarát Klub, 100 éves az Önkéntes Tűzoltó Egyesület helytörténeti kötetekben emlékeztek az egyesületek tagjai a megtörtént eseményekre. Utat mutató, együttműködő partnereik vagyunk ebben. A fiatalabb korosztályoknak, a nyugdíjasoknak szervezett helytörténeti gyűjtemény bemutatása alkalmával, könyvismereti beszélgetéskor, a helyi és a Fejér vármegyei Vörösmarty könyvtárral történő együttműködések, konferenciák során az aktuális kötetek témaként szerepelnek.

HELYTÖRTÉNETI PÁRBESZÉD

Az elmúlt közel harminc év alatt több száz emberrel beszélgettünk el arról, hogyan éltek, milyen érzelmek kerítették hatalmukba a történelem csendesebb vagy viharosabb időszakában. Tapasztalom, hogy a megjelenő köteteknek utóéletük van: átéli mások is az adott időszakot, beszélgetnek róla egymással és gyakran szóba hozzák az eseményeket, kérdeznak bennünket, amikor megnézik a helytörténeti gyűjteményt, vagy egy-egy kiállításunkat. Folyamatosan hozzák féltve őrzött családi kincseiket, hogy a települési gyűjtemény részeként más helyi családnak is legyen benne öröme. A párbeszéd fenntartja, építi, erősíti alapítványunkat és helyi közösségünket.

KÖSZÖNET

2. kép: Hívogató a pustaszabolcsi Helytörténeti Gyűjtemény megtekintésére és a programokra.

Forrás: MTI fotó: Branstetter Sándor

Amikor szerzőként, vagy sorozatszerkesztőként munkálkodom, vagy egyszerűen a kezembe veszem a megjelent helytörténeti köteteket, hálásan gondolok a mindenkori kuratóriumra, a szerzőkre és Pustaszabolcs hagyományőrző lakóira, akikkel közös együttműködésben sikerült megörökíteni lakóhelyünk történeteseit életük eseményein, gondolataikon, érzéseiken keresztül. Idén 150 éve pusztából kialakult községben, ma már kisvárosban szerényen élve és munkálkodva Márai Sándor szavai adják a reményt: „Gyertyafénynél messzire is lehet látni!”

Alapítványunk tevékenységéről, a kötetekről olvasható honlapunkon: <https://pustaszabolcsi.hagyomanyorzoalapitvany.hu/helytorteneti-kiadvanyaink/> és a Pustaszabolcsi Hagyományőrző és Hagyományteremtő Alapítvány facebook oldalán.

MONORIERDŐ TELEPÜLÉSELŐDJÉNEK, A PEST VÁRMEGYEI ÚJFALUNAK KÖZÉPKORI BIRTOKOSAI II. (1386-1465)

BEVEZETÉS

Immár harmadik alkalommal volt lehetőség 2025 májusában előadásokat tartaniuk a Pest vármegyei (hely)történészeknek Szentendrén, a Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár jóvoltából, s ezen keretek között folytatódhatott a Monorierdő középkori történetét bemutató előadásom is. Az első alkalommal, ahogy ez olvasható a megjelent online kiadványban², Monorierdő kezdeti időszakától (jóformán 1324-től) egészen 1386-ig lehetett megismerni a település (Újfalu) és a hozzájuk kapcsolódó birtokosok történetét. Ezen írással párhuzamosan még egy írás megjelent ugyanebben a kötetben, ám az sok helyütt pontosításra szorul.³ A mostani előadás pedig felveszi a fonalat ott, ahol az előző abbamaradt. Kiderül, hogy Mária királynőtől miképpen kerül a Csetnekiek birtokába a falu (1386). 10 évvel később azonban már arról lehet olvasni az oklevelekben, hogy a Cikó család birtokolja Újfalut (1396). A 15. század elején viszont egy újabb váltás következik, és a méltán híres Maróti család kerül előtérbe a településsel kapcsolatban. 1446-ban végül úgy döntenek, hogy az egri káptalannal területeket cserélve elhagyják Újfalut és ezzel a szerződéses aktussal (1447) megkezdődik az egri káptalan közel 500 éves uralkodása ezen területek felett. Ezen előadás egy perlekedéssel (Sasvary István, 1465), egy Mátyás és II. Ulászló korabeli bejegyzésekkel és végül egy híres térképpel zárul (Lázár deák térképe, 1528), ami végleg lezárja Monorierdő középkori elődjének, vagyis Újfalunak a középkori históriáját.

1 Csóka Géza történész-családfakutató, a Pest Vármegyei Levéltár segédlevéltárosa. Publikáció: Csóka Géza: *Régi Újfalu – Monorierdő településelődjének emlékei a források bűvöletében*. Szerzői kiadás, Monorierdő, 2016.

2 Helytörténet és helyi közösség II., 2025, 9–24. Online: <https://hbpmk.hu/node/921>

3 Helytörténet és helyi közösség II., 2025, 34–50. Különösen fontos megemlíteni a 35. oldalt, melynek adatait kiegészítve érdemes felhívni a figyelmet a szövegben szereplő Újfalura, ami nem a 13. század végén jött létre (hanem jóval előtte is létezett), valamint arra, hogy az 1323. évi (sic!) első oklevél, amiben szerepel Újfalu neve, valójában 1324-ben íródott, ahogyan ez a kötet 22–23. oldalán is olvasható. Ugyanezen megemlített oklevél (DL 2232) esetében pedig fontos megjegyezni, hogy Újfalu soha nem volt Csák Máté birtoka, ellenben egy távoli rokoné, Csák fia Jánosé, igen. A terjedelmi korlátok miatt pedig csak annyit érdemes még leszögezni, hogy szintén a 35. oldalon említett Aynard lovag nem igazán kapcsolható Monorhoz, illetve az egri káptalan 1446-ban nem délvidéki birtokokért cseréli el Monort, Újfalut és Zsigert, de erről még lesz szó az elkövetkezendő pár oldalon.

A CSETNEKI CSALÁD

Mária királynő miután elcserélte Egyházasperezen birtokot Újfalura és Úrira, jutalmul tovább adományozta a Csetneki családnak, amelyre több oklevél is hivatkozik. Mária királynő iktatást parancsolt a budai káptalannak, hogy Csetneki Miklós fia György és Ákos fia Mihály mestereknek nem részletezett érdemeikért bírassák Újfalut és Úrit. A káptalan erről 1386. április 14-én írt jelentést a királynőnek, miszerint Péchel-i (Péceli) Péterrel kiküldték Tamás mester kanonoktársukat, akik jelentették még április 7-én, hogy az iktatást ellentmondás nélkül végrehajtották, mégpedig a törvényes napokat a helyszínen megvárva. (1386. április 5., április 14. DL 7740, DL 7202, DF 265263).⁴

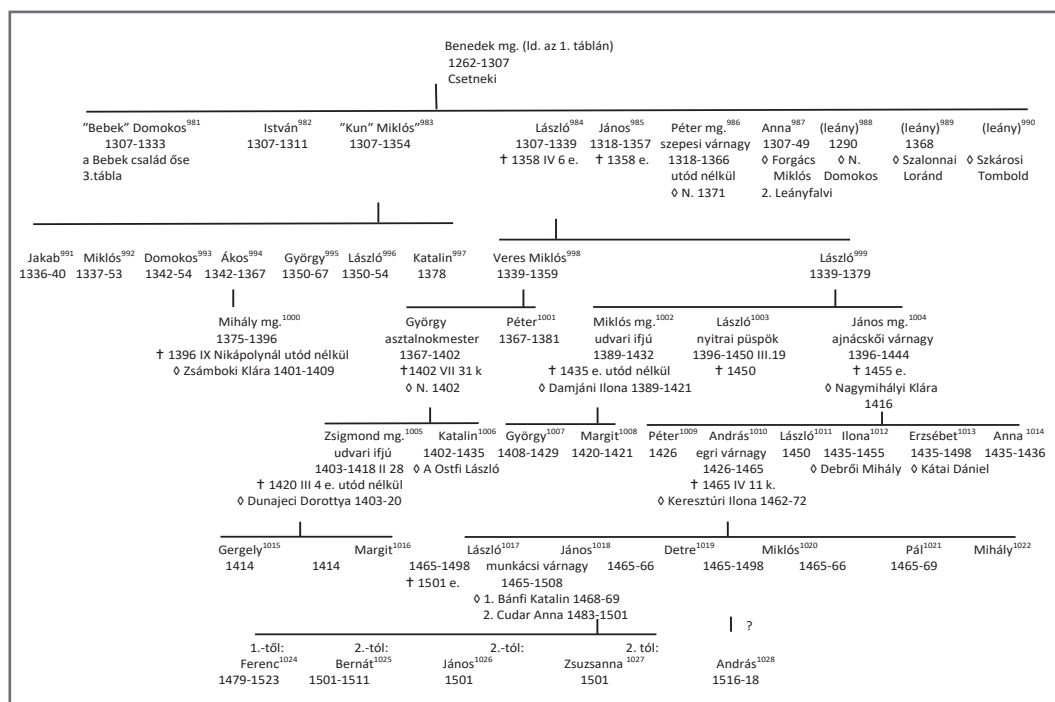
Nagyjából így foglalható össze, amit tudunk Újfaluról és a Csetneki család összefonódásáról. De kik is azok a Csetnekiek? Ez a család egy régi Gömör vármegyei nemesi család, akiknek az őse a monda szerint egy juhász volt, ám egyszer az egyik dolgos napján kincset talált, és innen eredhet a gazdagságuk. A másik családi legenda úgy szól, hogy eredetileg egy gazdag, de nem magyar származású bányász család sarjai lettek volna. Egy 1334-ben kelt oklevélben azt olvashatjuk, hogy Kopasz Detre fia Benedek Ákos nembeli, és rengeteg családdal rokonságban áll (pl.: Cselenfi, Méhy, Sághy, Ernefiak, Micsk, Eördögh, Csire, Pocsaji, Chellus, Thoroczky stb.). A család egyik meghatározó tagja volt Pelsőci Bebek János tárnokmester, aki többedmagával 1412-ben nagy szerepet vállalt abban, hogy megvalósuljon Luxemburgi Zsigmond és Jagelló Ulászló lengyel király között a lublói béke.⁵ Visszatérve az 1386. évi oklevélben említett Ákos fia Mihályhoz, ott harcolt az 1396-os, vereséggel végződő nikápolyi csatában, sőt, ott is hunyt el a csata forgatagában, méghozzá magtalanul.⁶

Monorierdő középkori elődjének kutatása során megállapításra került egy 1394-es oklevél ürügyén az, hogy soha nem volt Ákos birtok Újfaluról (nem úgy, mint a mai Váckisújfalu, akihez tartozik az a bizonyos 1394. évi oklevél). Azonban pont a Csetnekiek árnyalhatják ezt a képet, olyan módon, hogy az Ákos-nembeli Bebek-ághoz tartozott egyébként a Csetneki család, így bizonyos értelemben mégis köze lehetett az Ákosoknak Újfaluhoz. (1. kép.)

⁴ Süttő 2003, 360. oldal 633. rekord, 366. oldal 645. rekord. A DL 7202 oklevél igen csonka állapotban maradt fenn, a méltóságsorból szinte semmi sem látszik.

⁵ Köblös – Süttő – Szende 2000, 163–172. Fordította: Süttő Szilárd.

⁶ Tihanyiová 2019, 79.

1. kép: Csetneki család ábrázolása.

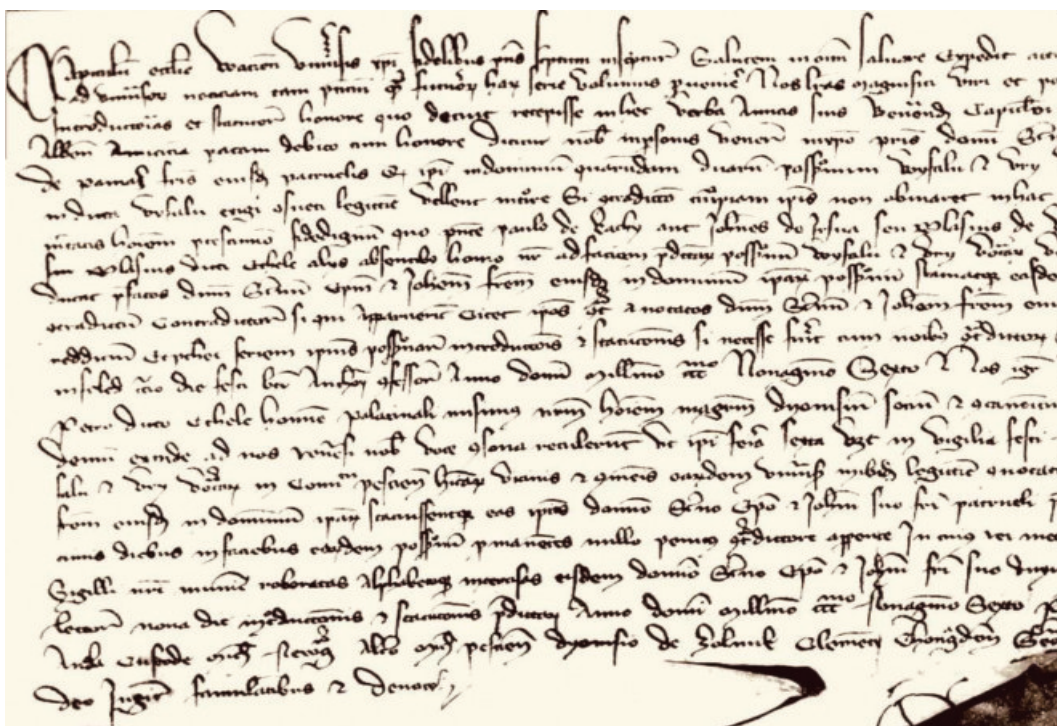
Forrás: Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori magyar genealógia. (Magyar Középkori Adattár) CD-ROM. Budapest, Arcanum, 2001. Ákos nem 1. Bebek ága 2. tábla: Csetneki

A POMÁZI CIKÓK

Miután a Csetnekiek birtokba veszik Újfalu, eltelik tíz év és már egy másik család birtokai között találjuk, méghozzá a pomázi Cikóknál. Az 1396. június 19-én kiadott (átírva a váci káptalan által július elsején) oklevélben (DF 269974) ezt olvashatjuk: „Ilsvai Leustak meghagyja a váci káptalannak, hogy István egri püspököt és testvérét Pamaz-i Ciko (dictus) László fia Jánost iktassa be Wyfalu és Vry, valamint Vyfalu-i vám birtokába vétel jogán. Kijelölt királyi emberek: Kachy-i Pál, Isua-i János, Wynar-i Balázs, Zay (dictus) Miklós, Scekel János és István, Ethele (dictus) Péter és Balázs.”⁷ Továbbá „a váci káptalan Ilsvai Leustak nádor június 19-i felkérésére jelenti, hogy Ethele (dictus) Péter királyi ember István egri püspököt és testvérét beiktatta Vyfalu és Vry birtokába.”⁸ (2. kép)

⁷ Bakács 1982, 300., 1085. szám

⁸ Bakács 1982, 300., 1087. szám

2. kép: Újfalu a Cikók birtoka (DL 269974, 1396. június 19., 1396. július 1.)

Forrás: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/85857/>

Nem először lehet azt olvasni az oklevelekben, hogy Újfalut más településsel – itt Úrival – együtt adományozzák, illetve megvásárolják az adott birtokosok. Viszont ami igazán fontos és említésre méltó, az az, hogy megjelenik az újfalui vám. A településhez kapcsolódó oklevelekben sajnos nem derül fény arra, hogy ez milyen fajta vám lehetett, illetve azt sem lehet pontosan tudni, hogy mekkora összeget kellett fizetni e vám miatt.⁹

Érdemes azonban egy kicsit kitekinteni a Cikó családra. Őseik a Borsod vármegyei Kartal nemzetséghez tartoztak. A Kartal nemzetségen belüli pomázi ághoz tartozó Cikó család első ismert tagja (Péter) részt vett I. (Nagy) Lajos nápolyi hadjáratában, és 1353–1359 között tárnokmesteri hivatalt viselt. Az ő fiai voltak: pomázi Cikó István egri püspök¹⁰ és János. János nem emelkedett magasra a kor politikai ranglétráján, azonban 1375 és 1419 között több ízben is harcolt Pomáz birtoklásáért, méghozzá sikeresen. (3. kép)

⁹ Weisz 2012, 410.

¹⁰ Engel 1996, 44., valamint Sugár 1984, 130–134.

Forrás: Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301– 1457 – Középkori magyar genealógia. (Magyar Középkori Adattár) CD-ROM. Budapest, Arcanum, 2001. Kartal nem 3. tábla: Cíkó (pomázi)

A Magyar Királyság történetében igen sok alkalommal történt nagy arányú pusztítás, s ennek az egyik vetülete az, hogy valóban, több száz év alatt, több tízezer vagy akár százezer irat semmisült meg, nagyrészt az országot ért támadások, háborúk miatt. Ezért sem tudjuk pontosan felvázolni azt, hogy 1396 után mikor került pontosan a Marótiak birtokába Újfalu. 1398-ban, mikor első ízben említik meg az oklevelek Monor nevét, akkor épp Újfalu neve nem található meg. Ugyanígy vagyunk egy 1401. évi oklevél esetében is, amikor első ízben említik Monor középkori templomát. Az eddigi szakirodalom¹¹ egy újabb, 1404. évi oklevélhez köti Újfalut, amely állítólag ekkor kerül a Marótiak kezébe, azonban a hivatkozott oklevél nem 1404-ben keletkezett, hanem jóval később, 1446-ban. Egy biztos, Újfalu a 15. században a Marótiak kezén volt, közel fél évszázadon keresztül.

A Maróti család az ősi Gútkeled nemzetség egyik ágából nőtt ki magát. Legismertebb tagja az a Maróti János bán volt, aki túlélte a nikápolyi csatát (1396). Igen magas pozícióig jutott, mint például, volt udvari lovag, a kalocsai érsekség kormányzója, és a sárkány rend tagja. Luxemburgi

11 Kereskényiné Cseh 1990, 116. Hivatkozik Haan Lajos művére, de ott egy későbbi, 1446-os oklevélről van szó. Haan 1870, 60–61.

Zsigmond (1387–1437) királyunk hűséges embere volt, ezért 1397-ben macsói bánná, később székely ispánná, s mellette számos vármegye ispánjává nevezte ki. A macsói bánságot az egyik fia, László örökölte meg (1435). Az Újlaky családból választott feleséget magának. Unokája, Lajos ott volt Mátyás király és Frigyes császár szerződés kötésénél 1464-ben. Közel száz évre rá a család kihalt.¹²

Több oklevél is fennmaradt ebből az időszakból, de egyet-kettőt érdemes belőlük kiemelni. Az első, egy 1437. évben, Budán kelt oklevél (DL 13092), amelyben az alábbiakat olvashatjuk egy hatalmaskodásról¹³: „Zsigmond király vizsgálat lefolytatására utasítja Pest megyét, mert Gomba-i Nemze (dictus) György panaszt emelt Marothy László Vyffalw- i officialisa, Arthaud-i Tamás ellen, akit Thot István, András és Mihály nevű familiárisaival Gomba-ra rontott; Bak (dictus) Bálint jobbágy házáat megrohanta és nevezettet félholtra verte. Kijelölt királyi emberek Doman-i László, Thete-i László, Pethry-i István, Pechel-i László és Antal.”¹⁴ Az 1437. november 13-i budai káptalan által kiállított jelentés szerint „Pest megye jelenti Zsigmond k[irály]nak, hogy szeptember 29-én kelt parancsára vizsgálatot végzett, amely igazolta Gombai Nemze (?) György panaszát, hogy Artándi Tamás, Maróthy János fia László fia György tisztje Újfalun az ő gombai birtokán hatalmaskodott. Bak Bálintot megverte. Kir[ályi] emberek: Dománi László, Thetei László, Pethry István, Pecheli László és Antal. Kihallgatott tanúk: Kálnói Miklós fia Demeter szomszéd, Pándi János és István szomszéd, Leebi János szomszédos Thetén, Ullyei Lőrinc Gyóni János, Maglódi Benedek, Irsai György és Antal, Chew-i Farkas Péter, Pethry Péter, István, Inárcy Benedek, Leebi András, Halomi Ábrahám.”¹⁵

Az, hogy az oklevélben szereplő összes királyi ember vagy tanú itt is említésre került, nem véletlen. Ha jobban megfigyeljük a neveket, akkor láthatjuk, hogy olyanokat szólítottak meg, akik a közvetlen szomszédsághoz tartoztak, sőt, a mai települések nagy része ma is megtalálható Újfalun, azaz Monorierdő körül. Ilyen például: Thetei László, aki a Monor külterületéhez is tartozó Tetepusztán élehetett, ahogyan Pethry István a ma is létező Péterin, ugyanúgy, mint a Pecheli, vagyis péceli testvérek. A tanúknál Pándi, azaz pándi lakos, Leebi, azaz Lőb pusztai (ma Üllő része), Ullyei, vagyis üllői, Gyóni (ma Dabas része), Maglódi, Irsai (ma Albertirsa része), Chew-i, vagyis csévharaszi, Inárcy, azaz inárcsi, és végül Halomi Ábrahám, aki a régi Halom településen élehetett (ma Vecsés része).

Érdekességgént érdemes megemlíteni, hogy a fent említett oklevélben (DL 13092) szereplő Bak Bálint, akit félholtra vertek, ezzel a névvel nem is lehetett abban az időszakban túl szerencsés, hiszen okleveles adatunk van arra, hogy ugyanezzel a névvel (talán ugyanaz a személy lenne?)

¹² Engel 1996, 422., Wertner, 1911, 72., valamint S. Hegyi Kálmán kis füzetete.

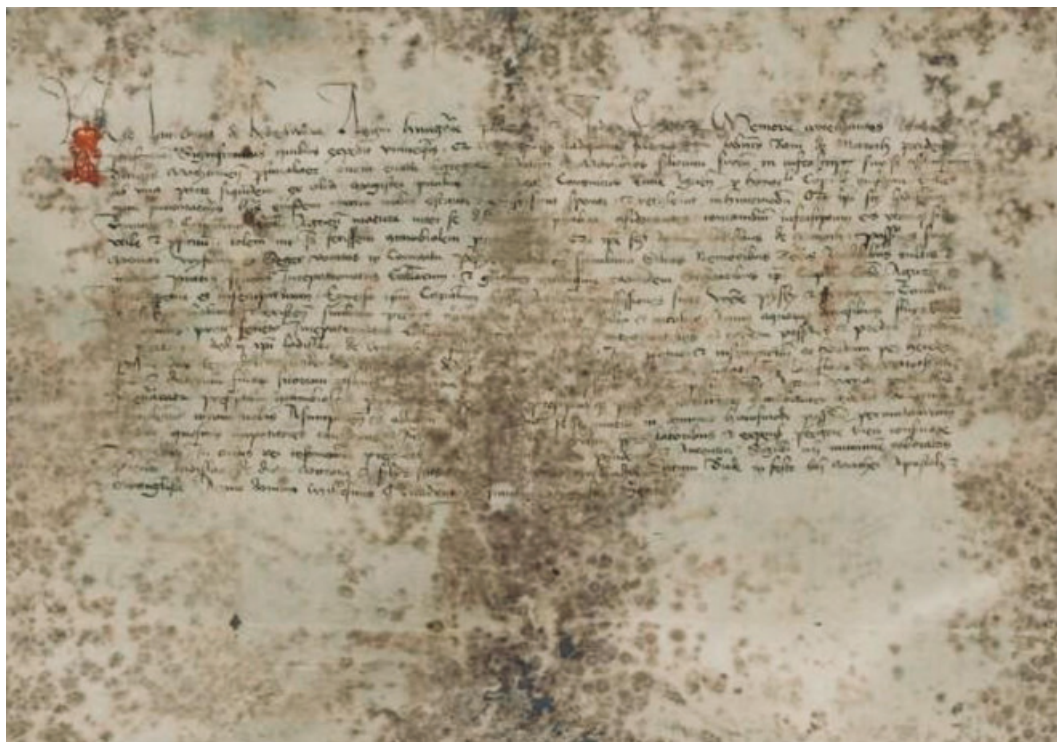
¹³ Habár ez a fajta visszaélés nem kerül elő Tringli István legújabb művében, mégis a hatalmaskodásokról bővebben olvashatunk általa. Tringli 2022.

¹⁴ Bakács 1982, 421., 1576. szám, valamint 422., 1578. szám

¹⁵ Bártfai Szabó 1938, 174., 667. szám

1418. szeptember első napján Vadán (nem messze Újfalutól, Pest vármegye határán) szintén félholtra vernek. Csak itt Vethes-i János birtokos volt az, aki majdnem megölte a saját jobbágyát.¹⁶

E tragikusnak mondható események után kilenc évvel úgy döntenek a Marótiak, hogy elcserélik Pest vármegyei birtokaikat, úgymint Monort, Újfalut és Zsigert.¹⁷ Ez a birtokcsere az egri káptalannal azért lenne megfelelő mindkét félnek, mert mindkét oldalról olyan hatalmas birtoktömbök alakulnak ki, amelyekbe nem ékelődnek be más birtokosok földjei. Továbbá az egri káptalan Pest vármegyében, míg a Marótiak – a berendezkedésük okán – Békés vármegyében tudnak gyorsabban és könnyebben intézkedni, ha szükség lenne rá. Így 1446. szeptember 21-én „Hédervári Lőrinc nádor előtt Maróthi János fia László volt macsói bán és fiai László [valójában Lajos – CSG] és Máté Monor, Újfalut és Seger Pest megyei birtokait elcserélik az egri káptalan (melynek nevében Marcali Pál kanonok van jelen) Veszé, Piski és Feyrem békésmegyei birtokaiért.”¹⁸ (DL 13968, DF 210420) (4. kép)

4. kép: A legnagyobb nem királyi birtokcsere (DL 13968, 1446. szeptember 21.)

Forrás: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/155767/>

¹⁶ ZsO VI. 1999, 568., 2292. szám

¹⁷ Zsiger nevezetű településből egyébként öt volt a középkor folyamán, mégpedig az Újfalut szomszédságában lévő, a Somogy vármegyében (Zákány, Földvár, Tótfalu), a Tolna vármegyében (ma Mőcsény része), és a Zala vármegyében (ma Keménfa és Pusztapaát határán, illetve Apátfalván, Zalaegerszeg nyugati részén) lévő. Ezekről a településekről bővebben ír Timár 2019, 746–748.

¹⁸ Bártfai Szabó 1938, 189., 728. szám

E birtokcseréről szóló irat több szempontból is egyedülálló. Ha megyei léptékben vesszük szemügyre, akkor azért, mert ez volt a legnagyobb megyei (nem királyi) birtokcsere eddig Pest vármegye történetében.¹⁹ Ha a szűkebb pátria szemszögéből vizsgáljuk, akkor a településekkel kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy ez az első említése annak a jelenségnek, miszerint a három szomszédos települést, tehát Monort, Újfalut és Zsigert, mindig együtt adják el. A következő évtizedekben/évszázadokban e három település bizonyos tekintetben „virtuális egységet” alkotott.

Hédervári Lőrincnek válaszul azt írja az egri káptalan, hogy „Mi, az egri egyház káptalanja jelen levelünk révén közöljük mindenkivel, akiket illet, hogy mivel Vésze (Veze), Piski (Pysky) és Fejérem (Feyerem) nevű, Békés (Bekes) megyében lévő és ott bírt birtokaink előbb mondott egri egyházunktól nagy távolságra vannak, ami miatt az onnan számunkra és említett egyházunk számára járó jövedelmet nem tudjuk bevételezni és összegyűjteni, kiváltképpen pedig mert az érintett birtokok a Pest megyében lévő, Újfalut (Újfalut), Zsiger (Seger) és Monor (Monar) nevű birtokoknál, melyeket nagyságos Maróth-i László úr, a korábbi macsói bán azokért [a mi birtokainkért] csere céljából nekünk és mondott egyházunknak adott, minőségben, mennyiségben és jövedelmezőségben nem kisebbek, ezért mi előbb említett, tudniillik Vésze (Weze), Piski és Fejérem nevű birtokainkat, azok bármiféle összes hasznaival és tartozékaival, vagyis megművelt és műveletlen szántóföldjeivel, erdeivel és berkeivel, földjeivel, legelőivel, kaszálóival, rétjeivel, malmaival és malomhelyeivel, továbbá vizeivel, halastavaival, halászati jogaival, vízfolyásaival, a Fehér-Körös (Krisei) folyóval, továbbá a Ketesd (Kethesd) nevű birtokkal és más birtokokkal, kegyúri jogokkal és általában akármilyen egységek bármiféle hasznaival és a tartozékaival együtt, melyek a fent mondott birtokokhoz jogosan tartoznak, az említett László bán úrnak és fiainak, a kiváló Lajosnak és Mátyásnak [inkább Mátyus – CSG] és azok összes örököseinek és utódainak adtuk, adományoztuk és juttattuk, sőt adjuk, adományozzuk és juttatjuk örök jogon és visszavonhatatlanul, hogy birtokolják, tartsák és bírják... Kelt 1446. október 26-án.”²⁰

Maróti László bán özvegye, az oklevélben is említett két fiú édesanyja ugyan megpróbált tiltakozni mindezek ellen, hiszen tudta, hogy jóval többet ér Monor, Újfalut és Zsiger, de ezirányú próbálkozásai kudarcba fulladtak. A fehérvári káptalan 1447. szeptember 11-én véglegesen is lezártnak tekintve az ügyet, így írt erről a birtokcseréről. „A fehérvári káptalan jelenti, hogy a Maróthiakat Pálóczi László országbírónak Dédesen június [valójában július - CSG] 24-én kelt parancsára a három Pest megyei birtokba bevezette.”²¹(5. és 6. kép)

¹⁹ Tringli 2001. 91.

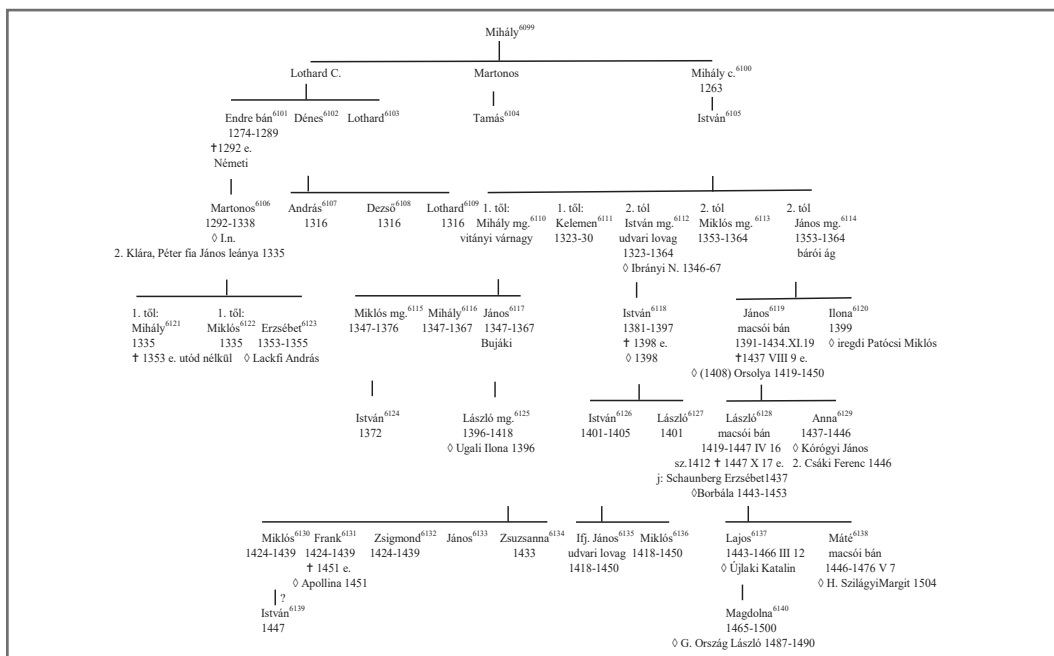
²⁰ Kristó 1967, 50–51., 10. szám

²¹ Bártfai 1938, 189., 728. szám

5. kép: Újfalú az egri káptalan birtokába kerül (DF 210422, 1447. július 24., 1447. szeptember 11.)

Forrás: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/157442/>

6. kép: Maróti családja ábrázolása

Forrás: Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori magyar genealógia. (Magyar Középkori Adattár) CD-ROM. Budapest, Arcanum, 2001. Gútleked nem 2. tábla: Maróti

Ezzel az aktuálisan végérvényesen az egri káptalan kezelésébe került Újfalu, egészen az 1930-as évekig, amikor is eladta a földeket parcellázás ürügyén, hogy új település jöhessen létre Monorierdő néven. Azonban ezen a ponton, itt még nem ér véget Újfalu középkori története.

SASWARY ISTVÁN CONTRA EGRI KÁPTALAN

Az 1447-ben lezajlott birtokcsere után majdnem húsz évvel később újra találkozunk Újfalu névvel, mégpedig egy 1465. április 9-én kelt oklevél szövegében (DF 210058), ahol az alábbiakat tudhatjuk meg: „A budai káptalan jelenti Ország Mihály nádor 1465. március 16-án Budán kibocsátott rendeletére, hogy alsóábrányi Saswary Istvánt visszaiktatta a Borsod vármegyei Alsóábrány possessio birtokába az egri káptalan ellenében. Egyben jelenti, hogy lefoglalta Saswary István részére zálog címén az egri káptalan Pest megyei birtokaiból a következő ingatlanokat: Monor possession 24 jobbágytelket, 45 holdra rúgó erdőt és toronnyal bíró kőtemplomot, Wyfalu possession 23 jobbágytelket, egy deserta telket, egy torony nélküli elhagyott templomot és 3 hold erdőt, végül Sygher possession 4 jobbágytelket egy deserta telekkel s egy torony nélküli elhagyott templommal együtt.”²²

Érdemes először a szövegben szereplő településekről írni. Olvasható, hogy Monor sokkal nagyobb/jelentősebb területű volt ekkor, mint az itt, vámmal rendelkező Újfalu, és persze Zsiger. Érdekes olvasni, hogy Újfalu településutódja, azaz Monorierdő bár a nevében hordozza, hogy a település igen erdősített lehet/lehetett, ám a fenti oklevél szerint a középkorban mégis Monor bírt több erdővel. (Maga az erdősítés egyébként jóval később történt Újfalun. A település utáni kutatás során kiderült, hogy ez az időszak a 18–19. századra tehető.) Először kerül említésre, hogy Újfalunak és Zsigernek volt ekkor temploma (valószínűleg előbb is léteztek, mint ahogy Monoré, amelynek az első említése 1401-re tehető). Igaz, a regesztában nem olvasható, de az oklevélben szerepel, hogy az újfalui templom is kőből épült [*ecclesiam lapideam sine pinaculo*], és ahogy Zsiger esetében, ennek sem volt tornya.²³ Azt sajnos nem lehet tudni, hogy ezt a templomot mikor alapították, miből épülhetett²⁴, és hogy hogyan is nézhetett ki valójában, mivel a 19. század végére teljesen széthordták a helybeliek a saját házaikba.²⁵ A fent említett oklevélből

²² Sugár 1980, 41., 67. sz.

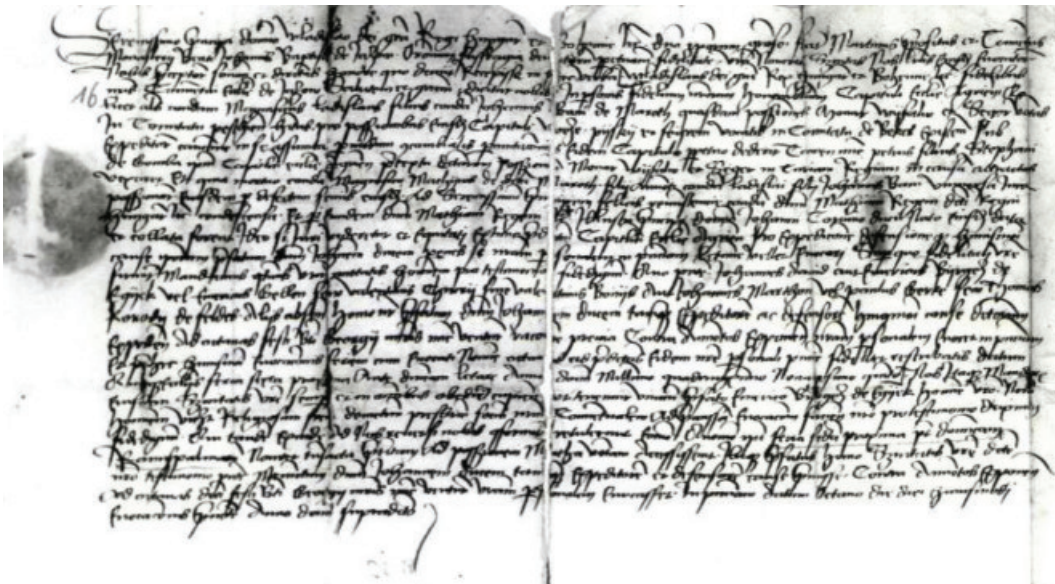
²³ Köszönet az észrevételért Sütő Szilárdnak.

²⁴ Az alapja valószínűleg egy közeli bányából kibányászott kőből készülhetett. A legközelebbi bányák talán a mai Kőbányához (Budapest X. kerülete is erről kapta a nevét) köthetőek, vagy talán Aquincumból származhatott az építkezéshez használható építőanyag. Az Alföldön, a kőben szegényes termőtalajban még réti mészkövet/darázskövet találhattak, és ez is kiváló építőanyagnak bizonyult. Igaz, a közeli Csévharasztón középkori téglapadlót is feltártak. Ceglédén pedig már elég korán égettek téglát, és építkeztek belőle nagy számban.

²⁵ „Újfalu a török-kor alatt elpusztult és maga az újfalusi dűlő név e falu nevét őrzi. A zárda és a templom maradványai még mindig láthatóak. Viszont a kővek nagy részét már sajnos a monoriak a saját tanyasi házaikba beépítették.” Borovszky 1896, 97. Valamint „A Monori erdőnél az országút mentén fekvő ún. Kucsera-tanya környékén terült el a XVII. században elpusztult Újfalu. Dombon állott, temetővel körülvett templomának alapfala a múlt században még látható volt.” Dercsényi 1958, 497.

az is kiderül, hogy Újfalu és Zsiger temploma is elhagyatott volt ekkor. Egyetlen ábrázolását az 1528-ban, Ingolstadtban megjelent Lázár deák térképen láthatjuk viszont, azonban ez is csupán csak feltételezés, ugyanis nincs semmi bizonyíték rá, hogy a templom (ha egyáltalán azt ábrázolja) valóban így nézhetett ki.²⁶

Az oklevélben szereplő egyének is sok információval szolgálnak. A legfontosabb személy mind közül az a Sasvary István, aki sokszor perben áll majd az elkövetkezendő időkben az egri káptalannal. Édesatyja Sasvary Pál, édesanyja neve nem derült ki a korabeli dokumentumokból. Testvérei név szerint: András, Lukács és Jakab. Feleségét Orsolyának hívták. Sasvary István (elő) nevében szereplő Alsóábrányt 1468. szeptember 27-én egy Pozsonyban keltezett dokumentum szerint még Mátyás király vette meg tőle. Tíz évvel később, 1478-ban kishartai Sasvary Istvánként tűnik fel az oklevelekben, amikor is 1 ezer sóját rabolták el. 1506-ban már, mint Byki (!) Sasvary Istvánként járt a jászói konvent előtt Sebestyén fia Györggyel egyetemben. A Sasvary név egyébként nem volt egyáltalán ritka a középkorban, így ez a név Újfalu környékén lévő településeken is előfordult, mint például Gyömrőn (Sasvary Benedek).²⁷ (7. kép.)

7. kép: Az egyik utolsó oklevél, ahol Újfalu szerepel (DF 210437, 1495. március 27., 1495. április 20.)

Forrás: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/236630/>

Az 1465. év áprilisában keletkezett oklevélnek hamarosan megszületett a folytatása, mégpedig 1465. június 21-én, amikor is Budán megíródott „Mátyás király ítéletlevele Sasvary-i István deák és az egri káptalan között, mivel az utóbbi elfoglalta az előbbi Borsod vármegyei Alsóábrány és

²⁶ A Lázár deák-féle térképről bővebben Plihál Katalin művében olvashatunk. Plihál 2013.

²⁷ Sugár 1980, 22–59.

Pest vármegyei Monor, Syger és Wyfalw (Újfalu) possessióit. Az egri káptalan képviselői a perben András énekes és Bertalan őrkanonok. Az uralkodó ítéletével a három Pest megyei falut az egri káptalannak ítéli meg, de Istvánt meghagyja Alsóábrány possessio élvezetében. Kimondja, hogy a falu tulajdonjoga feletti döntését Szent Jakab ünnepe (július 25.) nyolcadán hozza meg.”²⁸

AZ UTOLSÓ (KÖZÉPKORI) BIRTOKOS

Végül megoldódtak a gondok, és Sasvary István visszakapta alsóábrányi területeit, míg az egri káptalan immár elvitathatatlanul az egyetlen birtokosa lett Újfalunak és a környező településeknek is. Ezen epizód után már csak összesen három alkalommal fordul elő írott forrásokban Újfalu neve. Az egyik 1478. november 30-án kelt, amiben az olvasható, hogy „Dékán lett Családi Miklós kanonok. Az egri káptalan Monor, Zsiger és Újfalu teljes jövedelmét átengedte a dékánnak.”²⁹ Családi Miklós nagy munkát végzett dékáni ideje alatt, és a bevételei mellett a káptalantól megkapta Monor, Újfalu és Zsiger települések teljes jövedelmét. Egy évvel később, pontosabban 1480. április 25-én (DF 249074) az olvasható, hogy „I. (Hunyadi) Mátyás király átírja Gábor bíboros, egri püspök 1479. augusztus 25-i oklevelét, és megerősíti az abban foglalt káptalani statútumokat és azokat az újabb cikkelyeket, amelyek Lukács egri nagyprépost és az egri káptalan perében a felek egyezsége során születtek...”³⁰

Az oklevélben szereplő Gábor bíboros, egri püspök, nem volt más, mint Rangoni (Veronai) Gábor, aki 1475-től 1486-ig volt e méltóság betöltője. Előtte ferences rendi szerzetes, majd Magyarország inkvizitora lett (1455–56). Kapisztrán Jánossal érkezett a Magyar Királyság területére. Hunyadi Mátyásnak ő nyújtotta át a pápa által küldött megszentelt kardot. Volt Apostoli szentszéki legátus, királyi gyóntató, és ő eskette össze Hunyadi Mátyást és feleségét, Beatrixot. Sokszor harcolt a török ellen, 1477-ben elnyerte a bíborosi kinevezést. Az 1479. év vége felé elhagyta Eget és a Magyar Királyságot, mert Hunyadi Mátyás állandó követe lett Rómában. Unokaöccse, vagyis Ferrarai Francesco Fontana Hunyadi Mátyás egyik diplomatájává vált.³¹ Az irathoz visszatérve, az a káptalani teendőkről, és azoknak a megerősítéséről szól leginkább (valójában az egy évvel korábban keletkezett irat megerősítése).³² Az iratban olvasható negyedik cikkelyben olvasható, többek között Újfalu neve is („Quartus articulus ... possessionum Monar, Wyfalu et Segeer...”)

mégpedig olyan kontextusban, miszerint „Monor, Újfalu és Zsiger nem vált javadalombirtokká,

28 Sugár 1980, 42., 69. szám. Az oklevél száma: DF 210434 (az eredeti kelte: 1489.03.03.), illetve DF 210055. Ide tartozik még két eddig ismeretlen oklevél: DF 210426 (1465.07.04. Mátyás király, 1465. augusztus 8. váci káptalan), valamint DF 210427 (1465.07.04. Mátyás király, 1465.07.15. Pest vármegye).

29 Solymosi 1992, 143–144.

30 Solymosi 1992, 137–156. (Leginkább a 154. oldaltól.)

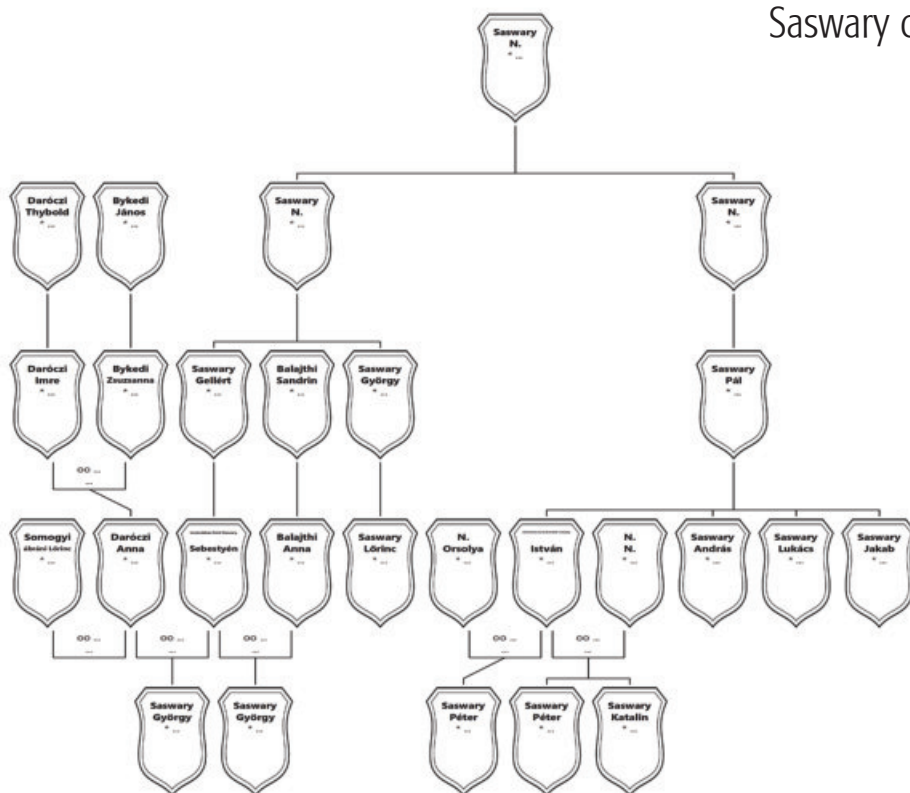
31 C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi 2016, 35., 37., 69.

32 Sugár 1980, 177–180.

jövedelmüket a szabályzattal ellentétben a dékán csak hivatala gyakorlása költségeire használhatta fel.”³³ Nem kaptak állandó fizetést a kancellárok és a királyi titkárok. A rendszeres jövedelem a királyi és egyházi javadalmak adományozásával voltak biztosítottak.³⁴

A késő középkorban Újfalut az Ernuszt Zsigmond-féle számadáskönyvben említik utoljára. 1495. március 27-én II. Ulászló magyar király ír a Jászói konventnek, majd erre válaszol április 20-án a Jászói konvent (DF 210437). (8. kép) Természetesen az egri káptalan a Pest vármegyei birtokai között itt is megemlíti Monort, Újfalut és Zsigert. Bakócz Tamás egri püspök, a kancellár egri provizora (1495) a számadás szerint e három birtokból végül 54 forintot könyvelt el királyi adó címén. Később olvasható, hogy Bakócz Tamás 1495-ben továbbra is úgy nyilatkozik, minthogy a fent említett három falu adóját az ura tőle függetlenül szedette be. Az itt jelzett összeg ugyanakkor jelentősen felülmúlja a három falu előző évi adóját, így Bakócz neve alatt bizonyosan más birtokok is szerepelhetnek, mint például Zsámbék.³⁵

Saswary család

8. kép: Az alsóábrányi Saswary családfa ábrázolása (A szerző saját munkája)

Forrás: Sugár István: Borsodi oklevelek a Heves Megyei Levéltárban I.(Documentatio Borsodiensis) Miskolc, 1980, 22-59.

33 Solymosi 1992, 145.

34 Véber 2016, 24.

35 Neumann 2019, 138. oldal 352. bejegyzés, valamint 372. oldal 2412. bejegyzés

Újfalú és annak középkori birtokosainak története ezennel lezárul. Jövőre, azaz 2026-ban fogunk emlékezni arra a mohácsi csatára, ami nem csak Újfalú, hanem az egész Magyar Királyság életét alapvetően megváltoztatta. Habár vannak bőven 1526 után keletkezett írott források Újfalúval kapcsolatban, mégis, az már egy másik fejezetet, pontosabban másik előadást/dolgozatot kíván.

BIBLIOGRÁFIA

LEVÉLTÁRI FORRÁS

HU-MNL-OL DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár

HU-MNL-OL DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképtár

KIADOTT FORRÁSOK

Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula (szerk.): *Anjou-kori okmánytár*. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Budapest, A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1878–1920.

Mályusz Elemér – Borsa Iván (szerk.): *Zsigmondkori Oklevéltár VI (1417–1418)*. Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 32. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1999.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bakács István: *Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták 1002–1437*. Pest megye múltjából 5. Budapest, Pest Megyei Levéltár, 1982.

Bártlai Szabó László: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*. Szerzői kiadás. Budapest, 1938.

Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis- Solt-Kiskun vármegye I*. Országos Monografia Társaság. Budapest, 1896.

C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók*. Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak. MTA BTK TTI, Budapest, 2016.

Csóka Géza: *Régi Újfalú – Monorierdő településelődjének emlékei a források bővületében*. Szerzői kiadás. Monorierdő, 2016.

Dercsényi Dezső (szerk.): *Pest megye műemlékei I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958.

Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II*. História Könyvtár, Kronológiák, Adattárak 5. Budapest, 1996.

Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori magyar genealógia*. (Magyar Középkori Adattár) CD-ROM. Budapest, Arcanum, 2001.

Haan Lajos: *Békés vármegye hajdانا. II. Oklevéltári rész*. Nyomatott Bartalits Imrénél, Pest, 1870.

Kereskényiné Cseh Edit: *Karácsonyi János írásai Gyula történetéből*. Gyulai füzetek 1. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 1990.

Kovács Katalin (szerk.): *Helytörténet és helyi közösség. A Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár II. helytörténeti konferenciájának előadásaiból*. HBPMK, Szentendre, 2025. Online: <https://hbpmk.hu/node/921>

Köblös József – Süttő Szilárd – Szende Katalin: *Magyar békeszerződések 1000–1526*. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2000.

Kristó Gyula: *Olvasókönyv Békés megye történetéhez I. A honfoglalástól 1715-ig.* Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 1. Békés megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya. Békéscsaba, 1967.

Neumann Tibor: *Registrum Proventuum Regni Hungariae. A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494–1495).* MTA BTK, Budapest, 2019.

S. Hegyi Kálmán: *Monor földesura Maróthi János.* [h. n.] [é. n.]

Solymosi László: *Az egri káptalan dékánválasztási statútumai a XV. századból.* In: Levéltári közlemények 63. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1992.

Sugár István: *Borsodi oklevelek a Heves Megyei Levéltárban 1245–1521.* Documentatio Borsodiensis 1. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1980.

Sugár István: *Az egri püspökök története.* Szent István Társulat, Budapest, 1984.

Süttő Szilárd: *Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával I–II. kötet.* Belvedere, Szeged, 2003.

Tihanyiová, Monika: *A Pelsőci Bebekek. Egy nemesi család felemelkedése és bukása.* Georgius Bubek, Rozsnyó, 2019.

Timár Péter: *Magyarország középkori településeinek és egyházainak topográfiai adattára I–VI.* Szerzői kiadás. Szeged, 2019.

Tringli István: *Pest megye a késő középkorban.* In: Pest megye monográfiája I. Szerk.: Zsoldos Attila. Budapest, Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2001.

Tringli István: *Hatalmaskodás a középkori Magyarországon.* HUN-REN BTK. Budapest, 2022.

Véber János: *Két korszak határán. Váradi Péter humanista főpap, kalocsai érsek pályaképe.* Kronosz Kiadó, Pécs – Budapest, 2016.

Weisz Boglárka: *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban.* HUN-REN BTK. Budapest, 2012.

Wertner Mór: *Magyar hadjáratok a XV-ik század első felében.* In.: Hadtörténelmi Közlemények 12. kötet. Budapest, 1911.

INTERNETES FORRÁSOK

A középkori Magyarország levéltári forrásai:

www.hungaricana.hu/hu/adatbazisok/a-kozepkori-magyarorszag-leveltari-forrasai

VENDÉGVÁRÓ VAGY -VERŐ FALU? A KÖZÉPKORI ISASZEG TÁRSADALMA

1. ELŐSZÓ

Pest megye festői környezetben elterülő kisvárosa, Isaszeg, ott található a gödöllői járásban, Budapesttől kb. harminc kilométerre a Gödöllői-dombság vidékén, a Rákos-patak völgyében. Ahogy Pécel felől jövünk be Isaszegre, a felüljárón áthaladva az első dolog, amit megpillanthatunk a városból, az a domb tetején ékeskedő Szent Márton Római Katolikus templom, vagy másnéven Öregtemplom. A mellette elhaladó mindennapos forgalomnak talán fogalma sincs arról, hogy magát a történelmet csodálhatja meg benne. Ugyanis, az Öregtemplom a leglátványosabb és legbiztosabb tárgyi emlék, ami arról árulkodik, hogy a magyar középkorban, azon belül az Árpád-házi királyok korának végén már egy faluközösség létezett a Rákos-patak eme kanyarulatában.

Az évszázadok során vajon miket láthatott a dombtetőn a templom tornya? Mit tudna elregélni a falu lakosságáról, a birtokosokról, vagy magáról a templomról, aminek az ékessége? Eme nemes feladatot tisztelettel átvesszem a toronytól és jelen tanulmányomban a rendelkezésemre álló források alapján igyekszem bemutatni Isaszeg falunak társadalmát a magyar középkor hagyományos időhatárain belül.

Tanulmányomban először összevetem az Árpád-kori falvak és azon belül Isaszeg kialakulását, majd a különböző rétegek szerint veszem górcső alá a település társadalmát. Először a falu jobbágyait és Isaszeg első „polgármestereiről” (vagyis valójában *villicus*-áról és *officialis*-áról) fogok írni a források alapján. Ezek után megvizsgálom, mit tud elmondani a kő az életről, vagyis miről árulkodik az említett templom és annak átépítései a település társadalmi életével kapcsolatban. Végül pedig a falu bárói birtokosairól lesz szó.

Hogy a középkori Isaszeg vendégváró vagy inkább -verő volt-e, arra mindkét esetben találunk példát. Előbbire egy friss kutatási eredményt is feldolgozok a munkámban.

---

¹ Demény Balázs történelem és magyar szakos középiskolai tanár. Publikációja: Demény Balázs: *Irszeg – Isaszeg középkori emlékei és emlékezete*. Szakdolgozat. Eger, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, 2025. Online: https://hbpmk.hu/kereses/pdfmegjelento?p=%2Ftmpimg%2F377208888_0.pdf&k=Dem%C3%A9ny%20Bal%C3%A1zs%20

A középkori Isaszeggel részletesebben, közel kettőszázötven oldalon keresztül foglalkozom az *Irsazeg–Isaszeg középkori emlékei és emlékezete* című szakdolgozatomban, amit 2025 januárjában védtem meg az Eszterházy Károly Katolikus Egyetemen. Jelen tanulmány a szakdolgozat egy fejezetének az átdolgozása és kibővítése, ízelítőt adva a nagyobb íráshoz. Munkámba beledolgoztam a szakdolgozatvédésemre kapott kérdésekre adott válaszokat is. Hálás köszönet illeti szakdolgozati konzulensemét, Kristóf Ilonát.

2. A KÖZÉPKORI ISASZEG KIALAKULÁSA

Az Árpád-kori falvak őseit a vándorló magyarok téli szállása jelentette. Ugyanis a honfoglaló magyarság – a gyakran tévesen tanított nomád helyett – félnomád életmódot és gazdálkodást folytatott. Míg nyáron valóban az állatok terelése volt a mindennapi élet része, addig a hideg évszakok átvészelésére a családok azonos helyen ún. téli szállást létesítettek. Ezekből csíráztak ki a későbbi falvak. A kettős szállásváltó rendszerben élő nomádok a téli szállásaikat vizek közelében alakították ki. A Rákos-patakhöz való közelsége miatt nem valószínűtlen elképzelés, hogy talán Isaszeg is egy ilyen téli szállásból alakulhatott ki.

Az államalapítás után a birtokok megszervezése a tartós letelepedés irányába mutatott. A 11. századi írott források azt mutatják, hogy a nomadizmus addigra szinte már teljesen eltűnt az országból. I. István, I. László és Kálmán törvényeiből, valamint a 11. századi adománylevelekből kitűnik a falvakkal, mint a közrendűek lakóhelyeinek térbeli zártsága, a földek megnevezett határokkal egymástól való elválasztása, és a faluhálózatok szabályos rendje. A korábban létrejött falvak köré vont területek határait a 11–13. században új települések létesültek önkéntes faluszerveződések vagy tervszerű falutelepülések formájában. Akár így jöhetett létre Isaszeg közvetlen szomszédságában a ma már nem létező Nyír, Szentgyörgy és Ökörtelek.

A középkorban a falut latinul a *villa* szóval fejezték ki, ám kezdetben ez nem a szilárd határu településeket jelentette, hanem általánosságban a kisebb emberi közösségek együttélési formáját. Az I. László és Kálmán király korából származó oklevelek ugyanis még *villaként* említik a félnomád életmódot folytató, helyüket folyton változtató településeket is. Mire a középkori Isaszeg már biztosan létezett (12–13. század fordulója), a *villa* már biztosan a letelepedett, mezőgazdasággal foglalkozó lakosság kisebb települési egységét jelentette.

A Rákos-patak eme vidéke talán már az Árpád-kor elején is lakott lehetett, bár nem ismerjük a település létrejöttének pontos időpontját. A falu nevének etimológiája a magyar és szláv népek kulturális egymásra hatását tükrözi. *Isaszeg* az ószláv *irsa*, *irswa* vagy *ilsva* ('égerfa') – amik a *jelsa* vagy *olse* hangalakból alakultak ki², – valamint a *zug* ('szeglet, védett hely'), – amely pedig ősi ugor

2 Virágh Rózsa: Magyar helységnevek eredete. III. és J. Soltész Katalin: Kálmán Béla: A nevek világa. Szemle. *Magyar Nyelvőr*, 92. évf. 1968.

kori örökségünk, s az osztják *szong* ('sarok') kifejezéssel vethető össze³ – szavak összetételével keletkezett. Nem állítható biztosan a szláv eredetű előtag alapján, hogy már a honfoglalás előtt is ismerték és elnevezték a területet. Tehát az *Isaszeg* – mint 'égerfával benőtt szeglet' – kifejezés arra enged következtetni, hogy a honfoglalás után, a magyar és szláv népek együttélése idején adhattak nevet a tájnak.

Megfigyelhető, hogy a magyar középkori települések általában 200–250 méter tengerszint feletti magasság alatt épültek. Ez Isaszegre is igaz, a Kálvária-hegyen kívül a környék többi „hegyei” – mint a Szobor-hegy (vagy korábbi nevén Zsidó-hegy), Nagy-hegy, Öreg-hegy és a Pap-hegy – nem érik el a 300 métert. Az Árpád-kori falvak létesülését a természeti erőforrások határozták meg. Általában állóvizek vagy vízfolyások közelében alakultak ki a települések, jelen esetünkben a Rákos-patakról van szó. Ennek okai a vízellátás és az élelmezés mellett a nád és a sás fontos építőanyagként való felhasználása volt.

A falu a templomdomb köré települt, s mindig is ez maradt a község központi magja. Innen származnak a középkori Isaszeg legkorábbról származó ismert leletei, egy Salamon (CNH I. 22 = H17) és egy Kálmán (CNH I. 45 = H37) király idejéből származó ezüstdénár, amiket 1980 előtt találtak meg földművelés közben a Klapka u. 3. szám alatti ház kertjében.⁴ A dénárok arról tanúskodhatnak, hogy a 11. század második felében és a 12. század elején már itt élő emberek hagyhatták itt a nyomaikat.

A következő időkben már biztosan állt itt egy falu, ugyanis a 12–13. század fordulóján ezért épülhetett ide egy templom (az Öregtemplom őse). Viszont az isaszegi hagyományok úgy tartják, hogy már I. István idejében, az ő rendeletére épült itt egy fatemplom, ami azt jelentené, hogy már a 11. század elején is lakott lehetett a terület, s ezt igazolnák az ezüstdénárok is.

Mindenesetre, Isaszeg legkorábbi ismert okleveles említése 1266-ból származik *Irsazeg* alakban, melyben V. István az 1265-ös isaszegi csatánál küzdő bizonyos jobbágysokat emel a királyi szervensek közé.⁵

Isaszeg valószínűleg jelentősebb falu lehetett a korban, mivel két fontos út között terült el, amiket *nagy útnak* (*via magna*) neveztek. Ezek kereskedelmi- és hadiútként funkcionáltak. Az egyik Hatvanon át vezetett a Tisza poroszlói révéhez, s onnan Váradnak haladt. A másik Ceglédet érintve szelte át a Duna-Tisza közét, s ezután Varsánynál és Szegednél kínált átkelést a Tiszán. Nagy valószínűséggel ez utóbbit – s a két átkelőhely közül az egyiket – választhatta V. István, mikor Henrik nádor csapatai felé sietett, s a két sereg, mint tudjuk, Isaszegnél találkozott 1265-ben.⁶

³ Magyar etimológiai szótár

⁴ Torma István (szerk.): *Pest megye régészeti topográfiája. Az aszódai és a gödöllői járás*. MRT. XIII/3. kötet. Bp., MTA BTK Régészeti Intézet, 2012. és Asztalos István: *Isaszeg*. Bp., Száz magyar falu könyvesháza Kht., 2001. 24.

⁵ MNL OL DF 230007

⁶ Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszállya az 1260-as években*. Bp., MTA Történettudományi Intézete, 2007. 69.

3. A JOBBÁGYSÁG

3.1. A LAKOSSÁG MINDENNAPI ÉLETE

A 10–12. században a falusi lakóhelyek alaptípusai a nemezjurták mellett a kisméretű, földbe ásott veremházak voltak, s ezekhez tartoztak még külön kemencék, tárolóvermek és az állatok tartására szolgáló épületek. A veremházaknak latinul két típusát különböztették meg: a *domus* a tehetősebbek otthona, *mansiuncula* pedig a szegényeké volt. Ezeknek a lakóhelyeknek a területe átlagosan 10 m² volt. A veremházak nem rendelkeztek sem ablakkal, sem füstelvezetővel.

A 11. században a falvak jobbára még rokonsági alapúak voltak. A közösség összetartozástudata igen erős volt, a tagjaik közösen végezték a mindennapi élet olyan tevékenységeit, mint az otthoni láng őrzése. I. István első törvénykönyve a kötelezővé tett templomba járást csak azoknak engedte el, akik a tüzet őrizték.

A falvak többségében a földművelésnél is fontosabb lehetett az állattartás, s mind a kettő egymást kiegészítve működött. A 12. század végétől feltűnnek azonban a parasztiparosok is, melyek a települések szükségleteit látták el. Agyaglelőhelytől függően az edényművesség volt az általános ipari tevékenység – Isaszeg területén is találtak erre vonatkozó leleteket.

Az eddig ismertetett falukép megváltozása a 13. század közepétől kezdődött. A falvakban kialakult a telekrendszer, és egyre inkább a nyomásos gazdálkodás terjedt el. Az egyrészes veremházakat az általában háromosztatú parasztházak váltották fel, amiknek megfelelőségét az mutatja a legjobban, hogy még évszázadokig éltek az emberek ilyen épületekben. Isaszegen manapság is találhatunk számos ilyen házat, a legismertebb közülük a Szlovák tájház – ami egyben az egyetlen kétnyelvű feliratot viseli magán, utolsó tanújelként az egykori szlovák lakosságról.

A falvak társadalmának mindennapi élete olyan állandó építmények között zajlott, mint az isaszegi Öregtemplom korábbi változatai, amiről lejjebb még olvashatunk. A templom miatt a falu a szűkebb környezetének központjává tudott válni.

3.2. A KÖZÉPKORI ISASZEG LAKÓIRÓL SZÓLÓ KONKRÉT INFORMÁCIÓK

A falvak nagysága a középkor folyamán eltérő, a leggyakoribb a 20–25 családot befogadó település volt. Egy 1402-ben keletkezett oklevél azt tanúsítja, hogy Isaszegen huszonegy lakott jobbágytelket tartottak nyilván kilenc elhagyatott telek és a birtokos lakatlan urasági házai mellett.⁷ Ez alapján a falu lakossága száz fő körül lehetett, ami viszonylag nagynak számított abban a korban, s ez is alátámasztja a falu kiemelt szerepét a környéken.

⁷ MNL OL DL 8717

Nemcsak a kinézetéről, hanem az isaszegi falusi emberek mindennapi életéről is maradt ránk némi információ, amik inkább erőszakosságról számolnak be, mivelhogy peres ügyekkel kapcsolatosak ezen okmányok. Egy 1412-es oklevél szerint a király a budai káptalant arra utasítja, hogy idézze perbe Isaszeg akkori földesurát, szentjakabi Mihály fia Lászlót a Domoszlói családból *Pechel*-i János fia Domonkossal szemben, mert az *Isaszek*-i lakosok Domonkos birtokainak egy részét, a *Varhege* nevű hegyen lévő *Gabnazek* elnevezésű földet elfoglalták. Továbbá leírja, hogy a káptalan már korábban *Inarch*-i Gergely királyi emberrel Lászlót megidézte, de ez nem jelent meg. Kijelölt királyi emberek *Inarch*-i Balázs fia Gergely, *Echer*-i László, *Pokun*-i István fia Antal.⁸

Egy másik, 1507-ben íródott oklevélben az olvasható, hogy az *Irszeg*-en kocsijával áthaladó nemes Szilassy Mátyást a helyi jobbágyok megverték, ezért a király meghagyja a budai káptalannak, hogy idézze elé az akkori birtokost, Rozgonyi VII. Istvánt.⁹

Érdekes viszont, hogy eddig tisztázatlan okokból I. Mátyás király egy 1467-es rendeletében meghagyja az ország bírának, hogy Rozgonyi VI. János tárnokmester, III. Rénold volt székelyispán, továbbá a néhai II. Sebestyén fia VI. László és VII. János fia IX. *Fekethew* János egyes Pest vármegyei birtokain – mint *Irszeweg*, *Twra*¹⁰, *Gedele*¹¹, *Sydomacha*¹², *Kerekegyhaz*, *Zada*¹³, *Nyr*¹⁴, *Zewren*¹⁵, *Zenthlazlo*¹⁶, *Walk*¹⁷, *Bak*¹⁸, *Monostor*, *Ozlar*¹⁹ – élő jobbágyok felett ne ítélkezzenek, mert személyes bírósága alá vonja őket.²⁰

3.3. ISASZEG ELSŐ „POLGÁRMESTEREI”

A birtokosok ritkán vettek részt közvetlenül a falvak és a birtokok életének irányításában. Ezek a feladatok valamely kijelölt tisztségviselőkre voltak bízva. A már említett 1402-ben keletkezett oklevél a birtokos lakatlan urasági házait is megemlíti. Az ilyen kőből épült uradalmi házakban általában a falu kiemelt személyei tartózkodtak.

A faluközösségek vezetője a középkori Magyarországon a falunagy vagy később bíró (*villicus*) volt. Isaszegről egy Benedek nevezetű villicus ismert, akinek személyéről egy határbejárásról szóló,

8 MNL OL DL 75409

9 MNL OL DL 105318

10 Tura

11 Gödöllő

12 Zsidómacsa

13 Szada

14 Nyír

15 Szörény

16 Szentlászló

17 Valkó

18 Bag

19 Oszlár

20 MNL OL DL 16488

1452. július 17-én kelt okmány tudósít minket. Az okmány szövege szerint a budai káptalan jelenti, hogy Garai Miklós nádornak 1452. január 29-én kelt parancsára *Machafalwa*-i *Rayhel* Péter fia *Sybold* részére *Gwedellw*²¹ felé *Zada*²² *possessio* határát bejárta. A határjáráson megjelent többek között Benedek is, aki Rozgonyi VI. Jánosnak, II. Osvátnak és III. Rénoldnak az *Irswazegh*-i *villicusa*. A szöveget átírta Báthori István országbíró 1486. november 16-án.²³

A földesurak a birtokaikon gazdatiszteteket (*officialis*) tarthattak, akik az uruk helyi majorjának ügyeit intézték, a földek gazdálkodását vezették. A Rozgonyi család ismert isaszegi gazdatisztje Oszlári Ispán Fábián volt egy 1469. november 16-án kiadott oklevél alapján, melynek tartalma a következő: Pálóci László országbíró ítéletet hoz a szigeti apácák, valamint *Hathwan*-i Gáspár és Menyhért közt 1451 óta folyó perben, és meghagyja a váci káptalannak, hogy az apácákat vezesse be a Hatvaniak kezén levő *Ewkewrtheleke*²⁴ Pest vármegyei pusztá birtokába. Az oklevél hátán levő feljegyzés szerint a beiktatáson a káptalan nevében megjelent *Wyzaaz*-i Pál nógrádi főesperes, *Gyele*-i Miklós diák *Gedelw*²⁵-ről, *Tharcha*-i *Chyk* Albert szomszédos birtokos, *Ozlar*-i Ispán Fábián, a Rozgonyiak *Irswazek*²⁶-i gazdatisztje, Barabás kerepesi bíró, Pongrácz Albert ugyanonnan, Molnár Gergely Besenyőről.²⁷

Oszlári Ispán Fábián szintén a jelen beiktatás tanújaként tűnik fel abban az 1470. április 5-én kelt oklevélben, melyben a váci káptalan bizonyítja, hogy Pálóci László országbíró 1469. november 16-án kelt parancsára a szigeti apácákat, akiknek nevében *Fyldeák*-i Gál diák négy oklevéllel igazolta, hogy *Hathwan*-i Gáspár és Menyhért 1451 óta megakadályozták, hogy az apácák *Ewkewrtheleke*²⁸ Pest vármegyei birtokot elfoglalják, s utóbb az idézésekre sem jelentek meg, a szóban forgó birtokba az bevezette. Tanúként megjelent szomszédok: Ispán Fábián, a Rozgonyiak *Irsazeg*-i gazdatisztje, Barnabás *Kerepes*-i bíró és a *Kerepes*-en lakó Albert, valamint *Saap*-i Andrács, *Gelei* Miklós deák gazdatisztje *Gedellew*²⁹-ről.³⁰

21 Gödöllő

22 Szada

23 MNL OL DL 11858. Megj.: Horvát Lajos megemlíti ugyanezt a szöveget 1452. július 6-ai keltezéssel, a budai káptalan 1486. szeptember 29-ei átírásának XVIII. századi másolatáról készült fénykép alapján.

24 Ökörtelek

25 Gödöllő

26 Isaszeg

27 MNL OL DL 16921

28 Ökörtelek

29 Gödöllő

30 MNL OL DL16922

4. AZ EGYHÁZI REND

Bár Isaszegen munkálkodó egyházi személyekről a vizsgált korszakból egyelőre nem találtam forrást, de működésüket igazolja a település ma is létező Szent Márton Római Katolikus temploma, vagy másnéven Öregtemplom, ami magán viseli a középkor nyomait. Mivel az épület is némi információval szolgál a társadalmi életéről, így röviden bemutatom a templom középkori történetét.

A templom a mai kinézetét a 18. századi barokk stílusú átalakításával nyerte el. Czeglédy Ilona régészeti feltárásai alapján a templom történetét a „barokkosításig” négy szakaszra, átépítési periódusra bontja: az első során (12–13. sz.) egy ösküi kerektemplomhoz hasonló épület állt; a második (14–15. sz.) alkalmával a kör alakú építményt átalakították egy gótikus stílusú templommá, majd ezt bővítették ki a harmadik szakaszban (15. sz.). Czeglédy Ilona feltételez egy negyedik, a gótikus és a barokk forma közötti állapotot is.³¹

Vizsgáljuk meg a harmadik szakasz során történő átépítését a gótikus templomnak a 15. század folyamán, ami feltehetőleg a Rozgonyiakhoz, Isaszeg akkori birtokosaihoz köthető. A templom északkeleti irányba, a mai barokk megfelelője helyén lévő megnagyobbított félköríves, támpilléres szentéllyel bővült, illetve délnyugati irányba meghosszabbították a hajót is. Továbbá, ekkor készült el nyolcszögletes torony a kis négy karéjos mérműves ablakával és az átlós támpilléreivel. A templom egy díszes, bélétes bejáratot is kapott a templomhajó délkeleti falsíkjában. Az épület körül cinterem (fallal kerített temető) helyezkedett el.³²

Még a templom mai kinézetének is meghatározó eleme a gótikus torony a mérműves ablakkal és a támpillérekkel, valamint a helyreállítás után a feltárt bélétes kaput is megcsodálhatjuk – csak mint rekonstruált díszítő elemet az épület falazatában.

A kibővítésre talán azért lehetett szükség, mert megnövekedhetett a falu lakóinak száma, s kivitelezése esetleg annak is köszönhető, hogy a 15. században nagyrészt a Rozgonyi család volt Isaszeg birtokosa, s mint vagyonosabb főúri dinasztia, könnyebben tudta finanszírozni az átépítést. Mindenesetre a templomról való látványos gondoskodás pezsgő spirituális életet és állandó plébánosi jelenlétet feltételez.

31 Czeglédy Ilona: Az isaszegi római katolikus templom feltárása és műemléki helyreállítása. In: Ikvai Nándor (szerk.): *Régészeti tanulmányok Pest megyéből*. Studia Comitatus 17. Szentendre, 1985. 441.

32 Uo.

5. A FŐURAK RENDJE

5.1. BÁRÓI BIRTOK

A Rákos-patak mentén elterülő települések funkciója a környéki városokban – mint Pesten vagy Óbudán – élő, vagy egyéb dolgaikat ott végző földesuruk ellátásának fedezése lehetett. Isaszeg birtokosai vámszedésre voltak jogosultak a faluban. Egyes kutatók szerint a vám a Rákos-pataknál működő, gabonát őrlő vízimalomhoz kapcsolódott, míg mások szerint a település mellett lévő utakon szállított áruk után kellett fizetni vámot a földbirtokosok részére. De kik is voltak Isaszeg birtokosai?

A honfoglalás után a Rákos-patak völgye a Megyer törzs szállásterületéhez tartozott, s később a királyi, illetve hercegi tartományok részét képezte. Tehát, uralkodói kézből csak adományozás útján juthatott Isaszeg valamely nemes tulajdonába, ám, hogy ez mikor és kinek a részére történt először, azt nem tudjuk.

Isaszeg legkorábbi ismert birtokosa Karászi Sándor volt egy 1275-es oklevél alapján. Isaszeg szinte végig bárói föld maradt. A Karásziak után a Domoszlói (? –1373 – 1415), a Rozgonyi (1430–1523) – akiknek birtokvitáiról temérdek oklevél szól – , s végül egészen 1605-ig az ecsedi Báthori család birtoka volt a helység. Részben vagy egészben más személyek és családjaik is birtokolták Isaszeget rövidebb ideig.

5.2. A KARÁSZI (EDELÉNYI) CSALÁD

A szakirodalmak ellentmondásosan számolnak be a Karászi családról, de figyelmesen összevetve őket a következő információkat kaphatjuk. A Karászi család legismertebb tagja Karászi³³ Sándor bán, (vagy másként említve Drugh fia Sándor). Sűrűn említik az írott források a 13. század második felében. Sok csatában részt vett V. István oldalán, például az isaszegi ütközetben is 1265-ben, ahol a királyt rendíthetetlenül védelmezte. Maga a király is nagy csodálattal emlékezett meg az isaszegi csatában tett vitézségéről egy okmányban, és Sándort mint védőfal említi benne.³⁴

Tetteiért és hűségéért több jutalomban is részesült. 1267-ben birtokokat kapott Borsod vármegyében, majd szabolcsi ispán lett. 1268-ban Szatmár és Zemplén vármegyében jutott földekhez, s egy rövid időre szörényi bán lehetett. 1272-ben és 1273-ban az országbírói tisztséget is betölthette néhány hónapig. 1274 – 1275 között dobokai és szebeni ispán is volt. Udvarának központjául Nyírkarászt tette, amiről a család is kapta a nevét, s ahová fagerendákkal és árkokkal védelmezett várat emeltetett.

³³ A Karászi előnevet inkább csak fia használta, e dolgozat a szakirodalmak „önkényes” vezetéknévadását követi, s az apát a fiától a *bán* jelzővel különbözteti meg.

³⁴ Az Árpádkori ország- és udvarbírák genealogiája. (Második befejező közlemény.). Karászi Sándor. 1272 – 1273. *Turul. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye*, 1901/2 sz.

Bizonytalan, mikor kaphatta meg, de ő Isaszeg legkorábbi ismert birtokosa a már említett 1275-es oklevél alapján, amiben IV. László jóváhagyta, hogy Sándor odaadományozza feleségének az *llsuazyg*-i birtokát a vámmal együtt, valamint több más falut.³⁵ Elképzelhető, hogy a birtokot azon érdeméért kapta, amiért az 1265-ös isaszegi csatában hősiiesen védelmezte az ifjabb király V. Istvánt.

Birtokait fia, a szintén Sándor örökölte, aki az oklevelekben magát már Karászi előnévvel illette, és aki Szabolcs vármegye ispánja volt. Az isaszegi csata vitézének rajta kívül egy János nevű fia, és egy vagy két leánya volt. A Karászi család a 14. század elején már a tiszántúli Borsa nemzetség familiárisa volt, s így Károly Róbert ellenfelévé vált, aki elkobozta és eladományozta a birtokaikat. Az 1350-es években a Karászi család kihalt, utolsó ismert családtagja Solymosi László fia István volt, aki 1357-ben tűnt fel az írott dokumentumokban.

Viszont, ezzel némileg ellentmond Zsoldos Attila, aki részletesebben foglalkozott e dinasztiával, és aki szerint a Karászi család később Edelényiként szerepel az írott forrásokban.³⁶ Ezt igazolja az Engel Pál féle genealógia is, ahol László nem Solymosiként, hanem Edelényiként van említve, s több gyermeke született – de István nevű nem.³⁷

5.3. TOVÁBBI ÖRÖKLŐDÉSI ELMÉLET

Hogy Isaszeg hogyan jutott a Karászi családtól a Domoszlóihoz, arra a következő elméletre jutottam az oklevelek és Engel Pál genealógiája alapján. Az eddigi ismereteink szerint a 13. században Isaszeg legutolsó ismert birtokosa Karászi Sándor felesége volt a már említett 1275-ös oklevél alapján,³⁸ a 14. századból pedig a legkorábbi ismert földesura isaszegi István mester a Domoszlói családból egy 1373-as oklevél szerint³⁹. A két intervallum közötti öröklődési kapcsolatot kell megvizsgálni.

1275-től Karászi Sándor felesége a birtokos azzal a joggal, hogy tovább hagyományozhatja Isaszeget a gyermekeinek. Karászi Sándor lánya hozzám 1296-ban az Aba nembéli Kompolt fia Péter királynéi tárnokmesterhez. Az egyik gyermekük Gergely pohárnokmester volt, aki a Domoszlói család alapítója (legalább is tőle vezetjük a Domoszlói családot), és ő volt az apja isaszegi István mesternek, aki így az elmélet szerint Karászi Sándor dédunokája. Tehát, Karászi Sándor neje a lányára hagyhatta Isaszeget, ami így rajta keresztül, házasság útján bekerülhetett az Aba nemzetség Kompolti ágának birtokai közé, aminek további egyik ága a Domoszlói család volt.

³⁵ MNL OL DF 221076

³⁶ Vö. Az Árpádkori... és Zsoldos 2007. 58.

³⁷ Engel Pál: *Középkori magyar genealógia*. Bp, 2001.

³⁸ MNL OL DF 221076

³⁹ MNL OL DL 75374

Isaszeg utolsó ismert birtokosa a Domoszlói családból szentjakabi László udvari familiáris egy 1412-es és egy 1415-ös oklevél alapján.⁴⁰ A következő információnk a településről, hogy Zsigmond király a Rozgonyi családnak, pontosabban II. Péter egri püspöknek és III. István temesi ispánnak adományozta 1430-ban.⁴¹

Azt már biztosan ismerjük, hogyan került Isaszeg a Rozgonyiaktól a Báthori családhoz: Rozgonyi VII. István a vejével, ecsedi Báthori II. Andrással kölcsönösen örökösül fogadták egymást 1519-ben,⁴² így István halála után már a Báthoriak birtokai közé tartozott Isaszeg 1523-ban.⁴³

5.4. ISASZEG BIRTOKOSAINAK LISTÁJA A KÖZÉPKORBAN

A következőkben listázni fogom a középkori Isaszeg birtokosait. A feltételezéseket mellőzve, csak olyan dátumokat írtam oda, amikről okleveles bizonyítékok vannak, így a valódi birtoklási idők homályba vesznek. Két végdátum közül az első az, amikor a legelőször említették az adott személy birtokában Isaszeget, a második pedig, amikor legutoljára. Olyan személyek is a családokhoz vannak sorolva, akiket valamely rokoni viszony fűz az adott dinasztiahoz, és így lettek a falu birtokosai. Továbbá zárójelbe tettem azokat, akik rövidebb ideig birtokolták Isaszeget zálogba adás vagy más okok miatt. A listát az irodalomjegyzékben szereplő szakdolgozatomban található oklevéljegyzék alapján állítottam össze.

(ÁRPÁD-DINASZTIA: 11. SZÁZAD–13. SZÁZAD)

KARÁSZI (EDELÉNYI) CSALÁD: ? – 1275 – ?

KARÁSZI SÁNDOR: 1275

KARÁSZI SÁNDOR NEJE: 1275

FELTÉTELEZETT ÖRÖKLŐDÉS

Karászi Sándor neje → Karászi Sándor leánya → Kompolti Péter királynéi tárnokmester (előbbi férje) → Domoszlói Gergely pohárnokmester (előbbi gyermeke) → isaszegi István (előbbi gyermeke)

DOMOSZLÓI CSALÁD (ABA NEMZETSÉG KOMPOLTI ÁGA): ? – 1373 – 1415

isaszegi István: 1373

isaszegi Dorottya: 1400

isaszegi Katalin: 1400

⁴⁰ MNL OL DL 75409 és MNL OL DL 10342

⁴¹ MNL OL DL 12260

⁴² MNL OL DL 23284

⁴³ MNL OL DL 24653

szentjakabi Mihály:	1402 előtt
Domoszlói Demeter:	1402
szentjakabi László:	1412 – 1415

ROZGONYI CSALÁD A BASZTÉLY NEMZETSEGBŐL: 1430 – 1523

Rozgonyi II. Péter:	1430
Rozgonyi III. István:	1430 – 1440
Rozgonyi IV. István:	1438 – 1443
Rozgonyi VII. János:	1438 – 1449
Rozgonyi I. György:	1438 – 1462
Rozgonyi II. Sebestyén:	1443 – 1450
Rozgonyi II. Osvát:	1447 – 1452
Rozgonyi VI. János:	1447 – 1473
Rozgonyi III. Rénold:	1447 – 1469
(Péceli Benedek és János: 1450)	
Rozgonyi III. Osvát:	1462 – 1474
Rozgonyi I. Dorottya:	1462 – 1499
Kálnai Borbála:	1465
Rozgonyi IX. János:	1465 – 1476
Rozgonyi VI. László:	1467
Maynberg Erzsébet:	1473
Rozgonyi V. Anna:	1473 – 1476
lindvai Bánffy Dorottya:	1474
Lossonci István:	1476
Rozgonyi VI. István:	1484 – 1490
(Széplaki Botka Máté:	1490)
(Bakócz Tamás és rokonai: 1499)	
Rozgonyi III. Dorottya:	1499
(Hédervári Ferenc:	1500)
Rozgonyi VII. István:	1500 – 1523
(Ráskai Balázs:	1509)

ECSEDI BÁTHORI CSALÁD (GÚTKELD NEMZETSEG RAKAMAZI ÁGÁBÓL): 1523 – 1605

ecsed-i Báthori II. András:	1523
Rozgonyi III. Katalin:	1523 – 1525
Rozgonyi IV. Katalin:	1523 – 1525

5.5. AZ ÁTUTAZÓ URAK FOGADÁSA

Kristóf Ilona egy 1501-ből származó utazás számadásáról szóló füzet utáni kutatásában arra a következtetésre jutott, hogy a dokumentum Ludovico Floreno útjához kapcsolódik, aki 1498 és 1501 között Eger *gubernator*-a és *vicarius*-a volt Estei Hippolit egri püspök (1497–1520) megbízásából. Tisztségének leváltása után 1501. június 25-e és július 20-a között Egerből Ferrarába utazott.⁴⁴ A számunkra releváns információ mindebből, hogy a számadás szerint 1501. június 26-án Ludovico Floreno Hatvanban történő ebédje után Isaszegen vacsorázott – s valószínűleg itt töltötte az éjszakát is, majd innen indult tovább másnap Pestre –, ahol 0 *florenum*-ot és 93 *denarius*-t fizetett: „Fecimus cenam in Hyssa zech⁴⁵ fl. 0 d. 93”⁴⁶

Ecsedi Báthori II. András szatmári ispán – aki ekkor Isaszeg birtokosa – egy 1523-ban írt levelében felszólítja Kapy László bujádi várnagyot, hogy az ottani jobbágyok taksájának felét engedje el, továbbá közli vele, hogy másnap indul Budára, s *Irsazegh*-en fog reggelizni, majd utasítást ad, hogy a várat jól bezárva siessen ő is utána oda, hogy vele Budára tudjon menni.⁴⁷

Mindezek azt bizonyítják, hogy Hatvan és Pest között Isaszeg alkalmas megállónak számított, s ezáltal valószínű, hogy rendelkezett egy olyan uradalmi házzal, ami képes volt az urak és kíséretük megvendéglelésére és szállásuk biztosítására.

6. ÖSSZEGZÉS

A középkori Isaszeg kiemelt jelentőséggel rendelkezett a korban a falvak között. Feljebb olvashatunk, hogy Isaszeg a szűkebb környezetének központi falujává tudott válni a vám, a templom és az elhelyezkedése miatt a két fontos út között. Továbbá, az 1265-ös csata IV. Béla és V. István ifjabb király között nagy hírnevet szerzett a kis falunak. Eddig hetvenkilenc összegyűjtött oklevél (plusz a számadás füzet) tanúskodik Isaszeg középkori állandó létezéséről – mindegyik megtalálható a szakdolgozatom oklevéljegyzékében. A csatában való részvétel sok esetben okot adott kitüntetésekre, továbbá a falu számtalanszor központi tényezőként szerepelt a Rozgonyi család birtokvitáiban.

Hogy mennyire volt gazdag falu a középkori Isaszeg, több szempontból is megvizsgálandó. Ha onnan közelítjük meg a kérdést, hogy a birtokosok jelentős bevételre tudtak-e szert tenni, akkor

⁴⁴ Kristóf Ilona: Travelling to Italy in the Summer of 1501. Lessons Learned from a Book of Accounts. In: Kristóf Ilona (edit.): *Chapters from the history of Italian-Hungarian relations*. Eger, Líceum Kiadó, 2023. 107 – 112. és 125.

⁴⁵ Isaszeg

⁴⁶ Kristóf 2023. 125.

⁴⁷ MNL OL DL 64572

arra következtetésre juthatunk, hogy Isaszeg gazdag falu lehetett. Hiszen a település két fontos út között feküdt, ami nagy átmenő forgalmat biztosíthatott, és a birtokosok vámszedésre voltak jogosultak. A falu gazdagságára bizonyítékok még az ismert építményei, tehát az uradalmi házak és a templom. Bár, az utóbbi esetében kérdéses, hogy a birtokosok, a falu, az egyházmegye vagy ezek együtt finanszírozták-e az átépítéseket, illetve, hogy tisztán a faluból származó bevételekből lett-e felújítva? Az 1501-es és az 1523-as forrás alapján a falu képes volt az átutazó urakat és kíséretüket megvendégtetni, és szállást biztosítani a számukra, ami szintén Isaszeg gazdagságát mutatja.

Meglátásom szerint Isaszeg a fénykorát a 15. században élhette, két szempontot figyelembe véve. Az egyik a falu lakóinak közjogi helyzete. Ugyanis I. Mátyás király egy rendeletében az isaszegi (és más településbeli) jobbágyokat a személyes bírósága alá vonta 1467-ben, a fentebb említett oklevél alapján. A másik szempont, hogy a templom leglátványosabb átépítése és kibővítése – a nagyobb hellyel, a toronnyal, a díszes bejáráttal – is ekkor történt. Ez némileg azzal magyarázható, hogy a 15. században a Rozgonyi család – a birtokosok közül a legkiemelkedőbb és legvagyonosabb dinasztia – tagjai voltak a falu urai, akik akár nagyobb összeggel finanszírozhatták az építkezést.

A középkori Isaszeg a birtokosait tekintve mindig közel állt a királyi udvarhoz. Kezdetben eleve a királyi birtokok közé tartozhatott, és adomány útján került a királyság legfőbb embereinek földjei közé. Az Isaszeget birtokló családok tagjai főleg bárók voltak, a királyság tisztségviselői. Ilyen volt például Karászi Sándor szörényi bán (1268), Domoszlói Gergely pohárnokmester (1323 – 1324), Rozgonyi III. István temesi ispán (1427 – 1438) – a Rozgonyi család szinte minden tagja, aki Isaszeget birtokolta, erdélyi vajda, székelyispán, tárnokmester vagy egyéb hasonló tisztséget viselő báró volt –, ecsedi Báthori II. András tárnokmester (1527), hogy csak egy-egy személyt emeljek ki a dinasztikák közül. Viszont, Isaszeg nem volt valamely bárói tisztséggel együtt járó föld, mivel családi birtok volt, és főleg a dinasztian belül öröklődött, továbbá előfordult, hogy olyanok is birtokolták, akikről nem tudjuk, hogy valamely bárói tisztséget viseltek volna, mint Rozgonyi VI. István.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Középkori Magyarország Levéltári Forrásai. Online: <https://www.hungaricana.hu/hu/adatbazisok/a-kozepkori-magyarorszag-leveltari-forrasai/> (Utolsó letöltés: 2024. 08. 28.)
- Asztalos István: *Isaszeg*. Budapest, Száz magyar falu könyvesháza Kht., 2001.
- Az Árpádkori ország- és udvarbirák genealogiája. (Második, befejező közlemény.). Kárászi Sándor. 1272–1273. *Turul. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye*, 1901/2 sz. Online: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Turul-turul-1883-1950-1/1901-C2B2/1901-2-C4B3/az-arpadkori-orszag-es-udvarbirak-genealogiaja-masodik-befejezo-kozlemeny-C4E2/57-karaszi-sandor-12721273-C4E3/> (Utolsó letöltés: 2025. 07. 17.)
- Bakács István: *Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták 1002–1437*. Pest megye múltjából 5. Budapest, Pest Megyei Levéltár, 1982. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/PESM_Pmm_05/?pg=4&layout=s (Utolsó letöltés: 2024. 09. 05.)
- Bartók János: *Rákoskeresztúr története. A kezdetektől 1800-ig*. Budapest, XVII. kerületi Önkormányzat, 1994.
- Bártfai Szabó László: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*. Budapest, 1938. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmánytarak_pest_megye/?pg=0&layout=s (Utolsó letöltés: 2025. 07. 18.)
- C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: *Magyarországi világi archontológiája 1458–1526*. I–II. kötet. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Történelemtudományi Intézet, 2016.
- Czeglédy Ilona: Az isaszegi római katolikus templom feltárása és műemléki helyreállítása. In: Ikvai Nándor (szerkesztő): *Régészeti tanulmányok Pest megyéből*. Studia Comitatus 17. Szentendre, 1985. 431 – 448. Online: https://library.hungaricana.hu/en/view/MEGY_PEST_Studia_17/?pg=431&layout=s (Utolsó letöltés: 2024. 02. 12.)
- Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–V. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890. Online: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Csanki-csanki-dezso-magyarorszag-tortenelmi-foldrajza-a-hunyadiak-koraban-1/> (Utolsó letöltés: 2025. 07. 18.)
- Demény Balázs: *Isaszeg – Isaszeg középkori emlékei és emlékezete*. Szakdolgozat. Eger, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, 2025. Online: https://hbpmpk.hu/kereses/pdfmegjelenito?p=%2Ftmpimg%2F377208888_0.pdf&k=Dem%C3%A9ny%20Bal%C3%A1z%20
- Engel Pál: *Középkori magyar genealógia*. Budapest, 2001. Arcanum. Online: https://adt.arcanum.com/hu/view/Engel_MoKozepkoriAdattara_Genealogia/?pg=0&layout=s (Utolsó letöltés: 2024. 09. 13.)
- Engel Pál: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép a középkori Magyar Királyság településeiről*. A program online elérhetősége: <https://abtk.hu/hirek/meguiult-engel-pal-adatbazisa-a-kozepkori-magyarorszag-digitalis-atlasza>
- Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. kötet. Budapest, História – MTA Történelemtudományi Intézet, 1996.
- Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I – IV. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987., 1998.
- Hétvégi várkalauz: Nyírkársz. *Múlt-kor*, 2008. március 28. Online: https://mult-kor.hu/20080328_hetvegi_varkalauz_nyirkarsz?fbkrMR=desktop (Utolsó letöltés: 2024. 01. 16.)
- Horváth Lajos: *Gödöllő történetének írott forrásai 1325–1711*. Gödöllő, Városi Helytörténeti Gyűjtemény, 1987.
- Horváth Lajos: *A Galga-mente történetének írott forrásai 1526-ig*. Aszód, Petőfi Múzeum, 1980.
- J. Soltész Katalin: Kálmán Béla: A nevek világa. Szemle. *Magyar Nyelvőr*, 92. 1968. Online: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNyelvor_1968/?query=SZO%25&pg=0&layout=s (Utolsó letöltés: 2024. 02. 13.)
- Kézdi Nagy Géza (szerk.): *Évszázadok a Rákosmentén – tanulmánykötet a milleszázad alkalmából*. Budapest, XVII. kerületi Önkormányzat, 1996.
- Kovácsné Halomházi Zsuzsa (szerk.): *Isaszeg a történelem tükrében*. Isaszeg, Isaszegi Múzeumbarátok Köre, 2019.
- Isaszegi értékeink*. Isaszeg, Isaszegi Települési Értéktár Bizottság, 2019.
- Kristó Gyula: *A tizenegyedik század története*. [Budapest], Pannonica Kiadó, 1999.

Kristóf Ilona: Travelling to Italy in the Summer of 1501. Lessons Learned from a Book of Accounts. In: Kristóf Ilona (ed.): *Chapters from the history of Italian-Hungarian relations*. Eger, Líceum Kiadó, 2023. 107–130. Online: https://publikacio.uni-eszterhazy.hu/7964/1/Vestigia%204_online_Full.pdf (Utolsó letöltés: 2025. 07. 12.)

Kristóf Ilona – Berecz Anita (szerk.): *Eger ezer éve*. Eger, Líceum Kiadó, 2020.

Magyar etimológiai szótár. Online: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/z-F4513/zug-F4565/> (Utolsó letöltés: 2024. 02. 13.)

Mályusz Elemér (szerk.): *Zsigmondkori oklevéltár II.* (1400–1410). Első rész (1400–1406). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956.

Szentpéteri József (főszerk.): *Az Árpádok világa. Magyar művelődéstörténet a kezdetektől 1301-ig*. Magyar Kódex. 1. kötet. Budapest, Kossuth Kiadó, 1999.

Torma István (szerk.): *Pest megye régészeti topográfiája. Az aszódai és a gödöllői járás*. MRT. XIII/3. kötet. Budapest, MTA BTK Régészeti Intézet, 2012.

Virágh Rózsa: *Magyar helységnevek eredete*. III. Online: https://acta.bibl.u-szeged.hu/10489/1/fold_010_004_006_258-317.pdf (Utolsó letöltés: 2025. 07. 18.)

Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2007.

Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézet, 2011.

IDŐKAPSZULA A KÖNYVTÁRBAN

RADÓ GYULÁNÉ KENESEI ILONA ISASZEGI NÉPDALGYŰJTÉSEINEK FELKUTATÁSA ÉS ANNAK A HELYI KÖZÖSSÉGRE GYAKOROLT HATÁSAI

Egy népdalgyűjtő isaszegi tanítónő, Radó Gyuláné Kenesei Ilona elfeledett munkásságának újrafelfedezését és annak a napjainkban Isaszegen működő hagyományőrző közösségekre gyakorolt hatásait kívánjuk bemutatni.

MOTIVÁCIÓNK A KUTATÁSHOZ

2019-ben egy közös néptáncos bemutatóra készülve a *Megjött a levél fekete pecséttel...* szövegkezdetű katonanótára lettünk figyelmesek. Bereczky János tanulmányában találtunk egy utalást, mely szerint e szöveg legkorábbi gyűjtései Rákoskeresztúrról (Bartók Béla, 1915.) és Isaszegről (Kenesei Ilona, 1915.) származnak.² Kíváncsiak lettünk, hogy ki lehet ez az ismeretlen nevű asszony, aki a népdalgyűjtések megindulásának korai éveiben Isaszegen gyűjtött. Még ugyanabban az évben a Csatangoló Táncscsoport (később Isaszegi Csatangoló Hagyományőrző Néptáncgyűttes) minősítő műsorának szerkesztése során kutatni kezdtük a Kenesei Ilona népdalgyűjtő tevékenységére utaló forrásokat, amelyek elvezettek minket Kenesei Ilona kézíratos gyűjteményeihez. Nagy segítségünkre szolgált, hogy a Hungaricana Adatbázis indulásával online formában közvetlenül is elérhetővé vált a Zenetudományi Intézet Népzenei Gyűjteményének jelentős része. Számos népdalgyűjtést találtunk Radó Gyuláné Kenesei Ilonától.³ Ezen eredmények ösztönöztek bennünket arra, hogy Kenesei Ilona életművét alaposabban felkutassuk és helytörténeti szempontból is jobban feltárjuk.

¹ Eto-Papp Beáta művelődésszervező, biológus, hitoktató, Isaszeg Város Önkormányzatában kulturális szervezőként dolgozik. Legfontosabb, a helytörténet szempontjából releváns publikációi: Eto-Papp Beáta – dr. Székely András Bertalan (szerk.): *Isaszegi képességek. Pillanatképek a 20. század első feléből*. Isaszeg, Csatangoló Táncscsoport és Hagyományőrző Egyesület (Isaszegi helytörténeti füzetek I.), 2023. Suzuki-Berkes Katalin etnográfus, az Evangélikus Hittudományi Egyetemen tanulmányi titkár és megbízott óraadó. Legfontosabb, a helytörténet szempontjából releváns publikációi: Erdélyi-Molnár Klára – Eto-Papp Beáta – Suzuki-Berkes Katalin: *Isaszegi népdalok az 1910-es évekből Radó Gyuláné szül. Kenesei Ilona gyűjtéséből*. Isaszeg, Isaszeg Népi Hagyományai Alapítvány (Isaszegi helytörténeti füzetek II.), 2023.

² Bereczky, 2015. 193.

³ Online: Népzenei Gyűjtemény MTA-BTK Zenetudományi Intézet, <https://zti.hungaricana.hu/hu/> – keresőszó: Kenesei Ilona

1. KENESEI ILONA, MINT DALGYŰJTŐ

1.1. KENESEI ILONA (1883–1960) ÉLETPÁLYÁJA ÉS ISASZEGI KÖTŐDÉSE

Kenesei Ilona Veszprémben született 1883. február 9-én. Életének fő állomásai, lakóhelyei Veszprémben, Keszthelyen, Kőszegen, Mosonmagyaróváron, Isaszegen, s végül Budapesten voltak. 1902-ben kapta meg elemi iskolai tanítói kinevezését, ezt követően Mosonmagyaróváron kezdte meg tanítói pályafutását. Itt ismerhette meg későbbi férjét, *Radó Gyulát* (1884–1916). 1913-ban került Isaszegre tanítónőként. 1914-ben házasságot kötött Radó Gyulával, ám házasságuk az I. világháború kitörése miatt igen rövid életű volt: Radó Gyula 1916-ban hősi halált halt az orosz fronton.

A megözvegyült Radó Gyuláné Kenesei Ilona életének legaktívabb korszakát, az 1913–1938 közötti időszakot Isaszegen élte le. Az 1920-as évek elején örökbe fogadta az akkor óvodás korú kislányt, későbbi nevelt lányát, *Radó Évát*.

Az Isaszegen eltöltött negyed évszázad alatt a település ismert és szeretett, megbecsült tanítónőjévé vált. Jelentős szerepet töltött be Isaszeg társadalmi és kulturális életében. A Stefánia Szövetség isaszegi elnökeként a gyermekvédelemben is sokat tett a településen. Nyugdíjba vonulását követően, 1938-ban Budapestre költözött, nevelt lánya családja és unokái közelébe. Radó Gyuláné Kenesei Ilona Budapesten hunyt el 1960-ban.⁴

2. kép: Özv. Radó Gyuláné isaszegi tanítónő, aki 25 éve gyűjti a magyar népdalkincset. Mellette kisleánya, Évike.
Forrás: Képes Krónika, 1930. 12. évf. 41. sz. (október 12.) 29.

1. kép: Özv. Radó Gyuláné Kenesei Ilona és nevelt lánya, Radó Éva az isaszegi hősök emléksobrának leleplezésekor 1925-ben.

Forrás: Isaszegi Falumúzeum Fotótára, 105.

⁴ Életútjának eddigi legteljesebb leírását Eto-Papp Beáta állította össze. Erdélyi-Molnár – Eto-Papp – Suzuki Berkes, 2023. 108–119.

Radó tanító néni a harmincas években tanított Isaszegen az elemi iskolában. Népmesék és népdalok megszállott gyűjtője volt. Meséi és dalai elvarázsoolták a gyerekeket. Rengeteget utazott az országban, hogy gyűjteménye minél szívesebb legyen. Isaszegen is felkereste az idős embereket, akik énekeltek és meséltek neki. Dús öszhajú asszony volt. Nagyon szerette hivatalát. Első osztályos voltam, amikor megismertem, életem gazdagabb lett általa. Szívből becsülöm azokat az embereket, akik megszállottjai munkájának. Gyermekem nem volt. Így emlékszem, hogy magas kort ért meg.

3. kép: Budaházi Józsefné Irénke néni tanítónő visszaemlékezése Radó Gyulánéra. Isaszeg 2020.
Forrás: Eto-Papp Beáta magántulajdona.

4. kép: Radó Gyuláné kertjének udvarában a nyári napköziotthon gyermekeivel.
Forrás: Isaszegi Falumúzeum Fotótára, 79.

Kenesei Ilona emlékét Isaszegen – talán egyedüliként – az a *Szatmáry Zoltán* ápolta, akinek a helytörténeti gyűjtemény létrehozása is köszönhető. Az általa alapított *Adattári Közlemények*-ben 1982-ben jelent meg egy rövid életrajzi összefoglaló Radó Gyulánéről *Régi isaszegi nóták* címmel, mely kutatásaink kiindulópontját képezte, de utóbb kiderült, hogy ez az írás számos pontatlanságot is tartalmazott.⁵ Kenesei Ilona jelentős népdalgyűjtő tevékenységéről az utókor keveset tudott. Kenesei Ilona életét és munkásságát a korabeli sajtó és különböző levéltári, közintézményi adatok felkutatásával ismerhettük meg alaposabban. Az életút bemutatására Eto-Papp Beáta egy vándorkiállítást készített, mely bejárta Kenesei Ilona életének főbb állomásait: Isaszeg után Mosonmagyaróváron, majd Veszprémben is látható volt. Végül a Pest Megyei Hamvas Béla Könyvtár is helyet adott a tárlatnak. A kiállítás anyaga online formában is megtekinthető a Csatangoló Táncegyüttes honlapjáról.⁶

5. kép: Kenesei Ilona a Stefánia Szövetség elnökeként, az általa rendezett gyermekelőadás szereplői körében, 25 éves tanítói jubileumának ünnepén Isaszegen 1927-ben.
Forrás: Isaszegi Falumúzeum Fotótára, 536-2.

⁵ Szatmáry 1982. 55–57.

⁶ Kenesei Ilona kiállítás: <https://csatangolotancegyuttes.hu/kenesei-ilona-kiallitas/>

1.2. KENESEI ILONA DALGYŰJTŐ MUNKÁSSÁGA ÉS KÉZIRATOS GYŰJTEMÉNYEI

Szatmáry Zoltán munkája nyomán csupán annyit tudtunk, hogy létezik valahol 40 népdal, amelyet Kenesei Ilona gyűjtött Iaszegen. A népdalok kottái és azok fellelhetősége azonban nem volt ismert, a helyi hagyományőrző csoportok pedig nem tulajdonítottak jelentőséget Kenesei Ilona gyűjteményének. Kutatásaink során feltárult előttünk munkásságának hihetetlen gazdagsága és tudatos, állhatatos dalgyűjtői tevékenysége. Népdalgyűjtő indíttatásáról és kéziratos gyűjteményének összeállításáról ő maga így ír: *„Pici gyermek voltam, mikor először bájolta el lelkem a magyar dal bűvös varázsa. Édes anyám altató-dalával szállt szivembe a magyar nóta szeretete, és velem nőtt egyre, egyre . . . Mig most, pár éve, csupán a magam gyönyörűségére összeirogatni kezdtem őket. És akkor tárult csak fel előttem igazán a magyar népköltés mérhetetlen kincstengere és mind jobban belemerültem, egyre fokozódó gyönyörűséggel, szeretettel gyűjtögetve őket. És az első ezer után a második ezer is hamar összegyűlt, most már a harmadik ezernél tartok. Két év óta nagy szeretettel rendezgetem őket, a legfinomabb dallam- és szövegváltozatokat is följegyezve, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára számára.”*⁷

Népdalgyűjtéseit tanítói munkájával összehangoltan tudta csak végezni, ennek megfelelően a nyári és téli szünetekben dolgozott intenzíven az anyaggal.

Így vall erről: *„Nyáron, a vakáció alatt [...] szoktam utra kelni. Megtakarított filléreimből, meg abból az évi háromszáz korona támogatásból, a melyet pár esztendő óta a Nemzeti Muzeumtól kapok, fedezem utiköltségemet. Bejárom az országot és ott, a hol gyermekkoromban tanultam meg az első néhány száz nótát, a tanyák, falvak népénél szedem össze a népdalkincset. Háromezernégyszázötven, jobbára ismeretlen, sok régóta elfeledett magyar nótát gyűjtöttem eddig. Van közte szép számmal olyan is, a mely különböző vidéken más-más változatban él a nép ajkán. Mindezeket nyaranta aratóleányoktól és legényektől, a föld ifju és vén népétől hallom, leirom és lekottázom. Az én gyűjteményem – ne tessék szerénytelenségnek venni – a maga nemében Magyarországon egyedül áll. Nyári munkám gyümölcsét télen rendezem, vidékek szerint, a vig, a szomoru nótákat, a kuruczdalokat beosztom, úgy hogy bárki könnyen áttekintheti őket.”*⁸

Amatőr dalgyűjtőként kottás lejegyzései nem szigorú népzene gyűjtői kritériumok, elvek alapján készültek. Kitűnő zenei képességei és képzettsége lehetővé tették, hogy hallás után készítse el a helyszínen a kottás-szöveges jegyzeteket, vagy akár később, emlékezetből felidézve írja le azokat. A lejegyzéseket azután otthonában újra, egyenként letisztázta. Nem különböztette meg a dalokat szigorúan eredet szerint – műdal, népies műdal, nóta, népdal –, bármit lejegyzett és tematikus szövegcsoporthoz besorolt, ami a nép ajkán elé került. Bár nyilvánvalóan tudott a század elején meginduló nagy népzene gyűjtési mozgalomról, egyelőre nincs tudomásunk arról, hogy Bartók Bélával vagy Kodály Zoltánnal személyes kapcsolatba került volna. Azt viszont tudjuk,

⁷ Kenesei 1909. 70.

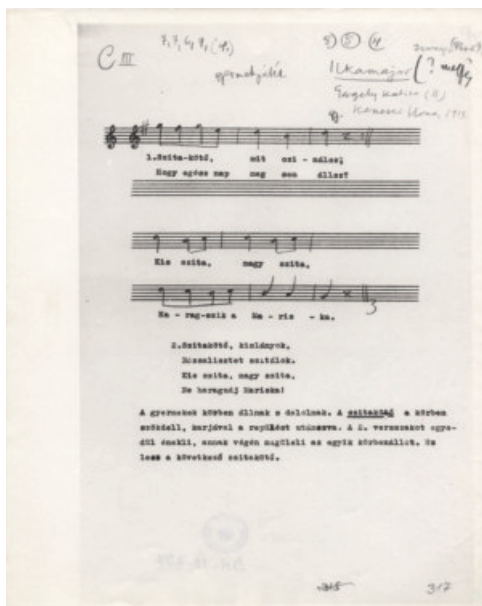
⁸ Fröhlich 1911. 53.

hogy bekapcsolódott a századelő néprajzi-népzenei gyűjtésének áramába: 1907-ben belépett a Magyar Néprajzi Társaságba, a 20. század elején rendszeresen publikált az Ethnographiában,⁹ és részt vett a *Sebestyén Gyula* szakmai vezetésével kibontakozó Folklore Fellows mozgalomban amatőr – de már tapasztalt – folklórgyűjtőként.¹⁰

A Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma négy olyan kéziratot őriz – címük szerint: „dalok”, „népköltési gyűjtemény” –, melyek Kenesei Ilona kottás dalgyűjtéseit tartalmazzák¹¹.

Ezek a kéziratok, párhuzamosan saját gyűjtési és gyűjtemény-gyarapítási koncepciójával 1914–18 között álltak össze és kapcsolatban vannak a Folklore Fellows magyar osztályának gyűjtéseivel. Kettő közülük a Folklore Fellows magyar osztálya által szervezett gyűjtés részeként került a múzeum archívumába. A másik kettő – a NM EA 2584 és NM EA 3640 – közvetlenül Sebestyén Gyulához került, s az ő hagyatékából jutott el a Néprajzi Múzeum adattárába. Kézírtas gyűjteményeiben Kenesei Ilona alkalmazza azokat a műfaji megnevezéseket, csoportosításokat, melyeket a Folklore Fellows magyar osztályának folkloristái által összeállított gyűjtési útmutató javasol: pl. „balladák és rokonművek”, „dalok”, „románcok” stb., ugyanakkor a műfaji terminológia ismert lehetett már előtte a korábbi népköltési gyűjtésekből is.

Kéziratait böngészve kitűnik, hogy Kenesei Ilona rendkívül tájékozott volt az 1870-es évekig visszanyúló magyar dalgyűjteményekben. A dalokhoz fűzött jegyzeteiben hivatkozik többek között *Limbay Elemér* dalgyűjteményére (*Magyar dal-tár I–II.*, 1881.) vagy a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* köteteire. Nemcsak tájékozott volt a kor dalgyűjteményeiben, de birtokában is volt egy hatalmas dal- és szövegrepertoárnak, melyet népdalgyűjtői tevékenysége során alkalmazott és tovább bővített. Később, már Kenesei Ilona legaktívabb dalgyűjtő időszaka után Kodály Zoltán is kézbe vette lejegyzéseit. 1933-ban Kodály Zoltán és Bartók Béla gyermekdalgyűjtő pályázatot hirdetett az ország összes újságjában, melyre Kenesei Ilona is beküldött 10 játékdalt és 25 gyermekdalt. A pályázaton második díjat nyert kimagasló dallambőségével.¹²

6. kép: Isaszegi gyermekjáték Kenesei Ilona 1913-i gyűjtéséből Bartók Béla zenei szempontok szerint rendezett magyar népdalgyűjteményében, az ún. Bartók-rendben. BR_10297. Ld. <https://systems.zti.hu/br/hu/search/10805>.

Forrás: MTA-BTK Zenetudományi Intézet, Bartók rend, BR_10297.

⁹ Az Ethnographiában megjelent kottás dalközléseinek jegyzékét ld. cikkünk végén, az Ajánlott irodalom listában.

¹⁰ A Folklore Fellows mozgalom magyar osztályának működéséről rövid összefoglalóként ld. Kovács 1979. 188–189.

¹¹ Ld. cikkünk végén az Ajánlott irodalomban Kenesei Ilona kézírtas gyűjteményeinek listáját

¹² (sz.n.) 1933. 6.

Ennek a pályázati díjazásnak lehetett a folyománya, hogy Kodály később Kenesei Ilona 14 kötetes, teljes gyűjteményét is megismerte. *Szalai Olga* tanulmányából tudjuk, hogy Kodályt mind gyűjtői, mind oktatói munkája során nagyon foglalkoztatta a népdal és a népies dal közötti különbségtétel. Ezen okból sok olyan gyűjteményt tanulmányozott – s erre buzdította tanítványait is –, melyek dalszerzők vagy amatőr gyűjtők kezei alól kerültek ki, és kéziratban maradtak. „1935-ben hozatta el Gergely Pállal Kenesei Ilona sokkötetes Magyar népdalgyűjteményét a Nemzeti Múzeum kéziratgyűjteményéből másolás céljából.”¹³ Kodály gondosan áttanulmányozta a gyűjteményt és kiválogatta belőle a népdalként értelmezhetőnek, értékesnek gondolt lejegyzéseket. Ily módon a 14 kötetes gyűjtemény mintegy 4000 dallamából 440 népdal került átmásolásra a Kodály- és Bartók-rendbe. Ezeket a dallamokat tudjuk ma már online is elérni a Zenetudományi Intézet Hungaricana népzenei archívumában. S ebből a 440 darab, Kodály által válogatott dallamból mintegy 70 köthető Isaszeghez.

A népdalgyűjtő Radó Gyuláné Kenesei Ilona gyűjtési területei a korabeli Magyarország szinte összes vármegyéjére kiterjedtek. Legnagyobb arányban a Nyugat-Dunántúli megyékben, azon belül is Moson, Veszprém és Zala vármegyékben, valamint Pest és Zemplén vármegyékben gyűjtött. A nyelvhatáron túli területekről szórványos adatokat hoz, melyek származhatnak egyrészt katonáktól, másrészt munkamigrációval a mai magyarországi területekre került személyektől. Kenesei Ilona gyűjtési gyakorlatáról szólva még adatközlőinek nyilvántartásáról látjuk érdemesnek említést tenni. Egyes kéziratokban, és a gyermekjáték pályázatra beküldött anyagban találunk alapos információt – név, életkor, esetenként születési hely – a dalokat előadó személyekkel kapcsolatban. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy saját gyűjteményi jegyzeteiben ezeket a legtöbb esetben rögzítette. A legnagyobb, Nemzeti Múzeumnak leadott 14 kötetes gyűjteményben – valószínűleg tudatos megfontolásból – kimaradtak ezek az adatok. A Néprajzi Múzeum archívumában található kisebb kéziratokban azonban találunk érzékeny, érdekes jegyzeteket az adatközlők személyére vagy akár a gyűjtési szituációkra vonatkozóan is. Interjúk, vallomások tanúsága szerint jelentős lehet azoknak a lejegyzéseinek a száma is, melyeket ifjú korából, az 1890-es évekből, emlékezetből rögzített. Isaszegi gyűjtéseinek kottás lejegyzéseit mostanra három fő forrásból ismerjük:

1. az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött „*Száll az ének szájról szájra.*” Magyar dalgyűjtemény című, 4000 dalt tartalmazó, 1907–1918 között összeállított 14 kötetes kéziratot kottagyűjteményből;
  2. a Néprajzi Múzeumban található *Dunavidéki népdalok* című kéziratot kottagyűjteményből (1914–1918);
  3. a Kenesei Ilona által 1959-ben Isaszeg számára összeállított, *Válogatott isaszegi népdalok* címet viselő, 40 isaszegi népdalt tartalmazó hangjegyzet másolatából.
- E három isaszegi vonatkozású gyűjteményt szeretnénk a továbbiakban kicsit részletesebben is bemutatni.¹⁴

¹³ Szalai 2017. 339.

¹⁴ Kenesei Ilona kéziratot dalgyűjteményeinek eddigi ismereteink szerint teljes jegyzékét az adattári számokkal az Ajánlott irodalmak között soroljuk fel.

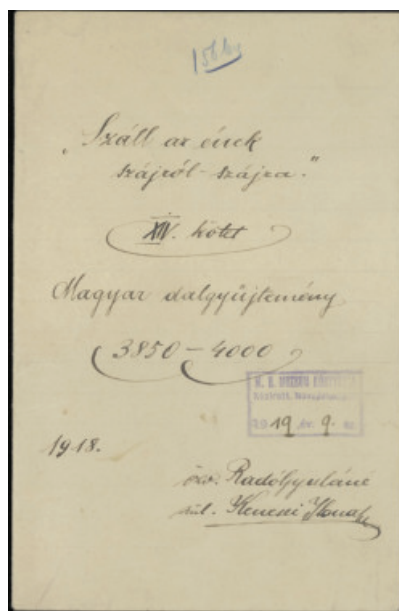
1.2.1. „SZÁLL AZ ÉNEK SZÁJRÓL SZÁJRA...” – KENESEI ILONA LEGNAGYOBB KÉZIRATOS KOTTÁS DALGYŰJTEMÉNYE

E dalgyűjtemény darabjait 1907–1918 között gyűjtötte, illetve jegyezte le és rendezte egységes kéziratba Kenesei Ilona.¹⁵ A gyűjtést a Nemzeti Múzeum ösztönzésére és szerény útiköltség támogatásával végezte, a lejegyzéseket a múzeum gyűjteményének szánta. Példás rendezettséggel, gondos áttekinthetőséggel, nagyon szép külalakkal állította össze a köteteket. A kézirat 1–14-ig számozott kötetei egyenként átlagosan 300–300 darab kottás-szöveges dalközlést tartalmaznak. 1907-ben adta le a gyűjtemény első 4 kéziratcsomagját, ezután évente tisztázott és adott le egy-egy újabb kötetet. Ha a már egyszer lekottázott dalokhoz később további szövegváltozatokat talált más településeken, azokat utólag, pótlapokon illesztette be annak a korábban leadott kötetnek a végére, amelyben a dallamlejegyzés szerepelt. Ily módon összességében mintegy 4000 dallamlejegyzés és annál is több szövegváltozat gyűlt össze 11 esztendő alatt ebben a kéziratban.

A kottás lapok az adatközlő személyéről nem nyújtanak tájékoztatást, a gyűjtési hely (település, vármegye) megjelölését azonban minden esetben tartalmazzák. Ezeket a település adatokat a teljesség igényével gyűjtöttük ki, azzal a szándékkal, hogy elkészülhessen egy gyűjtési hely nyilvántartás, mely alapján könnyebben, célirányosabban lehet egy területre fókuszálva kutatni a kéziratot. Az adatok a fentebb már említett területi hangsúlyokkal képviselnek egy-egy tájegységet ebben a gyűjteményben is.

A „Száll az ének szájról szájra” gyűjtemény dalait Kenesei Ilona a Kárpát-medence 53 vármegyéjéből, 375 településről és mintegy 25 katonai alakulattól gyűjtötte.

a) Kiemelkedő adatszámú gyűjtési területek ebben a kéziratban Veszprém, Zala, Győr Moson Sopron, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéből vannak; b) Szórványos adatok a magyar nyelvterület határmezsgyéiről származnak: Északon: Pozsony, Nyitra, Bars, Zólyom, Szepes, Abaúj-Torna, Zemplén, Gömör-Kishont ; Keleten: Bihar, Kolozs, Kis-Küküllő, Csík ; Délen: Krassó-Szörény, Torontál, Bács-Bodrog ; c) Katonai alakulatok – többek között és nagyobb gyakorisággal: 1-es honvédek, 32-esek, 68-asok köréből.

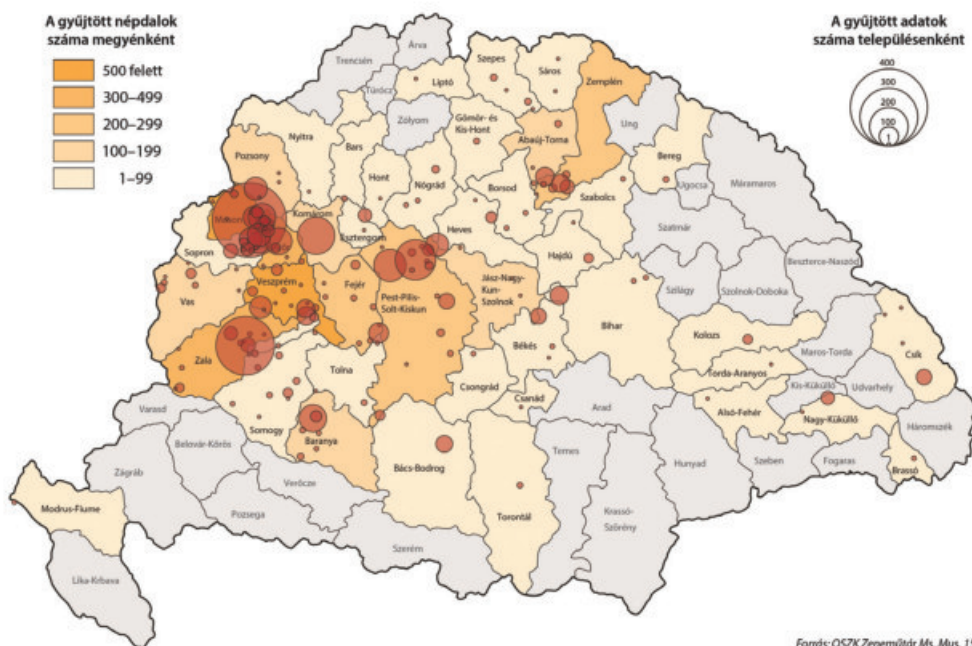

7. kép: A „Száll az ének szájról-szájra. Magyar dalgyűjtemény” 14. kötetének címlapja, 1918.

Forrás: Kenesei Ilona kéziratoss dalgyűjteménye, jelzet: Ms. Mus. 152, a 14. kötet címlapja; lelőhely: OSZK Színháztörténeti és Zeneműtár.

¹⁵ Kézirat: OSZK Zeneműtár Ms. Mus. 152.

Kenesei Ilona 14 kötetes Magyar dalgyűjteményének gyűjtőpontjai

Forrás: OSZK Zeneműtár Ms. Mus. 152.

8. kép: Kenesei Ilona Magyar dalgyűjteményének gyűjtőpontjai.
Forrás: OSZK Zeneműtár, Ms. Mus. 152. alapján az infografikát a szerző megbízásából készítette: Mikola Bence.

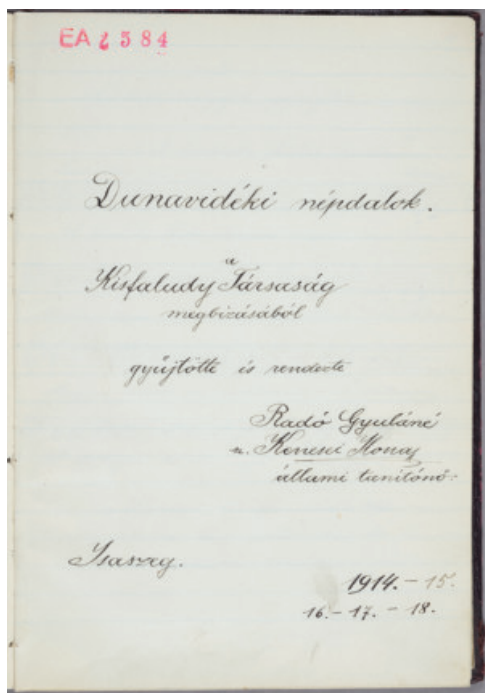
A térkép a Csatangoló Táncegyüttes honlapjáról online formában is elérhető. Belenagyítva a gyűjtési helyek gócpontjaiba kiolvasható, hogy adott településen mely kötetekben és mennyi adat található.¹⁶ A kézirat nagy része mindeddig publikálatlan és csekély részben – főleg folkloriztikai szempontból – kutatott.¹⁷ Az infografikával feldolgozott településjegyzék elkészítésével célunk, hogy segítsük, ösztönözzük azon települések hagyományörzőit a további kutatásra, ahol Isaszeghez hasonlóan jelentősebb számú lejegyzés található. A teljes kéziratból az isaszegi kották felkutatását, kigyűjtését és az átfogó településjegyzék összeállítását Eto-Papp Beáta, Suzuki-Berkes Katalin és Ágoston Katalin (isaszegi könyvtárvezető) végezte el az OSZK engedélyével és a publikálásra vonatkozó hozzájárulással. A dalgyűjtemény lejegyzett adatai között 157 dallam vagy szövegváltozat kötődik Isaszeghez. E dallamok majdnem fele, mintegy 60–70 tekinthető valódi népdalnak: új stílusú népdal, szokásdal, gyermekjáték dal. Az isaszegi kották másik részét műdalok, folklorizálódott népies dallamok, diákdalok, szerzett nóták, német és szlovák (tót) hatású műdalok teszik ki.

¹⁶ Az online térkép elérése: <https://csatangolotancegyuttes.hu/kenesei-gyujtes>

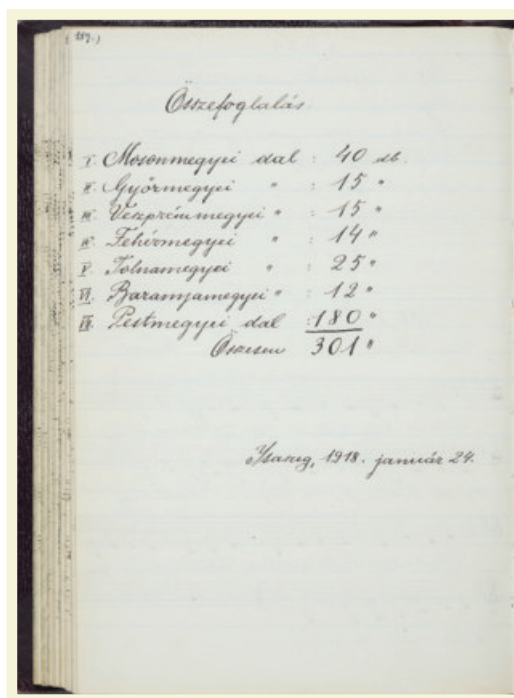
¹⁷ Kodály Zoltán után is foglalkoztak népzenekutatók Kenesei Ilona munkásságával, illetve közöltek szórványosan népdal adatokat gyűjteményeiből. Eddigi tudomásunk szerint Kerényi György szerkesztésében a Magyar Népzene Tára, Barsi Ernő, Bereczky János, Terék József, Volter Domonkos publikáltak Kenesei gyűjtést.

1.2.2. DUNAVIDÉKI NÉPDALOK

A *Dunavidéki népdalok* című kéziratot 1914-18 között a Kisfaludy Társaság megbízásából készítette el Kenesei Ilona.¹⁸ A gyűjtemény Sebestyén Gyulához kerülhetett, mivel az ő hagyatékában találták meg 1952-ben. Ebben a kötetben a Dunántúl különböző területein – Moson, Győr, Veszprém, Fehér, Tolna, Baranya megyékben –, valamint legnagyobb arányban Pest megyében gyűjtött, összesen mintegy 300 dal található, melyek egyharmada, 100 dal Isaszeg (illetve a hozzá tartozó Szentgyörgypusztá vagy Ilkamajor) megjelöléssel szerepel. Ezek összevétele a 14 kötetes kéziratban is szereplő isaszegi adatokkal még nem történt meg maradéktalanul, további kutatás hivatott arra, hogy ezt a zenei és szöveges anyagot is alaposabb vizsgálat alá vesse.

9. kép: A Dunavidéki népdalok kézirat címlapja.
Forrás: Néprajzi Múzeum, NM EA 2584.

10. kép: A Dunavidéki népdalok kézirat 289. oldala.
Forrás: Néprajzi Múzeum, NM EA 2584.

¹⁸ Kézirat: Néprajzi Múzeum, NM EA 2584.

1.2.3. VÁLOGATOTT ISASZEGI NÉPDALOK

Minden jel arra mutat, hogy Kenesei Ilona a 14 kötetes nagy gyűjteményének saját kéziratanyagát egy külön, saját gyűjteményben őrizte, melyet az utolsó, 1918-ban a Magyar Nemzeti Múzeumnak leadott kötet anyagát követően tovább is bővített az Isaszegen élt évek alatt, egészen 1938-ig. Ez a teljes, saját használatú – valószínűleg bőségesen jegyzetelt – kézirat sajnos mind a mai napig nem került elő. Kenesei Ilona gondosságát ismerve nem gondoljuk, hogy megsemmisült volna. Bízunk benne, hogy további kutatásaink során egyszer ez is megkerül. Azonban – szerencsés és kalandos fordulatok révén – másolatban előkerült egy kis hangjegyfűzet. A saját kézirat népdalgyűjteményéből egy különálló kis válogatást is készített Kenesei Ilona nem sokkal halála előtt, mely közel 40, Isaszegen gyűjtött dal kottáját tartalmazza. A *Válogatott isaszegi népdalok* című kottás füzet belső címlapja utal az ennek háttérében húzódó nyersanyagra.¹⁹

11. kép: A Válogatott isaszegi népdalok című kottás kézirat címlapja.

Forrás: Isaszegi Jókai Mór Városi Könyvtár.

12. kép: A Válogatott isaszegi népdalok című kottás kézirat belső címlap oldala.

Forrás: Isaszegi Jókai Mór Városi Könyvtár.

2. „IDŐKAPSZULA A KÖNYVTÁRBAN” – AVAGY HOGYAN KERÜLT BE A KÖZTUDATBA KENESEI ILONA MUNKÁSSÁGA, S HOGYAN ÉLEDTEK ÚJJÁ ISASZEGEN A 21. SZÁZADBAN A KÉZIRATOS NÉPDAL-LEJEGYZÉSEI

2.1. 100 ÉVVEL EZELŐTT...

Mint említettük, a nagy, 14 kötetes kézirat gyűjteményt 1918-ban zárta le Kenesei Ilona. Minden kötetet gondosan adatolt, a nyáron gyűjtött anyagot télen letisztázta, saját kéziratából a leadásra szánt gyűjteménybe átmásolta, majd mappába kötve leadta a Nemzeti Múzeum zenei gyűjteménye

¹⁹ A kézirat az isaszegi Falumúzeumban található, másolatát az isaszegi Jókai Mór Városi Könyvtár őrzi.

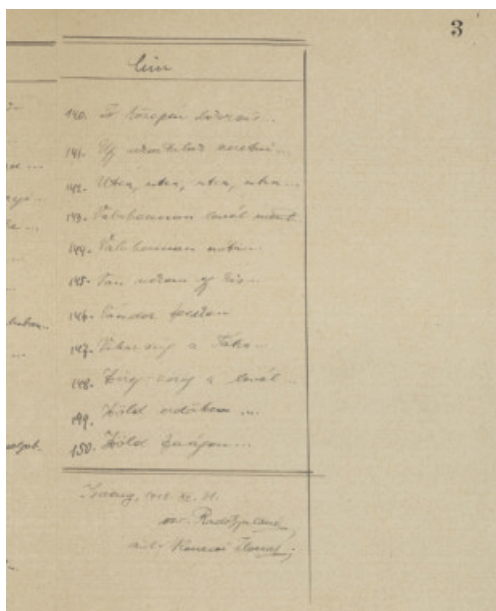
számára. A Nemzeti Múzeum könyvtára, később az Országos Széchényi Könyvtár, valamint a Néprajzi Múzeum adattára őrzi mind a mai napig kéziratait. Több, mint 100 évnek kellett elteltelnie ahhoz, hogy ne csak egy-egy felbukkanó adat, hanem a teljes gyűjtemény, sőt, a gyűjtemény mögött álló hatalmas munka és az azt véghez vivő áldozatos munkás képe is láthatóvá váljon.

2.2 ...ÉS 100 ÉVEL KÉSŐBB

Kenesei Ilona életművének felfedezéséhez a Csatangoló Táncegyüttes minősítő műsorának szerkesztése vezetett el bennünket 2019-ben. Eto-Papp Beáta egyesületi elnök ösztönzésére *Utasi Péter* művészeti vezető *Szerелеmpecsét* című koreográfiája volt az első olyan néptáncműsor, amelyben a 110 évvel korábban Radó Gyuláné Kenesei Ilona által Isaszegen gyűjtött népdalok is szerepeltek jelentősebb számban. A dalok átnézésével és válogatásával *Samu Zoltán* állította össze a minősítő műsor zenei anyagát. 2021-ben *Ecseriné Pálkás Tünde* és *Stéger Dániel* „*Viszi a masina, viszi a sok regrutát*” címmel készített isaszegi néptánc-koreográfiát Kenesei Ilona gyűjtéseiből, melyet Kenesei Ilona szülővárosában, Veszprémben is bemutatott az Isaszegi Csatangoló Hagyományőrző Néptáncegyüttes és a Csata Táncegyüttes közös műsorában. 2023-ban a két isaszegi hagyományőrző néptáncegyüttes újabb közös fellépésével, „*No te fiam, jó lesz katonának!*” címmel *Taba Csaba* és *Fejér Erika* koreográfiájára készült az új minősítő műsor, melynek zenei szerkesztését *Taba Csaba* és *Samu Zoltán* végezte. Ez utóbbi minősítő műsor készítésénél már Kenesei Ilona isaszegi gyűjtései voltak az elsődleges zenei források. Ahogy kutatásaink nyomán egyre jobban megismertük ezt a helyi vonatkozásban is gazdag gyűjteményt, a párhuzamosan készülő néptánc-koreográfiák mellett mindinkább szükségét éreztük, hogy a tágabb helyi közösség számára is bemutassuk a 110 évvel korábban Isaszegen gyűjtött népdalokat.

2.2.1. AZ ELSŐ ISASZEGI NÉPZENEI CD KIADÁSA

Első lépésként – mintegy a minősítő műsor járulékos nyereségeként – „*Száll az ének szájáról szájra*”. *Népzene Isaszegről* címen 2020-ban megjelentettük az első isaszegi népzenei CD-t.²⁰ A Samu Zoltán zenei szerkesztésében, A Banda előadásában kiadott, csaknem 30 dalt felölelő válogatás a Kenesei-gyűjtemény Kodály-rendbe sorolt darabjaiból készült Isaszeg Város

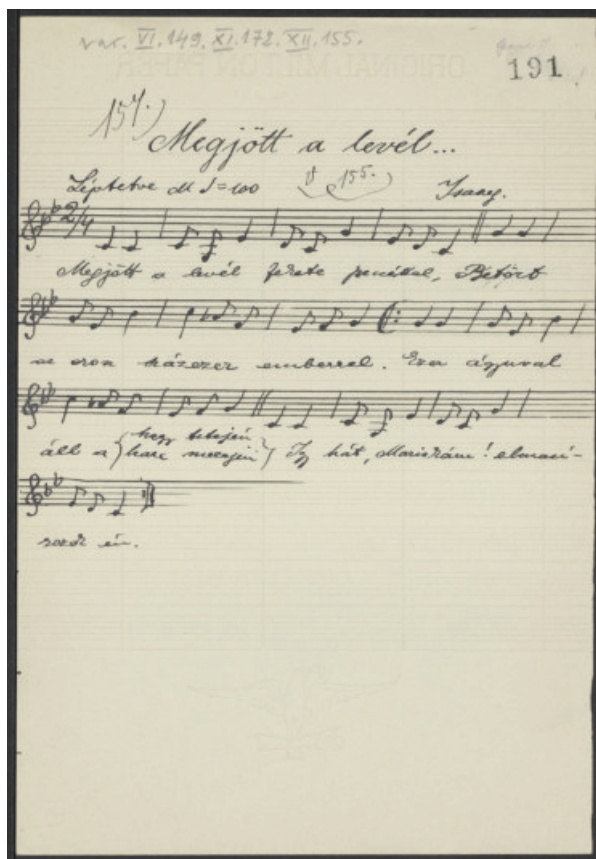
13. kép: Dátum bejegyzés a „Száll az ének szájáról szájra” dalgyűjtemény 14. kötet tartalomjegyzékének végén: Isaszeg, 1918. XII. 31.

Forrás: Kenesei Ilona kéziratoss dalgyűjteménye, jelzet: Ms. Mus. 152, 14. kötet, 3. oldal; lelőhely: OSZK Színháztörténeti és Zeneműtár.

Önkormányzatának, a Muharay Elemér Népművészeti Szövetségnek, valamint a Csatangoló Tánccsoport és Hagyományőrző Egyesületnek az anyagi támogatásával, a Gryllus Kiadó gondozásában. Az Egyesület saját pályázati forrásaiból 2021-ben egy szöveggöyvet is megjelentetett a CD mellé, mely a hangzó anyaggal együtt jó alapot képezett a dalok visszatánulásához. Szintén 2021-ben egy „videóklip”-ként is értelmezhető kisfilm is készült, mely Isaszeg hagyományőrző közösségei mellett – Isaszegi Asszonykórus, Csata Táncegyüttes, Csatangoló Tánccsoport – további isaszegi közösségeket is megszólított.²¹ Annak ellenére, hogy éppen erre az időszakra esett a Covid 19-járvány, elkezdődött egy visszatánulási folyamat Isaszeg közösségeinek körében.

2.2.2. NÉPDALOSKÖNYV KIADÁSA

Kenesei Ilona isaszegi népdalgyűjtéseinek megismertetésében egy újabb lépcsőfokot jelentett 2023-ban az Isaszegi helytörténeti füzetek sorozatban *Erdélyi-Molnár Klára* népzenei szempontú válogatásával és szerkesztésével készült kottás népdaloskönyv megjelentetése, „Száll az ének szájáról szájra”. *Isaszegi népdalok az 1910-es évekből Radó Gyuláné szüli. Kenesei Ilona gyűjtéséből* címmel.²² A kiadvány Kenesei Ilona kotta- és szövegjegyzéseihez hűen tárja elénk az új stílusú magyar népdal teljes virágzásának idején, az I. világháború éveiben a nép ajkán élő dalokat. Az OSZK-ban lévő 14 kötetes dalgyűjtemény isaszegi vonatkozású dalaiból olyan hetven népdal került ebbe a válogatásba, melyek gyakorlatilag változtatás nélkül értelmezhetőek és ajánlhatóak megtanulásra. A kötet végén zenei mutatók segítik az olvasókat a dalok további adataival és csoportosításával, valamint itt kapott helyet az a melléklet, melyben Kenesei Ilona életének és munkásságának eddig feltárt részeit ismertetjük.

14. kép: Megjött a levél fekete pecséttel kezdetű népdal Kenesei Ilona 14 kötetes kéziratában, 1915-ben.

Forrás: Kenesei Ilona kéziratot dalgyűjteménye, jelzet: Ms. Mus. 152, 14. kötet, 191. oldal; lelőhely: OSZK Színházstörténeti és Zeneműtár.

21 Isaszeg – Hőseink öröksége. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=C-HIOjc6Nno>

22 Erdélyi-Molnár – Eto-Papp – Suzuki-Berkes 2023.

Megjött a levél fekete pecséttel

Léptetve ♩ = 100

Isaszeg (Pest vm.), 1915.
 Ms. Mus. 152. XII/I/154.

Folklorizálódott, széles körben ismert népies dal, szövegei kizárólag a katonasorshoz kapcsolódnak. A dallam az 1866-os osztrák-porosz háborúban tűnt fel. Ezt a számkra ma talán legismertebb, *Megjött a levél* kezdetű szöveget az I. világháború idején kapta, a legkorábbi 1915-ből ismerjük, Bartók Béla rákoskeresztúri és Kenesei Ilona isaszegi feljegyzéseiből. Kétféle dallamsorból álló, visszatérő szerkezete révén az úgynevezett korai új stílusú népdalaink közé tartozik.

2.2.3. MÁSODIK ISASZEGI NÉPZENEI HANGZÓ KIADVÁNY MEGJELENTETÉSE

A Kenesei-kutatás során megismert újabb gyűjteményes források, valamint az OSZK-ban lévő gyűjtemény isaszegi vonatkozású dalainak teljes ismeretében és annak Erdélyi-Molnár Klára által elvégzett rendszerezése nyomán megfogalmazódott az igény egy újabb hangzó kiadvány megjelentetésére, immár a helyi hagyományőrző közösségek bevonásával. 2024 decemberében lett megosztva az Isaszegi Csatangoló Hagyományőrző Néptáncgyűttes honlapján a *Csak a babám szeressen* címmel a második isaszegi népzenei hangzó kiadvány Samu Zoltán és Zenekara előadásában, az Isaszegi Asszonykórus és a Csatangoló Dalárda közreműködésével.²³ Samu Zoltán, Farkas Zsolt és Volter Domonkos zenei szerkesztésével Kenesei Ilona kottás lejegyzéseiből újabb 30 népdal csendül fel ezen válogatásban.

2.2.4. KENESEI ILONA GYŰJTEMÉNYÉNEK TOVÁBBÉLÉSE A KÖZÖSSÉGEKBEN

Az isaszegi táncházak néhány éve már úgy kezdődnek, hogy a férfiak felállnak a zenekar elé és pusztán a saját örömeikre bekérik az isaszegi gyűjtésből készült CD-ről visszatartult népdalokat, majd a nótázásra elkezdődik a verbunk és az isaszegi lassú és friss csárdás. A táncházakon túl hagyományőrző rendezvények (pl. disznóvágás, májusfa állítás, tűzugrás, szüreti vigasság), buszos kirándulások, baráti összejövetelek további alkalmát adják a kötetlen énekléseknek. Megítélésünk szerint ez jelenti kutatásaink legnagyobb eredményét, hogy a 110 évvel korábban lejegyzett népdalokat sikerült eredeti funkciójukba visszahelyezni, úgy, hogy a közösség ezeket a népdalokat saját örömeire is énekl. Az Isaszegi Asszonykórus repertoárját is gazdagítják Kenesei Ilona gyűjtései, és a minősítő műsorokon túl további néptáncos koreográfiák is készültek a hangzó és kottás kiadványokban megjelent népdalok felhasználásával, sőt már az általános iskolai néptáncoktatásban, illetve isaszegi népdaléneklési találkozón való megjelenésükre is van példa. Kenesei Ilona kottalapjai nyomán egy közösség visszakapta azt, ami korábban a sajátja volt. Különösen örültünk annak a lehetőségnek, hogy 2025 áprilisában a hazai folklór legfrissebb eseményén, a 44. alkalommal rendezett Országos Táncháztalálkozó és Kirakodóvásár idei programján az *Ókútból friss víz* című kamaratermi koncertek között Samu Zoltán és Zenekara *Isaszegi népdalok elfeledett kéziratok nyomán* címmel mutathatta be műsorát. Az általuk elkészített isaszegi hangzó kiadványok már több alkalommal szerepeltek a Bartók, Kossuth, és Dankó Rádió, valamint az M2 Petőfi tv népzenei műsoraiban is.²⁴

Bízunk benne, hogy az általunk elvégzett munka példaként szolgálhat más települések számára is arra vonatkozóan, hogy miként érdemes feltárni, hozzáférhetővé tenni és napjaink közösségi életébe beilleszteni egy korábbi népzenei gyűjtést – akár éppen Kenesei Ilona gazdag gyűjteményének további jelentős gyűjtőhelyei valamelyikén.

²³ Samu Zoltán és Zenekara 2024.

²⁴ A televízióban és rádióban elhangzott műsorokat ld. az Ajánlott irodalmak között.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bereczky János: Ó és új az első világháborús katonanótákban. *Magyar Zene*, 2015. LIII. évf. 2. sz., 187–208. Online: https://epa.oszk.hu/02500/02557/00022/pdf/EPA02557_magyar_zene_2015_02_187-208.pdf

Erdélyi-Molnár Klára – Eto-Papp Beáta – Suzuki-Berkes Katalin: *Isaszegi népdalok az 1910- es évekből Radó Gyuláné szül. Kenesei Ilona gyűjtéséből*. Isaszeg, Isaszeg Népi Hagyományai Alapítvány (Isaszegi helytörténeti füzetek II.), 2023. Online: <https://www.isaszegiertektar.hu/kenesei-ilona-munkassaga/>

Fröhlich János: Száll az ének szájáról-szájra... Beszélgetés egy magyar népdalgyűjtővel. *Az Újság*, 1911. IX. évf. 257. sz. (október 29.), 53.

Kenesei Ilona: „Száll az ének szájáról-szájra.” *Pesti Hírlap*, 1909. XXXI. évf. 305. sz. (december 25.), 70–72.

Kovács Ágnes: Folklore Fellows magyar osztálya. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 2. 1979. 188–189.

Szalay Olga: 19. századi források Kodály népzenei gyűjteményében. *Magyar Zene*, 2017. LV. évf. 3. sz. 336–347. Online: https://www.academia.edu/90769358/19_sz%C3%A1zadi_forr%C3%A1sok_Kod%C3%A1ly_n%C3%A9pzenei_gy%C5%B1tem%C3%A9ny%C3%A9ben

Szatmáry Zoltán: *Régi isaszegi nóták. Emlékezés néhai özv. Radó Gyuláné, volt isaszegi pedagógusra*. In: Dürr Sándor dr. – Kovássy Zoltán dr. – Satmáry Zoltán (szerk.): *Isaszegi Adattári Közlemények IV*. Isaszeg, Isaszegi Múzeumbarátok Köre, 1982. 55–57.

(sz. n.): Játékdal-pályázatunk eredménye. *Énekszó*, 1933. I. évf. 1. sz. 6.

HANGZÓ KIADVÁNYOK

A Banda: „Száll az ének szájáról szájra”. *Népzene Isaszegről. Radó Gyuláné szül. Kenesei Ilona isaszegi népdalgyűjtései az I. világháború idejéből*. Budapest: Gryllus Kiadó, 2020. GCD 230

Samu Zoltán és Zenekara: *Csak a babám szeressen. Népzene Isaszegről. Kenesei Ilona isaszegi népdalgyűjtései és isaszegi szlovák népdalok*. Isaszeg: Csatangoló Táncsoport és Hagyományörző Egyesület, 2024. Online kiadvány: <https://csatangolotancegyuttes.hu/csak-a-babam-szeressen-nepzene-isaszeg/>

ÁJÁNLOTT IRODALOM

Kenesei Ilona Ethnographiában és más folyóiratokban publikált népdalgyűjtései:

1908 Én Ilonám (mesés ballada). *Ethnographia*, XIX. évf. (új folyam III.) 5. sz. 297–299.

1909 Regrutánóták. *Keszthelyi Hírlap*, XXXII. évf. 40. sz. (október 3.), 5.

1909 „Száll az ének szájáról-szájra”. *Mosonvármegye*, VII. évf. 77. sz. (szeptember 26.), 1–2. 1909 Vadvirágok. *Mosonvármegye*, VII. évf. 102. sz. (december 24.), 1–3.

1909 „Száll az ének szájáról-szájra.” *Pesti Hírlap*, XXXI. évf. 305. sz. (december 25.), 70–72. 1910 „Száll az ének...”. *Mosonvármegye*, VIII. évf. 57. sz. (július 17.), 3–4.

1911 Krisztus-legendák. *Ethnographia*, XXII. évf. (új folyam VII.) 1. sz. 47–49.

1911 Népballadák, néprománcok. *Mosonvármegye*, IX. évf. 1. sz. (január 1.), 3–4.

1911 Népdalgyűjtés. *Mosonvármegye*, IX. évf. 85. sz. (október 22.), 3–4.

1912 Mosonvármegye népköltése. *Mosonvármegye*, X. évf. 45. sz. (június 9.), 2–3.

1912 Mosonvármegye népköltése. *Mosonvármegye*, X. évf. 47. sz. (június 16.), 2–3.

1913 Népköltészetünkéből. *Mosonvármegye*, XI. évf. 87. sz. (november 1.), 3–4.

Kenesei Ilona kéziratok gyűjteményei:

Dalok. A Folklore Fellows magyar osztálya által szervezett gyűjtés. 1914–18. Kézirat. Néprajzi Múzeum, NM EA 921.

Dunavidéki népdalok, 1914–1918. Kézirat. Néprajzi Múzeum, NM EA 2584.

Népköltési gyűjtemény (dalok, balladák, románcok) 1918. Sebestyén Gyula hagyaték, 1952. Kézirat: Néprajzi Múzeum, NM EA 3640.

„Száll az ének szájáról szájra.” Magyar dalgyűjtemény I–XIV. 1907–1918. Kézirat. OSZK, Zeneműtár, Ms. Mus. 152.

Tokaj hegyaljai népköltési gyűjtés. A Folklore Fellows magyar osztálya által szervezett gyűjtés. 1914–18. Kézirat. Néprajzi Múzeum, NM EA 920.

Válogatott isaszegi népdalok Radó Gyuláné Kenesei Ilona Dalgyűjteményéből 1913–1938. Kézirat másolata. Isaszeg, Jókai Mór Városi Könyvtár.

Rádióban, televízióban elhangzott műsorok a Kenesei Ilona dalgyűjtemény kapcsán:

Én vagyok itthon – M2 Petőfi tv: 2020. máj. 28. <https://www.facebook.com/m2petofitv/videos/1963587330452567> <https://nava.hu/id/3652373/>

Táncházbán – Dankó Rádió: 2020. június 2. <https://nava.hu/id/3655994/>

Népzene határok nélkül – Kossuth Rádió: 2022. ápr. 2. 18:30 <https://nava.hu/id/3922981/>

Népzene itthonról – Bartók Rádió: 2022. május 18., szerda, 12:05 <https://mediaklikk.hu/.../nepzene-itthonrol-a-banda...> <https://nava.hu/id/3937323/>

Táncházbán – Dankó Rádió: 2022. október 5. <https://nava.hu/id/3994706/>

Népzene határok nélkül – Kossuth Rádió: 2025. július 26., szombat, 18:30 <https://nava.hu/id/4442185/>

KÖLTŐK TALÁLKOZÁSA NÓGRÁDVERŐCÉN A ROZSNYAY–DAPSY HÁZASPÁR KULTURÁLIS VONZÁSÁBAN

Amikor Nógrádverőcén helytörténeti kutatásba kezdtem, hamar benépesült a táj. Sok író, költő találkozott itt, többek között *Karinthy Frigyes*, *Kosztolányi Dezső* és még sokan mások. De vajon ők, hogyan kerülhettek ide? Hogyan jelent meg az irodalmi élet színe, java ebben a csendes kis üdülőfaluban? Az origót a *Rozsnyay Kálmán* és *Dapsy Gizella* házaspár jelentette, akik viszont Ady szellemét vezérelték ide.

Rozsnyay Kálmán (1871–1948) szülővárosában, Aradon kezdett képzőművészetet tanulni, hogy aztán rövid mintarajziskolai tanulmányok után többféle dologba is belefogjon – volt festő, színész és műkritikus is. 1898-tól külföldön tanult és dolgozott, Angliában *Sidney Carton* néven jónevű író, *van der Hoschke* néven híres színész lett, még *Oscar Wilde* személyi titkáráként is szerepelt, hogy aztán később újabb utakra induljon. Mindvégig a gyűjtés élte. Begyűjtötte például *Rodin* szobrának kezét, ami aztán Verőcéről került a Szépművészeti Múzeum állományába. Első felesége a nála 45 évvel idősebb *Prielle Kornélia* színésznő volt (1826–1906), akinek elhunytá után felvette a gyűjtés múzeum létrehozásának szükségességét.

1905-ben Nagyváradra került, ahol *A Holnap* társaság kültagjának számított, s már akkor élénk gyűjtésbe kezdett a csoport íróit illetően. „Ha *Juhász [Gyula]* vagy valamelyikünk egy félbemaradt vers kéziratát az asztalon felejtette, *Rozsnyay* gondosan felszedte és féltve rejtette el kopott, nagy havelockja zsebében.” – írta róla *Dutka Ákos*. „Kiderült, hogy már egy hibátlan, hiánytalan *Ady* és *A Holnap* múzeum készül. Összeszedte már az *Ady* és *A Holnap* körüli irodalom minden sorát. Bámulatos türelmét és körültekintő figyelmét nem kerülte el egyetlen karikatúra, paródia sem. Felkutatta a pesti nyomdákban kallódó *Ady*-kéziratok egész halmazát. Ez a jövőbe látó és egyéni hasznát nem ismerő tevékenysége meghatott valamennyiünket. Az általa előlegezett halhatatlanság *Juhászt* s a többieket is izgatta. A maradandóság ígérete meghatott, s valamennyien megígértük, hogy meglátogatjuk a *Rozsnyay*-múzeumot.”²

Második felesége *Dapsy Gizella* (1885–1940) volt. A Szeghalmon óvónőként dolgozó, több nyelven beszélő költőnő (aki *Nil* néven publikált) viszont élő írókat „gyűjtött”. Adyval például úgy

¹ Fábán Erika kulturális turisztikai menedzser, a Dunakanyarkult blog szerkesztője és szerzője.

² Dutka Ákos: *A Holnap városa*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1955.

ismerkedett meg, hogy bírálatot kapott tőle a verseiről. *„Itt van Nil, akinek polgári neve Dapsy Gizella, ha igaz. A lihegő, a nyiharászó nőpoéták után örömmel vettük kezünkbe a könyvét.”* – írta róla 1906-ban³. Nil ezek után találkozót kért Adytól, és az 1909-ben, Kolozsváron létrejött alkalom után hosszú levelezésbe és barátságba keveredtek. Rajta kívül még Bodor Aladár, Gyóni Géza, Oláh Gábor, Csáth Géza „akadt” irodalmi hálójába.

Dapsy Gizella és újdonsült férje irodalmi szalont vezetett Szeghalmon. Amikor Tevan Andor nyomdász, könyvművész bécsi tanulmányai elvégzése után, 1909-ben átvette és korszerűsítette apja békéscsabai nyomdáját, elsőként a költőnő kötetét adta ki. A képzőművész végzettségű Rozsnyay segített a kiadó arculatának kialakításában, majd ő volt az, aki felvitte Budapestre Tevan Andort és számos íróval ismertette meg a New York kávéház karzatán. Mivel a kiadó főleg kortárs műveket jelentetett meg, a Tevan Könyvtár szerzői között találjuk többek között Ady Endrét, Juhász Gyulát, Kosztolányi Dezsőt, Nagy Lajost, Karinthy Frigyes és Krúdy Gyulát is – néhányuk hamarabb jelent meg itt, mint Pesten.

A Tanácsköztársaság bukása után a Rozsnyay–Dapsy házaspárt politikai tevékenységük miatt Nógrádverőcére internálták, ahol számos író barátjuk látogatta meg őket, talán hálából is. *„Itt tudom, jól éreznéd magad. A vidék – Duna és hegyek – gyönyörűek. A csend meg épp neked való. Még az én megbomlott idegeim is regenerálódtak!”* – invitálta Rozsnyay a költő Juhász Gyulát⁴. Ady Endre 1919-es haláláig levelezésben állt Rozsnyayékkal. Ők a relikviagyűjtésen túl Ady családjával is élő kapcsolatot ápoltak, sőt Csinszkával, valamint Lédával is, akinek Nil állt a halálos ágyánál...

Ady-imádatuk nem mindenkit ragadott magával: *„Vasárnap kint voltak Móriczék, Tersánszky és Ascher. Legszerényebb a tényérni Ady-szobánk és mégis mindenki azzal van elragadtatva. Csak M.Zs. fintorgatta egy kicsit az orrát, láthatóan bosszantotta a »kultusz«.”* – számolt be a házigazda egy Verőcén megőrzött képeslapon.

Rozsnyay *Ady koszorúja* címen kötetet szerkesztett a költőhöz írt versekből, amik közül sokat maga a gyűjtő rendelt meg. Weöres Sándor is ennek kapcsán jutott el hozzájuk: *„Kedves Guszti Bátyám, Nógrádverőcéről írok, Rozsnyay Kálmán bácsiéknál vagyok. Mesés vidék ez, nem is lehet megmondani, hogy a vidék kedvesebb-e itt vagy az emberek”* – írta 1933-as levelében. *„Ő is, felesége is nagyon kedves, művelt, széles-látókörű. Lakásuk valóságos múzeum. Az egyik szoba közepén Kálmán bátyánk Rodin-alkotta szoborportréja áll, a falon Isadora Duncan, Görgey, France, Jókai stb. dedikált fényképei és festmények tömege, az íróasztal Carlyleé és Wilde-é volt, az üvegszekrényben hatalmas kerámiai gyűjtemény, egy másik szekrényben Ady összes*

³ Miklya Jenő: Mondd, Ady Endre, miért. Ady Endre szeghalmi kapcsolatairól. *Auróra*, 1977. 3., 11–23.

⁴ Rozsnyay Kálmán Juhász Gyulához írt levele, 1930. május 8. A *Holmi* címlapját küldi dedikálásra. 1 oldal, tintával írt kézirat. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Online: https://mandadb.hu/tetel/289194/Juhasz_Gyula_levelezese (Megtekintve: 2025. 11. 23.)

művei a szerző dedikációjával stb. Legalább egy napra való megszemlélendő dolog. És a vidék, ahol laknak, a visegrádi Duna-szoros, a legszebb, amit eddig Magyarországon láttam. Főként irodalmi és művészeti témákról beszélgettünk, ami külön élvezet volt, mert Kálmán bácsinak nagyon sajátos, egyéni, minden életmoráltól és művészet-moráltól mentes fölfogása van.”⁵

József Attila a családjával érkezett Nógrádverőcére Makai Ödönnek, József Jolán férjének a bátyjához, aki minden augusztust a verőcei villájában töltötte. A villa feltehetően az 1910-es években épült; tervezője sajnos ismeretlen, jóllehet abban az időben a környéken dolgozott Kós Károly, Ybl Miklós és Griegl Kálmán is. A házhoz hatalmas birtok tartozott, ám eredetileg sem vezetékes víz, sem konyha, sem fürdőszoba nem volt benne. A Duna viszont csupán öt percnyi sétára folyt. A villát kizárólag nyáron használták: akkoriban még szombaton is dolgoztak az emberek, így nem lehetett csak úgy „leugrani” egy hétvégére.

József Attila verset is írt itt:

Csin-bin

*- Hoppsz, hopp! Mint bő parasztleányok
szoknyába suttyant adomája,
elszállsz az ég alól, vagányok
félig ludtalpú Attilája;
s tűnő, foltozott fenekedre,
hol aranygyapjas rended hordod,
tátva bámulnak kecske, medve
s szüzek! anyókák! napraforgók!*

A családi napló szerint ebben a házban, a Rozsnyay családnál ismerkedett meg Ady költészetével. Karinthy Frigyesnek Rozsnyayékon kívül még egy barátja volt Verőcén, a Hollywoodból épp hazaköltözött némafilmszínész, róla így írt: *„Okos ember (maga is annak vallja magát) Huszár Pufi, akit tegnap látogattam meg hercegi kastélyában, itt a hegyen, amit potom pénzért vett és kevésbé potom pénzen valószínűs paradijsommá varázsolt. Kérlek szépen, magyarázza Pufi, úszónadrágban a filagória emeletén, kérlek szépen, te írtál nemrég egy krokkit Letalálás címen, hogy legjobb volna a nagy technikai találmányokat mind visszatálatni: nem is tudod, milyen igazad volt. Nekem ehhez a tizenhét holdhoz mért nincsen autóm, nem fizeti ki magát: két lipicai visz le az állomáshoz, ahol, ha néha Pesten akad dolgom, felülök kettőhúszár a harmadik osztályba. Két év múlva ez a kis birtok el fog tartani, aztán már ki se mozdulok innen – viszont az ősfoglalkozáshoz: halászat és vadászat. És legfeljebb néha egy hangos film: azt is csak magyar nyelven, házi használatra. Hát igen. Az Übermensch nemcsak szárnyas angyal*

5. S. Pével Judit: Weöres Sándor levelei Pével Ágostonhoz. II. rész. *Vasi Szemle*, 1981. 35. évf., 2. sz.

formájában lehet elképzelni. Lehet, hogy inkább fog hasonlítani egy terebélyes fához, aminek esze ágában sincs elmozdulni a helyéről. Csónakon voltunk ma délután a visegrádi Duna-katlanban: a svájci tavak világára emlékeztet. Isteni színjátéka a Természetnek – el tudtalak felejtetni? Hálás vagyok a nyomorúságnak, mely visszakényszerített kertedbe! Milyen messze vitt Tőled a hóbortos álom... Régi dalokat dúdoltam közben, a hullámok langyos loccsanása duruzsolta a kísézőzenét. Aztán vagy két kilométert »csurogtunk« lefelé, úszva a Dunán – mekkora távolság, ha kézzel és lábbal kell legyőznöd, meztelenül, ahogy születted!

A Nagy Álmat pedig tedd el: este van, a csillagok várnak és hallgatnak, van idejük."⁶

Karinthy a feleségével, Böhm Arankával, valamint a Kosztolányi és Devecseri családdal együtt érkezett Verőcére. Kinszki Judit néni, Kinszki Imre fotóművész lánya azt mesélte, hogy a faluban nyaranta a teljes közösség harmóniában élt, valahogy mindenki értékén kezelte a másikat. A zsidó társaság külön csoportot képezett, amelyben a legnagyobb hullámokat Aranka keltette a mondén viselkedésével...

Karinthy évek múlva visszafizetett hitelből élt a helyi fűszeresnél, Vavrik Gézánál, akit Devecseriné Guthy Erzsébet szerint Olajbafőtt Szent Wawriknak neveztek el Kosztolányival. Ez ihlette az *Úszó család* című novelláját az adóság elől úszva menekülő vendégekről.

Kosztolányi Dezső *Irodalmi levél* című tárcájában 1933-ban említi a települést: „Családi körben vagyok. Mellettem egy bájos, finom hölgy ül, Lord Kitchener keresztleánya, így kezdi a társalgást: »Volt már Egyiptomban?« Nem, kérem. »Hát Itáliában?« Ott sem. Tányéromra meredek, melyből egy kecsége mered rám s ezt gondolom: Hiába, mégis más család ez, gazdag és nagy család, az övé az egész világ. Én így szoktam kezdeni a társalgást: »Volt már Zamárdiban? De Nógrádverőcét csak látta?«, No mindegy. Ahány ház, annyi szokás...⁷

Az író verőcei nyaralásai után a visegrádi Gizella-telepre szokott át, ahol megismerkedett utolsó szerelmével, Radákovich Máriával. 1937-ben hunyt el.

Karinthy Ferenc *Szellemidézés* című könyvében azt írta, apja megszólítja halott barátja szellemét a Verőcével szemközti parton, és haladékokat kér tőle... Nem kapott. Karinthy Frigyes egy ével később, 1938-ban távozott.

Karinthy Ferenc így elevenítette fel apja utolsó útját, ami Verőcéről Leányfalura, Móricz Zsigmondhoz vezetett: „Nyolckor ébredt. Még pára szállt a vizek felett, de a nap szépen süttött. Eszébe jutott, hogy ide nem is messzire barátja, Móricz Zsigmond háza áll Leányfalun. Úgy érezte, sürgősen beszélnie kell vele. Nem is habozott soká, tőlünk elbúcsúzott, s jegyet váltott a tízórás

⁶ Karinthy Frigyes: *Idomított világ* I–II. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981.

⁷ Kosztolányi Dezső: *Irodalmi levél*. Napló, 1933. október 29.

hajóra. A kis móló, amely a kikötőhöz vezetett, fürdött a napfényben. Mikor beszállt a visegrádi hajóba, felülről meg kellett még kerülnie a Szentendrei-szigetet. Sípolás indította útnak a kis gőzöst, s apám a korlátnál kegyes mozdulattal intett felénk, kissé színpadiasan, kissé tréfásan. Világosszürke ruhában állt ott, mindig előrehulló haját most kissé felborzolta a szél, éles profilja a vizes, zöldes háttérbe rajzolódott. Többé nem láttam.”⁸

Az itt nyaraló gyerekek is baráti kört alkottak, társaságukba tartozott *Vajna Hugó* gyógyszerész két gyermeke, Jancsi és Márta, valamint *Rényi Alfréd*, a későbbi nagy matematikus. Ők együtt nőttek fel, később is tartották a kapcsolatot. Verőcei emlékeiket írásműveikben örökítették meg. *Vajna Márta* így emlékezett: „A nyár hosszú időszak volt az életünkben. Egész délelőtt a strandon volt a banda, úszkáltunk a Dunában, mindenféle segítség nélkül megtanultunk úszni, már teljesen kékek-zöldek voltunk, de nem akartunk kijönni. Verőcén minden augusztusban volt »olimpiász« ezeknek a fiúknak. Ezek a kamasz srácok különböző számokban versenyeztek. Petinek az úszás volt a száma, erre emlékszem. Cini mindenben nagyon jó volt, és általában ő volt a fő győztes. Élete végéig azt állította, hogy mindig ő nyerte az olimpiászt –, de azért volt, hogy nem ő. Devecseri Gabi egyébként nem vett részt a sportokban. Délelőttönként, amíg mi fürödtünk, fel-alá sétált a strandon, komolyan elgondolkozva. Nagyon szép volt. Délutánonként összegyűltünk Saséknál, akikről már semmit nem tudok, ott főleg a Devecseri fiúk szerepeltek. Fantasztikus humorérzékkel és valóságos bohócképességekkel adtak műsorokat, legtöbbször persziflázsokat, rádióműsorok kigúnyolását. Szenzációs volt, gurulni kellett a nevetéstől, isteni volt. És aztán mentünk labdázni vagy kirándulni.

A társaság egyik gyökere ez volt, Verőce.”⁹

Devecseri Gábor a következőket írta Rozsnyayékról: „Mi az ördögnek kellett nekem még ha meg is láttam fellengzősségeikben a komikumot – kigúnyolnom őket? Csak azért-e, mert a fiatal lélek csikóugrásai oldalt-szökellőek? Vagy csak a nyári életélvezet melletti nyári unalom-ból? Tény az, hogy megírtam és megrajzoltam a Verőcei Nyári Híradót. Csak összehajtogatott ívpapírra s egyetlen példányban, ceruzával. S ebben Kálmán bácsiék állandóan szerepeltek, lakásuk is. Egy nagy befőttesüveg is, közepe tájt kis ponttal, »Balzac pattanása spirituszban«, felirattal és így tovább. Kálmán bácsit kiugró orrával, magas homlokával, millió ráncával, pipájával és pipaszár lábaival, hegyes állával, gyér, göndör hajával, szemüvegesen, irodalmi szalonhoz illően összecücsösrített ajkával – némi rutinra tévén szert – bármikor másodpercek alatt le tudtam rajzolni. A testes Gizi nénit inkább csak jelző, halvány vonalú rajz ábrázolta, az ő – Titusz vendéglőbeli, Frici bácsi által bevezetett – szerzői estje alkalmából, amint fejébe szúrt árbocon hullámozó vászon viszi őt, mert mint egy verse mondta: lelke, a fehér vitorlás álomhajó átsuhan a szigetre.”^{10, 11}

8 Karinthy Ferenc: *Szellemidézés*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.

9 Komoróczy Géza (szerk.): *Szilágyi János György – Örvények fölélő épülő harmónia*. I. Interjúk, dokumentumok, levelek. Budapest, Gondolat Kiadó, 2018

10, 11 Devecseri Gábor: *A hasfelmetszés előnyei. ; A mulandóság áfólatául*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1974.

Később a Rozsnyay-házaspár egyre inkább elszegényedett, és az asszony 1940-ben elhunyt. Rozsnyaynak meg kellett válnia a gyűjteményétől, az adásvételről így számoltak be 1942-ben: „Rozsnyay Kálmán levelezést kezdett Tabéry Gézával, akivel egyébként valamilyen sógorsági kapcsolatban áll. Ekkor már azt közli, hogy kb. 50 kötet volna Ady műve, az életében megjelentek dedikáltak, vagy legalább is aláírásával bírnak. Közli azt is, hogy kb. 370 kötet az Ady-irodalom. »Aztán vannak képek, fotográfiák, gyászjelentések, rajzok, rézmetszetek, érmek, a pohara, hamutartója, tolla, az ő és Léda haja, stb.« Rozsnyay azt is » hangsúlyozta, mennyire szeretné, hogy a gyűjteménye Nagyváradra kerüljön, ahol valaha az első feleségének, Prielle Kornéliának igen nagy színpadi sikere volt s ahol aztán a második feleségével, Dapsy Gizellával, vagyis Nil-lel ő maga is sok szép napot töltött«. Végül hétezer-ötszáz pengőért adta el Nagyváradnak Ady relikviáit. A megállapodás megkötésére Tabéry Géának Nógrádverőcére küldését javasolták, amit ő készséggel vállalt is. A megállapodást ilyen értelemben meg is kötötte Nógrádverőcén, december 4-én. A megvett gyűjtemény átvételéről és hazaszállításáról kellett tehát most intézkedni. A főispán december 9-én ment Verőcére, ahol »a gyűjteményt leltár szerint darabonként átvévén, mintegy háromórás munkával, a verőcei kis áldomásra is idő telt, a Váradról oda származott Gyöngyössy Ferenc uram Árpád vendéglőjében, s este 9 órára már [az] egyik pesti garázsba mehetett az irodalmi jeges tehergépkocsi a ¹² Ady-gyűjtemény alapanyagával «”¹³.

Rozsnyay 1948. november 17-én halt meg, elfeledve és magányosan. Gyűjteménye maradékát széthordták.

A helytörténeti kör a környékbeli kukákból is mentett a Rozsnyay saját maga rajzolt, és általa gyűjtött Ex Librisekből. Most csak a kolozsvári múzeum őrzi emlékét. A házaspár baráti társasága nélkül sokkal szegényesebb lett volna a nógrádverőcei és dunakanyari irodalmi élet, szóval, mi hálásak vagyunk nekik.

Reméljük, hogy mihamarabb megnyílik a helytörténeti múzeumunk, ahol méltón megemlékezhetünk róluk.

¹² Landy Dezső: Egy kiadó emlékezik. *Irodalmi Újság*, 1980. július–augusztus, 10–11.

¹³ uo.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Devecseri Gábor: *A hasfelmetszés előnyei*. A mulandóság cáfolatául. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1974.
- Dutka Ákos: *A Holnap városa*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1955.
- Karinthy Ferenc: *Szellemidézés*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.
- Karinthy Frigyes: *Idomított világ* I–II. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981.
- Komoróczy Géza (szerk.): *Szilágyi János György – Örvények fölé épülő harmónia* I. Interjúk, dokumentumok, levelek. Budapest, Gondolat Kiadó, 2018.
- Kosztolányi Dezső: Irodalmi levél. *Napló*, 1933. október 29.
- Landy Dezső: Egy kiadó emlékezik. *Irodalmi Újság*, 1980. július–augusztus, 10–11.
- Miklya Jenő: Mondd, Ady Endre, miért. Ady Endre szeghalmi kapcsolatairól. *Auróra*, 1977/3., 11–23.
- Rozsnyay Kálmán: Juhász Gyulához írt levele, 1930. május 8. A *Holmi* címlapját küldi dedikálásra. 1 oldal, tintával írt kézirat. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Online: https://mandadb.hu/tetel/289194/Juhasz_Gyula_levelezese
- S. Pável Judit: Weöres Sándor levelei Pável Ágostonhoz (II. rész). *Vasi Szemle*, 35. évf., 1981/2.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Miklya Jenő: *Szeghalomtól Verőcéig. Dapsy Gizella élete*. Szeghalom, Városi Tanács, 1984.

A PILISVÖRÖSVÁRI NAGYBOLDOGASSZONY PLÉBÁNIATEMPLOM OLTÁRA

1. BEVEZETÉS

A pilisvörösvári Nagyboldogasszony plébániatemplom oltára nem csupán egy értékes egyházi műtárgy, amelyhez a hívek több nemzedékének ünnepnapjai, vallási eseményei kapcsolódnak, hanem különleges kulturális örökség is, amely összeköti a magyar történelem több korszakát és helyszínét. Három emberöltőnyi hit, érzelem, öröm, bánat, büntudat és megbánás fűződik hozzá, már nem lehet kiszakítani a város szívéből. Letétbe kaptuk, de összeforrt velünk, a lelkünk egy része. Születésem után két hónappal, 1956 márciusában érkezett Vörösvárra, és az én életem is számos ponton kötődik hozzá. A *Vörösvári hexameterek*² című online verseskötetem egyik versében így emlékezem meg a templomról és oltáráról:

Plébániatemplom
Három százada várja misére a hitteli népet,
Tornyán grófi család címere hirdet erényt.
Drága keresztkút dísze, Rehákné szép adománya.
Oltárát Budavár romjai rejtegetik:
Marlok apátplébános orozta el álnok időtől,
Márványkő remeket megmenekítve nekünk.

Amikor 2024 decemberében a Nemzeti Hauszmann Program keretében városunkba érkezett szakmai csoportot kísérve ott álltam előtte, s közvetlen közlől csodálhattam gyönyörű köveit, bizony összeszorult a szívem, hogy talán meg kell válnunk tőle... De erről majd később, előbb forgassuk vissza az idő kerekét néhány évszázaddal.

1 Fogarasy Attila nyugdíjas tanár, helytörténész, költő. Legfontosabb publikációi: „*Hol sirjaink domborulnak*”. Temető könyve, Pilisvörösvár. (Sax Ibolyával közösen.) Német Nemzetiségi Önkormányzat, Pilisvörösvár, 2011. ; *Gróf Beodrai Karátsonyi Jenő*. In: Életsorsok. Magyar máltai lovagok voltak. (Szerk. Legeza László.) Magyar Máltai Lovagok Szövetsége, Budapest, 2019. ; Moór Anna. Pilisvörösvár Város Önkormányzata, Pilisvörösvár, 2024. ; Gróf beodrai Karátsonyi Jenő. In: Életsorsok. Magyar máltai lovagok voltak. Budapest, Magyar Máltai Lovagok Szövetsége, Budapest, 2019. 205–216. ; Az szerző által írt, szerkesztett stb. kiadványokat lásd: fogarasy.hu/konyvek.htm.

2 Online: <http://fogarasy.hu/hexameterek.pdf>

1. kép: A Nagyboldogasszony plébániatemplom az 1930-as években

Forrás: Korabeli képeslap részlete

2. A NAGYBOLDOGASSZONY PLÉBÁNIATEMPLOM ÉS OLTÁRÁNAK TÖRTÉNETE 1957-IG

A város mai területén a középkorban két kisebb település is volt: egyik az oklevelekben Kisszántó, illetve Királyszántó néven említett falu, tőle északnyugatra pedig a Türk nevű település. Ezek a török korban akárcsak a környező falvak (Szántó, Garancs, Kande, Boron, Födémes) is mind elpusztultak. A törökök kiűzése után itt pusztaság volt. Új életet az 1689-től kezdve betelepülő németek (először főleg svábok, később bajorok) hoztak a vidékre. A telepesek kezdetben kis fatemplomot emeltek, 1705-ben pedig benediktálásra (megáldásra) került kőtemplomuk, amelyet a további évszázadok során a hívő közösség létszámának növekedése miatt többször is bővítettek és átépítettek, amíg jelenlegi formáját elnyerte.

A templom első jelentős bővítése *Marczibányi István* kegyúr nevéhez fűződik, aki 1797-ben a templomhajót öt öllel (9,5 m) kibővítette a bejárat felé, 1801-ben pedig tornyot építtetett hozzá. A sekrestye is ez idő tájt épült. 1834-ben a templomtornyot megmagasították.

A következő jelentősebb átépítésre 1932–33-ban került sor, ugyanis 1931-re a templom olyan rossz állapotba került, hogy be kellett zárni. A felújítás során a régi földemet lebontották, a falakat egy méterrel megemelték, új boltozatokat építettek, új ablakokat nyitottak, az ablakokra üvegfestmények kerültek. 1944. december 24-én éjjel szovjet légitámadás érte a templomot, amelynek következtében súlyos károk keletkeztek. Évekig tartott, mire mindent sikerült helyreállítani. 1979-ben új sisakot kapott a torony. 1986. június 22-én pedig felszentelték a templom déli oldalában épült kápolnát

2. kép: A templom régi főoltára.
Forrás: Helytörténeti Gyűjtemény, Pilisvörösvár

Az 1764-es Canonica Visitatio jegyzőkönyve szerint³ „az építészeti és szobrászati kiképzett főoltárt *Tersztyánszky János* hajdani vicepalatinus csináltatta a néptől választott védnök, az Assumptio B. Maria Virgil⁴ tiszteletére.” Ennek helyébe Marczibányi István kegyúr a 18–19. század fordulóján végzett jelentős munkálatok során új főoltárt állíttatott. Az 1805. évi Canonica Visitatio erről így számol be: a földesúr „megbővítette a szentélyt és új oltárt emeltetett bele... titulusa az Assumptio...”⁵

1957-ben az addigi főoltárt kívülre, a templom déli falához helyezték át. Szabadtéri szentmisék, első áldozás, bérmlás idején használták. 1974-ben innen is elbontották, helyén ma a Milleniumi Emlékmű áll. Ma ez szolgál a szabadtéri szentmisék helyszínéül.

3. kép: A templom fala mellé kihelyezett régi főoltár.

Forrás: Fogarasy-Fetter Mihály: Pilisvörösvár története és néprajza. Pilisvörösvár Város Önkormányzata, Pilisvörösvár, 1998.

3. A BUDAVÁRI ZSIGMOND KÁPOLNA (VÁRKÁPOLNA) ÉS OLTÁRAINAK TÖRTÉNETE 1957-IG

3.1. A ZSIGMOND-KÁPOLNA ÉS RÉGI OLTÁRA

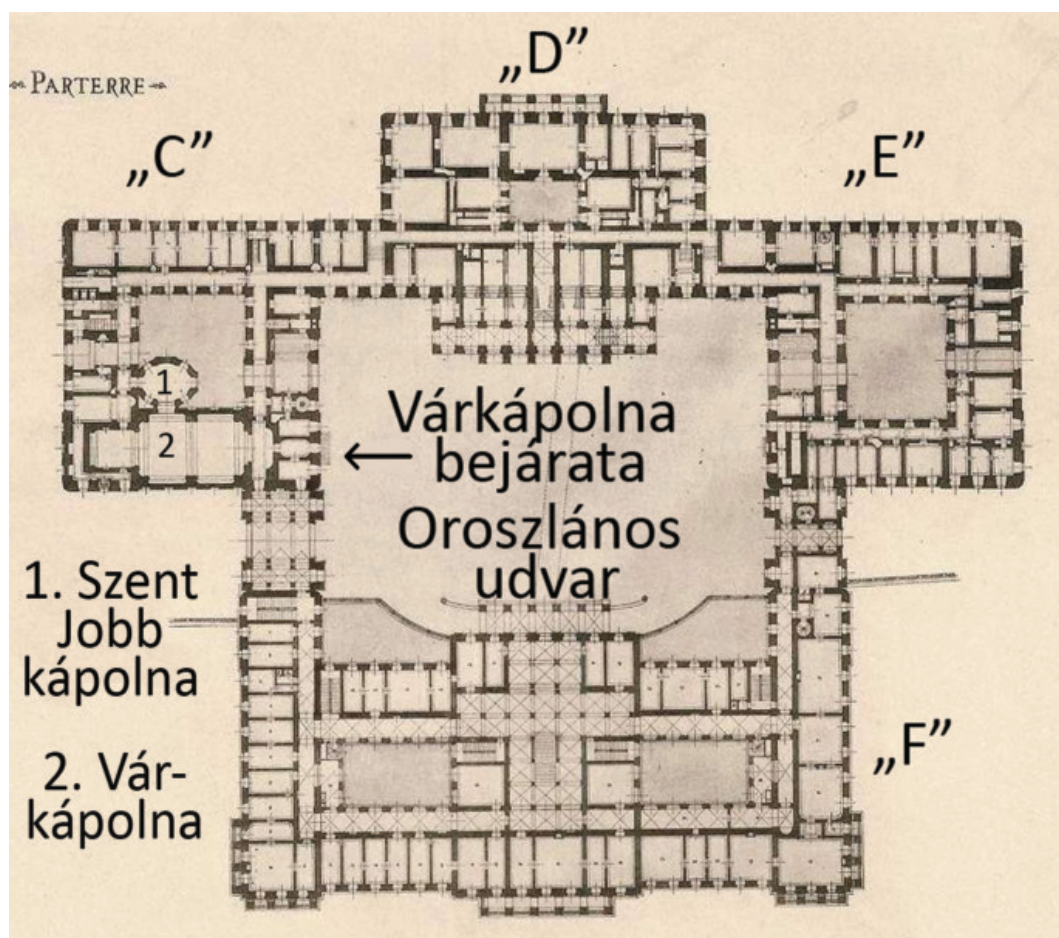
A budavári Királyi Palota területén 1961-ig létező Zsigmond-kápolna – más néven Várkápolna – a magyar egyházi és világi történelem egyik különleges helyszíne volt. A kápolnát Mária Terézia

3 Kuthy István: Pilisvörösvár. Kézirat. Székesfehérvár, Székesfehérvári Püspöki Levéltár

4 Assumptio Beatae Mariae Virginis = Szűz Mária mennybevétele

5 Marlok István hagyatékából. Kézirat.

építtette a palota mai „C” épületszárnyában *Franz Anton Hillebrandt* és *Nicolaus Pacassi* tervei alapján. 1769 októberében benediktálta *Migazzi Kristóf* bíboros érsek. A Zsigmond-kápolna eredeti berendezése, így oltára is barokk stílusú volt. A főoltár fölötti oltárképet *Joseph Hauzinger* festette. (Ez az oltárkép – amely Keresztelő Szent Jánost ábrázolja a megfeszített Krisztus előtt – ma a visegrádi Szent János plébániatemplomban látható.) A Várkápolna bejárata az ún. Oroszlános udvarról nyílt. Innen indult minden évben a „Szent Jobb körmenet.

4. kép: A Várpalota földszinti alaprajza a Hauszmann-féle átalakítás előtt.
 Forrás: Budapest Főváros Levéltára. Elérhető: Hungaricana Térképtár, <https://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/21873/>

Szent István királyunk kézikönyvéje 1778-ban került a Várpalotába, miután Mária Terézia 1771-ben hazahozta Raguzából (mai neve Dubrovnik). Elhelyezésére egy kívül nyolcszögletű, belül ovális kis kápolnát építettek *Franz Anton Hillebrandt* tervei alapján a „C” épületszárny udvarán, közvetlenül a Zsigmond-kápolna mellé, azzal közvetlen összeköttetésben.

5. kép: A Várkapolna belseje a régi oltárral és oltárképpel az átalakítása előtt.
Forrás: Magyar Szalon. 1890. május

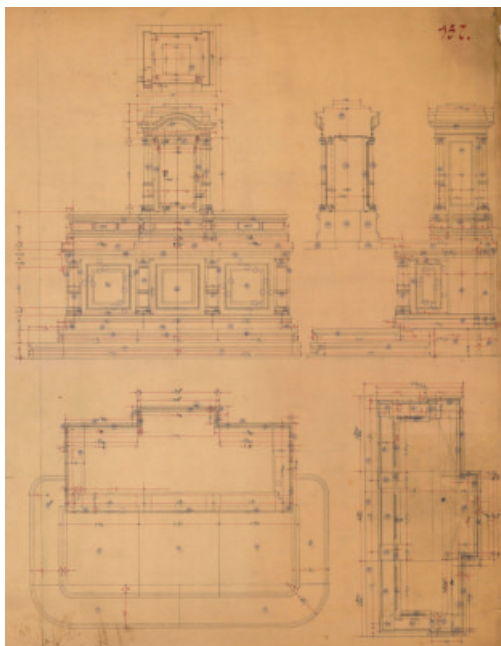

6. kép: A Várkapolna a Hunyadi udvar felől.
Forrás: Fortepan

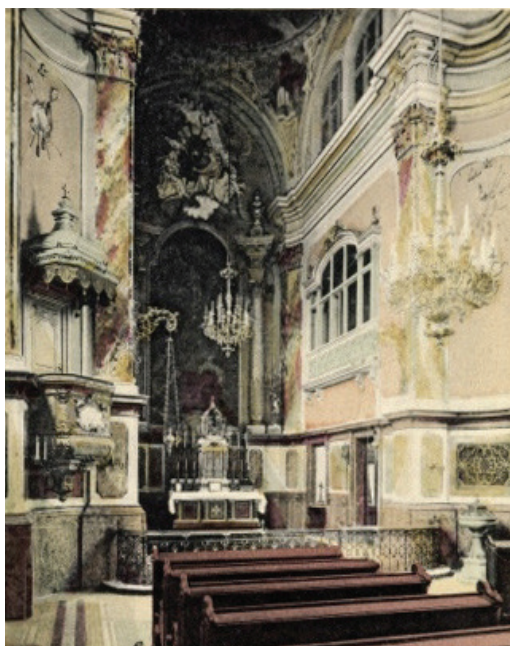
3.2 AZ ÚJ FŐOLTÁR

Az 1899–1900-as Hauszmann-féle nagy átalakítás idején, a Várkapolna jelentős szerkezeti és esztétikai megújuláson ment keresztül. A régi főoltárt lebontották, és új főoltárt készítettek, ezt azonban nem a régi helyébe állították, hanem előrébb helyezték, hogy mögötte kialakíthassák az új Szent Jobb-kápolnát. A „C” épület udvarán álló építészeti gyöngyszemet, az eredeti Szent Jobb-kápolnát ugyanis lebontották. Az új főoltár többszintes oltárépítmény lett klasszicizáló barokk stílusban vasból készült s megaranyozott záróbaldachinnal és neobarokk bronz gyertyatartókkal. Az oltár kettős lépcsőt kapott. Az oltár részei:

- Baldachin (záróív)
- Tabernákulum (szentségtartó)
- Retabló (háttér rész)
- Mensa (oltárasztal)
- Predella (dobogó)

7. kép: Az oltár tervrajza.
Forrás: Budapesti Történeti Múzeum

8. kép: A Várkapolna az átalakítás után az új főoltárral
Forrás: Színezett képeslap.

Az oltár különlegessége, hogy többféle hazai kőzetből készült, mindegyik az Osztrák–Magyar Monarchia legkiválóbb bányáiból származott. Az új főoltárnak fennmaradtak eredeti tervrajzai (a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményében) és az építésének költségeit összegző vég-számla (Budapest Főváros Levéltára gyűjteményében), amelyet Hauszmann Sándor írt alá. Bár ő nyerte el a kivitelezést, nagy valószínűséggel a munkák javát id. *Seenger Béla* cége végezte el, annál is inkább, mivel a kövek jó része az ő kőbányáiból érkezett, és Hauszmann Sándor cégét ő vásárolta meg 1900-ban.

A vég-számla alapján a következő köveket használták az oltár építéséhez:

- Ruszkikai (Erdély) fehér márvány
- Siklósi sárga és vörös mészkő
- Gyüdi rózsaszín mészkő
- Piszkei vörös mészkő
- Puciscei világos kő (Horvátország, Brac szigete)
- Girolamo mészkő ⁶ (Horvátország, Sveti Jerolim – Brijuni-szigetcsoport, Póla közelében).

⁶ A girolamo-fajta mészkövet a kőfaragó szakmában ma kanfanarnak nevezik. A mai Magyarországon nem bányásznak mészkövet, annak ellenére, hogy például a gerecei mészkövet gyakran márványként írják le, valójában az itt bányászott kövek átalakult mészkövek erős vastartalommal.

A sokféle kő együttese nemcsak esztétikai, hanem szimbolikus értékkel is bír: a különböző színek és textúrák a katolikus egyetemesség, a történeti Magyarország gazdagságának kifejezői.

A Várkápolna a későbbiekben új oltárképet kapott: *Roskovics Ignác „Szent István király felajánlja az országot Máriának”* című alkotását. A Várkápolnát egy ideig Szent István-kápolnának is hívták. (Az ostrom idején a képet leszedték a helyéről, további sorsa ismeretlen.)

9. kép: A Várkápolna a világháború előtt.
Forrás: FSZEK fotógyűjteménye

3.3 HÁBORÚS VISZONTAGSÁGOK

Az 1944–45-ös ostrom idején a várkápolna is súlyos, de nem végzetes károkat szenvedett, a háború után helyre lehetett volna állítani. Szinte teljes épségében megmaradt az oltár is. Az akkori hatalom azonban másképp döntött, a Várkápolnát 1961-ben lebontották. Szerencsére az oltár megmaradt, mivel azt idejekorán, 1955-ben – még a kápolna mennyezetének beomlása előtt – szétszedték és raktárba helyezték.

10. kép: A Várkápolna a Budai vár ostroma után.
Forrás: Fortepan

11. kép: A Várkápolna az ostrom után.
Forrás: <http://epiteszforum.hu/valasz-egy-valaszra-a-budai-var-fejlesztesi-koncepciovazlata>

12. kép: Marlok István plébános a romok között.
Forrás: Helytörténeti Gyűjtemény, Pilisvörösvár

Marlok István pilisvörösvári plébános az ostrom után járt a Várpalotában, és megdöbbenve látta az iszonyatos pusztulást. Valószínűleg már akkor elhatározta, hogy a szinte teljesen épségben megmaradt gyönyörű oltárt megmenti. Akkori tapasztalatait és az oltár további sorsának alakulását részletesen bejegyezte a római katolikus plébánián vezetett *Historia domus*ba. A továbbiakban részletesen idézünk ebből, mivel ez a leghitelesebb forrásunk. „A második világháború pusztításai a budai királyi várat és várkápolnát rommá tették. A főoltár is háborús sérüléseket szenvedett. A márványkövek, amelyeket művészek Isten dicsőségére faragtak, a fegyverek elcsendesedése után még további pusztulás martalékává lettek. A bronzból készült tabernaculumajtó – az ostrom után készült fénykép szerint – sérülés nélkül vészelte át a szörnyű harcokat, de a fémgyűjtők rohamának már nem tudott ellenállni. A bronz keresett cikk lett, s egyesek fémgyűjtési túlbuzgóságából elvették. Hasonló sorsra jutott a főoltár feletti, lecsavarható, vasból készült és megaranyozott szentségi trónus is. A Várkápolnában a részben beszakadt boltozat további rombolással fenyegette a főoltárt. Kollár, a Várgondnokság főmérnöke még 1952-ben egy fa védőbaldachint húzatott az oltár fölé, hogy a lehulló tégladarabok ellen védje. A baldachintartó gerendán a következő tiszteletre méltó szöveg volt olvasható: »Itt őrizte a Nemzet a Szt. Jobbot. Kellő tisztelettel járjunk e helyen! Kíméljük a további rongálástól!«

Itt jegyzem meg, hogy a Szent Jobb kápolna Róth Miksa mozaikjaival az oltárhoz hasonlóan szintén megmenekült a pusztulástól, napjainkban Balatonalmádiban, a Szent Imre templom melléképületében tekinthető meg eredeti szépségében.

4. AZ OLTÁR PILISVÖRÖSVÁRRA KERÜL

Ahhoz, hogy megismerjük az oltár Pilisvörösvárra kerülésének, átmentésének hiteles történetét, továbbra is szó szerint kell idéznünk a plébános úr bejegyzését a *Historia domus*ból:

„1954-ben felvetődött a főoltár átmentésének gondolata. Az első elgondolás az volt, hogy Székesfehérvárra kerüljön, Szt. István városába, a Prohászka-templomba. A tervtől a sok anyagi kiadás miatt elálltak. Közben a Kiscelli Múzeum is szemet vetett rá. 1955-ben Halász Endre péceli plébános a Várgondnokságtól megvásárolta 4000 forintért, majd Bicskei Karle István szobrászművész vezetésével lebontatta és a romos József főhercegi palotába, Bicskei Karle István ott lévő műhelyébe szállíttatta. Ezután egyházi hozzájárulást kért Szabó Imre püspök úrtól. Ekkor derült ki, hogy a Várgondnokság jogtalanul vett fel vételárat, mert a megegyezés szerint az egyházi tárgyakat az állam ingyen köteles kiadni. Az Érseki Hatóság közbenjárásával a vételár visszatért. Az oltár mégsem került Pécelre, mert csak azzal a feltétellel adták ki, hogy a tulajdonjog a Várkápolnáé, illetőleg az esztergomi egyházmegyéé marad, és idővel, ha kéri, vissza kell adni. Így természetesen sem neki, sem másnak nem kellett, s ott heverték darabjai szét-szórva s állandó veszélynek és pusztulásnak kitéve. Az 1956. októberi és novemberi események

után már arról volt szó, hogy oltár lesz-e egyáltalában még belőle, megmentik-e az utókornak e nemzeti műkincset? A tárolás helyét ruharaktár céljára adták ki. Az elfekvő daraboknak új helyet kellett volna keresni. 1957. febr. 20-án az esztergomi Egyházmegyei Főhatósághoz a pilisvörösvári r. k. egyházközség nevében kérelmet nyújtottam be, melyben engedélyt kértem a Várkapolna főoltára darabjainak helyrehozására és a helyrehozás után a pilisvörösvári r. k. plébánia-templom részére való átvételére. 1957. márc. 12-én dr. Kátay Béla c. apát, ker. esp. budavári plébános az egyházi hatóságtól kapott korábbi megbízása alapján engedélyt adott az oltár feltétel nélküli elszállítására azzal, hogy azt a pilisvörösvári pleb. templomban fogjuk elhelyezni. Március 12-én és 13-án Guth István két részletben Pilisvörösvárra szállította.

13. kép: Az oltár felállítása.

Forrás: Pilisvörösvári Római Katolikus Plébánia

Feldhoffer György helybeli kőfaragónál tároltuk, aki az alapcsiszolásokat végeztette. A sérült részeket Miereisz György helybeli szobrász teljesen ingyen kijavította. Az É. M. Építőköfejtő Vállalat Bp. által 1 és 1/2 m³ tardosi (süttői) márványkővet szállítottunk Holdampf Sándor süttöi kőfaragóhoz, aki többek között új harmadik lépcsőt és a kettétört menzalap (fedőlap) helyett új menzalapot készített.

Az oltár felépítését Bicskei Karle István irányítása mellett Vangor György, Koteczki József és Fetter István végezte gondos hozzáértő alapossággal és óvatossággal. A súlyos darabok elhelyezésénél Wohl Péter ácsmester, Kimmel János ács és társaik segítettek. A végső csiszolást és fényezést Lada Éva végezte. A hiányzó tabernaculumajtó pótlására Mészáros Lajos budapesti ötvösművész 9000 forintért új bronzajtót készített, amennyiben lehetett fényképek alapján az eredetit alapul véve. Az ajtóba chrisopras és mosachat kőeket helyezett. A tabernaculum feletti, öntvényből

készült, de törött puttó angyalfej helyett Bicskei Karle István az eredetit pontosan lemásolva fából újat faragott. Közben a Várkapolna két kupolája beszakadt. A padolat mettlachi lapjai is pusztultak. Dr. Kátay Béla engedélyt adott a megmaradt lapok felszedésére. A Várgondnokság azonban a lapokat nem tekintette egyházi tárgyoknak, csak vételár fejében – 8000 forintért – adott engedélyt 54 m² mettlachi elszállítására. Ez alapján 1800 forintért felszedettük és Guth István Pilisvörösvárra szállította. Így sikerült elejét venni annak, hogy azokat a tervezett profán

célra felhasználják. A lapokkal a szentélyt burkoltattuk. [...] A szentély oldalfalát alul köröskörül vörösmárvány szegélylappal láttuk el. Az oltár helyrehozásával és felállításával kapcsolatos ki-

adásunk – nem számítva a társadalmi és ingyen végzett munkákat – 67 891 Ft. volt. [...]

Az oltárszentelést – consecrálást – 1957. nov. 24-én Shvoy Lajos megyéspüspök felhatalmazása alapján dr. Kátay Béla c. apát, budavári plébános végezte. Az oltárt consecrálta »in honorem B. M. V. in caelus Assumptae« a sepulchrumba elhelyezte Szt. Dilectus vt. és Szt. Peregrinus hitvalló ereklyéit.

Dec. 1. Püspök Atyánk Pilisvörösváron áthaladva megtekintette a templom főoltárát, amelyen 1901-ben a Várkápoltában első szt. miséjét bemutatta."

14. kép: A felállított oltár a plébániatemplomban.
Forrás: Pilisvörösvári Római Katolikus Plébánia

4. A PILISVÖRÖSVÁRI NAGYBOLDOGASSZONY PLÉBÁNIATEMPLOM OLTÁRA ÉS A NEMZETI HAUSZMANN PROGRAM

A pilisvörösvári Nagyboldogasszony plébániatemplom oltára a Nemzeti Hauszmann Programnak köszönhetően napjainkban az érdeklődés középpontjába került. 2024. december 4-én *Fekete J. Csaba* műemlékvédelmi szakmérnök, egyetemi adjunktus vezetésével szakmai csoport érkezett Vörösvárra, hogy tanulmányozzák az oltárt, a tervek szerint ugyanis az elkövetkező években újjá fogják építeni a budai várpalota kápolnáját.

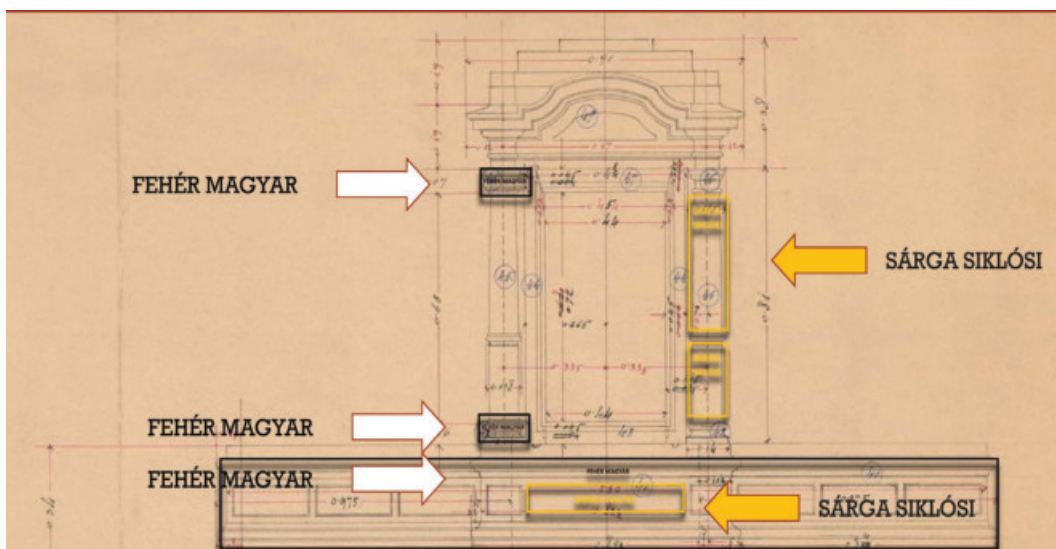
A plébános úr bejegyzésében aggodalomra adhat okot a következő mondat: az oltárt „csak azzal a feltétellel adták ki, hogy a tulajdonjog a Várkápoltáé, illetőleg az esztergomi egyházmegyéé

marad, és idővel, ha kéri, vissza kell adni." Őszintén reméljük, nem fogják visszakérni sem egészben, sem darabjaiban. Fekete J. Csaba szavaiból azt vettem ki, hogy formájában és anyagában egy korhű másolatot kívánnak készíttetni az oltárról, ezért is tanulmányozták gondosan december 4-én a vörösvári templomban, hogy minden apró részlet korhű legyen.

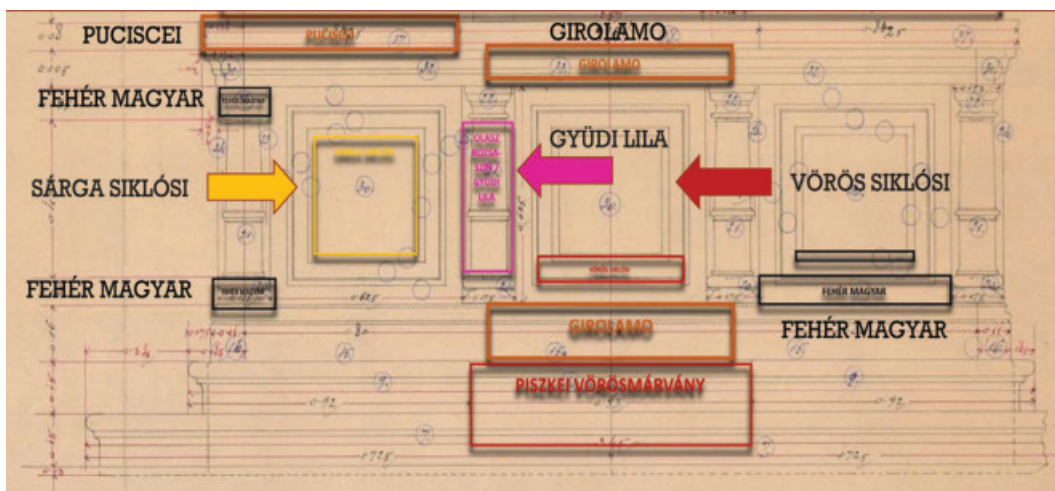
Az oltár újraalkotását nagymértékben megkönnyíti eredeti tervrajza és a megépítésére vonatkozó végelszámolás. A rekonstrukciót viszont nehezíti, hogy az oltár köveit 125 évvel ezelőtt biztosító bányák egy része már bezárt, tehát nem lehet az eredetihez teljes mértékben azonos anyagokat beszerezni.

15. kép: A Nemzeti Hauszmann Program keretében Pilisvörösvárra érkezett szakmai csoport a Nagyboldogasszony plébániatemplomban.
Forrás: Bruckner Kata

16. kép: Az oltár felső részének kövei.
Forrás: Fogarasy Attila

17. kép: Az oltár alsó részének kövei.
Forrás: Fogarasy Attila

5. ÖSSZEGZÉS ÉS LÍRAI LEZÁRÁS

Ez az oltár nemcsak városunk egyik legféltettebb kincse, hanem – mivel a budai királyi palota várkapornájából származik – nemzeti örökségünk, sőt megítélésünk szerint ma már a világörökség részét is képezi. (A budai vár 1987-ben lett a Világörökség része.) Az oltár megmentésében és Pilisvörösvárra való áthelyezésében elévülhetetlen érdemeket szerzett *Marlok István* plébános úr, akire ezen írás megjelentetésével is tisztelettel és hálával emlékezünk.

18. kép: A pilisvörösvári plébániatemplom főoltára.
Forrás: Fogarasy Attila

A pilisvörösvári plébániatemplom főoltárának története példája annak, miként válhat egy hányatott sorsú szakrális műtárgy egy kisváros közösségének lelki kincsévé és nemzeti örökséggé. Ma is a közösség szakrális fókusza: nemcsak liturgikus funkciót lát el, hanem a hívek identitásának és lelki összetartozásának szimbóluma is.

Ez az oltár közel hét évtizede városunkban szolgál, és ez már jóval több, mint az a szűk 45 esztendő, amíg szakrális szerepét a budai várpalota kápolnájában betöltötte. Hozzánk nőtt, nem szívesen ereszténénk vissza eredeti helyére. Annál is inkább, mivel ez az oltár már nem ugyanaz az oltár, mint korábban volt. Megváltoztak egyes kövei (új menzalapot és harmadik lépcsőt kapott tardosi vörös mészkőből), pótolva lett tabernáculumának ajtaja, új díszeket kapott, de ami a leglényegesebb: sok száz vörösvári hívő lelke érintette meg. Ez az oltár már itt lakik nálunk, a miénk. Másolatot csinálhatnak róla, de eredeti önmagát nem szívesen adnánk.

Fekete J. Csabától a Várkápolna felújításával kapcsolatban legutoljára azt az információt kaptam, hogy a Várkapitányság felszámolás alatt áll, illetve beolvad különböző szervezetbe. Egyelőre a „C” épület kutatásával és rekonstrukciója tervezésével nem bízták meg őt és csapatát.

Kíváncsian és egy kicsit aggódva várjuk az újabb fejleményeket.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Czagány István: *A Budavári palota és a Szent György téri épületek*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1966.
- Fogarasy-Fetter Mihály: *Pilisvörösvár története és néprajza*. Pilisvörösvár, Pilisvörösvár Város Önkormányzata, 1998.
- Gromon Andrásné: *Ünnepek és szentelmények a Pilisvörösvári Római Katolikus Egyházközség életében*. Pilisvörösvár, Pilisvörösvári Hagyományörző Egyesület, 2023.
- Hauszmann Alajos: *A magyar királyi vár*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Kossuth Kiadó, 2017.
- Historia domus – Pilisvörösvári Római Katolikus Plébánia
- Kuthy István: *Pilisvörösvár* (kézirat). Székesfehérvár, Székesfehérvári Püspöki Levéltár
- Marlok István plébános kéziratai

KABDEBÓ-LADIK LÍVIA¹

EGYLETI KÖNYVTÁRAKTÓL A KÖZKÖNYVTÁRIG

A 100 ÉVES Ceglédi Városi Könyvtár LÉTREJÖTTÉNEK ELŐZMÉNYEI

BEVEZETÉS - OLVASÁSI KULTÚRA A SZÁZADFORDULÓN

A 18. század utolsó két évtizedében Magyarországon a különböző külföldi minták alapján nagyobb iparos és kereskedő városokban kölcsönkönyvtárakat és olvasókabineteket kezdtek alapítani. Mindezt az átalakuló társadalomra, a polgárosodó réteg növekvő olvasási kedvére alapozva. A kölcsönkönyvtárak csekély kölcsönzési díj ellenében bárkinek rendelkezésére bocsátották állományukat, az olvasókabinetek pedig fontos szerepet töltöttek be az olvasóvá nevelésben, az olvasási kultúra fejlesztésében a felvilágosodás idején. A hazai polgárság és parasztság ebben az időszakban kezd bekapcsolódni a magyar olvasási kultúrába, de csak kisebb része olvas még, majd csak a 19. század második felében válik olvasóként az irodalmi élet jelentékenyebb tényezőjévé.

Cegléd város lakossága a 19. század első felében gyorsan növekedett, az 1780-as években még csak nyolcezer fő lakott a településen, a 19. század közepére tizenhétezer főre emelkedett a lélekszám, és bár értelmiségi még igen csekély számban van jelen a mezővárosban, az iparosok, céhes mesterek, zsellérek száma jelentős volt.² Cegléd nem büszkélkedhet évszázadokra visszanyúló könyvgyűjteményekkel, nem került elő írásos forrás olvasókabinetek, kölcsönkönyvtárak meglétéről. A meglévő ismeretekre, forrásokra támaszkodva azt mondhatjuk, hogy az olvasás és könyvkölcsönzés életre hívói, a városban létrejövő egyletek voltak.

Az egyleti könyvtárak előtt a városban iskolai könyvtárakról vannak említésre méltó források. A római katolikus egyház és az általa fenntartott iskola könyves állományának összetételéről és számszeri alakulásáról a *Historia Domus* mellett *Hübner Emil* munkájában olvashatunk.³ A vallásos jellegű

¹ Kabdebó-Ladik Livia okleveles informatikus könyvtáros, magyar nyelv és irodalom szakos bölcsész és középiskolai tanár, a Ceglédi Városi Könyvtár igazgatója

² Kocsis Gyula: *Ceglédi háztartások tárgyi ellátottsága a 19. század első felében*. In: Történeti és néprajzi tanulmányok Ceglédről. Szerk.: Kocsis Gyula. Kossuth Múzeum, Cegléd, 1993. 33.

³ Hübner Emil: *A ceglédi római katolikus egyház rövid története*, Cegléd, 1900.

könyveken kívül a gyűjteményben történeti és bölcséleti munkák is helyet kaptak. A református iskolai könyvtárban leginkább latin nyelvű könyvek, köztük iskolai kézikönyvek voltak jellemzőek.

Az iskolai könyvtárak mellett kisebb magánkönyvtárak léteztek, köztük *Dobos János* református lelkész magángyűjteménye volt jelentős. A könyvek gyűjtését 1830 körül kezdte, az összegyűlt több száz magyar, latin, német, francia, olasz nyelvű kiadvány magában foglalta korának teológiai, retorikai, filozófiai munkáit, és válogatást a korabeli szépirodalom legjavából. Halála után, 1900-ban a gyűjteményt veje, *Dézszy Mihály* az újonnan alapított gimnáziumnak adományozta, ahol a gyűjtemény rendszerezése nyomán készült katalógust megjelentették.⁴

A CEGLÉDI EGYLETI MŰVELŐDÉSI ÉLET, EGYLETI KÖNYVTÁRAK

Az egyházi és magánkönyvtárak mellett egyre inkább szükségessé vált a szélesebb körű, nyilvános könyvtár létesítése Cegléden. Ezeknek helyet és teret a 19. század második felétől megalakuló egyesületek és a társadalom különböző rétegeit összefogó társaskörök biztosítottak.

Tanulmányomban a ceglédi egyesületekre (különös tekintettel háromra), azoknak is leginkább a könyvtáira fókuszálok, mint a nyilvános közkönyvtár létrejöttét megelőző időszak leglényegesebb olvasási és művelődési színtereire. Az egyesületi könyvtárak szerepe olyannyira kiemelendő, hogy a közkönyvtár megnyitása után, azzal párhuzamosan is működve kínáltak kurrens olvasnivalót a tagjaik számára. Egyéb kezdeményezésekkel, népkönyvtárral és a Városi Könyvtár megszervezésével, létrejöttének közvetlen előzményével nem foglalkozom, erről sokat olvashatunk *Katsányi* és *Nagy* tanulmányában.⁵

Az egykori ceglédi egyesületekről nem sok minden maradt fenn az alapszabályaikon kívül, amelyekből az adott egyesület életére, egyedi jellegére nem nagyon lehet következtetni. A szabályzatok felépítését miniszteri rendelet szabályozta, ezért nagyrészt hasonlítottak egymásra, egyik a másikat alapul véve alkotta meg a sajátját. Az egyesületek leginkább a tagok összetételében különböztek: akadnak köztük inkább polgári köztisztviselőket, városi értelmiséget tömörítő egyesületek, vagy iparosokat, szakmákat összefogó egyesületek és jellemző még a felekezeti társaskör is. Az egyesületek sokasága tulajdonképpen a város valamennyi csoportját összefogta. Célkitűzésük hasonló volt, mindegyik a közművelődést, ismeretterjesztést és a hasznos szórakozási lehetőséget kínálta a tagjainak. Az egyesületek működésében fontos helyet kapott az olvasás, legalább egy, de inkább több újságra fizettek elő és kisebb-nagyobb könyvtárral segítették elő a művelődést. Az egyesületek fénykorukat a 19. század fordulóján élték, de a ceglédi lajstrom jól példázza, hogy a 20. század közepén is alakultak még, tevékenységük pedig egészen 1948-ig, az egyesületek megszüntetését elrendelő

⁴ Vajtjiczky Emánuel: *A Magyar Királyi Állami Főgimnázium tanári könyvtárának címjegyzéke az 1913-as év elején*. Cegléd, 1913.

⁵ Katsányi Sándor – Nagy Dezső: *A ceglédi könyvtárügy története*. Különlenyomat. *Magyar Könyvszemle*, 1960. 4. szám 402–427.

belügyminisztériumi rendeletig is eltartott (volt, amelyik utána is működött).

Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül sorolok fel ceglédi egyleteket, leginkább a hosszabb ideig fennállókat. Ezekon kívül rövidebb ideig működő egyletek is léteztek a városban, valamint nagyszámú és sokféle katolikus, protestáns és zsidó egyesület alakult Cegléden a 20. század elejétől.⁶

- Casino Egylet – 1842
- Népkör Egylet – 1865
- Újvárosi Olvasó Egylet – 1872
- Egyenlőségi Egylet – 1873
- Iparos Ifjúság Önképző Egylete – 1873/74 (Dalárda/Petőfi Dalkar)
- Iparos ifjúság Közművelődési Köre - 1897
- Kisdédóvó Egylet – 1874
- Széchenyi Olvasó Egylet – 1883
- Árpád Olvasó Egylet – 1885
- Kossuth Kör – 1890. január 24.
- Mátyás Király Olvasó Egylet – 1899
- Ceglédi Szabad Líceum – 1906
- Vasutas Otthon – 1906 → Ceglédi Vasutas Dalárda – 1922
- Ceglédi Református Nőegylet – 1921
- Ceglédi Szent Cecília Ének és Zenekar Egyesület – 1924
- Ceglédi Református Keresztény Ifjúsági Egyesület – 1927
- Katolikus Ifjúsági Egyesület – 1929
- Katolikus Legényegylet – 1935

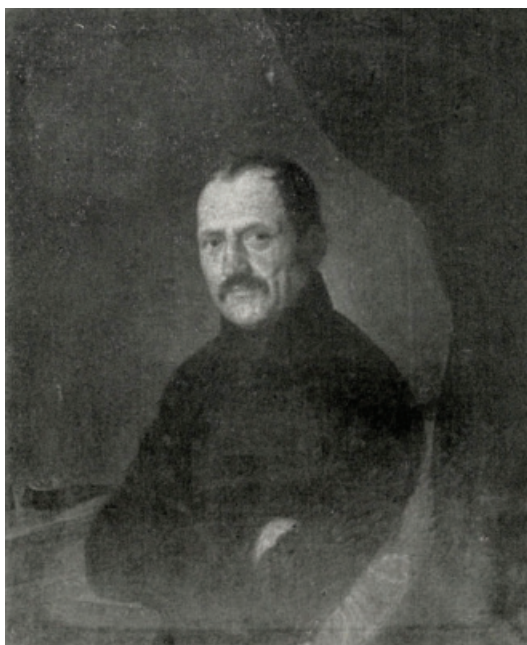
A CEGLÉDI KASZINÓ EGYLET⁷

Elsőként a Ceglédi Casino (Kaszinó) Egylet jött létre 1842-ben, a Nemzeti Kaszinó mintájára. A reformkor nagyja, *Széchenyi István* külföldi útja során ismerkedik meg az angol, olasz egyesületek és klubok nagy társadalmi és művelődési jelentőségével. Ezeket alapul véve 1827-ben megalapítja a Pesti Kaszinót a főrangúak, a pesti polgárság, a társadalmi és szellemi előkelőség találkozóhelyét. Az 1830-tól Nemzeti Kaszinó nevű társaság nyitva állt a kívülállók előtt is, a tagok vendégeket hívhattak meg, akik a könyvtárat is használhatták. A pesti példa nyomán országszerte

⁶ A katolikus és református egyletekről, egyesületekről bővebben Reznák Erzsébet írt. Lásd: *Történeti és néprajzi tanulmányok Ceglédről*. Szerk.: Kocsis Gyula. Kossuth Múzeum, Cegléd, 1993. 115–136. és *Milleniumtól Milleniumig*. A Ceglédi Szent Kereszt Templom és Egyházközség élettörténete a XX. században. Cegléd, 2001. 183–192.

⁷ Az egyletek nevének többfajta változtatásával találkozunk, így a Kaszinó Egyletről is több névváltozatban olvashatunk: Ceglédi Casino, Ceglédi Kaszinó-Egylet, Ceglédi Kaszinó Egylet.

születtek vidéki kaszinók, ezek közé tartozott a ceglédi is. A magyarországi kaszinókataszter alapján megállapítható, hogy a harmincas években átlagosan évi tíz, a negyvenes években átlagosan évi nyolc kaszinót alapítottak, a leghosszabb prosperáló időszak 1836 és 1842 között figyelhető meg.⁸ A kaszinóalapítási kedv és a település jogállása vagy piacközponti szerepe között nem volt lényegi összefüggés, és ugyanígy nem igazolható sem a nemesi, sem a polgári dominancia a kaszinóalapítások mögött. Az alapítás elsősorban egy, a helyi társasági életben meghatározó ember vagy kisebb csoport kezdeményezőkézségének volt a függvénye.⁹ Cegléden ez a személy *Pajor Antal* városi főjegyző és vármegyei katonai biztos volt, kit „jó modoráért s nagy jótékonyágáért igen becsültek”.¹⁰

1. kép: Pajor Antal – a Ceglédi Kaszinó Egylet alapítója.

Forrás: Ceglédi Kaszinó Könyv. Századik esztendő. Közzéteszi: Dr. Oppel Jenő, Cegléd, 1943. A kiadvány a ceglédi Kossuth Múzeum gyűjteményéből való.

Számos jó ügy mellé állt, egyik ilyen, amikor az 1834-ben tűzvész következtében leégett református templom újjáépítését több ezer forintos adománnyal segítette. A Nemzeti Kaszinó célkitűzését, a közművelődés előmozdítását, az elme és a társas eszmecsere pallérozását Cegléden is igen üdvösnék tartja, így alakította meg szűkebb baráti körével, 44 taggal 1842. augusztus elsején a Ceglédi Kaszinó Egyletet, ezzel elindítva Ceglédet, „az egész magyar Alföldnek akkori legnagyobb jobbágyközségét a városiasodás, urbanitás, urbanizálódás felé.”¹¹ Az egyletek szabályzatban fektették le céljaikat, működésük rendjét, a tisztségviselők feladatait. A fenti sorokat a Kaszinó Egylet szabályzatának első pontja erősíti meg: „...célja a csinosb társalgás, a' véleményben, és helyzetben különbözők közeledése, a' köz értelmesség előmozdítása...” A Kaszinó reggeltől este

tíz óráig fogadta az oda látogató tagokat. Az épületben olvasóterem volt, a szabályzat előírja a használatot is, miszerint a könyvtárat használni, hírlapot olvasni, kizárólag helyben lehet, az olvasóteremben tilos hangoskodni és dohányozni. A dohányzás színtere a pipatórium volt. Ebet az épületbe bevinni szigorúan tilos.¹²

8 Eöry Gabriella: *A kaszinók elterjedése Magyarországon*. In: *Századok*, 151. évfolyam, 2017., 4. szám 809–842.

9 Uo. 841.

10 A jellemzés Dr. Oppel Jenő írásából való. In: Ceglédi Kaszinó Könyv. *Századik esztendő*. Közzéteszi: Dr. Oppel Jenő, Cegléd, 1943. 22.

11 Uo. 29.

12 A korszakban úriember a kutyája és a pipája nélkül nem indult el sehová, így ennek fényében jobban érthető a szabályozás.

A Kaszinó Egylet 1877-ben újra kiadott alapszabályzatának első paragrafusában olvashatjuk, kiket is tömörít az egylet, és mi a célja. Ebben a megfogalmazásban már ott szerepel az olvasás: „*A ceglédi kaszinó illedelmes társalgás, hasznos olvasás, törvényileg nem tiltott mulatságos időtöltés által a vélemény és helyzetben különbözők közeledését, az értelmiség és erkölcsiség előmozdítását célzó egylet, melynek tagja lehet minden feddhetetlen jellemű és tisztességes magaviseletű önálló egyén.*”¹³ A kitűzött cél elérése érdekében az egylet választmányra havilapokra fizet elő, valamint „*hasznos könyvek megszerzéséről*” gondoskodik – olvashatjuk a szabályzatban.¹⁴ A tisztségviselők között találjuk a könyvtárnokot, aki az egylet könyveire felügyelt, és a kölcsönzést bonyolította. Az egyletek nem mindig tudtak szakavatott embert kinevezni könyvtárosnak, de a Kaszinó Egylet könyvtáros tisztségviselői között kizárólag művelt, olvasott értelmiségieket találunk. Köztük volt *Simon Béla, Paulovits Károly*, mindketten a Polgári Iskola tanárai, *Alexy Lajos, Kiszely János* az Evangélikus Népiskola tanítói, *ifj. Réthy Gyula* református tanító és *dr. Szomorú István* városi tisztviselő. Minden egylet megteremtette ugyan a saját könyvtárát, de a könyvvállomány az egyleti tagok összetételétől, igényeitől függött. Kétségkívül a legnagyobb és legszínesebb könyvvállománnyal a Kaszinó könyvtára büszkélkedhetett. 1884-ben közel kétezer kötetet tartalmazott a könyvtár, emellett 7 napilap, 9 hetilap, és 6-féle havilap közül válogathattak az olvasók.¹⁵ Arról, hogy az egyletek milyen „hasznos könyveket” szereztek be, vagyis a kölcsönözhető „állomány” összetételéről a korabeli jegyzékek adnak számot. A Kaszinó Egyletnek egy későbbi, 1936-os fennmaradt leltárában javarészt szépirodalmi műveket, kisebb részben ismeretterjesztő műveket találunk betűrendben, lexikonokat, valamint a heti és havilapok felsorolását.¹⁶ A szépirodalmi munkák szerzői között híres magyar és külföldi szerzők sorakoznak, de fellelhetők manapság már kevésbé ismert nevek. Néhányat megemlítve közülük: *Arany János, Ady Endre, Andersen, Babits Mihály, Bánffy Miklós, Benedek Elek, Bródy Sándor, Catullus, Cholnoky Viktor, Csíky Gergely, Dante, Dickens, Dumas, Eötvös József br., Gárdonyi Géza, Goethe, Gyulai Pál, Herczeg Ferenc, Hugo V., Jókai Mór, Jósika Miklós, Karinthy Frigyes, Kárpáti Aurél, Komáromi János, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Lagerlöf S., Lönnrót E., May K., Mikszáth Kálmán, Niameßyné, Nyíró József, Ohnet György, Ossendowski, Pekár Gyula, Puskin, Rákosi Viktor, Romain Rolland, Sand, Shakespeare, Surányi Miklós, Szabó Dezső, Szederkényi Anna, Szomaházy István, Tamási Áron, Tormay Cecile, Tömörkény István, Verne Gyula, Vörösmarty Mihály, Wilde O., Zola E., Zsigray Julianna.* A könyvtári állományban a legtöbb (94) művel *Jókai Mór* szerepel, őt követi *Mikszáth Kálmán* (68), majd *Herczeg Ferenc* (49).

A Kaszinó alakulásakor a szabályzat a helyben használatot feltételezi, a korábban említett 1877-es szabályzat a „könyvtárnok” feladatait illetően az alábbiakat írja: „*az egylet könyveire felügyel s azoknak mind kiadást, mind bevételét az arra rendelt könyvbe bevezeti.*”. Ez már a kölcsönzésre

¹³ A Ceglédi Kaszinó-Egylet Alapszabályai. Kecskemét, 1877. 3.

¹⁴ Uo. 4.

¹⁵ Kürti Béla: *Egyleti élet a régi Cegléden*. Cegléd, 1993. 12.

¹⁶ A Ceglédi Kaszinó-Egylet könyvtárának betűsoros leltára. Simon és Garab Könyvnyomdája, Cegléd, 1936.

vonatkozhat, nem csak az épületen belüli használatra. Az 1936-os kiadású leltár könyvtári szabályzata már csupán a könyvkölcsönzésről rendelkezik, a helyben használatról nem esik szó. A kölcsönzés feltétele egy kis könyvecske megléte, amelyet az olvasó vásárol meg. A könyvtáros ebben rögzíti a kölcsönzött könyveket, a kölcsönzés idejét. A kölcsönzés két hétre történt, és egyszer lehetett hosszabbítani a könyv felmutatása mellett. Egyszerre 4–5 darab könyvet lehetett kivinni. A szabály a késedelmes visszavétel díjairól is szól, tehát a kölcsönzés határidejét igen komolyan vették, ahogy a rongált, vissza nem hozott könyvek megtérítését is. A könyvtári napokat és órákat a könyvtáros határozta meg, a könyvtárszobában kizárólag a könyvtáros tartózkodhatott. A Kaszinó fennállása alatt többször költözött, de 1900-tól egészen a megszűnéséig önálló, tágas, saját épület adott otthont az egyletnek. Ebben külön olvasószoa állt rendelkezésre, a sőtés mellett, amely inkább a társas összejövetel és eszmecsere helyszíne volt, míg a könyvek tárolására szolgáló könyvtárszoa az épület legcsendesebb részében foglalt helyet. A könyveket számozott jegyzék alapján lehetett megkeresni.

2. kép: A Ceglédi Kaszinó Egylet székháza

Forrás: Ceglédi Kaszinó Könyv. Századik esztendő. Közzéteszi: Dr. Oppel Jenő, Cegléd, 1943. A kiadvány a ceglédi Kossuth Múzeum gyűjteményéből való.

A Kaszinó valódi szellemi műhely volt, ahol ugyan hivatalosan nem politizáltak, de megvitatták a városi ügyeket, a fejlesztéssel kapcsolatos problémákat, sőt városi döntésekbe is beleszóltak, hiszen a vezető tisztségviselők jeles közéleti emberek voltak, a társadalmi elit képviselői. Az elnökök

sorában két polgármestert is találunk: Gubody Ferencet és dr. Sárkány Gyulát, aki a 100 éves évforduló díszközgyűlésének megnyitóbeszédében gróf Teleki Pál gondolatát közvetítette, miszerint: „szükséges... hogy mód és alkalom nyíljon a közigazgatási elit kialakulására, úgy a Kaszinó is az egyes városokban a város társadalmának – rang- és foglalkozásra való különbség nélkül – az elitjét gyűjti egybe, s kell hogy egy városban... a polgárságnak... az elitje irányítsa a közügyeket és alakítsa a közvéleményt.”¹⁷

3. kép: Dr. Sárkány Gyula elnöki megnyitója az ünnepi közgyűlésen a Kaszinó fennállásának 100. évfordulóján.

Forrás: fotó a ceglédi Kossuth Múzeum gyűjteményéből.

4. kép: Ünnepi közgyűlés résztvevői a Kaszinó fennállásának 100. évfordulóján.

Forrás: fotó a ceglédi Kossuth Múzeum gyűjteményéből.

A Ceglédi Népkör Egylet

A Népkört Nyújtó Pál református tanító alapította, a szabályzatuk szerint 1866. január elsejétől működik hivatalosan. Tagja lehetett „minden becsületes jellemű s tisztos magaviseletű egyén.”¹⁸ Az 1868-ban kiadott alapszabályzata nagy hasonlóságot mutat a Kaszinó Egylet szabályzatával. Az előbbihez képest újdonság az egylet hírlapjairól szóló paragrafusok megléte. Egyrészt a szabályzat rögzíti a hírlapok kölcsönzési idejét, miszerint a kizárólag a két napnál régebbi hírlapokat lehet elvinni egy napra. Azt, hogy az egylet mely hírlapokat vásárolja meg és hány példányban, a közgyűlés állapítja meg, a könyvekhez hasonlóan. A megrendeléseket pedig a választmány bonyolítja. A Kaszinó Egyletchez hasonlóan a könyvtárnak ügyel a beszerzett dokumentumokra, ő bonyolítja a kölcsönzést, amelyről nyilvántartást vezet.

Az egyleti tisztségviselők hierarchiájában az elnök áll élen, de szokás volt egy úgynevezett díszelnököt választani. A Népkör nem mást, mint Kossuth Lajost választotta díszelnöknek,

¹⁷ Ceglédi Kaszinó Könyv. Századik esztendő. Közzéteszi: Dr. Oppel Jenő, Cegléd, 1943. 16.

¹⁸ Ceglédi Népkör-Egylet alapszabályai. Pest, 1868. 3.

amely gesztus már önmagában is utalt az egyesület erős Kossuth-kultuszára. Cegléden a Kossuth Lajos iránti tisztelet, amely egész kultuszt növesztett, igen mélyen gyökerező és máig tart. 1848. szeptember 24-én, alföldi toborzóját során járt Kossuth a városban, ettől kezdve nagy megbecsüléssel szóltak róla életében, majd halála után is ápolták emlékét. A toborzó beszéd ugyan nem került elő, de köztudott, hogy Kossuth „az én városom”-nak nevezte Ceglédet. A város egyik első díszpolgára is ő volt, de a legkülönlegesebb, „legceglédibb” gesztus iránta, a városi polgárok turini látogatása, amely során 100 tagú küldöttség látogatott el Turinba, az országgyűlési képviselőnek felkért Kossuthhoz. Bár Kossuth akkoriban nem fogadta el a felkérést, a tisztelet tovább élt, a városban rendszeresen ünnepeltek Lajos-napot, énekeltek Kossuth-nótákat, szobrot emeltek neki, éltették a harcos nagy politikust. A Kossuth-hagyományt, mely napjainkig él a városban, az egyesületek, leginkább a Népkör egyesület éltette, nemcsak a Lajos napi díszvacsorák alkalmával, hanem a könyvtári állományának alakítása során is, hisz nagy számú szabadságharcossal kapcsolatos mű került beszerzésre. A korabeli sajtó beszámolója alapján a Kaszinó Egyesület után a Népkör rendelkezett a város egyesületei közül a második legnagyobb könyvtárral, amit székházának nagysága is lehetővé tett. A könyvtár állománybővítését leginkább a tagdíjak fedezték, de ezeken kívül számos rendezvényt: színelőadásokat, táncmulatságokat rendeztek,

amely a jótékony célon túl az egyesületi könyvtár javát szolgálta. A fennmaradt meghívók tanúsága szerint a Népkör székházának nagyterme alkalmas volt akár nagyszabású, úgynevezett karton-bálok megrendezésére is, amelyeket akár más egyesületek tartottak saját jótékony céljaikra, a Népkör termében.¹⁹

5. kép: Báli meghívó. Kecskemét, 1874.

Forrás: a ceglédi Kossuth Múzeum gyűjteményéből

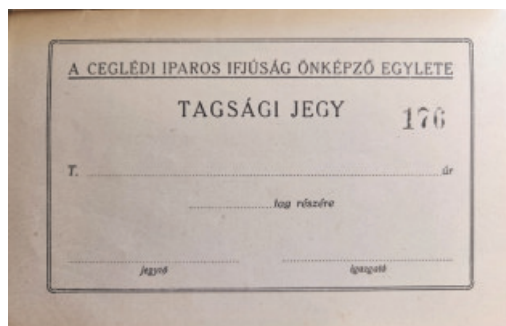
6.kép: Meghívó 1914-ből jótékonyági rendezvényre.

Forrás: a ceglédi Kossuth Múzeum gyűjteményéből

¹⁹ A karton-bál jótékonyági rendezvény volt, az esemény háttérében álló nemes célkitűzést többek között az is kifejezte, hogy a hölgyek nem előkelő báli ruhában, hanem egyszerűbb karton ruhában jelentek meg a mulatságban.

A Ceglédi Iparos Ifjúság Önképző Egylete

Az 1873-ban alakult egyesület már kifejezetten egy rétegnek szól, tagjai az iparosok sorából kerülnek ki, illetve az alapszabály szerint tagja lehet még olyan nem iparos egyén, akit az egyesületben legalább 12-en ajánlanak, akik között három elsőrendű tisztségviselőnek kell lenni. Az egyesület deklarált célja az igényes szórakozási lehetőség biztosításán túl az ismeretszerzés megteremtése, könyvtár fenntartásával és ismeretszerző előadások, felolvasások, vitaestek rendezésével. Emellett a századfordulón az egyesület dalárda, sport- és zeneosztály szervezését és működtetését vállalja magára.²⁰ Az egyesület élen járt a jótegykedésben, az 1885-ben megalakult Dalárda számos hangversenyt adott, bevételét jótegy célra fordítva. Az alkalmakat többnyire a Népkör nagytermében tartották, saját székházuk ekkoriban nem lévén. A Népkör Egylethez fűződő kapcsolat többek között abban is rejlik, hogy az egyesület megalakítását eredetileg az a Nyújtó Pál szorgalmazta, aki a Népkör Egyesület alapítója is volt.

7. kép: Egyesületi tagsági jegy.

Forrás: A Ceglédi Iparos Ifjúság Önképző Egyletének alapszabályai és könyvtárának jegyzéke. Simon és Garab könyvnyomdája, Cegléd. 1935.

Az egyesület az első világháborúban nem működött, de 1920-ban újjá szerveződött. 1927-ben már saját székházuk, „kultúrházuk” volt. Könyvtárának leltára 1935-ből maradt ránk. A jegyzékszám alapján közel 1000 kötetes könyvtár összetétele mutat ugyan némi hasonlóságot a fentebb említett Kaszinó könyvtár jegyzékével, de túlnyomórészt inkább szórakoztató, könnyedebb olvasmányok alkotják a leltárt. Jókainak és Mikszáthnak is jóval kevesebb könyve található meg a könyvtárban, míg sok más ismert szerző, mint Ady, Babits vagy Shakespeare egyáltalán nincs reprezentálva. Kossuth Lajos művek

azonban vannak, valamint népszínművek, komédiák, olvasmányos regények, novellák, de a Kaszinó könyvtárával ellentétben Boccaccio Dekameronja is helyet kapott a gyűjteményben. A szépirodalom és a szakirodalom jegyzéke nem válik el egymástól, a szakirodalom között inkább általánosabb jellegű, növény- és állatismerettel, mezőgazdasággal kapcsolatos könyvek szerepelnek, valamint általános történeti jellegű munkák. A könyvtár a tagok részére díjmentesen használható, de csak azok a tagok vehetik igénybe, akiknek nincs tagdíjhátralékuk.

A könyvtári szabályzatból az is kiderül, hogy 14 napra a kisebb könyvekből 2–3, nagyobb könyvekből és díszművekből egy kötet adható ki egyszerre. A könyvszekrényekben kizárólag a könyvtáros kereshet, és ő az, aki az olvasó kiskönyvébe bevezeti a kiadás és visszahozatal

²⁰ A Ceglédi Iparos Ifjúság Önképző Egyletének alapszabályai és könyvtárának jegyzéke. Simon és Garab könyvnyomdája, Cegléd, 1935.

idejét, és az esetleges bírságpénzeket is beírja, amennyiben késedelem vagy rongálás következik be. A kivitt könyvekért minden olvasó felelősséggel tartozik. A szabályok majd mindegyike a mai könyvtárhasználat szabályaihoz hasonlítanak, lényeges különbség a könyvek kiadásában mutatkozik. Cegléden 1961 óta létezik a szabadpolcos rendszer, amelyben az olvasó már maga válogathatja össze az olvasnivalókat.

BEFEJEZÉS – KÖZKÖNYVTÁR SZÜKSÉGESSÉGE

A fenti néhány példa is jól mutatja, hogy az egyletek a könyvtár fejlesztésére nagy gondot fordítottak. Ezek azonban csak saját tagjaik számára voltak nyitottak, ráadásul igen eltérő gyűjteménnyel rendelkeztek. Így nem csoda, ha már az 1890-es években felmerül egységes városi könyvtár létrehozásának terve, de ez a törekvés csak 1924-ben tud megvalósulni. Közvetlen előzménye 1920-ra tehető, ekkor történik valódi előrelépés a könyvtárügy előmozdítása érdekében: a ceglédi tanács elrendeli a városi könyvtár megszervezését, amelynek alapjául a város tulajdonában lévő, javarészt jogi, közgazdasági, igazgatási könyvek szolgáltak. Cegléd megbecsült polgára, számos tisztség viselője, Hübner Emil ügyvéd szervezése és kitartó munkája nyomán jön létre 1924 novemberében a városi közkönyvtár, a ceglédi városházán. A Ceglédi Városi Könyvtár sok viszontagságon ment keresztül az elmúlt 100 év alatt, de töretlenül szolgálta és szolgálja ma is a város, sőt a régió olvasóközönségét.

FORRÁSOK

A Ceglédi Iparos Ifjúság Önképző Egyletének alapszabályai és könyvtárának jegyzéke. Simon és Garab könyvnyomdája, Cegléd. 1935.
 A Ceglédi Kaszinó-Egylet Alapszabályai. Kecskemét, 1877.
 A Ceglédi Kaszinó-Egylet könyvtárának betűsoros leltára. Simon és Garab Könyvnyomdája, Cegléd, 1936.
 Ceglédi Kaszinó Könyv. Századik esztendő. Közzéteszi: Dr. Oppel Jenő, Cegléd, 1943.
 Ceglédi Népkör-Egylet alapszabályai. Pest, 1868.

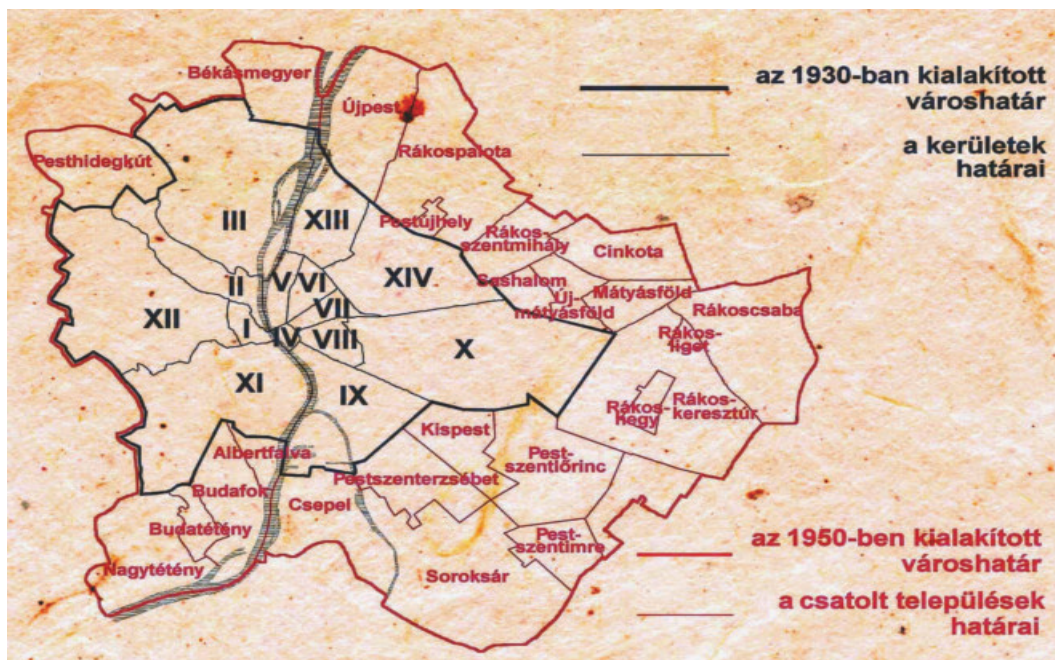
FELHASZNÁLT IRODALOM

Cegléd története. Szerk. Ikvai Nándor, Szentendre, 1982. (Studia Comitatus VI.)
 Eöry Gabriella: A kaszinók elterjedése Magyarországon. *Századok*, 151. évf. 2017., 4. sz., 809-842.
 Katsányi Sándor – Nagy Dezső: A ceglédi könyvtárügy története. Különlenyomat. *Magyar könyvszemle*, 1960. 4. sz., 402-427.
 Kürti Béla: *Egyleti élet a régi Cegléden*. Cegléd, 1993.
 Millenniumtól Milleniumig. A Ceglédi Szent Kereszt Templom és Egyházközség élettörténete a XX. században. Cegléd, 2001.
 Történeti és néprajzi tanulmányok Ceglédről. Szerk.: Kocsis Gyula. Kossuth Múzeum, Cegléd, 1993. (Ceglédi Füzetek 28.)

RÉGMÚLT IDŐK ELBESZÉLÉSEI RÁKOSSZENTMIHÁLY

1. BEVEZETÉS

Rákosszentmihály Budapest XVI. kerületének része Mátyásfölddel, Sashalommal, Cinkotával és Árpádfölddel együtt. Mára már teljesen egybeolvadt a fővárosi környezettel, de néha felfedezhetünk benne falusias vonásokat is. Nem ritka, hogy néhol állatot is tartanak, szőlőt, paradicsomot termesztnek a kiskertben. A kerület nevéhez hűen viseli a kertváros nevet.

1. kép: Nagy-Budapest térképe 1950-es határral. Forrás: <https://www.bocskairadio.org/januar-elsejen-lesz-70-eves-nagy-budapest/>

Forrás: a ceglédi Kossuth Múzeum gyűjteményéből

¹ Kassai Rita a Budapesti Ward Mária Zeneművészeti Szakgimnázium tanulója. A tanulmányban ismertetett projekt a XXIII. Országos Népművészeti versenyre készült, ahol a szerző harmadik helyezést ért el.

Én Rákosszentmihályon éltem eddigi éveimet, noha a családom nem a környékről származik, alig húsz éve költöztek ide. Azért választottam ezt a helyszínt feltárandó és bemutatásra érdemes témának, mert érdekelt, milyen események zajlottak azokban az utcákban, terekben, épületekben, amelyekhez a gyerekkorom fűz. Most, hogy a belvárosban töltöm a hétköznapijaimat, gyakran szembesültem azzal, milyen kevesen ismerik Budapest keleti oldalát, és hogy a kerület neve hallatán gyakran csak arra asszociálnak, hogy „Rákosborzasztó,” meg hogy mindig rohanok a busz után, nehogy lekéssem a menetrend szerinti szentmihályi járatot. Ezzel az írásommal szeretném kicsit közelebb hozni Rákosszentmihályt, remélve, hogy nevének hallatán legközelebb más gondolat is eszükbe jut majd erről a helyszínről.

2. RÁKOS VIDÉKE

Abban nem tévednek az emberek, hogy Rákosszentmihály valóban a Rákos-vidékhez tartozik, beleértve az összes többi helyet, ahol a Rákos-patak végigfolyik, ideértve a teljes XVII. kerületet a X. és a XIV. kerület egy kis szeletét is.²

A továbbiakban olyan időbe térek vissza – a huszadik század legelső éveibe –, amelyre a *Rákos Vidéke* című (továbbiakban: RV) társadalmi és közgazdasági hetilap tudott nekem betekintést nyújtani. A lap 1901-től 1937-ig élt, az általam vizsgált időszak pedig az 1901 és 1906 közötti évekre fókuszált, tehát a hetilap indulását követő időszakra. A szerkesztők az első két évben váltották egymást, ezután vette át *Balázsovich Zoltán* a szerkesztést és közel harmincöt évig, az újság megszűnéséig maradt a lap vezetője. A közéleti *kérdésekbe* bevonták az olvasókat is, és a leveleiket is közzé tették.

² <https://rakoscsaba.hu/2013/08/03/rakos-nevu-telepulesek/>

A Rákos Vidéke hetilapot a Hungaricana weboldalait böngészve lehet tanulmányozni, magam oldalanként néztem át az első öt éves időszakot. Az első szám digitalizált 282 (májustól indult az újság), a második 416, a harmadik 428, a negyedik 496, az ötödik 668 a hatodik 638 oldal terjedelmű volt. Témák szerint rendeztem a fontosabbnak ítélt cikkeket és ezekből válogattam a továbbiakban bemutatásra kerülő idézeteimet.

3. ÉPÍTKEZÉS

Már a lap kezdeti éveiben számos meghatározó dolog történt a településen: felépült a római katolikus templom, iskolákat nyitottak, egyesületeket hoztak létre. Eleinte legtöbbször csak kirándulni, nyaralót bérelni jöttek el erre a helyre. Nyáron szívesen töltöttek huzamosabb időt itt a pestiek, sőt a korszak hírességei is. Az országos hírnévű művész, *Spannraft Ágoston* festő családja például állandó lakosa lett később a községünknek, ahol hosszú éveken át a nyarat szokta tölteni. (RV1905/34:5.) A nyári hónapokra sokan kínáltak kiadó házakat, ahol megszállhattak a pihenésre érkezők. A Rákos Vidéke újságot az ideiglenesen itt nyaralók is szívesen olvasták. (RV1905/25:4.)

Hogyan lettek egyre többen állandó lakosok? (RV1905/21:6.) Rákosszentmihály területét az 1884-es években kezdték el parcellázni, majd lassanként belakni. Először kisebb telepek alakultak ki, melyek közül a fontosabbak: Almásy Pál telep (arról a birtokosról kapta a nevét, akié volt az egész terület a parcellázás előtt), József főherceg telep (amivel József királyi herceget tisztelték meg), és voltak a külső telepek: Anna és Árpádtelep (a két telep 1934-ben olvadt össze – ma Árpádföld). A Csömörtől való elszakadásig, a községgé válásig (1902) Pusztaszentmihálynak hívták a mai Rákosszentmihályt. 1901-ben 3068-an éltek itt. (RV1901/26:3.)

Hogy sokan miért költöztek ide, miért pont ezt a helyet választották lakóhelyként, jól illusztrálja egy anekdota: „Nagyapám fiatal korában fejébe vette, hogy Pest közelében üdülőhelyet fog alapítani. Besétálta Pest környékét. A mai Rákosszentmihály és Sashalom határában volt egy Szent Mihály nevű pusztá. A vidék dombos volt, a kopár vidéken ház még alig állt. Magával vitte menyasszonyát, aki megkérdezte: „Mi az a kis domb a távolban?” Nagyapám megnevezte a Gellérthegyet. „Akkor mi magasabban vagyunk, mint a Gellérthegy?” Nagyapám nem tudta erre a helyes választ. „Bizony, bizony, magasabban vagyunk! [...] – Aztán Nagyapám elhíresz-

3. kép: RV1905/19:6.
Forrás: Hungaricana

telte, hogy a hely, ahol építkezik, magasabban van, mint a Gellérthegy. Lassan-lassan maga is elhitte. Az érdeklődés nagyapám várakozását is meghaladta, azok pedig, akik egyszer lépre mentek, bolondok lettek volna kételkedni abban, hogy a villájuk magasabban van a Gellérthegynél. [...] Hosszú életem során sosem találkoztam olyan szentmihályival, aki ne ezt állította volna.”

4. kép: A Kreitsovits villa a korszakból.

Forrás: [Hungaricana Képcsarnok](#). Zempléni Múzeum Szerecs- képeslapok, 1907 (Magyar települések 1945 előtt kiadott hazai képeslapokon).

4. LEGENDA

A Szent Mihály-pusztáról keringett egy régi legenda: „Abban az időben [...] mikor a keresztény hadak Budavárnak a töröktől való visszafoglalásával voltak elfoglalva, Szent-Mihály területén gyönyörű pázsitos tisztásokkal tarkított rengeteg erdőség volt. E rengeteg szolgált menedékkül Pest város lakóinak, mikor a tüzes várostrom otthonaik elhagyására kényszeríté. A mondott időben ez gyakori eset volt. Az Ur 1686. esztendejében Károly herceg keményen szorongatta a várvédő törököket és az ostromlott sereg már-már föladta a várat, azonban közbe esett Szent István király napja, amikor a fővezér beszüntette a vár ostromát. Ezt a pihenőt jól fölhasználták a törökök. A vár fölmentésére siető basának sikerült árulás útján néhány száz janicsárt a várba csempészni. Az ostrom alatt Pest város vénei, az asszonyok, gyermekek, meg a fegyverfogásra alkalmatlanok megint csak az erdőben húzták meg magukat. A táborban levők kikilátogattak övéikhez hirt vinni. Szent István napját követő éjjelen egyik legelőkelőbb pesti patrícius családnak fiatal tagja, a ki az ostromló seregben küzdött a törökök ellen, kétségbeesetten rohant öreg apjához az erdei menedékbe. Alig volt annyi ideje, hogy elmondhassa, miszerint ötet gyanúsítják az árulással és hogy e miatt halálra ítélték, s nyomon követték üldözői. A szerencsétlen fiatal embert elfogták, s nyomban atyjának szeme láttára karóba húzták.” A legenda úgy folytatódik, hogy az öreg ezután remeteséget fogadott, és a Rákos vidékén élt. Az itt élők csak annyit láttak, hogy az öregember a patakhoz jár egy karót öntözni. Mikor meghalt, a kezében találtak egy papírost, miszerint ő volt az áruló. A helyiek tiszteletet adtak neki (Szent Mihály), és egy keresztet is állítottak emlékére. (RV1901/9:3.)

5. A TEMPLOM

Szent Mihályt a helybeliek ezentúl védőszentjüknek tekintették és az 1902-ben közadományokból felépült római katolikus templomot a nevére szentelték. A lakosok maguk is sokat adakoztak és pénzt gyűjtöttek a templomra. *„A váci püspök Rákos-Szent-Mihálynak. Örvendetes hírrel lephetjük meg olvasóinkat. Egy nagylelkű adományról van szó, melylyel az egyházmegye főpásztora lepte meg húsvéti ajándékkal rákosszentmihályi hívőit. A jótékonyságáról ismeretes főpap hatezer koronái ajándékozott a rákosszentmihályi templom céljaira.”* (RV1902/13:4.)

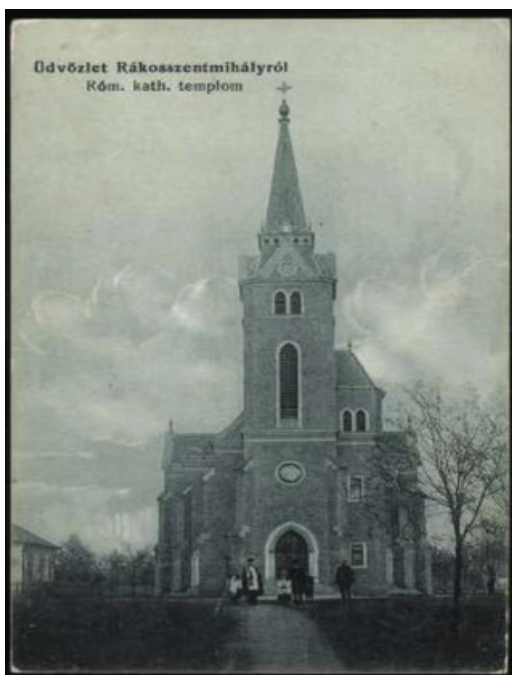
A váci püspök ekkoriban Csáky Károly Emmánuel gróf volt, aki később megtekintette, hogy hogyan zajlik az építkezés. (RV1902/28:6.) Érkezett adomány Oroszországból is, ahonnan az ottani magyarok 1–2 rubelt küldtek. (RV1901/21:9.).

Az alapkőbe vésett feliratot mai szemmel igazi különlegesség olvasni: *„Az Atyának, Fiúnak és SzentLélek Istennek nevében. Dicsértessék a Jézus Krisztus! Üdv az olvasónak! Krisztus Urunk születésétől számított 1902-ik esztendőnek [...] június hó 8-ik napján; Ő Szentsége, a 92 éves XIII. Leó római pápa, áldásos pápaságának 25-ik; a 72 esztendő, szeretett, jóságos magyar királyunk, Ő császári és Apostoli királyi Felsége, I. Ferenc József uralkodásának 54-ik évében és magyar királylyá koronáztatásának 35-ik évfordulóján; Ő császári és királyi Fensége József Károly Lajos úr, magyar királyi herceg, a magyar királyi honvédség főparancsnoka, lovassági tábornok védnöksége alatt; [...] Méltóságos és főtisztelendő körösszegi és adorjáni gróf Csáky Károly Emmanuel úr, Szepesmegye örökös főispánja és ura, Isten irgalmából és az Apostoli Szentszék kegyelméből váci püspökségének 2-ik évében; nagyméltóságú [...] Széll Kálmán úr [...] tanácsos, magyar királyi miniszterelnök miniszterelnökségének 4-ik esztendejében;Épüljön tehát e templom ezen, a ma megszentelt alapkövön. Midőn mi, alulírottak, ezen okmányunkat üveghengerben az alapkőbe elhelyezzük, arra kérjük az egek Urát, hogy áraszsza el szent malasztjával ezen működésünket, óvja meg e templomot minden veszélytől, hogy szerencsésen befejezhetvén, Isten dicsőségére, Szent Mihály főangyal tiszteletére és a hívek lelki javára századokon át fennálljon.”* (RV1902/23:2.)

Az első évszázadot sikerrel megélte a templom, ugyanis ma is áll, kitűnő állapotban. A templom híre József királyi főherceghez is eljutott, aki levelében üzent: *„József királyi herceg köszönete. A Pusztaszentmihályi József fhrg. telepen a királyi herceg védősége alatt épülő róm. kat. templom bizottsága József királyi herceg urat, mint a templom pátronusát 70-ik születése napján üdvözlőlvén, tőle Regele János kir. Tanácsoshoz [...] a következő köszönő irat érkezett:„Fogadja a templomépítő bizottság legbensőbb és legőszintébb hálámat azon szívélyes üdv kívánataiért, melyekkel 70. születésnapomra megleptek és melyek szívem mélyében élénk visszhangra találtak és legyen a bizottság meggyőződve igaz ragaszkodásom érzelmeiről, melyekkel maradok Fiúmában, 1903. márc. 6. Őszinte tisztelője József fhrg s.k.”* (RV1903/12:6.)

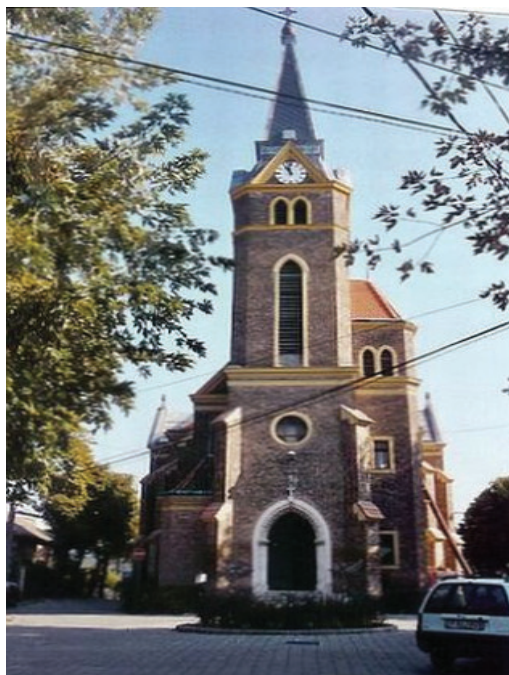
A templom szentelését és nagy eseményeit (orgona, harangszentelés) mindig a község búcsúnapiakor (szeptember 29-én) vagy ahhoz közel eső dátummal tartották. Az orgona és a harang is közadományból létesült, a templom belsejében lévő terítőket az asszonyok csinálták. A harangra is öntöttek feliratot, ám ezt a harangot kicserélték egy másikra még ugyanabban az évben, mert úgy gondolta a harangöntő cég, hogy nem lett tökéletes a hangja. Mindezt a saját költségén fizette, még fel is állította újból. (RV1904/43:4.)

Az első esküvőre még 1902-ben került sor, az első elsőáldozást pedig 1903-ban, fehérvasárnapon tartották. (RV1903/16:4.) (RV1902/42:5.)

5. kép: Rákosszentmihályi templom.

Forrás: [Hungaricana Képcsarnok](#), Zempléni Múzeum Szerecs- képeslapok (Magyar települések 1945 előtt kiadott hazai képeslapkon)

6. kép: : A templom napjainkban.

Forrás: <https://miserend.hu/templom/69>

6. SZOKÁSOK

A kiemelkedő templomi eseményekről szólva megemlítettem a búcsút, ehhez kapcsolódva feleleveníttem a községhez tartozó szokásokat. Szent Mihály napja volt mind közül a legfontosabb, amelyhez egy harangozási szokás társult: „Szent-Mihály napja arról is nevezetes, hogy ősi hagyomány szerint ekkor kezdődik meg az esti 7 órai harangozás. Szent-György napjáig tehát ezentúl mindig

este 7 órakor szólal meg a harang estimára s csak akkor térnek majd vissza a 8 órai időponthoz.” (RV1904/40:4.) szeptember 29-hez közel eső vasárnapon tartották a búcsút Szentmihályon:

„Búcsú Rákosszentmihályon. Rákosszentmihályon október 4-én, vasárnap lesz a búcsú napja, a mire előkészületképen már ezen a héten felállították a csónakhintát és körhintát a vállalkozók. [...] A búcsúünnep egyházi része délelőtt tíz órakor fog lefolyni a római katolikus templomban. Az ünnepi nagymiséen ugyanis közre fog működni a Rákosszentmihályi Polgári Daloskör ének-kara. A mise alatt azonkívül Selestey Eliza, a Magyar Színház primadonnája egyházi énekeket fog előadni.” (RV1903/40:5.)

„Rákosszentmihály védőszentjének tiszteletére október elsején, a legközelebbi vasárnapon tartják a hagyományos búcsút a szokásos templomi s egyházi ünnepekkel és világi szórakozásokkal. Jövő vasárnap mézeskalács-diszszel közlekedik minden valamire való ifjú leányzó és czipra sziveket vásárol minden értelmesebb legény. A gyerekek dudával hasogatják a fülünket s házalók, verklisek és ringlispilesek árasztják el a községet, mely egy napra csakugyan faluvá válik.” (RV1905/39:4.)

Ezen kívül nagy hagyománya volt a névnap-köszöntéseknek, amikor lampionos menetben mentek az ünnepelthez jókívánságot mondani, utána mulatni akár hajnalig. „Névnap. Szép ünneplésben részesítette szombaton este a Rákosszentmihályi Sporttelep [...] Fischer Győzőné [...] névnapja alkalmával ugyanis lampionos menetben, zenével vonultak hozzá.” (RV1903/36:5)

„Személyi hírek. István és Lajos napját nagy lelkesedéssel ünnepelték a héten mindenfelé. Rákosszentmihályon Lukács Istvánt nevenapja alkalmából zajos ünneplésben részesítették nagyszámú tisztelői [...] számos felköszöntővel éltették [...]. Úgy őt, mint Samu Istvánt, a rákosszent- mihályi kaszinó érdemes elnökét lampionos menettel és üdvözlő dallal lepték meg.” (RV1905/35:4.)

A jeles névünnepélyek közül még az Erzsébet napot (november 19.) tartották számon, mindig megemlékeztek gyászmisével a szeretett Erzsébet magyar királynéről, II. Ferenc József császár feleségére. „A rákosszentmihályi római katolikus templomban boldogult Erzsébet királynénk tragikus halálának ötödik évfordulójának alkalmából gyászmise volt. Offertóriumkor Gaál Pál zenetanár elénekelte saját szerzésű, gyönyörű Erzsébet- gyászdalát, a mely igazán megható hatással volt a megjelent hívőkre. Liberánál Gaál Pál és Wayand Károly kettősben elénekelték a „Ments meg Uram minket az örök haláltól” című gyászdalt.” (RV1903/47:5.)

Az általam vizsgált években két, a község számára igen szeretett ember hunyt el: az idős orvos, Ujváry Ignác, és a templom felújítására gyűjtésben, meg a mulatságok szervezésében jeleskedő

Zsolnay Károly. Mindkettőjüknel részletesebben leírták a temetést: a zenekar eljátszotta az elhunytak kedvenc nótáit és a *"Lehullott a rezgő nyárfa levele"* című műdalát. (RV1905/46:3.) (RV1906/27:5.)

7. KÖZÖSSÉGI ESEMÉNYEK

A község lakóit érintő ünnepi események, közösségi összejövetelek fő helyszínei a helyi vendéglők voltak. Ezek közül is kiemelkedik az Engelbercht-féle fogadó, de többször említik még a *Bíró Jánosné* vendéglőt is. Nem ritkán cigányzenészeket is hívtak. Jórészt műdalokat, kuruc nótákat és az 1848–49-es forradalomhoz köthető dalokat játszottak. Az 1901-es évben több nagyszabású rendezvény zajlott a vendéglőkben, melyek közül néhányat idézek. Összességében látszik, hogy mozgalmas, eleven közösségi élet zajlott a településen.

„A sporttelepi morzsabál. A Rákosszentmihályi Sporttelep mai „morzsabál”-ja, az előjelekből következtetve, kitűnő sikerű lesz. A hölgyekhez intézett felhívásunk máris fényes sikerrel járt és ajándékokként gyönyörű kézimunkák érkeztek a rendező-bizottsághoz. A házi hangverseny műsora körülbelül a következő lesz: 1. „A vén ívó” Nagy Endrétől, szavalja Farkas Elek. 2. Ária, előadja Odry Zúárd. 3. Kurucnóták, tárogatón előadja Perger Béla. 4. A „Szultán” operett belépője, éneklí Both Paula. 5. Felolvasás (humoreszk), előadja Füredyné Barts Aranka. 6. Tréfás zongoraszám, előadja Gaál Pál.” (RV1903/36:5.)

7. kép: RV1905/46:5.
Forrás: Hungaricana

„Cigánybál. Ez a jelszó: Húzd ! Ki tudja meddig húzhatod! Mikor lesz a nyűtt vonóból bot -- a Rákosszentmihályon lévő »Első zenekar« 1904. évi március hó 1-én az [...] Engelbrecht vendéglőben világpostával és más vigkedélyű mulatsággal egybekötött cigánybált rendez A rendezőség: Kolompár Dezső elnök, Kolompár Lajos esküdt előljáró, id. Kolompár Samu jegyző, ifj. Kolompár Samu rendező, Farkas Sándor cigánybíró, Molnár Ferenc pénztárnok. Belépti díj 1 kor, családjegy 2 kor. Kezdeté este 8 órakor. Magától értetődik, hogy jó zenéről gondoskodik a rendezőség. Jó ételekről és italokról gondoskodik a vendéglős, Engelbrecht Károly.” (RV1904/9:3.)

„Sporttelep. [...] Julius 15. és főképp 16-án tartják az évenként szokásos tennisz-versenyt, a mely a hagyományokhoz híven batyu-bállal jár. Jóféle ételekről és csemegékről a hölgytagok gondos-

kodnak ez alkalommal, míg az italokat a férfi-tagok biztosítják, az egyesület pedig cigányzenét rendel a telepre.” (RV1905/28:5.)

„Disznótor. Immár állandó rovatot kell tartanunk a derék mangaliczák gyászos végzete számára, a mely olyan rengeteg vigasság szülőoka a magyar kompániákban. Rákosszentmihályon volt e héten a disznótorok fejedelme.” (RV1905/47:4.) (Ld. 7. kép)

„Multság. Rákosszentmihályon, augusztus hó 7-én (vasárnap) özv. Biró Jánosné vendéglőjének bel- és külhelyiségeiben szinelőadás, tombola, világposta, díjtekezés, szépségverseny, versenyfutás és tánczvigalommal egybekötött „napraforgó” nyári nagy ünnepélyt tartanak.” (RV1904/31:4.)

8. kép: Menártovits Lajos Kávéháza.

Forrás: Hungaricana Képcsarnok, Zempléni Múzeum-Szerencs, képeslapok, 1909.

„A kerékpáros kör mulatsága. A rákosszentmihályi kerékpáros kör márczius hó 25-én tartotta nagyszabású kotillonos tánczestélyét, melyen a szentmihályi és rákosfalvi közönségen kívül még a fővárosból is igen számosan vettek részt. Bizonyítéka a rendezőség fáradhatatlan buzgóságának, hogy a közönséget minden táncznál más és más meglepetésben részesítette. A többek között említésre méltó a füzértáncz, melyet művirággal díszített páros vesszőkkel tánczoltak, ezt megelőzte a díszes felvonulás. Az első francia négyest 72 pár tánczolta.” (RV1905/14:5.)

„Kerékpáros-mulatság. A Rákosszentmihályi Kerékpáros-kör egyéves fennállásának emlékére 1905. évi augusztus hó 13-án, a kör helyiségében, Rákosszentmihályon (özv. Biró Jánosné féle vendéglő összes helyiségeiben), tombola, világposta, amerikai árverés, birkózás, verseny kiflielés, díjtekészés és díjkiosztással egybekötött jótékony célú nagy nyári ünnepélyt rendez. – Személyjegy ára 80 fillér, családjegy 1 korona.”(RV1905/32:4.)

Az estek népszerűsége olyannyira megnőtt, hogy valamikor egyszerre három helyen is rendeztek összejövetelt. *„Pénteki vacsorák. E héten pénteken a szentmihályi társaság három fele is tartott összejövetelt. Schmidlechner Nándor Ilona utcai vendéglőjében avatták fel a pompás muskatály bort, mely a jó vacsorára remekül csúszott s nagy elismerést aratott. – Menártovits Lajos O t h o n kávéházában háléstélyt tartottak, mely szintén nagyszámú meglegedett közönséget gyűjtött össze. Az Engelbecht vendéglőben pedig a szombati sporttelepi előadás főpróbáját tartották meg szintén szépszámu érdeklődő közönség jelenlétében.” (RV1906/30:6.)*

8. ZENE ÉS KULTÚRA

A fentebb említett részletekben már esett szó a cigánybandákról. Szentmihálynak is volt cigánybandája, akik felléptek Csömörön, illetve néha még térzenét adtak. *„Térzene. Rákosszentmihály nyaraló közönségének az utóbbi években kedvelt szórakozása a térzene, melyet a helybeli cigányzenekar szokott rendezni. Kolompár Dezső derék bandája e héten megkezdte a térzenét, melyet minden kedden és csütörtökön délután 6-8 óra közt tartanak a régi Sporttelepen (Apaticzky-rét.) Az idei évadban itt tartják a térzenét nem a Paulus János téren, hol tavaly a gyermekek sok kárt tettek az ültetvényekben.” (RV1906/28:6.)*

Az is előfordult, hogy a vendégek verődtek össze zenekarrá. *„Pompásan szórakoztatta a közönséget a „budapesti úri banda”szabatos és tüzes játéka is, melynek tagjai valóban szép szívességet tettek fellépésükkal, melynek segítségével a szentmihályi templom- alap javára csinos adományt gyűjtött hirtelenében össze a fellelkesült közönség. Az uribanda tagjai: 1. Burger Pista ganzgyári hivatalnok I. prímás 2. Horváth Andor festőművész terzprimás, 3. Katona József ganzgyári hiv. prímás.4. Kurz Gyula posta és táviró tiszt kontrás. 5. Kovács Miklós tanárjelölt kontrás. 6.Györffy József áll. hiv. kontrás.7. Schier Árpád joghallgató brácsás. 8. Kirchner Béla sz. főv. hivatalnok klarinétos. 9. Kovács Dezső magánhivatalnok cimbalmos. 10. Horváth Gyula sz. főv. tanító nagybögös.”*

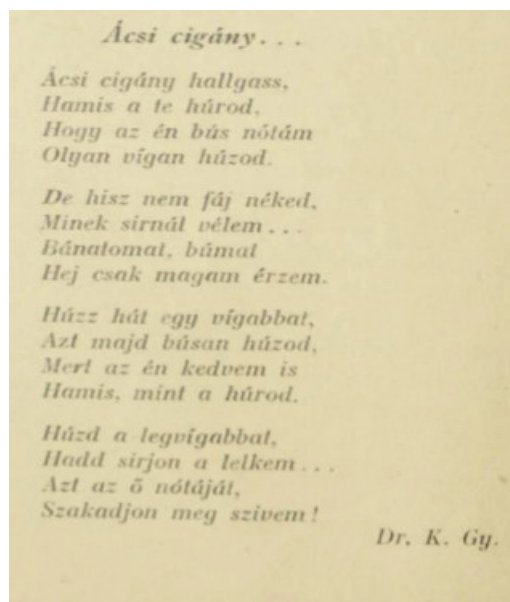
Egy általános érvényű megállapítást is megfogalmaztak azzal kapcsolatban, hogy miért költenek inkább a cigányzenészekre. *„Sírva fakad a magyar, de nem pengeti a cizterát, hanem az utolsó gallériját is odaadja a cigánynak, ki zenéjével lelkét az érzelmek árján ringatja. A csatasorba*

dalos ajakkal, az ütközetbe a Rákóczy zengő akkordjaival rohan (...). Az úri családok rendszerint oktatják zenére gyermeküket; valamennyire viszi is, ki-ki a maga tehetsége szerint, ez azonban többnyire csak addig tart, míg az iskola porával vagy az első szerelem lehervadt szirmaival a naiv évek ez egyik szokásos kelléke szintén lekopik." (RV1905/50:1.)

A hetilapban gyakran közöltek saját verseket és színműveket amatőrök, a hasábkon megjelenő versek népies vonásokat hordoznak. (9. és 10. kép)

9. kép: [RV1904/36:6](#).

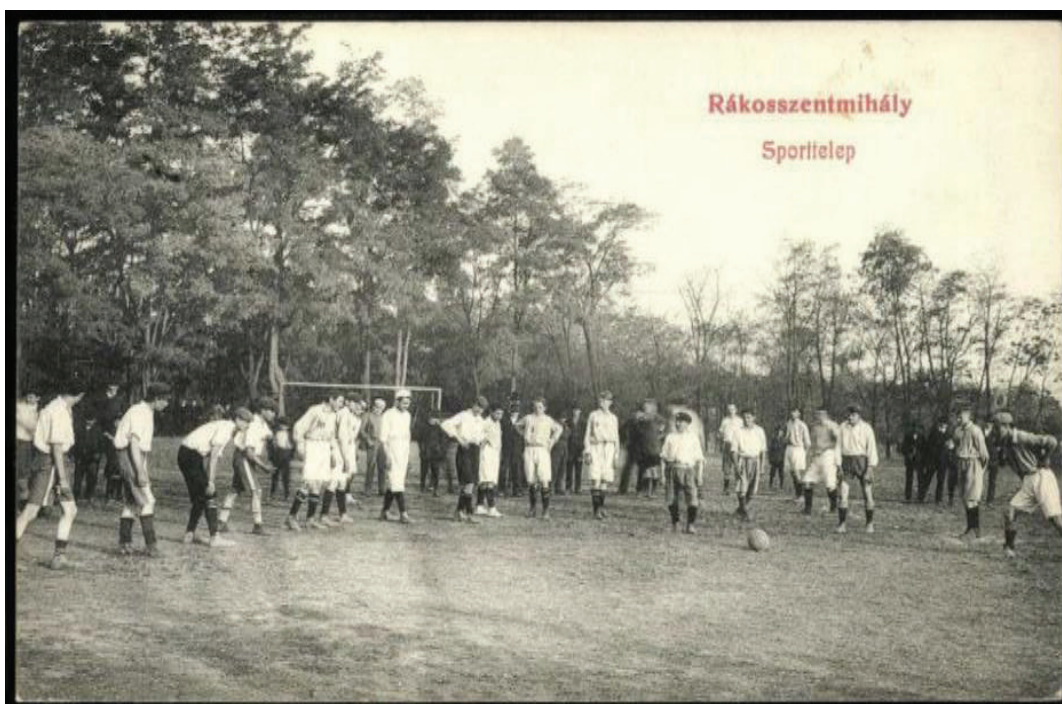

10. kép: [RV1902/24:2](#)

9. EGYESÜLETEK

A társadalmat közösségi cél mentén összefogó egyesületek is alakultak. Az egyik legmeghatározóbb a Sporttelep volt, melyet 1898-ban alapítottak. (11. kép) Kezdetben nem lelkesedtek érte az itt lakók, mert úgy gondolták ez egy olyan kezdeményezés, amitől meg kell védeni a fiatalokat. „A sporttelep megalakulása Rákos-Szent- Mihályon mérsékelten szíves fogadtatásra talált, és különösen az idősebb urak nem tekintették egyébnek, «titulus bibendi»-nél, a melytől óvni és tiltani kell a serdülő ifjakat. A sporttelep tagjai azonban komolyan vették a dolgukat és ambíciójukká vált, hogy az (...) ellenérzést leküzdjék, a derék sport terén eredményt vívjanak ki. [...] A lelkes ifjak törekvése elismerésre méltó volt. Ezt az elismerést a legutóbbi idők sikerei meg is hozták.” (RV1901/1:4.)

Szerencsére, a Sporttelep a mai napig működik, 1901-ben iktatták be az ország sportegyesületeinek köreibé. Később leginkább focimeccseket, illetve teniszmérkőzéseket játszottak. Míg a teniszezés csak a helybeliek szórakozása volt házi versenyekkel, addig a focicsapat az Országos Labdarúgó Szövetség tagjaként részt vett az országos bajnoki mérkőzéseken, eleinte jelen-tős sikerekkel. „A mérkőzések során a szent-mihályiak kapuján labda még nem repült be, holott a «Magyar football klub» két, a «Budapesti atletikai klub» öt goalt kapott. A főváros sportklubjai álmélkodással fogadták ezt az eredményt” – igaz, a másodosztályért játszottak. (RV1901/1:4.) A szomszédos Mátyásfölddel is mérkőztek, egyszer 14:0-ra megverték az ottani csapatot. (RV1903/35:5.). A fényes karrier nem tartott sokáig, ezek után szinte mindig kikapott a csapat.

11. kép: A Sporttelep, Forrás: *Hungaricana Képcsarnok*.

Forrás: Zempléni Múzeum, Szerencs, képeslapok (Magyar települések 1945 előtt kiadott hazai képeslapokon)

9.1 CSÜTÖRTÖKI TÁRSASÁG

Ez a csoport férfiakból állt és igyekeztek minden hét csütörtökén a környék más-más vendéglőjében összegyűlni és értekezni 'értelmiségi' témákban, akár harmincan is. 1905-ben már hetedik éve tartott ez a szokás (RV1905/1:4.)

„Házasemberek csütörtöke. Szentmihály legrégebbi társasága (...) az Engelbrecht vendéglőben évek hosszú sora óta rendszeresen gyülekezik és talán a legtöbb közhasznú mozgalomnak volt

hosszú idő óta kiinduló pontja." (RV1904/30:5.) „Külön figyelmeztetjük a társaság t. tagjait, hogy ezúttal a hagyományos hónap első csütörtökjét nem Rákosfalván tölti a társaság, hanem Mátyásföldön, viszont február utolsó csütörtöke lesz a Rákosfalvái." (RV1904/7:5.)

A csütörtöki társaság mintájára létesültek szerdai és szombati vacsorák, egy ideig vándorvacsora és vasárnapi reggelizőtársaság is működött.

„Vasárnapi reggeli. Az új vasárnapi reggelizőtársaság első összejövedele kedves kirándulása volt mátyásföldi társaság több tagjának, kik vidám sörözgetés közben csevegték el az istentisztelet után ebédig terjedő szabadidejüket a rákosszentmihályi Engelbrecht- féle vendéglőben, hol megelégedésük jeléül a jövő vasárnap megismétlik az új társas összejövetelt. Akkorra a társaság remélhetőleg meg is szaporodik a jóbarátok és a szíves szomszédok csatlakozása révén. A reggeli a szent mise után kezdődik." (RV1905/48:3.)

„A szentmihályi szerdák. Rákosszentmihályon most már hétről-hétre szépen kialakul a szerdai vacsorázótársaság, mely a Schmidlechner Nándor-féle Ilona- utca vendéglőben üttette fel állandó tanyáját [...]. A szerdai vacsorát e héten is megtartják." (RV1904/49:3.)

„Vándorvacsora. Rákosszentmihályon igen dicséretes eszme valósult meg a télen is együtt maradt társaság körében. Elhatározták ugyanis, hogy hetenként egyszer, az Engelbrecht vendéglőjében tartott szombatesti összejövedeleken kívül, külön összejövedeleket tartanak, még pedig hétről-hétre a községnek más-más vendéglőjében." (RV1904/43:4.)

9.2. A KERÉKPÁROS KÖR

A korábban említettekénél később, 1904-ben alakult. A községi előjáróság révén felterjesztették a belügyminisztériumhoz a kérvényt, és rövidesen hivatalosan is bejegyzett társaság lehettek. (RV1904/32:5.) Nem sokkal később már helyben tartottak a többi kerékpáros körrel táncestélyt. (RV1905/20:5.) A mulatságok mellett versenyeket is rendeztek: „Kerékpáros verseny. A Rákosszentmihályi kerékpáros kör május 28-án tartja első országúti házi távversenyét 30 kilométeren. Indulás d. u. 3 órakor a gödöllői országúton lévő 10 kilométeres kőtől. Díj kiosztás verseny után a kör helyiségében, az özv. Biró Jánosné-fele vendéglőben Rákosszentmihályon." (RV1905/21:4.) Rossz időben sem tétlenkedtek, akkor táncórát vettek. „A Kerékpáros Kör őszi évadja. [...] csütörtökön és vasárnap tart összejövetelt, amelyek sorozata azonban október elsejével a tavasz kezdetéig véget ér. Október elsejétől kezdve ugyanis, ugyancsak a mondott napokon a már tavalyról kedvelt táncgyakorló-iskola nyílik meg, mely a kerékpáros szempontból holt szezonban szórakoztatja és edzi a derék egyesület tagjait. A táncitanítás díjmentes, a résztvevők csupán 40 fillér ruhatári illetéket fizetnek." (RV1905/38:4.)

10. HÉTKÖZNAPOK

A közösségi élet után a mindennapokba csöppenve, most azokról az esetekről lesz szó, amik a szimpla szürke hétköznapiakban történtek meg a helyi emberekkel.

A lopások nagyon elharapóztak. Számszerűsítve: volt, hogy ez 450 csirkét jelentett. Szerencsére a tettest elfogták. (RV1905/21:5) Sokszor kisgyermekeket is tetten értek, amit így zártak le: „A szentmihályi baromfiak közbiztonsága remélhetőleg új hajnalra derül.” (RV1904/38:4.)

Azokat az eseményeket válogattam ide, amik különlegesebbnek számítottak a többinél. Egyszer még egy cigánykaraván is megfordult a határban, azonban nem tudtuk meg, hogy ők valóban loptak-e bármit is, vagy csak megbélyegezték őket ezzel az előítélettel. Többet nem esett róluk szó. (RV1903/40:5.)

„Betörés Szent-Mihályon, Bacsik-telepen (...) Szentesy József tulajdona. A mezitlábos betörők álkulcscsal hatoltak a lakásba, ott kényelembe helyezkedtek, cigarettáztak, elfogyasztottak hat liter ribizli-bort és két kiló mézet és azután láttak munkához.” (RV1902/41:5.) Szentesy József nem csak ezért különleges, hanem ugyanazon az oldalon megemlíti, hogy az állandó kertészeti kiállításon a retkeiért ezüstérmét és díszoklevelet nyert. Még jó, hogy a retkek nem estek áldozatul a betörésnek.

„Vasárnapról hétfőre virradóra betörték Prykryl Lőrinc szatócs pincéjébe és alaposan megdézsmálták sör, pálinka készletét. Az ismeretlen s nem jó útra tévedt alkoholista nyomát a csendőrség azzal a bizonyos bottal üti.” (RV1901/24:5.)

A betörők olykor-olykor nem értettek a dologhoz, mert a megkárosított lakos így írt: „Felhívom azon tolvaj urakat, kik a Biróné-féle telekről Carvens 110. kutszivattyumát, szelelő kazánké-szülékkel, betöréses tolvajlás által elemelték, szíveskedjenek a szellőztetőért (ventil) elfáradni, mely nélkül az egész készülék hasznavehetetlen és a betörésüket kárba vezett munkának tekinthetik, ha ezen főalkatrészük hiányzik. Teljes tisztelettel: Schulz János.” (RV1905/9:5.)

A nem hétköznapi esetekből is egy csokorba való maradt az utókorra a hamis egyforintonson át az eltévedt puszkagolyóig. 1905-ben még egy meteorit is keresztülhúzott az égen. „A meteor, mely bevilágította a fél mennyboltozatot, rendes csillagfényből kékes villámfénybe csapott át, - majd lassanként izzó, szürkés zöld, végre vakítóan fehér lett s mielőtt a látóhatár szélét elérte volna, eltűnt. — Az érdekes tünemény az országos meteorológia intézet figyelmét is magára vonta.” (RV1905/3:4.)

Nemcsak a meteorit érte meglepetésként az itt élőket, hanem az eltévedt puszkagolyó is. *„Be-lőttek az ablakán. Kellemetlen meglepetés érte pénteken délbén egyik derék szentmihályi polgártársunkat, Szlannár Antalt, a buzgó templomatyát. Délbén két órakor Árpád-utcai házának ablakát lövés lyukasztotta keresztül s a golyó neje mellett süvített keresztül a szobán. A nagy riadalom csillapodtával kiderült, hogy az átellenes szomszéd fegyveréből származott az eltévedt golyó. Okulásul, nagyobb elővigyázat kedvéért írjuk meg ezt a furcsa esetet melynek szerencsés kimenetele nem ok arra, hogy a legnagyobb óvatosságra ne intse községünk minden lakosát, a ki csak fegyverrel babrál valaha.”* (RV1905/53:5.)

Egy igazán egzotikus tárgy is helyet kapott Rákosszentmihályon: *„Miksa császár pohara Szentmihályon. A szerencsétlen véget ért Miksa, mexikói császárnak nagyérdekű reliquiája van mostanság Rákosszentmihályon. Néhai Kubinyi Luczián, Kubinyi Rafael szent- mihályi adóügyi jegyző édes atyja, volt a császár szárnysegédje a tengeren túli országban s kevésel a császár gyászos sorsának betölte előtt egy Ízben tanúja volt, midőn urának az udvari komornyik italt kínált. Midőn a fejedelem a használt poharat a tálczára visszahelyezte, az arról véletlenül lefordult s a talpa eltörött. Kubinyi Luczián emlékül elkérte a csinos metszett poharat a császártól, ki azt neki készséggel átengedte. A pohár, melyet Miksa császár monogrammjára ékesít, uj, ezüst talpat kapott s eredetét belevéselte uj tulajdonosa. Az érdekes emléktárgyra, mely jelenleg Kubinyi Rafael adóügyi jegyző tulajdona, felhívjuk az érdeklődők figyelmét, a mit annál inkább megérdemel, mert eredetét és hitelességét eredeti okiratok bizonyítják.”* (RV1904/49:4.) Több információ nincsen a pohárról.

10.1 ANEKDOTIKUS ESEMÉNYEK

Számomra most nyert valós értelmet az irodalomórákon említett vidéki témával foglalkozó művek olvasása, amelyekkel szemben eddig szkeptikus voltam. Nem hittem el a történetek hitelességét az írói túlzások miatt. A Rákos Vidékből kirajzolódó hírek viszont bizonyítóan hatottak rám. *„A kard. Kirepült egy kard a hüvelyéből és megvagdostak vele egy embert. Az angol-búr háborúban ez most napirenden van, sőt Magyarországon sem ritka dolog, hogy párbajozó felek megvagdossák egymást. Hanem a körül a kard körül, melyről írunk kell, egy kis hiba esett, mert annak a markolatába egy rákos-szent-mihályi rendőr kapaszkodott bele, és a kit megvagdostott, az egy cigány kontrás, a kinek a markában vonónál egyéb fegyver még sohasem volt. Nem akarunk most egyoldalú információ alapján a dologról bővebben írni. Nem keressük most, hogyan, miért történt és történhetett, hogy egy u. n. községi rendőr megvagdoss egy védtelen cigány kontrást a nyílt utcán, a publikum szeme láttára, de megköveteljük Rákos-Szent-Mihály községi képviselőitől, hogy ezt a dolgot számonkérjék a 22-iki képviselőtestületi ülésen, nehogy az a kard még egyszer kikerülhessen hüvelyéből, mert akkor baj lesz!”* (RV 1901/11:5.) Nehéz napjai lehettek néha a szentmihályi csendőrségnek!

„Rabló -mese. Nagy riadalom támadt a hét elején a rákos-szentmihályi községházán. Megszólalt Cinkotáról a telefon: azonnal csendőröket kérnek, mert a vendéglőben roppant verekedés történt s agyonvertek egy ösmert pincért. [...] A csendőrőrijarat azonnal útnak eredt, de a harmadik utcakanyarodásnál ki jön vele szemben lelkendezve? – Az agyonvert pincér! Vidáman jelentette nagy lihegve, hogy a csendőr segítségre nincs már egyelőre szükség, mert neki bizony semmi nagyobb baja nem esett, mint hogy jól elagyabugyálták s aztán elájult egy kicsit. De már minden rendbejött, sőt meg is békéíték a verekedő kompániával.” (RV1904/18:3.)

Egy láncmese klasszikus epilógusa is nyomtatásra került:

„A gróf, a cigány meg a páva. Az összefüggést minden fantázia nélkül könnyű szerrel ki lehet találni a három között. A grófnak vannak szép kényes pávái, a cigánynak pedig nincsenek. Sőt a cigánynak pénze sincs. A páva nem csak szép, kényes állat, hanem pénzt is adnak érte. A kinek tehát pénze nincs, de pávája van, annak jó, mert eladja a pávát és lesz pénze. Az ős cigány filozófiát nyomon követte a tett. A tettet pedig nyomon követte a rendőr. A cigányok megfogták a pávákat, a derék szentmihályi rendőrök pedig megfogták a cigányokat. Pedig nem is itt, hanem a szomszéd határban loptak. Mikor a cigányok szaladtak a pávával, utánuk kiált az egyik üldöző rendőr: „Megállj cigány! „Álljon meg kend, kendet nem kergeti senki!” – replikázott lihegve a menekülő. De a rendőrök hamarosan lefűlelték. A nemes gróf [...] visszakapta a páváit s mert tudja, hogy a cigánynak öröklött bűne a tolvajlás – megbocsátott a bűnösöknek. A rendőrök pedig szabadon bocsátották a cigányokat, mivelhogy a lopás nem hivatalból üldözendő cselekmény. Ezzel aztán a megsértett világrend helyreállott.” (RV1904/24:3.)

„A Kerepesi-út vendége. A cinkotai helyiérdekű vasút budapesti végállomásán hatalmas riadalmat okozott egy halálra rémült süldő nyúl. Fényes nappal, délután négy órakor, valahonnan a lóvásártérről, bekeveredett a nyílt utcára s egyenesen a vonatra várakozó közönség közé szaladt. Húszán is üldözték, hogy a tilos pecsenyét elkaparinthassák, de a szemfüles állat mindenkinek kisiklott a kezéből s megmenekült a bot suhintásától is. A nyolczház előtt egy kocsi majdnem agyongázolta, de ebből a veszedelemből is kiszabadult s hanyatt homlok rohant be egyenesen a Kerepesi-út torkolatába. A szokatlan vendég roppant szenzációt okozott a sima aszfalton, hol még több üldözője akad, mint a külső részeken. A nyuszi pajtásnak azonban se-hogy sem tetszett a főváros nyüzsgő sokadalma s egyszer csak úgy kerekelt oldott, hogy teljesen elveszett a tömeg szeme elől s nyomtalanul eltűnt. – A keletkezett tolongásban két embernek ellopták az óráját...” (RV1905/25:5.)

Katonai szemlékről és sorozásokról is hosszan beszámoltak az újságban, és ilyen sok esetből megesett egy-két történet. „Mind elvitték a legények elejét. Bizony, bizony, rátok lányok, még az ég is beborult [...] Viszik a legényeket, apraját, nagyját, szőkét, barnát – egyaránt, sőt még a hirtelen szőkét se kímélik. Ficsurak és szegény legények egyforma kosztümben kerültek

a mérték alá — Gödöllőn [...] Reggel hajnalhasadáskor mentek a legények, akkor vezette lehajtott fővel a csapatot a világ legbúsabb segédjegyzője — a kis lányok pedig mennek a regiment után. Tizenhét derék legény állott a bizottság elé s négyre mondták ki közülök a vészesen hangzó tauglichot. A tizenhárom közül pedig többeket kórházi felülvizsgálatra cipelnek el. Ezeknél azután újra kezdődik a drukkolás [...] . A vasutas sztrájk ugyancsak megtréfálta a szentmihályiakat is. Gödöllőre még csak eljutottak a legények, visszafele azonban már nem járt a vasút s az egész expedíció ott rekedt a járás székhelyén. Végre is három kocsin vonultak haza, ki vígan, ki busán, már a hogy a dolog magával hozta. Öreg este volt, mire hazakerültek, a lányok csapata azonban még mindig ott álldogált sírva a határon." (RV1904/17:4.)

11. KÖZLEKEDÉS

A közlekedés (12. kép) is megemlítésre méltó téma: lóvasút járt, ami a vicinális vasúthoz vitte az embereket (a mai HÉV) az pedig Pestre. Az állandó lakosok túlnyomó többsége mind Budapestre járt dolgozni, az utazás nagyjából egy órát vett igénybe. 1893-ban alakult a társaság és nem működött sokáig, csak 1913-ig, mert elavulttá vált. Sok embernek meggyűlt vele a baja: lassú volt, néhanapján kidőltek a lovak, a vicinális vasút nem várta meg a csatlakozást. „A lóvasút igazgatósága elhatározta, hogy két jegy szedő kalauzt alkalmaz. Eddig a kocsisok szedték és ellenőrizték a jegyeket, mi alatt a tejjesen magukra hagyott lovak akár a másvilágra is elvihették volna a közönséget." (RV1901/1:6.)

„Ritka kocsikázás. A rákosszentmihályi lóvasut- társaságnak van egy szívbjajos lova, mely gyakran okoz bajt gazdáinak. Megesik ugyanis, hogy a szegény pára minden bevezetés nélkül leszédül a lábáról s görcsös állapotában gyakran egy fél óráig is tehetetlenül fekszik a pályatesten. Nem tudjuk micsoda kegyelet tartja még a boldogtalan állatot az aktív szolgálatban, annyi azonban bizonyos, hogy az utóbbi héten kétszer akadt fenn miatta a közlekedés. (...) A mi históriánk ott kezdődik, hogy a minap a vicinális állomáson — midőn a beteg állat felmondta a szolgálatot — egy teli kocsi szép asszony, meg kis leány ott rekedt a hideg lóvasúti kocsiban s nem volt más igavonó, mely bevontatta volna őket a községbe. Az idő már estére hajolt, — otthon a vacsora kérdése igen is akuttá vált s tehetetlenül kellett mégis vesztegelni. A síkos, fagyos országúton a kicsike cipellők ugyancsak megfáztak volna, volt tehát busulás és szomorkodás az akaratlan késedelemnek miatta. — De im egyszerre csak megindult a teli kocsi, mint valami ördögös automobil, ló nélkül, kocsis nélkül. S haladt szép csendesén végig a hosszú határuton, be egész a Biróné vendéglőig, a hol már találkozott a segítségére siető üres kocsival. Három derék, markos fiatalember tette meg a lovagias tréfát, hogy betolta a lovatlan kocsit az első kitérőig s megmentette egy sereg úri dáma és zsörtölődő férj pontos vacsoráját. (RV1904/3:6.)

Minden gond ellenére szerették ezt a fajta közlekedési módot a ló miatt, amely az üzembe helyezés óta vitte az embereket. Rendszerint írtak Cigányról. „A „Cigány”. Múlt számunkban megemlékeztünk róla, hogy szeptember 23-án volt tíz esztendeje a szent-mihályi lóvasút üzembe helyezésének és elmondtuk röviden a tíz év történetét. Most valami pótolni valónk van. Meg kell emlékeznünk a jubileum alkalmával a Cigányáról is, a pej lóról, a mely – legelsőknek vontatta be az utasokkal telt lóvasúti kocsit Szent-Mihályra tíz esztendővel ezelőtt és azóta szolgál híven, megbízhatóan, szorgalmasan és talán néhanapján viszszagondol az első évekre, a mikor a közönség dédelgette, cukrokkal étette kedves lovát, a „Cigány”-t. Azóta társai már tudja Isten megvannak-e és ő róla is megfeledkezett a közönség, nem igen traktálja cukrokkal. De mi megemlékezünk róla. – Talán ezen a réven a jubileum alkalmával dupla abrakot fog kapni.” (RV1903/39:4.) Két évvel később adták el, rászolgált kellően a nyugdíjas évekre. (RV1905/24:4.)

12. kép: Lóvasút végállomás.

Forrás: Hungaricana Képcsarnok, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár-Budapest Gyűjtemény, képeslap 1905–1909.

12. KONKLÚZIÓ

A hetilap olvasása közben még rengeteg olyan példával és érdekfeszítő vagy éppen tragikus történettel találtam magamat szemben, amiket sajnos, ki kellett hagyni. Példának említve azt, amikor

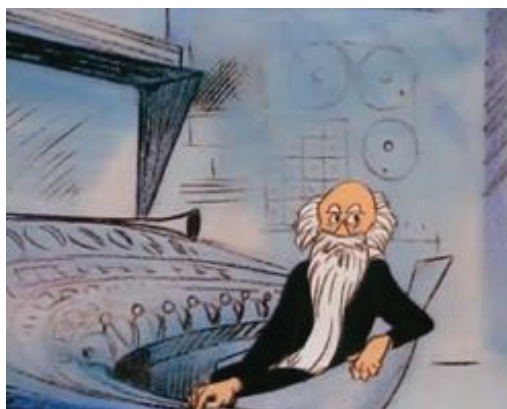
a császár látogatásáról írtak, és hogy milyen mára már "kikopott" munkák léteztek. Többször el kellett olvasnak egy-két cikket a más nyelvezet, régies szóhasználat miatt. Láthatóvá vált számomra egy kicsit a történelem, amit eddig az iskolában tananyagként tanultam, mindez a közvetlen környezetemet is érintette. Természetes formájában, az újságban nem csak részleteket láttam egy mások által már megszerkesztett, kiválogatott könyvből.

Engem különösen az fogott meg, hogy mennyire önellátó és élénk kulturális élet, művelődés és elfogadható közlekedés alakult ki fővárosi mintára ezen a kis településen is. Ennyit tudtam áttekintetteni, de érdekes lenne még a településrész későbbi időszakait is hasonló módon, a helyi sajtón keresztül megismerni.

A jelenről biztosan tudnék már írni – a közlekedés tud okozni néha nehézségeket –, de hátha majd „pár ezer év múlva” megtalálják ezt a leírást, ahogy az újságban fejtegették: *„Meg vagyok győződve, hogy pár ezer év múlva egy tudományszomjas geológus ásatásokat fog végezni a mi vidékünkön”* vagy hogy *„éppen a kocsmát vegytisztító állomásnak nevezik, és hogy kíváncsiak-e még a Rákos Vidéke című hetilapra.”* (RV1903/40:2.3.4.). A kíváncsiságot és a többi csak MZ/X tudhatja, aki a rákosszentmihályi toronyházban egy szférakarcolóban tengeti napjait éppen a XXX. században. (13. és 14. kép)

13. kép: Rákosszentmihályi toronyház,
Forrás: [Wikipédia](#)

14. kép: MZ/X,
Forrás: [Wikipédia](#)

FELHASZNÁLT IRODALOM

[¹] <https://rakoscsaba.hu/2013/08/03/rakos-nevu-telepulesek/>

[²] Rákös Vidéke (1.,2.,3.,4.,5.,6. évfolyam) Hungaricana Library Home/Könyvtári dokumentumok. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár/Helyi tartalmú hírlapok/Rákös Vidéke 1901-1937

[³] Rákosszentmihály története...a régmúlttól 1950-ig (Beszélgetések a fiammal) Lantos Antal, Kertvárosi Helytörténeti Füzetek 3. szám, 74.

[⁴] Eleink tánca (Szemelvények az elődtelepülések kultúrtörténetéből). Széman Richárd, Kertvárosi Helytörténeti Füzetek 42. szám, 102.

[⁵] <https://rakosszentmihaly.hu/plebianiankrol/rakosszentmihaly-multja/254-lovasut-rakosszentmihalyon>

A PERŐCSÉNYI TÁJHÁZ ÉS GYŰJTEMÉNYE

1. „MI HUNYTYIAK VAGYUNK...”²

Pest vármegye északi részén – az egykor Hont megyéhez tartozó falu – a Palócföldön fekszik. Noha lakói nem vallják magukat palócoknak, a múlt század második felétől csökkenő lélekszámú községet³ méltán sorolhatjuk a hagyományőrző települések közé. Ma már nincs itt iskola, óvoda, idősök otthona, posta, se bolt, se kocsmá. A református hitvalláshoz való hűség kezdettől fogva, majd a '70-es évektől a focisapat és szüreti multság rendezése összetartó erőt jelentett helyben maradtak és elszármazottak között. Az ezredforduló tájkán a *Perőcsényi fonó* bemutatása, vegyes, majd női kórus működése, a *tebeküldés* szokásának felelevenítése, pünkösdi borverseny, augusztusi lecsófesztivál rendezése, valamint az Őszi Napfény nyugdíjasklub működése erősíti a perőcsényiek, betelepült városlakók és hollandok, németek ragaszkodását, szeretetét e szép fekvésű, hagyományokban gazdag település iránt.

1. kép: Perőcsény 2004-ben alapított címere.

Forrás: <https://www.nemzetijelkepek.hu/perocseny-kozseg>

¹ Dr. Koczó József, nyugdíjas pedagógus, filozófia-történelem-magyar szakos tanár, helytörténész. Utolsó munkahelye Vámosmikola tagiskola, ahol tagintézmény-vezető volt.

Fontosabb publikációk: *Alma mater – Dokumentumok és emlékek a vámosmikolai, perőcsényi és tésai iskolák történetéből*. Vámosmikola, a Vámosmikolai Általános Tagiskola helytörténeti szakkörének kiadványa, 2008. 336. (Honti Füzetek 8.) ; *Börsöny anyánk, Ipoly apánk – A határvidek környezet, gazdálkodás és életmódtörténete*. Vámosmikola, Polski Fiat 125 Klub, 2013. 420. ; *Őrzők, vigyázatok a strázsán. Helytörténet, tájértékek és honismereti nevelés az Ipoly mentéről*. Vác, Szerzői kiadás, 2016. 200. (Honti Füzetek 10.) ; *A helvét hitvallás Palócföldön. Fejezetek a Drégelypalánki Református Egyházmegye történetéből 1617–1952*. Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, 2017. 490. ; *„Jobb keseregve, mintsem hitem szegve ez világot élnem...” Emlékeink az Esztergomi főegyházmegye Honti főesperességének múltjából 1156–1993*. Vámosmikola, Szerzői kiadás, 2023. 444. ; *Tölgyes nyolc évszázadának emlékei, hagyományai*. Ipolytölgyes, Ipolytölgyes Község Önkormányzata, 2023. 488., 305 kép, 12 térkép.

² Apai nagyanyám, Henzel Ráchel (1902–1995) így emlegette Perőcsény lakóinak önazonosítását a múlt században.

³ A népességfogyás 2020 körül megállt, a falu lakossága 2021-től folyamatosan növekszik. Elképzelhető, hogy a demográfiai folyamat megfordulása a Covid19-koronavírus-járvány következményeivel, a városi lakosság vidékre költözésével áll összefüggésben. Lásd: [A települések legfontosabb adatai – Népszámlálás 2022 - Perőcsény](#)

Szob – Vámosmikola felől közeledve a völgykatlanban megbúvó falu felé, először a református templom tornya tűnik szemünkbe. Lekanyarodva az országútról, a pincesoránál elhaladunk az *Isten hozta Perőcsényben* feliratú mívés tábla mellett. Történetünkben a táblaavatásnak még szerepe lesz...

3. kép: A református templom tornya, 1999.
Forrás: A szerző felvétele

2. kép: Községünk a Duna-Ipoly Nemzeti Park térképén.

Forrás: [Microsoft Word - Komplex Zh 2B 2014 03 20 ver B07.doc](#)

4. kép: „Isten hozta Perőcsényben” – falutábla, állítattott 2007-ben.
Forrás: A szerző felvétele

2. A ZSÁKFALU RÉGMÚLTJÁRÓL

Szülőfalunk, lakóhelyünk első írásos említése 1254–59 között keltezett oklevélben *Pereuchean* alakban tűnik fel, amikor Hont várához tartozó perőcsényi várjobbágyok a közeli Páld ügyében

tanúskodnak. A 13. században említik még *Prenchan* (vagy *Preuchan*) néven.⁴ 1324-ben I. Károly királyunk a Csák Jánostól elvett *possessio Preuchen*-t vagyis *Perőcsény birtokot* Harsundorfi Ölvengnek adja.

A *Földrajzi nevek etimológiai szótárában* Kiss Lajos szláv eredetűnek tartja a helynevet: szerinte a *Prečani* szóból származik, melynek magyar jelentése *túlsó parton lakók*. Az elnevezést a nyelvész szerint az Ipoly jobb oldalán élők adhatták.⁵ Ismeretes, hogy északkeleti szomszédunk Kemence község. Milyen különös, hogy a kárpátaljai *Perecseny* város szomszédjai *Ókemence* és *Újkemence* nevet viselik!

A honti várispánság megszűnése után településünk királyi birtokká vált, határa adományként vagy zálogként magánföldesurak kezére került. Birtokosai között említhető Salgó vára, Salgói Miklós, Lévai Cseh Péter erdélyi vajda, Axamit cseh huszita zsoldosvezér, Ujlaki Miklós, Léva vára, utóbb a galántai herceg Esterházy, majd a baráthi Huszár család.

A középkorban rangos település: vásározóhelyként *proklamációk* (perbehívás) kihirdetésének helyszíne, *Bakács István* Hont vármegye *oppidumai* (mezőváros) között szerepelteti. A 15. század elején *Salgói Miklós*, az Ipoly mentének is hírhedett ura, Börzsöny lakosait Perőcsény, Pásztó és Mikola vásárait, saját jobbágyait pedig a börzsönyibe nem engedte.

A középkori oklevelekben, török és magyar adóösszeírásokban a magyar családnevek vannak többségben. A ma is élő családnevek közül korán felbukkan a *Veres* (1499) és a *Molnár* (1507). Ezekben az években töltötte be a bírói hivatalt Mihály uram, utóbb családnevét is említve: *Lénárth*. A német gyökerekre visszavezethető személynevek közül a *Fidel Frydet*, a *Henzel Herneczel*, a *Bánár Bagner* alakban előfordul már a 15–16. században!⁶ Ugyancsak német eredetről vall a *Hevér* családnév is. Az 1700-as évek közepétől a falu molnár dinasztíája viselte ezt a nevet. A német anyanyelvű lakosság megtelepedése minden bizonnyal a község erdőségeiben folyó bányaműveléssel hozható összefüggésbe.

Falunk a 16. század közepén a török félhold uralma alá került. Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírásában *Perőcsín* néven 30 házzal szerepel, a családfők száma 45, a férfi családtagoké 14.⁷ A hódoltság alatt is végig lakott a település. A török uralom vége felé, 1664-ben, a 102 fejadófizetővel módosabb helységnek számító településünk egykerekű malmát is összeírták.⁸

A régmúltból mára csupán néhány szemügyre vehető emlék maradt fenn.

4 Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 234.

5 Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997. 338.

6 Bakács István: *Hont vármegye Mohács előtt.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 70–71.

7 Fekete Lajos: *Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása.* Magyar Történettudományi Intézet, Budapest, 1943. 106.

8 Blaskovics József: *Az újkori ejálet adóösszeírásai.* Pozsony, 1993. 225–226.

Településünk régi egyházashely, a templomnak a torony gótikus stílusjegyeket viselő alsó része, földszintje és első emelete középkori eredetű. Az 1732-ben tartott egyházmegyei látogatás jegyzőkönyve szerint hajója és szentélye is kőből épült, sekrestyéje is volt.⁹ A többször átalakított, átépített, *Szent Mihály* tiszteletére szentelt templomot¹⁰ a 16. század végétől használták református őseink. 1680-ban fakarzattal, 1698-ban virágmintákkal díszített festett fakazettás mennyezettel látták el az Isten házáat. Egykor kőfal övezte, és az 1800-as évek elejéig körülötte volt a temető.

Régi harangjaiból megmaradt a 333 évi szolgálat után megrepedt, s 1989-ben a templomhajóba került kis harang. Felirata: GOS MICH BALTHASAR HEROLDT IN PRESBURG 1656¹¹, azaz: *Öntött engem Baltazár mester Pozsonyban 1656.* (Ford.: Hirth Zsuzsanna). Idősebb, 1602-ben öntött testvérét elvitte a nagy háború. Ennek csak feliratát ismerjük *Kemény Lajos* tiszteletes úr 1812. évi feljegyzése alapján: verbum Domini manet in aeternum Tott c. Piz Pal Anno 1602¹² vagyis: *Az Úr szava most és mindörökké felemel és vádol, Piz Pál az Úr 1602. esztendejében.* (Ford.: Darányi Éva, Hommer László)

A közeli 715 m magas Várbercen Salgó romjai még ma is emlékeztetnek arra, hogy Salgói Miklós uramnak a hamis pénzveréssel és a házasságtöréssel betelt a pohár: 1424-ben Zsigmond király (1387–1437) örökös száműzetésre ítélte, birtokait elkobozta, Salgóval együtt két várát leromboltatta.¹³

5. kép: A református gyülekezet 1656-ból származó kis harangja.
Forrás: ifj. Darányi László felvétele

6. kép A porta, előterében a kút 1992-ben.
Forrás: Maser Szilárd felvétele

⁹ *Esztergomi Főegyházmegye, PLt. Visitaciones Canonicae 1559–1852. Liber 19. Hont és Liptó megyék.* 42–44. p. OL Filmtár 23445-ös doboz. Latinból fordította: Róka Lajos ny. ref. lelkész, Balassagyarmat.

¹⁰ Hegedűs András–Tóth Krisztina (összeállította): *Esztergomi Főegyházmegye I.* Esztergom, 2000. 266. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 9.

¹¹ A harangról 1992-ben lemásolt szöveg – K. J.

¹² Az egyház leltára 1812-ben (Lejegyezte Kemény Lajos). In: *A perőcsényi ev. ref. egyház gyűléseinek jegyzőkönyve 1812 évtől kezdve.* Nro VII. 5.

¹³ Koczó József: *Perőcsény és öröklő református gyülekezete.* In: *Őrzők, vigyázatok a strázsán. Helytörténet, tájértékek és honismereti nevelés az Ipoly mentéről.* Vác, 2016. 10–15. Honti Füzetek, 10.

3. „...IDEJE A KÖVEK EGYBEGYŰJTÉSÉNEK” (PRÉD 3:6)

A falu központjában található régi portát, nagyszülei lakóházát – parasztkorok bútortárával együtt – a lokálpatrióta érzelmű örökös, *dr. Koczó Eszter* balassagyarmati orvos még az 1990-es évek elején ajándékozta a községnek. Az önkormányzat kezdettől fogva faluház kialakítását tervezte benne, de évek múltával az épület állaga egyre romlott, s nem voltak anyagi eszközei helyreállítására. Az ezredforduló tájékán holland telepesek gyűjtéséből, adományából a *Bijma Henk* által létrehozott Perőcsényért Alapítvány teremtett pénzügyi alapot az épület sorsának jobbra fordítására. Megvásárolta a portához tartozó 1500 m²-es telket, a rajta lévő épületet pedig az önkormányzat az Alapítványnak adományozta.

Buglya Sándor (sz. 1945) Balázs Béla-díjas filmrendező, producer, a Magyar Művészeti Akadémia tagja, egyetemi tanár, 2025-ben a Budapest Nemzetközi Dokumentumfilm Fesztivál Életműdíjasa – 1988 óta él Perőcsényben. *Zsákfalu* (2007) című dokumentumfilmjének perőcsényi bemutatásakor és 2007. június 17-én, a díszesen faragott falutábla elhelyezésekor invitálta a jelenlevőket, a falu népét a romos épület helyreállítási munkáira. A szóbeszéd szerint néhány nap elteltével vállán egy szarufával, kezében fejszével ballagott a porta felé. Összetalálkozott a '80-as éveinek közepe táján tartó kőművesmesterrel, a Géza bácsival.

- Hová megy, Sándor?
- Megyek építeni a tájházat – válaszolta.
- No, akkor én is magával tartok.

Állítólag így kezdődött...

4. „...IDEJE AZ ÉPÍTÉSNEK” (PRÉD 3:3)

A 19. századbeli háromosztatú, sárba rakott kőfallal és pórfödémmel épült falusi házat, a vele egy tető alatt lévő kamrát és istállót 2004-ben műemlékké nyilvánították. A felújítás a rossz állapotú épületszerkezetek javításával kezdődött 2007-ben, majd visszaépítették a szabadkémény aljából nyíló külső kemencét és a hiányzó nyílászárókat. Az ereszalját, a padkát újratapasztották, szegélyét helyi kövekből rakták ki. Helyreállították a terméskő lépcsőket, a kutat, újraépítették az udvart lezáró összeroskadtt gabonás kamrát, melynek oromfala az eredeti mintájára vesszőfonatból készült. Mindvégig tájegységünkre jellemző anyagokat és építési technológiát használtak, a bontott cserépből készült kúpcserépeket is disznószőrös kikenéssel rögzítették. Megtartották a döngölt földpadlót, a falakat kézzel tapasztották, meszelték.

A férfiak rakták a falat, ácsolták a tetőt, az asszonyok tapasztottak, meszeltek, az anyagokat öszvérfogattal, kis traktorokkal, utánfutókkal fuvarozták. Aki nem tudott részt venni a kétkezi

munkában, a dolgozók ellátását segítette: főzéssel, sütéssel, *védőitallal*... A falu őslakóit, az elszármazottakat és a *gyűttmenteket*¹⁴ egyaránt megmozgató akcióban számtalan humoros eset, de kisebb baleset is történt. 2007. augusztus 8-án *Együd Géza* kőművesmester a kémény tető fölé nyúló részét rakta át, és elhasználódott pléh süvegét téglaboltozatra váltotta. Az udvaron *Darányi Bandi* és *Sági Öcsi* keverték a maltert, *Bársony István*¹⁵ pedig vödöröztük a padlásra, onnan csigával juttattuk fel a mester állására. Délelőtt beköszönt *Darányi Laci* (Bagara), a falu mókamestere, és nem hagyta megjegyzés nélkül, amit látott:

– Ez nem semmi: a nyolcvanéves éves Géza bácsi fönn a tetőn, a segédmunkása meg két doktor! Kora délután Géza bácsi leszólt a tetőről:

– Mehet a vödör?

– Jöhet – válaszolt István. A lezuhanó üres malteros kanna súrolta a fejét, a kötelet nem fogta senki... A váci kórház sürgősségi osztályán kötöttünk ki. Hála Istennek, a zúzódáson kívül komolyabb baj, agyrázkódás nem történt.

7. kép: A helyreállítás megkezdése 2007 nyarán.

Forrás: A szerző felvétele

¹⁴ A kifejezés nem pejoratív, hanem tréfálkozó értelemben kerül a szövegbe. A faluban példaértékű az őslakosság, a elszármazottak és a betelepültek együttélése!

¹⁵ Dr. Bársony István villamosmérnök, informatikus, egyetemi tanár; 2016-tól a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

8. kép: Seres Eta néni a kemenceépítésnél 2007 júliusában.

Forrás: ifj. Darányi László felvétele

10. kép: A 75 éves Bözsi néni tapaszt.

Forrás: ifj. Darányi László felvétele

12. kép: Megbeszélés a kecsgefánál 2007. október közepén: Bözsi néni, Vali néni, Molnár Irma.

Forrás: Darányi Zsolt felvétele

9. kép A kéményt átépíti Együd Géza kőművesmester.

Forrás: A szerző felvétele

11. kép: Serénykednek az asszonyok – tapasztás 2007. augusztus végén.

Forrás: ifj. Darányi László felvétele

Mindezekről a megmozdulásokról feljegyzést vezetett dátum, elvégzett munkák, résztvevők, a segítségnyújtás egyéb formáinak feltüntetésével *Darányi Lászlóné Fidel (Seres) Eta* (1939–2009).Néhány érdeklődésre számot tartó bejegyzése:

2007. augusztus 23.

Ma nagyon eredményes napot könyvelhetünk, népes csapat volt. Varga Gézáné, Viczencz Józsefné, Együd Jánosné, Varga Józsefné, Czíria Jánosné, Maser Lajosné, Sági Öcsi, Darányi Bandi, Iglóiék, Darányi Bandi (Balassagyarmat), Lénárt István (Szokolya), Kovács Sebestyén Vera, Laula Ilonka, Darányi Lászlóné. Lázár Lajos követ hozott Gembolya Irmától. Borsos Eszti pampuskát, Tóth Józsefné Irma néni finom pogácsát, Papi Éva babgulyást hozott. Mindenkinek köszönet.

2007. szeptember 22.

Nagyon eredményes nap volt, minden felesleges dolgot beraktunk az istállóba és elégették a fiúk. A maradék sarat felhasználtam a falajjára, az első házat berendeztük, Csenki Irma és Tóth Erika becsapták a talajt. Porubszki Ági és Gábor, Tóth Erika, Inez, Márk az udvart takarították. Drexler Sanyi, Beni, Csenki Balázs, Csenki Pista bútort hozott a kultúrból. Likmus Zoli Fésű Józssival (Szobró) a kultúrból lévő bútorokat konzerválta, Együd László, Pásztor Csaba. Ebédre pizzát hozott a kemencei futár 5100 Ft-ért, Csenkiné üdítőt hozott, Lázár Tamás egy karton sört.

2007. október 21.

Még mindég dolgoznak, az oszlopokat és a táblát állítják fel; a malacot, amit Csiri József Balassagyarmatról adott nálunk feldolgozták – Sági Öcsi, Varga Józsi, Bukri Józsefné, Veres Ibi, Koczó Irén – kolbász, hurka, töpörtyű és oldalas készült belőle.

2007. október 22.

Finisbe értünk, még mindég dolgoznak, utolsó simítások mindenhol. Borsos Eszti Tóth Józsefnénél kemencébe' sütik a kolbászt, hurkát, és Együd Lászlóéknál is. 14 órakor megtörténik az átadás. Várakozáson felüli volt az idő és a tömeg, a nyitás a háznál és az áldás, a kis gyerekek szereplése. Tárlatvezetés, majd a kulturból folytatódik az ünnepség, vetítés, utána a vendéglátás.

2007. október 23.

*Elrendeztük a kulturt és az edényeket. Egyelőre ennyi, hogyan tovább?
A négy napos ünnepen nyitva volt a tájház és nagyon sok látogatója volt.¹⁶*

Valószínű, hogy Seres Eta a szerzője *A Perőcsényi Tájház felújításának rövid története* című újságcikknek, melynek egy részét az alábbiakban közreadjuk: „Az elején azt hittük, hogy a mész

¹⁶ Darányi Lászlóné feljegyzései. A '99. évi naptár jelenleg idősebb fiának, Darányi Lászlónak a birtokában.

levakarásával és egy-két meszeléssel gyorsan elkészülünk a felújítással, de tévedtünk, mert annyira rossz állapotban voltak a falak, hogy egészen a kőig le kellett verni a vakolatot és újból tapasztani. A hagyomány szerint először pévával, majd lótrágyás sárral. A perőcsényi asszonyok nagyon lelkesen és profi módon csinálták ezeket a munkákat, volt olyan nap, hogy 15-en is dolgoztunk, főleg nyugdíjasok, mivel Perőcsény lakosságának 70 százaléka nyugdíjas. Aki a tájházunk kéményét és kemencéjét rakta 84 éves idős kőműves, de a fiatalokat lekörözve dolgozott.

Majd a meszelés, udvarrendezés és végül a legszebb munka a tájház berendezése, szépítése következett. A tájházban elhelyezett tárgyak legnagyobb részét Pásztor Csaba – egy népművészetet, néphagyományokat szerető perőcsényi fiatalember – gyűjtötte össze a faluban.”¹⁷

5. A KÚT LEGENDÁJA

A kaputól balra egy használaton kívüli, kővel kirakott kút láttá el ivóvízzel egykor a ház lakóit és állatait. Tisztításakor meglepő dolgok kerültek ki belőle: gáztűzhely, hűtőszekrény, zománcos kanna, lavór, biciklikerek...A víz kiszivattyúzása után Buglya Sándor maga ereszkedett le a kútba megvizsgálni annak állapotát. A köveket tartó faszerkezet alatt a kút fenekét homokosnak találta. Miután ezt elmondta a fönti vigyázóknak, azonnal felhúzták őt, nehogy a kút kövei összedőljenek. Arra a következtetésre jutottak, hogy a kút megfelelő vízszintjének biztosítását – vagyis, hogy a víz a kövek alatti fageretet ellepje – úgy érhetik el, ha *kul*éval (gömbölyű kövekkel) töltik fel a kút alját. Ez a kavics ugyanis nem hajlamos az izapadosodásra. Patakköveket helyben is szedtek, de Sándor ötlete volt, hogy aki bárhol megfordul, és talál hasonló folyami követ, hozzon magával. Így kerültek a faluház díszes rovással, kávéval ellátott megújult kútjába kavicsok Erdélyből, Németországból, Hollandiából, Argentínából, Chiléből, Indiából, legutóbb a Mekongból...¹⁸

13. kép: A megszápított kút, mellette dr. Koczó Eszter.

Forrás: A szerző felvétele

¹⁷ A Perőcsényi Tájháza felújításának rövid története (Szerző: Egy munkás a sok közül). *Saját Sodrás*. Az Alsó-Ipoly mente közösségi lapja. III. évf., 2008. 1. szám 3.

¹⁸ Darányi László és Buglya Sándor közlése.

14. kép: Pásztor Csaba gyűjteménye az ezredfordulón.
Forrás: Bohanek Miklós felvétele

6. A GYŰJTEMÉNY TÖRTÉNETÉHEZ

A tájház nemcsak a népi építészet helyi hagyományainak megőrzése miatt értékes, legalább ennyire érdekes a benne található, a múlt fennmaradt emlékeit bemutató gyűjtemény. Ennek létrehozásában, megteremtésében meghatározó szerepet játszott *Pásztor Csaba* (sz. 1984.), aki tizenéves korától céltudatosan gyűjtötte a falu tárgyi emlékeit – első bemutatásuk színtere az Együd Árpád Művelődési Ház egykori mozigépháza és pingpong terme – és folklórját.

Csaba alsó tagozatosként a perőcsényi tagiskola tanulója, 1995 őszén került a vámosmikolai iskola 5. osztályába. Már szeptemberben megmutatta füzetét, mely a perőcsényi népszokásokról és -viseletről készített leírásait, gyűjtéseit tartalmazta. Áttekintésük után szorgos munkájának folytatására biztattam, hozzátéve, hogy az újságkivágások helyett saját készítésű képekkel vagy rajzokkal illusztráljon. Az említett helyszínen majd egy évtizedig megtekinthető kiállítását az ezredfordulót követő évek egyikében a vámosmikolai iskola helytörténeti szakköröseivel – melynek pár évvel korábban Csaba is tagja volt – kerestük fel.

A gyűjteményben helyet kapott a helyi kenderfeldolgozás teljes anyaga, a föld- és szőlőműveléshez használatos eszközök gazdag tára. Megtekinthették itt a múlt régi tárgyai iránt érdeklődők a bazárkát

(az erdőn szedett gallyak cipelését megkönnyítő eszköz), a házépítéshez szükséges vályogvető dobozt. A háztartási, konyhai eszközök leginkább a gazdaasszonyok munkájához keltek: kenyérsütés, tejfeldolgozás, baromfitartás – a régmúlt időben a vidéken élők szinte teljes körű önellátását szolgálták.

Nem hiányzott a kiállításról a *tebe* (életfa), melynek farsangi ajándékozási szokása Perőcsényben a múlt század első felében is fennmaradt, s szerepe lehetett abban is, hogy az új évezred első évtizedében kísérlet történt a népszokás újjáélesztésére.¹⁹

A helyi viselet kiállított darabjai közül említésre méltó a *fekete* menyasszonyi ruha, a *druzsba* (vőfély) öltözete, tulipántos ládában a menyasszony *staférungja* (a menyasszony hozománya, kelengyéje), sőt az asszonyok halókészlete (a halál bekövetkeztekor a ráadandó öltözék, imádságoskönyv, halotti lepedő...) is.

A falakon családi eseményeket megörökítő régi képeket láthattunk, az asztalon a falusi családok olvasnivalóit: Bibliát, imádságos könyvet.

A lelkes ifjú kutató és gyűjtő gyermekkori álma, hogy apai, Paláston élő nagyapja nyomdokába lépve, összegyűjtött néprajzi anyaga a helyi tájházba kerüljön.²⁰ 2007-ben ez valóra is vált: a megnyitás előtt két héttel az Együd Árpád Művelődési Házból gyűjteménye átkerült a faluházba.

Csaba megszívlelte egykori tanácsomat is, hiszen ma gyógypedagógus, komplex művészeti terapeuta, naiv festő. Több kiállítása volt a fővárosban, alkotásait 2018-ban a tájházban is bemutatta. Legutóbbi tárlata 2025. április-májusban *Idő korlátlan* címmel jelenlegi lakóhelyén Óbudán, a Kulturális Centrumban volt.²¹

7. „IDEJE VAN A SZÜLETÉSNEK...” (PRÉD 3:2)

A gyűjtést lelkes helyi asszonyok folytatták *Seres Eta* néni vezetésével. A tájház területén található tárgyak, fotók, könyvek mind-mind perőcsényi eredetűek. A Perőcsényi Tájház kialakítása az összefogás jelképe is lehet – helyi, elszármazott és a letelepedett üdülő lakosság, a budapesti Petőfi Sándor Gimnázium diákjai, tanárai –, ugyanakkor a műemlék-helyreállítás szakmai szempontból is példaértékű. Építtető: Perőcsényért Alapítvány; tervező: *Kátai Éva* építészmérnök; a felújítási munkákat irányította: *dr. Buglya Sándor*; műemlék felügyelők: *Fehér Judit, Zsanda Zsolt*.

¹⁹ Koczó József: *Együd Árpád perőcsényi adatközlője a tebéről*, 2021 (szöveg+képek). [József Koczó | Facebook](#)

²⁰ Csáky Károly: *Perőcsény – Tájház és néprajzi gyűjtemény*. In: Falumúzeumok, tájházak, néprajzi gyűjtemények az Ipoly és a Garam mentén I. Liliom Aurum, Dunaszerdahely (Dunajská Streda), 2010. 124–125.

²¹ [Idő korlátlan - Pásztor Csaba kiállítása](#)

A 2007-ben megnyílt tájház továbbépítése, gyűjteményének gazdagítása és működtetése is társadalmi összefogásban valósul meg. Nem egyszerű bemutató-, kiállítóhely, hanem élettel telített műemlék.

15. kép: Kapunyitásra várva – 2007. október 22.
Forrás: Darányi Zsolt felvétele

16. kép: A tájház ünnepélyes átadása: Pásztor Csaba, Gembolya Irma polgármester, Ordasi János ref. lelkipásztor.
Forrás: A szerző felvétele

17. kép: Buglya Sándor a kapunyitáson.
Forrás: Darányi Zsolt felvétele.

8. „ITT NEM CSAK ÉPÍTÜNK, ÉPÜLÜNK IS...” – A BUDAPESTI PETŐFI SÁNDOR GIMNÁZIUM DIÁKJAINAK JELIGÉJE

A teleknek a házzal átellenes oldalán lehetőség nyílt egy régi hidasól és kukoricagóré felállítására, mögötte méhes elhelyezésére. A *kis ház* és a gazdasági épületek újjáépítésében a *petőfisek*, diákok és tanárok is részt vettek. Nézzünk utána, miként örököltette meg munkálataikat Eta néni!

2008. augusztus 7.

Ma nehéz, de eredményes munka folyt. Chrenkó Jóskát D. Laci hozta reggel Ipolypásztóról, Magyar Árpai Verőcéről, Fidel Gergő egész nap keményen dolgozott. Fidel Sanyi kicsit később jött és hamarabb elment. Együd Jani egész nap sárt csinált, Buglya S. egész nap, Géza sógor

délután, Dezső délután, Vera is délután. Együd Mari főzött paprikás krumplit és pogácsát sütött (Irma vette a kolbászt), D. Laci bort hozott. Vera 5 sört. Én is egész napos voltam. Beadék hoztak vályogot (Gere-házból).

2008. november 1.

Folytatódik a kis ház építése. Együd Géza, Keresztúri János, Buglya Sándor, Vígh Attila, Molnár Zsigmond, Levente, Gellért, István, Bodnár Gyuri, Együd Gábor, Darányi Zsolt, Darányi László, ifj. Darányi László, id. Darányi Lászlóné, Csenki Istvánné segített az ebédnél.

2009. április 18.

Budapestről jöttek a munkások tapasztani. Farkas Edit tanárnő, Danyi Anna, Nagy Olivér, Hajdu Anna, Sziráki Éva, Banun Attila, Vince György, Horozin Dorka, Szersén Ádám, Szűcs Márton, Buglya Sándor, Csenki Istvánné, Varga Vali, Darányi Lászlóné, Szilvási Benjámin, Darányi Lászlóné. Buglyáék főzték a borjúpörköltet, Molnár Gyuláné kalácsot és bort hozott.²²

18. kép: Munkában a petőfisek.
Forrás: ifj. Darányi László felvétele

19. kép: Farkas Edit tanárnő.
Forrás: https://nagygeneracio.hu/radiomusor2014-es-evad05_07-i-adas-Perocsenyrol-es-baratairol

Farkas Edit, a Budapesti Petőfi Sándor Gimnázium francia szakos tanára, a gimnázium filmklubjának vezetője. 2007-ben a filmklubban is levetítették Buglya Sándor Zsákfalú című filmjét. A vetítést követő beszélgetésen Sándor invitálta a jelenlevőket Perőcsénybe. A következő években a tanárnő diákjaival és kollégáival részt vett a tájház és a gazdasági épületek építésében.

²² Darányi Lászlóné feljegyzései.

A fiatalok bontottak, ástak, köveket cipeltek, sarat dagasztottak, tapasztottak. A perőcsényi táborok közkedvelté váltak körükben, még külföldi diákok is részesei lettek. A diákok, pedagógusok az eltelt közel két évtizedben évente több alkalommal műsorral, színtársulati előadással is hitet tettek a fővárosi gimnázium és a Zsákfalú elkötelezett kapcsolata mellett.

9. A PORTA

A hagyományos gazdálkodás legfontosabb törekvése a család fönntartásának megteremtése, biztosítása. Az együtt élő több generációs nagycsalád előállította magának szinte teljes egészében élelemszükségletét, az erdőben kitermelték az építéshez szükséges fát, összegyűjtötték a tüzelőt, vályogot vetettek, követ szedtek, előállították a ruházkodáshoz szükséges alapanyagokat (kender, gyapjú).

Pénzhez a földművelésből élő ember csak terménye eladásából, piacozásból jutott. A 20. század első feléig fontos bevétel származott a szarvasmarha eladásból. A termények előállítása (gabona, szőlő, konyhakerti növények, kender) és az állatok tenyésztése, gondozása, valamint feldolgozásuk, így a gabona megőrlése, borkészítés, tejfeldolgozás, kenderfeldolgozás, fonás, szövés, szerszámkészítés, -javítás egész éves elfoglaltságot jelentett a család tagjainak, mindezek elsajátítása nemzedékről nemzedékre hagyományozódott.

A családi termelés fő profiljába vágó tevékenységhez, a szükséges eszközök használatához, javításához, esetleg elkészítéséhez illet értenie minden felnőtt férfinak és nőnek. A szőlőfeldolgozás, borkészítés tudományát apáról fiúra adták tovább, természetesen a gazdák egymás között is tapasztalatot cseréltek. A feldolgozás és tárolás eszközei (daráló, prés, kád, hordók stb.) több nemzedéket kiszolgáltak. A tejfeldolgozás csínját-bínját az asszonyoknak kellett elsajátítaniuk, ők értettek a fonás-szövés fortélyaihoz is.²³

A falusi porták elrendezése, a lakótér kialakítása, a tárolók, ólak elhelyezése, a konyhakert és a szérű mind-mind a család mindennapi életvitelének célszerű megvalósulását segítették elő.

9. 1. A HÁZ

A *kétszoba-pitvaros* házba a falalján a *kecsegefa* (ágas edénytartó) mellett elhaladva a pitvarajtón keresztül jutunk. A helyiséget a kürtőgerenda osztja két részre: első része a voltaképpeni *pitar*

²³ Lásd Koczó József: *Vámosmikola és környéke – Helytörténeti szakköri füzet*. Vámosmikola, 2004. 21. Honti Füzetek 6.

20. kép: Az első ház.
Forrás: ifj. Darányi László felvétele

21. kép: Virrasztás Borsos Eszti néni emlékére, 2025.
Forrás: Pásztor Csaba felvétele

22. kép: Falsparhelt a füstös konyhában.
Forrás: A szerző felvétele

(benyíló, elülső tér), belső része a szabadkémény alja vagy *kürtőajja*, *tüszel*. Edénytároló, vízpad kaptak helyet a bejárattól jobbra, a balra nyíló átjáró falában *vakablak*. A *kürtő* (kémény) alól nyílik a szemközti falból kilógó kemence, balra *falsparhelt* (tűzhely), jobbra a letakart dagasztóteknő kenyérsütési készülődésre utal. A kemence ajtaja előtt pad szakajtókkal, középen kecskelábú asztal. A *tüszel* szabad falfelületén mázas tálak, tányérok, jórészt fából készült konyhai eszközök (fakanalak, tésztaszűrő) lógnak, mellettük a kenyérsütés kellékei (krumplinyomó, sütőlapát, vonórúd). A pitvarban nemcsak sütöttek-főztek, hanem egykor itt is ettek.

A pitvarból jobbra nyíló ajtó az *első házba* vezet bennünket. Berendezése: két *kaszni* (ruhás szekrény), faragott, virágmintákkal díszített tulipános láda, tetején *ücsik* (baba ültető), mellette varrógép jobbra; balra *sublót* (fiókos félszekrény) rajta *Fidel Lajos* és fia, Viktor által készített *tebe*. A sarokban kis öntöttvas kályha, a fal mellett két magasra vetett ágy (aljukon szalmazsákkal) díszesen hímzett, slingelt ágyneművel, előttük székek, *állóka* és *bölcső*. Középen asztal, a mennyezetről lelógó díszes petróleumlámpa fényénél olvasó idős házaspár; a két ablak között nagy méretű tornyos falitükör. A falakon körben régi keretezett, családi eseményeket megörökítő fényképek lógnak. A döngölt agyag, felcsapott talajt rongyszőnyegek takarják. Valamikor ezt a helyiséget nem lakták, ez volt a tisztaszoba (noha Perőcsényben ezt az elnevezést nemigen használták). A régi időkben fűtése sem volt, nyáron kellemes hűvös, ezért ide tették be az ételt. Használatba csak lakodalom és haláleset (a halottat itt ravatalozták fel) idején vették.

23. kép: A hátsó ház szövéskor.

Forrás: A szerző felvétele

A pitvarból balra jutunk a *hátsó ház*ba. Az ajtó mellett jobbra öntöttvas *masina* (tűzhely), alatta a fás *filkas* (fonott kosár), a sarokban *priccs* (heverő), folytatásában abrosszal letakart asztal *karospaddal*. Az ajtóval szemközi fal közepén almárium, mögötte befalazott ajtónyílás, melyen a korábban lakóhelyiségként használt mostani kamrába vezetett. Az ablakok előtt szőnyegszövésre felállított *szátva* (szövőszék), mögötte *guzsalyok*, mellette botocskákra tekert színes rongycsíkok és *rokka* jelzik, hogy szövésre készülődnek a háziak... Az ajtó mögötti sarokban letakart sublót. A falakon falvédők, fényképek és tükör.

9. 2. A VIRRASZTÁS

2025. június 27-én este különleges eseményre, *Bukri Józsefné Darányi (Borsos) Eszter* (1934–2025) emlékére virrasztásra került sor az első házban. Az elhunyt az elmúlt évtizedekben meghatározó alakja volt Perőcsény közösségi, kulturális életének: az asszonykórus alapító tagja, a húsvéti és a szüreti népszokások felelevenítésének szorgalmazója, a *fonó* és a *lakodalmos* népi színjátékok fontos szereplője, egykor a lagzik nélkülözhetetlen *gazdasszonya*, folkloristák megbízható adatközlője.

A virrasztás helyszíne időszaki kiállítás formájában került bemutatásra, az enteriőr központi eleme a ravatalon fekvő halott. A halott ravatalozása a múlt század első felében, a '60-as évek elejéig még a lakóházban történt. Idős emberek emlékei alapján készült el a ravatal: szekérodalt helyeztek padra és székekre, melyre szalmával kitömött zsákok, majd díszes lepedők kerültek, végül a slingelt, hímzett díspárnák. A tükröt fekete kendővel takarták le, a szobában székeket, padokat helyeztek el. A székek támlájára temetések alkalmával hordott régi kendőket helyeztek. A virrasztás alkalmával régi énekek, zsoltárok és imák hangzottak el.

Az emlékezés célja, hogy az utókor kifejezze tiszteletét a tájház egykori alapítóinak, szellemi létrehozóinak, építőinek, s egyben közösségformáló alkalom is legyen.²⁴ Az esemény előkészítője, szervezője és moderátora *Pásztor Csaba*.

²⁴ Pásztor Csaba közlése.

24. kép: Stelázsai az éléskamrában.
Forrás: Darányi Zsolt felvétele

25. kép: Az asztalos műhely.
Forrás: ifj. Darányi László felvétele

26. kép: Háztartási eszközök a kamrában.
Forrás: ifj. Darányi László felvétele

9. 3. KAMRÁK, ISTÁLLÓ

A lakórész utáni éléskamrába már az udvarról nyíló ajtón át juthatunk. A helyiség az élelem és a házipar eszközeinek tárolására szolgál. A szemközti falhosszat szinte betölti a két *szuszék*, a gabona és liszt tárolására szolgáló ácsolt láda, rajta nemzeti színű csíkkal szőtt zsákok. Jobbra *stelázsikon* (polcos állvány) befőttes üvegekben lekvárok, fonott és cserép tárolóedények, mérleg, szakajtók, vízeskannák. A bal sarokban lekvárfőző üst, *tiló* (kender és len szárának törésére szolgáló eszköz), tulipános láda, savanyító dézsa, körben guzsalyok, *héhők* (kenderfésű), középen *vetőfa*. A gerendához függesztett magas rúdról csizmák, néhány *motring* (csomó) fonal, kenderszövésű, monogramos zsákok lógnak.

A kamra melletti istállóban a jászol, szénatartórács, lószerszámok, járom és szecs kavágó emlékeztet a helyiség eredeti funkciójára. Mostanság jobbára *mindenes* tárolóhelyiségként szolgál. Az istálló udvar felőli falánál a dombra vezető lépcső előtt találjuk már az 1992. évi felvételünkön is feltűnő *triórt* vagy *konkolyozót* (magtisztító).

A felújítás kezdetére összeroskadt, majd 2008/09-ben felújított kis ház két helyiségből áll. Az elsőben asztalos műhelyt találunk teljes berendezésével. A régi asztalos gyalupad a műhely tekintélyes részét elfoglalja. Rajta, alatta és a fali polcokon az asztalos mesterség kisebb-nagyobb eszközei, szerszámai sorakoznak: gyaluk, fúrók, vésők, vonókések, fakeretes, *kámvás* és *hasas* fűrészek, körzők, kalapácsok. Láthatjuk a régi mesterség egy-két termékét is a falhoz támasztva: *ródlit* (gyermekszánkó) és teherszállításra alkalmas szánkót, valamint krumplitörőt, nagy famozsarat. Érdekességként említhető meg a gyalupadon látható egércsapda.

A másodikban újabb kamrát találunk a háziipar, a gazdálkodás eszközeivel: *darálókö* vagy kézi malom, *máza* (mérleg), sózó-, hurkamosó- és forrázóteknő, túrósbödön, szőlőprés, vékák, filkasok, favilla és -gereblye, rosta, szalmából fonott tárolók és sok kisebb tárgy.

9. 4. A MÉHES

A méhészet a mézelő méh tenyésztésével és hasznosításával foglalkozik. Fontosságára jellemző, hogy a méznek mint édesítőszernek és a viasznak mint a gyertya alapanyagának a 18. sz. elejéig alig volt versenytársa. A méhészek méheiket az erdőről hazahozott faodukban, szalma-, gyékény- és vesszőkasokban házak eresze alatt, kertben vagy a méhesben tartották. A méhlikások utánózzák a méhek természetes odúit, belül tágas térből állnak, amelybe a tetejéhez és az oldalához erősítve építik fel lépjeiket. A méhes a méhcsaládok elhelyezésére szolgáló védett vagy bekerített földterület, illetve a kasokat, kaptárakat befogadó építmény elnevezése. Általában a háztól távolabb álltak. A házak belső telkére csak a 19. század közepétől kerültek a méhesek, ez időtől vált a három oldalán zárt méhes általánossá.²⁵

27. kép: A méhes.

Forrás: A szerző felvétele

28. kép: A hidasól.

Forrás: A szerző felvétele

9. 5. A HIDASÓL

A sertéshús a múltban is fontos tápláléka volt a vidéken élőknek. A disznók tartása, malacok nevelése, hizlalása meghatározó szereppel bírt a családok étkezésében. *Őlés* (disznóvágás) után a hús feldolgozásával (kolbász, hurka, disznósajt) és tartósításával (sózás, füstölés) hónapokra biztosították hússzükségletüket.

A disznóól vagy *hidas* a sertések elhelyezésére szolgáló építmény. A paraszti gazdaságok legáltalánosabb két disznóóltípusa: a fátlan területeken vályogból, téglából épített egy- vagy több részes, téglalap alaprajzú ól, előtte rendszerint kitéglázott kifutóval; a másik a fában gazdag

²⁵ [Magyar Néprajzi Lexikon](#)/ méhes, méhészet

vidékeken a gerendákon álló boronából, deszkából vagy zsilipelt fallal készült, kifutó nélküli disznóól, az ún. hidas.²⁶ Perőcsényre ez utóbbi típus a jellemző, de gyakran *rajcsúrral* (kifutó) építették. 2009 nyarán a telken felállított hidasól *Együd Dodó* adománya.

9. 6. A GÓRÉ

A kukorica nemcsak fontos takarmány, hanem tápláléknövényünk is. A ma is közkedvelt főtt csemegekukorica mellett a kukoricalisztból sült tészta, különféle változatokban a parasztság századunkig igen megbecsült étele. Lenézésük az utóbbi évtizedek fejleménye, de a reformtáplálkozás újólág beemelte étrendjébe. A kukoricalepények közt legjellegzetesebb az *önédesített málé*. Készítésénél a kukoricának azt a kémiai

29. kép: A kukoricagóra.

Forrás: A szerző felvétele

tulajdonságát használják ki, hogy a lisztjéből forró vízzel kevert, pár órán át melegen tartott tészta megsütve kifejezetten édes ízű. Ez a kukoricalepény a vidéki szegények, módosak egyik első, hétköznapi is elérhető édes süteménye, ezért rangos étel volt az olcsó répacukor elterjedése előtti időszakban.²⁷

A hagyományos gazdálkodásban a kukoricát szemenként ültették vagy állati erővel vont vetőgéppel vetették. Munkaigényes növény: az egyeléstől a törésig többszöri kapálást, ekézést igényelt. Betakarítása októberben történt, ekkor a határban fonott kosarakba, filkasokba kézzel törték le az érett csöveket. Hazaszállítása szekérdérékban tehenekkel vagy lovakkal. A portán a pajtába, szín alá került, ahol este került sor a rokonsággal, a szomszédokkal fosztására: a csuhét eltávolították a kukoricacsőről. A szebb, mutatósabb csöveken hagytak néhány szálát, ezeket a férfiak koszorúba fonták, és az eresztől szárították. A termés nagyobb része a kukoricagóréba került.

A góra a csöves kukorica tárolására szolgáló, fonott vagy lécezett építmény. A fonott góra a 19. században még az egész magyarországi kukoricatermesztő vidéken általános volt. Tájanként más-más formai változatban (kerek, szögletes, hosszúka) készítették, szalmával, zsúppal, zsindellyel vagy cseréppel fedték. A léces oldalú góréhoz hasonló épületek már az amerikai indián földművelésben megvoltak. Hazánkban feltehetőleg nyugat-európai mintára a 18. század végén a nagybirtokokon jelentek meg, és a 19. század folyamán a kukorica-vetésterület növekedésével

²⁶ [Magyar Néprajzi Lexikon/](#) disznóól, hidas

²⁷ [Magyar Néprajzi Lexikon/](#) kukoricalepény

párhuzamosan terjedtek el. Tömeges paraszti használatuk nem olyan régi. A 19–20. századfordulóján többnyire még csak a gazdag- és ritkábban a középparaszti szintig jutottak el. Utóbb a fonott görékat és más egyszerűbb kukoricatároló módokat háttérbe szorítva, egyszerűbb kivitelben (husáng-, napraforgó-, dróthálós, szalmatető) általánosan elterjedtek.²⁸

10. „...IDEJE A MEGŐRZÉSNEK” (PRÉD 3:6)

30. kép: A helyreállítás szorgalmazói és tevékeny részesei: Kovács-Sebestény Vera és Gembolya Irma.

Forrás: a szerző felvétele.

2009-ben a Börzsöny-Duna-Ipoly Vidékfejlesztési Egyesület oklevéllel ismerte el a faluközösség munkáját, és a *legszebb helyi védelem alatt álló épület* témában első helyet jutalmazta tájházunkat.

Az UNESCO műemlékvédelmi világszervezetének bizottsága minden évben kiosztja a Példaadó Műemlékgondozásért Díjat. Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága 2014-ben a Nemzetközi Műemléki Világnap alkalmából a Perőcsényi Tájházat *kiemelkedő és példamutató módon megvalósított helyreállításáért* részesítette ICOMOS-díjban a fertődi Esterházy-kastély egykori marionettszínháza és a szekszárdi megyeháza mellett.

állapotjelentésben olvashatjuk: *„Tipikus háromosztatú ház, nyárikonyha nélkül, gazdasági épületekkel, csűrrel és porta végén a hagyományos méhészeti eszközök gyűjteményével. Nagyon szép épületegyüttes, szervesen összeilleszkedő. [...] Az állapota, gondozottsága kitűnő.”*²⁹

A műemlékek adatbázisában népi lakóépületként nyilvántartott tájházról 2017-ben készült

A Perőcsényi Tájházat és gyűjteményét 2018-ban a község önkormányzata települési értéktárba, majd 5/2019. számú határozatával Pest Megye Értéktár Bizottsága a Megyei Értéktárba vette fel.

2025-ben *Salamin Ferenc* Kossuth-díjas építész-mérnök tervei alapján, a Műemlékvédelmi Hatóság engedélye alapján kerül sor a porta egykori pajtájának visszaépítésére. Ez nemcsak a tájház látványát egészíti ki, hanem közösségi térként is szolgál majd.

²⁸ [Magyar Néprajzi Lexikon/ göré](#)

²⁹ <http://www.muemlekem.hu/muemlek?id=11475>

31. kép: Tanúsítvány az ICOMOS-díjról.
Forrás: A dokumentum elhelyezve a tájházban

32. kép: Tájházunk 2018-ban Pásztor Csaba kiállításával.
Forrás: A szerző felvétele

11. „...IDEJE AZ ÜLTETÉSNEK” (PRÉD 3:2)

Seres Eta két esztendőn át, 2007. július végétől 2009. június végéig vezette feljegyzését a tájháznál folyó munkákról. Úgy is említhetnénk, hogy szinte haláláig, mivel augusztus 15-én lépett a minden élők útjára. Miként ezt láthattuk, naponként röviden leírta az elvégzett munkát, a résztvevők nevét, kik mivel (étel, ital) segítettek ellátásukat, feltüntette az adományozókat. Említésre méltó, hogy gyakran nagyszülők, felnőtt gyermekeik és serdülő unokáik együtt vették ki részüket az embert próbáló munkákból. A lista igen terjedelmes, fentebb néhány nap feljegyzését közreadtuk. Az építésről, az ünnepélyes megnyitásról, a rendezvényekről filmfelvételek és számtalan fotó készült. Tisztelet, elismerés és köszönet illeti mindazokat, akik tervezéssel, szervezéssel, anyagi és pénzübeli adományukkal, fuvarozással, illetve tevőleges kétkezi munkájukkal elősegítették a perőcsényi tájház születését, gyűjteményének megteremtését és gyarapítását!

Miként a tájház építése és fejlesztése, úgy gondozása, működtetése is helyi önkéntesek önzetlen munkájával valósul meg. A 2007 őszén történt kapunyitás után Seres Eta várta a tájház látogatóit. A porta jelenlegi gondnokai: *Varga Gézánné Bözsi néni* 93 évesen, *Viczencz Józsefné Mezei Etus* és *Csenki Istvánné Molnár Irma* – mindketten túl a hetvenen.

A perőcsényiek – őslakók, elszármazottak és betelepültek – jórészt önerejükkel közösségi faluházat teremtettek maguknak, amit sajátjuknak is éreznek!

33. kép: Együtt a Petőfisekkel, 2024.
Forrás: ifj. Darányi László felvétele

34. kép: Az előadás közönsége.
Forrás: ifj. Darányi László felvétele

35. kép: A holland Pipacs zenekar koncertje 2022 nyarán.
Forrás: ifj. Darányi László felvétele

36. kép: A falu népe a Pipacs fellépésén.
Forrás: ifj. Darányi László felvétele

A budapesti Petőfi Sándor Gimnázium pedagógusaival és diákjaival a kapcsolat ma is élő, s negyedszázada szinte évente fellép Perőcsényben – újabban az Ipoly-völgy más településein is – a magyar cigányzenét is játszó holland Pipacs zenekar.

A környéken járók nem csalatkoznak, ha megtekintik a perőcsényi mini skanzen!

Tájékoztatói lehetőség: www.magyartelepulesek.hu/perocseny/

*

Köszönetemet fejezem ki Mezei Etusnak, Darányi Lászlónak, Pásztor Csabának és Buglya Sándornak tanulmányom elkészítéséhez nyújtott segítségükért, ifj. Darányi Lászlónak és Darányi Zsoltnek felvételeik felhasználásához való hozzájárulásukért.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bakács István: *Hont vármegye Mohács előtt*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- Blaskovics József, dr: *Az úrvári ejálet adóösszeírásai*. Pozsony, 1993.
- Csáky Károly: *Falumúzeumok, tájházak, néprajzi gyűjtemények az Ipoly és a Garam mentén I*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely (Dunajská Streda), 2010.
- Darányi Lászlóné *feljegyzései*. A '99. évi naptár jelenleg idősebb fiának, Darányi Lászlónak a birtokában.
- Esztergomi Főegyházmegye PLT. Visitationes Canonicae 1559–1852. Liber 19.* Hont és Liptó megyék. OL Filmtár 23445 sz. doboz.
- Fekete Lajos: *Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása*. Magyar Történettudományi Intézet, Budapest, 1943.
- Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- Hegedűs András–Tóth Krisztina (összeállította): *Esztergomi Főegyházmegye I*. Esztergom, 2000. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 9.
- Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.
- Koczó József: *Vámosmikola és környéke. Helytörténeti szakköri füzet*. Vámosmikola, 2004. (Honti Füzetek 6.)
- Koczó József: *Őrzők, vigyázatok a strázsán. Helytörténet, tájértékek és honismereti nevelés az Ipoly mentéről*. Vác, 2016. (Honti Füzetek 10.)
- Koczó József (készítette): *Javaslat a „Perőcsényi tájház és gyűjteménye” települési, tájegységi és megyei értéktárba történő felvételéhez*. Perőcsény, Perőcsény Község Önkormányzata 2018. augusztus 25.
- Koczó József: *Együd Árpád perőcsényi adatközlői a tebéről*, 2021 (szöveg+képek). [József Koczó | Facebook](#)
- Magyar néprajzi lexikon*. Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Elektronikus Könyvtár. Műemlékem.hu – Objektumok: Online: <http://www.muemlekem.hu/muemlek?id=11475>
- Nagy Generáció. http://www.nagygeneracio.hu/radiomusor/2014-es-evad/05_07-i-adas-Perocsenyrol-es-baratairrol (Megtekintve: 2025. 11. 13.)
- Népszámlálás 2022, Perőcsény. A települések legfontosabb adatai – Népszámlálás 2022 - Perőcsény*
- A perőcsényi ev. ref. egyház gyűléseinek jegyzőkönyve 1812 évtől kezdve. Nro VII. Perőcsény – Vámosmikola Református Egyházközség irattára.
- Példaértékű műemlékgondozás*. A perőcsényi tájház. Életszépítők. Ökokreatív életmód magazin. 2016. 04. 12. Online: <https://elitszepitok.hu/perocsenyi-tajhaz-muemleggondozas/>
- Perőcsényi Tájház – Példaértékű Műemlékgondozás*. Sokszinű Vidék, 2014. aug. 18. Perőcsényi Tájház - Példaértékű Műemlékgondozás
- A Perőcsényi Tájház kiemelkedő és példaértékű helyreállítása*. [Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság, a Bíráló Bizottság javaslatára](#).
- Saját Sodrás*. Az Alsó-Ipoly mente közösségi lapja. III. évf., 2008. 1. szám.
- Szent Biblia*. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Budapest, Magyar Bibliatársulat, 1995.
- Tájház születik Perőcsényben. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=2NXawY3UZC8&feature=youtu.be>

LAURINYECS PÉTER PÁL¹

KÓCZÁN MÓR, A SPORTOLÓ ÉS A LELKEK PÁSZTORA

1. BEVEZETÉS

Ma már kevesen ismerik a nevét, pedig ő volt az első magyar sportoló, aki gerelyhajításban olimpiai érmet szerzett. Sőt, három nem hivatalos világcsúcsot is elért. Illett rá a mondás: ép testben ép lélek. Ha nem sportolt, akkor temploma szószékéről hirdette az ígét minden héten.

2. KÓCZÁN MÓR (1885–1972) RÖVID ÉLETRAJZA

2.1 GYERMEK- ÉS FIATALKORA, TANULMÁNYAI

Kóczán Mór a Komárom-Esztergom vármegyei Kocs községben látta meg a napvilágot 140 évvel ezelőtt, 1885. január 8-án egy kispolgári család negyedik gyermekeként². Édesapja, *Kóczán Lajos* a kocsi református iskola tanítója volt, édesanyját *Bakos Franciskának* hívták. Anyai nagypapja és öccse, id. és ifj. Bakos Károly Cegléden tevékenykedtek a 19–20. század fordulóján, mint ismert orgonaépítő mesterek.³ A gyermek Mór szerény körülmények között nevelkedett, Kocson járt elemi iskolába. Onnan került 1895-ben a pápai református kollégiumba, ugyanis lelkészi pályára szánták az ifjú Mórt. 1901-ben már a beregszászi állami királyi főgimnázium tanulója volt – sokat segítette Aladár nevű bátyja, aki tanárként működött ugyanott –, 1904-ben érettségizett. Tanulmányait Pápán folytatta, református lelkészképzésre járt. 1908-ban tette le a lelkészi vizsgát.⁴

2.2. ÉLETÚTJA RÖVIDEN

1907-ben előbb segédlelkész, majd 1908-tól 1914-ig a Trianon előtti közigazgatás szerinti Komárom vármegyében lévő Csallóközarányos református lelkésze volt. Ebben az időszakban

1 Laurinyecz Péter Pál informatikus könyvtáros, rendszergazda, amatőr helytörténeti kutató a Dunakeszi Óvodai és Humán Szolgáltató Központ és Könyvtár Kölcsey Ferenc Városi Könyvtárában. Ez az első publikációja.

2. Kozák Péter: A pap-atléta. *Atlétika*, 1994. 11. sz., 34–35.

3. <https://konyvtarcegléd.hu/bakos-karoly-es-fia-ceglédi-orgonaépítők-munkassága>. Letöltés: 2025. április 30. 4.

4. Végh József: Kóczán Mór – Olimpiai bronzérmes gerelyhajító református lelkész Diósjenőn. *Börzsönyi Helikon*, 2011. 5. sz., 26–29.

nősült meg, *Halász Karolát* vette feleségül. Két lányuk született: Gizella (aki 11 évesen spanyolnáthában hunyt el) és Edit. Közben rövid ideig más településeken is lelkészkedett: 1909-ben Diósjenőn⁶ (Nógrád vármegye), majd 1910 tavaszán néhány hétig Diósförgepatonyban (az akkori Pozsony vármegyében). Utána visszatért csallóközi gyülekezetéhez. 1914-ben, az I. világháború kitörése után lett a Győr vármegyei Csilizradvány református közösségének lelkésze. A trianoni döntéssel aztán a település Csehszlovákiához került. Kóczán Mór alapította meg a helyi sportkört, aktív életre próbálta nevelni a helyi közösség tagjait. Két világháborút élt át a településen, 1948-ban telepítették át családjával együtt Magyarországra. Ekkor került a Kóczán család a Bács-Bodrog vármegyei Csátaljára, közel a jugoszláv határhoz. Kóczán 63 éves volt. A Baja melletti Szeremlén szolgált a Bajai Református Egyházközség beosztott lelképásztoraként. 1955-ben, már nyugdíjasként költözött Alsógödre, ahol kisértő lelkész volt. Emellett a gödi atlétákat edzette és versenybíróként is tevékenykedett.⁷ Rövid betegséget követően 87 éves korában, 1972. július 30-án hunyt el, a gödi Pázmány Péter utcai temetőben nyugszik.⁸ Felesége 1980-ban, Edit lánya 1991-ben halt meg.

3. SPORTOLÓI PÁLYÁÍVE

3.1. A KEZDETEK

Mit tudunk Kóczán Mór atlétikai pályafutásáról? Az 1985-ben megjelent Sportlexikon szerint: „*A magyar gerelyhajítás első nagy alakja. Sportpályafutása pápai gimnazista korában a nekifutásos súlydobással kezdődött. Később, a BTC színeiben diszkosszal és a rövid, vastag magyar gerellyel versenyzett. A svéd gerellyel 1907-ben ismerkedett meg.*”⁹

A következőkben az *Atlétika* című sportszaklap segítségével elevenítem fel Kóczán Mór emlékeit. A Régi Atléták Baráti Köre 1967 tavaszán meghívta egy összejövetelre, azonban a 82 éves olimpikon levélben kimentette magát. A baráti kör szervezői (*Barsi László, Szabadkay Ferenc és Tordai Gyula*) ezután kezdeményezték, hogy látogassák meg Kóczán Mórt alsógödi otthonában. A látogatásra a cikk szerint 1968. augusztus 24-én került sor.¹⁰

5. Vízváry Vilmos: Kóczán Mór. In: *Gödi Almanach*, 1998. 194–195.

6. Végh József: Kóczán Mór. *Börzsönyi Helikon*, 2011. 5. sz.

7. Millisits Máté: Kóczán Mór lelkész száz éve lett bronzérmes az olimpián. *Reformátusok Lapja*, 2012. 31.

8. Havas Nelli: Emlékezz az emberre! Az alsógödi Pázmány Péter utcai temető rövid története. In.: *Gödi Almanach*, 2014, 182.

9. Náadori László–Antal Zoltán: Sportlexikon 1. kötet, A–K. Bp., Sport, 1985. 467.

10. Szabadits Béla: Kóczán Mórál jártunk. *Atlétika*, 1968. 10. sz., 11.

Elmondása alapján tudhatjuk, hogy 1901-ben a pápai középiskolában találkozott először a súlygolyóval. Kipróbálta a súlyemelést is. A következő évben Beregszászon egy tornaversenyt úgy nyert meg, hogy sok gyakorlás után fél kézzel nyomta ki a 65 kilós súlyt. 1903-ban Lőcsén a tankerületi verseny súlylökés számát nyerte meg 15 méter 50 centiméterrel. Ezután kereste meg a Budapesti Torna Club (BTC), hogy legyen igazolt atlétájuk, melyre 1905-ben került sor. S valóban, ahogy már említettem, a Budapesti Torna Club sportolójaként a gerely és a diszkosz is a kezébe került. Ismét idézek a „Kóczán Mór nál jártunk” című cikksorozatból: *„A gerellyel ebben az időben szabadfogással versenyeztek. Ezt úgy hajtották végre, hogy a gerelyt a végén fogták a mutatóujjal és a hüvelyk-, valamint a középső ujj segített a támasztásban és a kihasználásban.”*¹¹ Edzők még nem segítették a versenyzőket akkoriban az atlétikai pályákon. Kóczán Mór igazi sportolóalkattal bírt: közel 190 centiméter magas volt és 80 kilós.

3.2. AZ ELSŐ OLIMPIA – REKORDOK NYOMÁN

Következett az 1908-as londoni olimpia. A 63 magyar sportoló között volt hősünk is. Négy számban indult (diszkoszvetés, görög stílusú diszkoszvetés, súlylökés és szabadstílusú gerelyhajítás), mindegyikben helyezetlenül zárt. Érdekességgént említem meg, hogy magasugrásban *dr. Somodi István* révén ezüst-, illetve az olimpiai váltófutásban bronzérmet szerzett a magyar küldöttség.¹² A sikertelenség azonban nem vetette vissza Kóczánt, sőt! Az olimpiai szereplése után pár héttel 57,08-at dobott gerelyével, ami akkor nem hivatalos világcsőcs volt! Ezt 1909 júniusában 57,91-re javította. A Nemzetközi Atlétikai Szövetség (World Athletics) csak 1912-től tartja számon az egyes versenyszámok világcsőcsait, így ezek sosem számítottak hivatalos csőcsoknak.¹³ De ez a sajnálatos tény mit sem von le Kóczán Mór sportpályafutásának érdemeiből.

1911 őszén a Pozsonyi Torna Egylet rendezett nemzetközi versenyt az újkori magyar koronázóvárosban. A gerelyhajítást 60 méter 64 centiméteres új, nem hivatalos világrekorddal Kóczán Mór nyerte. Egy színarany érmet kapott, melynek felirata ez volt: „Épség, erő, egyetértés”. Közben egyesületének (BTC) atlétika-szakosztálya megszűnt, ezért a Ferencvárosi Torna Club színeiben folytatta pályafutását 1910-től. Most nem térek ki részletesen arra, hogy ebben az időszakban két szervezet bonyolította az atlétikai versenyeket Magyarországon: létezett a Magyar Atlétikai Szövetség (MASZ) és a Magyar Torna Szövetség (MOTESZ). A MASZ versenyein ún. középfogásos (svéd gerely), míg a MOTESZ-versenyeken ún. végénfogásos gerelyt használtak. Hősünk mindkét gerellyel versenyzett. 1911-ben a MASZ megbékélt a másik szervezettel és a svéd gerelyt tette hivatalos szerré.¹⁴ Ehhez az évhez kötődik az is, hogy megrendezték az első

11. Szabadits Béla: Kóczán Mór nál jártunk. *Atlétika*, 1968. 10. sz., 12.

12. https://hu.wikipedia.org/wiki/Az_1908._%C3%A9vi_ny%C3%A1ri_olimpia_magyarorsz%C3%A1gi_r%C3%A9szvev%C5%B1inek_list%C3%A1ja Letöltés: 2025. április 16.

13. Millisits M.: Kóczán Mór lelkész száz éve lett bronzérmes az olimpián

gerelyhajító magyar bajnokságot, melyet Kóczán Mór nyert meg, majd a következő három évben megvédte címét. Az első világháború miatt 1914-et követően csak 1918-ban rendeztek bajnokságot, azt is ő nyerte meg. Így ötszörös magyar bajnok lett gerelyhajításban.

3.3. HARC AZ EGYHÁZI ELŐJÁRÓKKAL ÉS A STOCKHOLMI SIKER

*„Nem kell nekünk az úrvacsora olyan pap kezéből, aki 'rúdhajigálás' közben minduntalan a markába köp!”¹⁴ A csallóközarányosi református hívek közül akadtak olyanok, akinek nem tetszett a segédlelkész hóbortja. Edzéseit ugyanis olykor többszázán is nézték! De természetesen az előjárók is furcsán néztek rá, amikor egy-egy nagyobb verseny előtt engedélyt kért tőlük a részvételre. Kezdődött mindez tanulmányai idején, és rendre az utolsó pillanatokban kapta meg az eltávozási engedélyt. Aztán a túlbuzgó hívek jelentéseire reagálva a közvetlen kálvinista egyházi vezetők egyszerűen megtiltották Kóczánnak, hogy versenyezzen. Ő azonban nem adta fel. Az *Atlétika* című havilapban megjelent írás szerint: „Egyéniségét meg inkább csodálni lehet, ha az életkörülményeit kutatjuk. Mint ember egyszerű és szerény. Olyan igénytelen, mint maga a nép. Intézte ügyes-bajos dolgait, írta a kérvényüket és tanáccsal szolgált. Az ifjúságot maga köré gyűjtötte s mindenre tanította, ami számukra csak fontos, hogy az életben helyt álljon. Csallóközben volt legelő elég – ezt használta edzőpályának. [...] Ide magával vitte az ifjúságot. Megkedveltette velük a sportot. Az ifjak egymással versenyezve hozták vissza a gerelyét. Sokszor nehezen húzták ki azt a földből. Ha senki sem kísérte őt ki a legelőre, gerelyét a pásztorfiú a mindig készsleges pulikutyával vetélkedve vitte vissza.”¹⁶*

1912-ben Stockholmban rendezték az olimpiai játékokat. És ekkor a magyar atlétika egén hirtelen a semmiből feltűnt ifjabb Kovács Miklós akiről senki nem tudott semmit. Egy dolog biztos: az olimpia előtt az FTC által rendezett gerelyhajító-versenyt 56 méter 72 centiméteres dobással Kovács nyerte, és így tagja lett az olimpiára utazó 25 fős atlétacsapatnak. Természetesen Kovács Miklós azonos volt Kóczán Mórral. Az álnévre azért volt szüksége, hogy a református előjáróság gyanút ne fogjon és ne zaklassák őt tovább sporttevékenysége miatt, és főleg azért, hogy ne akadályozzák meg olimpiai indulását. A verseny helyszínén azt tapasztalta, hogy a dobók süllyesztett körből dobták el sportszereiket és ha csak érintették a dobókör szélét, kilépésnek (érvénytelennek) vették. Ennek megfelelően próbált helytállni. A selejtező C-csoportjában volt érdekelt, harmadik kísérletével (54,99 méterrel, ami jobb volt, mint az olimpia előtti világcsúcs!) megnyerte selejtezőcsoportját és bejutott a döntőbe. Ott az első két dobása rosszul sikerült (később úgy vélte hősiük, hogy „a győztest kétszer is túldobtam, de ezeket a dobásaimat érvénytelennek minősítették”). Ekkoriban három sorozatot követően hirdettek eredményt, ezért mindent

14. Kozák P.: A pap-atléta.

15. Kozák P.: A pap-atléta.

16. Szabadits B.: Kóczán Mór nál jártunk. *Atlétika*, 1968. 11. sz., 9

beleadott. Utolsó dobása 55,50 m lett, ezzel pedig bronzérmes pozícióban zárta a versenyt. Győzött a címvédő svéd *Eric Lemming* (60,64 m – olimpiai rekorddal), második helyen a finn *Julius Saaristo* (58,66 m) zárt. Azért számított Kóczán bronzérme nagy bravúrnak, mert országonként négy-négy sportoló indulhatott az egyes versenyszámokban. Kóczán/Kovács lett az első nem skandináv nemzetiségű atléta, aki olimpiai érmet szerzett gerelyhajításban. Egyébként indult még diszkoszvetésben és kétkeszes diszkoszvetésben is Stockholmban, azonban helyzetlenül végzett mindkét számban.¹⁷ Hogy a slusszpoén se maradjon el: amikor kiderült, hogy Kovács Miklós (Kóczán Mór) bronzéremmel tért haza Skandináviából, a kálvinista előljárók további szankciókat nem alkalmaztak vele szemben.

3.4. TOVÁBBI SIKEREK ÉS AZ I. VILÁGHÁBORÚ

A következő olimpiára még 8 évet várni kellett, de ezt akkor még nem tudta senki sem. Újabb eredményes időszakot élt meg a lelkész-sportoló. 1913-ban osztrák bajnok lett (győztes dobása: 57,86 m), majd Prágában legyőzte stockholmi riválisát, Saaristót. 1914 nyarán, a Ferenc Ferdinánd elleni szarajevói merényletet követően rendezték a londoni Stamford Bridge-en az Angol Amatőr Atlétikai Szövetség bajnokságát.¹³ ezer néző láthatta, hogy az akkor Európa- és világbajnokságnak is beillő versenyen 59 méter 72 centiméterre dobta gerelyét. Ezzel angol bajnok lett. Második lett a finn favorit *Juho Halme* (59,05 m), harmadik helyen a dán *Jorgen Kornerup-Bang* végzett (52,87 m). Kóczán Mór szerint: *„Mindenkit legyőztem, a svédet is, meg a finnt is. Igen rosszul esett ez akkor nekik, sajnáltam is őket, de én lettem a brit bajnok! No hiszen, volt ünneplés!”*¹⁸ Nem sokkal később kitört az I. világháború, és a történelem kettétörte hősünk sportpályafutását. Ekkor már Csilizradványban volt református lelkész, ahol megalakította a helyi sportegyesületet. Itt kezdte oktatni az atlétikát az arra fogékony fiataloknak. Versenyeket nem nagyon rendeztek, bár a kiírt ún. háborús bajnokságon nem talált legyőzőre. Az 1916-os olimpia elmaradt...

3.5. BAJNOKI CÍM UTÁN – A SPORTPÁLYAFUTÁS LEZÁRÁSA

Az I. világháború 1918-ig tartott. Abban az évben ötször is magyar bajnok lett. Aztán jött 1920. június 4-e, a trianoni döntés napja. Csilizradvány és a Dunától északra lévő területek Csehszlovákiához kerültek. Ekkor Kóczán Mór 35 éves volt. A sportolást tovább folytatta: a Pozsonyi Torna Egylet (PTE) és a Dunaszerdahelyi Atlétikai Klub színeiben versenyzett 1918 és 1920 között, majd a fővárosi Sparta Praha atlétikai egyesülete lett utolsó csapata (1920–1926). Az 1920-as

17. Férfi gerelyhajítás az 1912. évi nyári olimpiai játékokon. Wikipédia Letöltés: 2025. április 17.

18. R. A.: Szabálytalan emlékezés. *Népsport*, 1968. nov. 10., 3.

19. Iváncsó Ádám: Kóczán Mór, az olimpikon lelkész. Online: <https://sportmuzeum.hu/2021/02/18/koczan-mor-az-olimpikon-lelkesz>. Letöltés: 2025. május 5.

csehszlovák bajnokság gerelyhajító számát még a PTE színeiben nyerte meg, így nemcsak magyar, hanem csehszlovák bajnoknak is mondhatta magát.¹⁹ Sőt, az 1924-es párizsi nyári olimpián is elindult csehszlovák színekben! 1924. július 6-án került sor versenyszámára a colombes-i Stade Yves-du-Manoir zöld gypén. Őt a 2. selejtezőcsoportba osztották a szervezők. A 39 éves versenyző 48 méter 39 centiméterre dobta gerelyét, amely csoportjában a 12., összesítésben a 23. helyet jelentette számára. Ezt követően még két évig versenyzett, majd 1926-ban visszavonult. Öt évvel később újra kézbe vette a gerelyt: ekkor alakult meg a Csehszlovákiai Magyar Testnevelő Szövetség atlétikai szakszövetsége. Az első általuk szervezett pozsonyi atlétikai versenyen elért 52 méter 30 centiméteres dobásával búcsúzott Kóczán Mór a versenypályáktól. Egyébként megnyerte utolsó versenyét.²⁰

4. 4. LEKÉSZI TEVÉKENYSÉGE ÉS MAGYARORSZÁGI ÉLETE

A *Dunántúli Protestáns Lap* tudósított arról, hogy 1928-ban Kóczán Mór megpályázta a csallóközarányosi református lelkési állást. Március 25-én a lelkészválasztó közgyűlésen csupán 25 szavazatot kapott, így nem térhetett vissza első szolgálati helyére. Emellett annyit tudunk erről az időszakról, hogy a csilizradványi sportkörben tevékenykedett és énekkart alapított a településen.²¹

A II. világháború befejezését követően, 1948-ban kitelepítették Kóczán Mórt és szeretteit Csilizradványról – rajtuk kívül huszonhárom magyar család távozott kényszerűen a településről. Ezután Bács-Bodrog (később Bács-Kiskun) vármegyében élt, Szeremlén szolgált református lelkészként. 1955-ben nyugdíjasként költözött szeretteivel Alsógödre. A December 8. (ma Kazinczy Ferenc utcában) élt családjával. Versenybíróként és edzőként segítette a magyar atlétikát, amíg bírta erővel és egészséggel. Élete alkonyán, 1971-ben megalapította a *Kóczán Mór Vándordíjat*. Ezt azóta minden évben a férfi gerelyhajítás magyar bajnoka kapja meg.²²

5. KÓCZÁN MÓR EMLÉKEZETE

1999-ben a gödi önkormányzat *Kóczán Mór Díjat* alapított, mellyel a város legeredményesebb sportolóit díjazza minden évben. 2006-ban emléktábla került egykori lakóházának falára.²³ Két felvidéki szolgálati helye is megemlékezett róla: 1995-ben Kóczán Mórról nevezték el a csallóközarányosi

20. Online: <http://archiv.olimpia.hu/champdata/details/id/23389#ordertype>. Letöltés: 2025. május 5.

21. Lelkészválasztás. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1928.14. sz. 55.

22. Iváncsó Á.: Kóczán Mór, az olimpián lelkész.

23. Végh J.: Kóczán Mór.

24. V. Krasznica Melitta: Élete példaként szolgálhat. *Új Szó*, 2005. október 3., 3.

25. Landódy Andrea: Kóczán Mór nevét vette fel a csilizradványi iskola. *Új Szó*, 2008. október 23., 15.

sportcsarnokot, 2005 őszén pedig a helyi alapiskolát.²⁴ 2008 őszén a csilizradványi alapiskola névadója lett az olimpiai bronzérmes atléta.²⁵

Végül következzen néhány idézet:

*„Aranyosnak Ferenc lova lett a papja:
Repül is ott messze a gerely, a kopja;
S míg kereszt alatt nyög a princzi a lóczán:
Lever fél világot káplánja, a Kóczán.”²⁶*

(A csilizradványi jegyző fiának lelkesítő verse, mely a lelkészválasztás idején, 1914 körül íródott.)

Dárdaszerű volt akkor a gerely. Úgy is fogtuk, a végénél fogva. Ezzel értem én el a csúcsaimat. De akkor, először még nagyon lámpalázias voltam, később pedig a második olimpián pedig nagy reményeim voltak, de köteleztek rá, hogy középső fogással dobjam a „gerelyt. Ott láttam ilyet először. Így lettem harmadik...”²⁷

(Kóczán Mór visszaemlékezése pályafutására 1969-ből.)

A hosszú élet titkáról:

„A mozgás, az emberek szeretete és tiszta lelkiismeret. Szeretni kell az ellenfelet is, tisztelni, becsülni a készülődés nehézségeit. Az adja a tiszta lelkiismeretet.”²⁸

(Kóczán Mór visszaemlékezése pályafutására 1969-ből.)

„Mert közülünk senki sem él önmagának, és senki sem hal önmagának.”²⁹

(Újszövetség, Rómaiakhoz írt levél 14,7 – a Kóczán család sírjának felirata a gödi Pázmány Péter utcai temetőben.)

26. Szabadits B.: Kóczán Mórnál jártunk. *Atlétika*, 1968. 11. sz., 10.

27. R.A.: Szabálytalan emlékezés.

28. R. A.: Szabálytalan emlékezés.

29. Havas N.: Emlékezz az emberre!

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bakos Károly és fia. Ceglédi orgonaépítők munkássága (1843–1914). Online: <https://konyvtarcegled.hu/bakos-karoly-es-fia-cegledi-orgonaepitok-munkassaga/> Letöltés: 2025. április 30.

Férfi gerelyhajítás az 1912. évi nyári olimpiai játékokon. Online: https://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A9rfi_gerelyhaj%C3%AD%C3%A1s_az_1912._%C3%A9vi_ny%C3%A1ri_olimpiai_j%C3%A1t%C3%A9kokon

Havas Nelli: Emlékezz az emberre! Az alsógödi Pázmány Péter utcai temető rövid története. In: Gödi Almanach, 2014., 182.

Iváncsók Ádám: Kóczán Mór, az olimpikon lelkész. Online: <https://sportmuzeum.hu/2021/02/18/koczan-mor-az-olimpikon-lelkesz/> Letöltés: 2025. május 5.

Kóczán Mór. Online: <http://archiv.olimpia.hu/champdata/details/id/23389#ordertype> Letöltés: 2025. május 5.

Kozák Péter: A pap-atléta. In: *Atlétika*, 1994. 11.sz., 34–35.

Landódy Andrea: Kóczán Mór nevét vette fel a csilizradványi iskola. *Új Szó*, 2008. október 23., 15.

Lelekészválasztás. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1928. 14. sz., 55.

Millisits Máté: Kóczán Mór lelkész száz éve lett bronzérmes az olimpián. *Reformátusok Lapja*, 2012. 31. sz., 6.

Nádori László – Antal Zoltán: *Sportlexikon I. kötet*, A–K. Budapest, Sport Kiadó, 1985., 467.

R. A.: Szabálytalan emlékezés. *Népsport*, 1968. nov. 10. sz., 3.

Szabadits Béla: Kóczán Mór nál jártunk. *Atlétika*, 1968. 10. sz., 11–12.; 1968. 11. sz., 9–10.; 1969. 1. sz., 26.

V. Krasznica Melitta: Élete példaként szolgálhat. *Új Szó*, 2005. október, 3.

Végh József: Kóczán Mór. Olimpiai bronzérmes gerelyhajító református lelkész Diósjenőn. *Börzsönyi Helikon*, 2011. 5. sz., 26–29.

Vizváry Vilmos: Kóczán Mór. In: *Gödi Almanach*, 1998., 194–195.

OTTOMÁNYI KATALIN¹

A SZENTENDREI TÁBOR KÉSŐ RÓMAI TEMETŐJÉNEK ANYAGA EGY HELYI MAGÁNGYŰJTEMÉNYBEN

A Dunántúl területe időszámításunk első négy évszázadában Pannónia provinciához tartozott. Pannónia a Római Birodalom határprovinciája volt. Nevét a fő ellenségként lever pannonokról kapta. Pannónia – és egyben a Birodalom – természetes határát a Duna alkotta, amelynek védelmét a határ mentén futó felvonulási út, az ún. limes-út és az út által egymással összeköttetésben lévő táborok, őrtornyok és hídfőállások biztosították. E limesrendszer részét képezte Szentendre is.² Szentendre tábor a Pannónia keleti felében (Pannonia Inferior), a késő római Valeria provincia limesén található, Aquincum és Dunabogdány (Cirpi) tábor között (1. kép). Nevét – Ulcisia – egy ókori útleírás, az Itinerarium Antonini őrízte meg számunkra, értelmezőként mellé írva, hogy castra, vagyis tábor. A 4. század első felében Constantiára változtatott neve többek között két, a temetőből előkerült sírkövön is fennmaradt.³ A Bükkös-patak menti dombháton, a mai Paprikabíró u. és Dunakanyar körút közti területen épült kőbe a római tábor a 2. század közepén. Területén legutóbb Maróti Éva végzett feltárást 2004–2006-ban.⁴

1. kép: Pannónia térkép, a szentendrei tábor légifotóival.
Forrás: Visy Zsolt – Nagy Mihály – B. Kiss Zsuzsa (szerk.): Magyar régészet az ezredfordulón. Budapest, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, 2003. 204; Légifotók: Rákóczi Gábor (2005–2006).

1 Dr. Ottományi Katalin, nyugdíjas régész-muzeológus. Korábbi munkahelye a Ferenczy Múzeumi Centrum (FMC), Szentendre. Szentendrével kapcsolatos publikációi: A szentendrei tábor besimított díszítésű kerámiaja. *Specimina Nova*, XX. 2006. 121–146; A szentendrei tábor késő római temetőjének értékelése I–II. *Studia Comitatensia*, 42. 2024. 94–141 és 43. 2025. 206–247. ; a Pest megyével kapcsolatos publikációkat lásd: <https://femuz.academia.edu/KatalinOttom%C3%A1nyi>.

2 Soproni 1987.

3 MRT 7. 249, 261 (*Flavius Dragilis* és *Flavius Superianus* sírköve).

4 Soproni 1987. 32–41; Maróti 2008; Boruzs 2015.

A késő római temető a tábor déli és nyugati oldalán körülvéő település (vicus militaris) területén alakult ki, a házak felhagyása után, a 3. század utolsó harmadában.⁵ Egészen a római uralom végéig (5. század eleje) használták. A legkésőbbi csontvázas sírok már közvetlenül a táborfal mellett kerültek elő.⁶ A térképen látszik, hogy a temető egy északi és déli részre osztható, közte mintegy 200 méter, ahol egyelőre nem kerültek elő új sírok (2. kép). A temető anyagközlését 1980-ban Maróti Éva és Topál Judit végezte el.⁷ Ez a publikáció tartalmazta a temető helyszínrajzát, kutatástörténetét, a sírleírásokat és bemutatta a leletanyagot rajzos táblákba rendezve, kiegészítve néhány fekete-fehér fotóval. Hiányzik viszont a temető értékelése, a temetkezési rítus, a sírformák elemzése és a leletanyag pontosabb keltezése. Ezt a hiányt kezdtem el pótolni a Studia Comitatus kötetekben közölt cikkeimmel.⁸ A részletesebb feldolgozás első lépése kiegészíteni a temető már ismert és közölt sírjait.

2. kép: A szentendrei tábor temetője.

Forrás: MRT 7. 27. kép alapján saját szerkesztés

A TEMETŐ NAGYSÁGA

A temető sírszámát pontosan nem ismerjük. A legkorábbi, 1877–1924 között talált sírokról csak említés történt a szakirodalomban, sírleírás nélkül. Kb. 10–15 ilyen temetkezésről tudunk, melyek mind épített sírok, kőládák és szarkofágok (Rómer Flóris, Kuzsinszky Bálint). A körülöttük lévő földsírokról nem szólnak feljegyzések. 1923–24-ben került elő egy ókeresztény ládikaveretes téglasír a temető déli részén (XXI. sír).⁹ Nagy Lajos 1928-ban tárt fel egy sírkápolnát (cella memoriae) és körülötte 20 sírt (I–XX. sír), melyek dokumentációja csak hiányosan, képek nélkül maradt ránk.¹⁰ Az 1950-es évek leletmentései Soproni Sándor munkásságával kezdődtek, majd

⁵ A vicusban éltek a katonák családtagjai, az iparosok és kereskedők, valamint a leszerelt veteránok (Soproni 1987. 40–41). A sírok között volt néhány kora római, hamvasztásos temetkezés is, melyek megelőzhették a 2–3. századi civil települést.

⁶ A 3. század végétől a rómaiak áttértek a csontvázas rítusra (Soproni 1987. 48–53; Lányi 1990. 248–250); A Pest megyei, római temetőkhez lásd Ottományi 2007. 297–301.

⁷ Maróti–Topál 1980.

⁸ Ottományi 2024; Ottományi 2025.

⁹ Soproni 1987. 68–69, 24. kép.

¹⁰ Szentendrei Ferenczy Múzeum (SZFM) Adattár: 1503-80.

a 70-es évektől Tettamanti Sarolta és Topál Judit folytatta a feltárásokat, melyek még mindig csak egy-egy ház vagy telek megkutatására terjedtek ki. Legnagyobb a 11-es út építését megelőző feltárás volt 1975–1979 között, melynek során kb. 40 új sír került elő (kora és késő római temetkezések, valamint több bronzkori urnasír). Végül is beszámoltak 123 sírról, az utolsó 1981-ből származik.¹¹ Az értékelhető sírok mellett további, elpusztult temetkezésekről is szólnak az ásatási feljegyzések. Erre utalnak a szórvány edények, fémek és feliratos kövek is, melyek részben múzeumokhoz (SZFM, Magyar Nemzeti Múzeum), részben helybeli műgyűjtőkhöz kerültek.

1980-ig tehát minimum 170/180 sírról tudunk a temetőből. A későbbi építkezések, leletmentések és táborásatások során újabb temetkezések kerültek elő, mind az északi, mind a déli temetőrészben (kb. 30 sír). Egyrészt a már korábban ismert sírok közelében (Attila u., Mathiász u., Római Sándor u. 15., Vasúti villasor), másrészt egy új adat a temető keleti határának kiterjesztését is lehetővé teszi.¹² Magángyűjtőhöz is került néhány, 70-es években talált sír anyaga (min. 10 sír). Ez utóbbiakat szeretném most bemutatni.

A jelenlegi, mintegy 200 sírból, amiről tudomásunk van, beszámolva 165 késő római temetkezés, melyek helyileg és sírforma szerint is vissza azonosíthatók. Fenti mennyiség az eredeti temetőnek igen kis részét alkothatta. Figyelembe véve a helyőrség létszámát (kb. 500–1000 fő) és az őket kísérő civil lakosságot, a temetkezések többsége még a föld alatt lehet.

CZVEIBER FERENC MAGÁNGYŰJTEMÉNYE

Czveiber Ferenc szentendrei magángyűjtő, restaurátor a 70-es években saját maga bontott ki néhány római sírt, többségét az épülő 11-es út nyomvonalában. A feltárt sírokról és a szórványként előkerült tárgyakról feljegyzéseket és rajzokat készített egy spirálfüzetben, melyet Maróti Éva, a Szentendrei Ferenczy Múzeum régésze lefénymásolt 1987-ben és beleltározta a múzeum adattárába.¹³ A kölcsönként tárgyakról ceruzarajzok és fekete-fehér fotók is készültek a múzeumban.¹⁴ A feljegyzésekben néha sematikus csontvázrajzok is szerepelnek, így a mellékletek helyéről is képet kapunk. A halottak hátán, nyújtott helyzetben fekszenek. Egyszerű, földbe ásott sírokról van szó, téglákat és köveket nem talált az ásató.¹⁵ Tájékolást nem említ, valószínűleg Ny–K irányban feküdtek.¹⁶ Összesen hét késő római sírt (és két korábbi, hamvasztásos temetkezést) lehet így rekonstruálni. Korabeli rablásnak nincs nyoma, csak az újkori

¹¹ MRT 7. 255–260 (további irodalommal).

¹² Részletesebben lásd Ottományi 2025. ; Bózsza-Sáró-Kelemen 2024.

¹³ SZFM Adattár 2294-87.

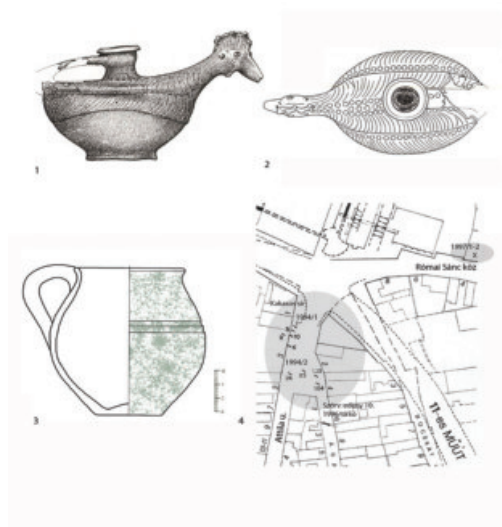
¹⁴ SZFM Adattár 6271-2015, 6968-2018.

¹⁵ Szentendrén a késő római temető sírjainak fele földsír, a többi kőből vagy téglából épített temetkezés, közte egy-két szarkofág (Ottományi 2024. 105, 5. ábra).

¹⁶ A szentendrei temető sírjainak többségénél a halott feje a sírgödör nyugati végében volt (Ottományi 2024. 99).

bolygatás (gépi munka, nem szakember által történt kibontás, leletek elajándékozása stb.) zavarja kicsit össze a képet.¹⁷

Az egyetlen sír anyaga, ami közlésre került Czveiber Ferenc gyűjteményéből, az a 70-es évek elejéről származik. Maróti Éva közölte 1996-ban azt a kakasalakú mázas edényt (ascos), mely egy családi ház építésekor tönkrement csontvázas sírból került elő (Attila u. 1.). A sír a római temető területén, a tábor DK-i sarkától 80–100 méterre, az Attila és Árpád u. sarkán található.¹⁸ A kakasalakú korsó (3. kép) mellett egy mázas füles bögre volt még benne. Mindkét edény színe, anyaga és máza egyforma: téglaszínű, keményre égetett, fehér szemcsés anyag, kívül barnás-zöld mázzal. Az ascos egyedi forma, valószínűleg kultikus szerepet töltött be. Nem tartozik a római sírokban szokásos étel-ital mellékletadás edényei közé (pereme és füle egy korsóra hasonlít). A mázas bögre viszont általánosan jellemző késő római forma, bár mázas felülettel ritka a temetőben. Az ólom mázas kerámia használata Pannoniában a 4. század közepétől az 5. század első harmadáig terjed.

3. kép: A „Kakasos sír” edényei (1–3) és előkerülési helye (4). Forrás: 1–2: Maróti 1996. Abb. 2; 3: rajz Malí Antal (SZFM); 4: MRT 7. 27. kép részlete.

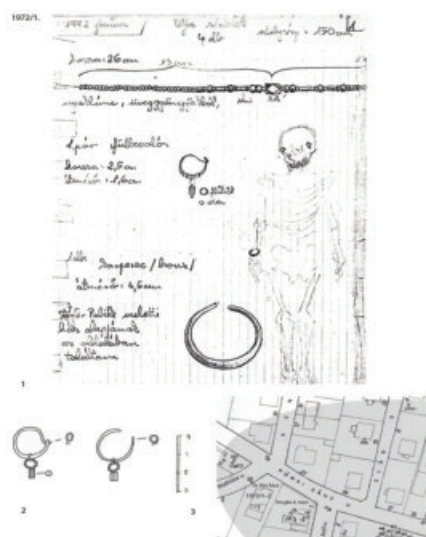
1972. ÉVI SÍROK

1972 júniusában több sír is tönkrement házépítéskor, a mai Római Sándor u. – Mathiász u. sarkán. Czveiber Ferenc két sírt ásott itt ki, 150 cm mélységben. Lelőhelyként azt írja: „Stiegler Pubiék melletti ház alapjának az oldalában”. Ezt Soproni Sándor segítségével tudjuk pontos helyhez kötni, ugyanis 1955-ben, a 11–15. sírok lelőhelyét említi, mint Stiegler Antal házát.¹⁹ Maróti Éva Kiss doktorék volt házaként azonosította a lelőhelyet („Acél utca után felfelé a 2. ház”). Ma már ez a Mathiász u. sarka, a temető északnyugati szélén (régii Avar u., lásd a 22. sír szarkofágját). Ugyanitt került elő 1973 nyarán a 111. számú téglasír is, benne egy aranyozott hagymafejes fibulával (4. kép 3).

¹⁷ Próbáltam újra elkérni a dokumentációt és az eredeti tárgyakat a gyűjtőtől, de ezek sajnos ma már nincsenek meg. Így a múzeum adattárában lévő és jelenleg bemutatásra kerülő rajzok és fotók az egyedüli nyomai ezeknek a temetkezéseknek.

¹⁸ Maróti 1996; A sír közelében Soproni Sándor leletmentett 1955-ben (6–11. sírok) és 1962-ben (23–24., 103–104. sír), majd Maróti Éva 1994-ben talált itt újabb két sírt.

¹⁹ Sanac-dűlő, 1435/1. Ő még Névtelen utcát ír, később Acél u. szerepel a térképeken (SZFM adattár: 97).

4. kép: 1972/1. sír (1–2) és előkerülési helye (3).
 Forrás: 1: Czveiber Ferenc füzetje; 2: Maróti Éva rajza alapján készítette Mali Péter; 3: MRT 7. 27. kép részlete.

5. kép: 1: 1972/2. sír; 2: II. Constantius érem a sírból; 3: éremmeghatározások (1. és 6. szám).
 Forrás: 1: Czveiber F. füzetje; 2: fotó Gajzágó Jolán (SZFM); 3: Maróti Éva feljegyzése.

1972/1. sír: Csontvázas kislánysír (4. kép 1–2). Mellékletei: bronz fülbevalópár zöld, gyöngy csüngővel a fej két oldalán.²⁰ Tömör bronz karperec a jobb csuklón. Nyakán kb. 98 db gyöngyből álló nyaklánc. A középső nagyobb, sötétkék színű, poliéder alakú gyöngyöt kisebb dinnyemag alakú és kerek világosabb kék, valamint fehér gyöngyök vették körül. A késő római nyakláncok gyöngyszemei alapanyag, szín, forma és a készítési technika tekintetében igen változatosak. A felnőtteknél egyszerűbb, a gyermekeknél színesebb összetételű láncok kerülnek elő.²¹

1972/2. sír: Csontvázas sír egy melléklettel (5. kép). Felnőtt (férfi?). A csontváz jobb medencéjénél volt egy érem (átm: 1,7 cm). II. Constantius 351–354 között, Sisciában vert kisbronz. Előlapon a császár feje, a hivatali címekkel: D(ominus) N(oster) Constantius P(ius) F(elix) Aug(ustus), a hátlapon Fel(icius) temp(orum) Reparatio felirattal („boldog idők visszaállítása”).²² Az érem talán a halott kezében volt, mivel övnek vagy tarsolyhasználatnak nincs nyoma. A halottak szájába vagy kezébe tett érem, Charonnak, a túlvilág révészének szánt adomány lehetett. A temetőben lévő érmek többsége (56,2%-a) a 350-es évekből való (18 db). Bár az 1972/2. sír halottjának nemét nem ismerjük, de a szentendrei temetőben egyedülálló nők mellett nem találtak érmeket, így ez a felnőtt is feltehetően férfi lehetett.²³

1972/3. sír: ezt a sírt nem saját maga ásta ki, hanem ajándékba kapta, így előkerülési helye és a három lelet összetartozása kérdéses (6. kép).

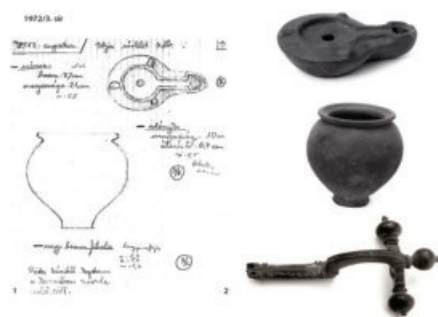
²⁰ Kerek, hurkos végű bronzkarikához alul kis bronz horoggal kapcsolódik egy két szálból sodort bronzkarika, rajta hasábalakú, hatszögű, zöld gyöngy, végéből spirálisan csavart drót áll ki (Maróti Éva tárgyleírása).

²¹ Bóza-Sárá-Kelemen 2024. 225–227; Ottományi 2025. 8–9. tábla.

²² A rajzon szereplő megjegyzés alapján ez a 6. sz. érem, ami a Czveiber gyűjteményből kölcsönként érmek meghatározásainak beszámozott listájára vonatkozik (SZFM AD 2294-87). A meghatározást az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Régészeti tanszékén Dr. Lányi Vera végezte (5. kép 3).

²³ Az érmekről részletesebben a temető elemzés harmadik részében, a 2026. évi *Studia Comitensia* kötetben olvashatunk majd.

Annál is inkább, mert elég eltérő korú tárgyakról van szó. A mécsessel a halott túlvilágra vezető útját világították meg. Elsősorban 2–3. századi hamvasztásos sírokra jellemző. Többször is előfordul a szentendrei, késő római temetőben, de sír belsejében csak két alkalommal (53., 1977/3. sír), máskor a sírfolt szélén (36. sír), vagy a kőláda külső oldalán (63. sír). Az 53. sírban ugyancsak hagymafejes fibulával, az 1977/3. sírban mázas korsóval együtt. A sötétszürke, szemcsés anyagú házi kerámia bögre a 2–4. századon belül pontosabban nem keltezhető. Egyetlen biztosan késő római tárgy, a 330–360 között használt hagymafejes fibula (Keller–Pröttel 3–4/A típus).²⁴ A hagymafejes fibulát csak férfiak hordták, jobb vállon kapcsolták vele össze köpenyüket. Kezdetben katonák viselték, majd átvették a civil férfiak is, elsősorban az állami tisztséget betöltő hivatalnokok. A temetőben mindössze 8 sírban fordul elő (a férfi sírok 14,8%-a), ami jelzi, hogy viselője a vezetőréteghez tartozhatott. A legkorábbi típustól kezdve a legkésőbbi változatig megtalálható, vagyis 280-tól a 4. század végéig használták Szentendrén a katonák és a leszerelt veteránok.²⁵

6. kép: 1972/3. sír.

Forrás: 1: Czveiber F. füzete; 2: fotó Gajzágó Jolán (SZFM)

1977. ÉVI SÍROK

1977 nyarán a 11-es út építésénél, „Mócsaiék háza előtt”, az új út vonalánál egy vezetékárkot ástak, melynek oldalából kora- és késő római sírokhoz tartozó tárgyakat szedett ki Czveiber Ferenc. Emlékei szerint ez a Római Sánc u. – Aradi u. kereszteződése előtt lehetett. Valószínűleg ugyanaz a sarok, ahol az 1996/1. sír is előkerült a közlekedési lámpa építéskor (10. kép 6).²⁶

1977/1. sír: Felnőtt nő csontváza, négy melléklettel (7. kép). Nyakában üveggyöngysor kis, sötétkék gyöngyökből, közte egy aranyszínű és középen egy nagyobb, világoskék gyöngy (kb. 30 db). A lefelé szélesedő bronz csüngős fülbevalóból csak az egyik került elő, a végén hiányzó gyöngy. A halott kezén gyűrű, spirális dísszel és sodort bronz karperec. Utóbbiak viseleti helye nem derül ki, jobb vagy bal karon egyaránt hordhatták. Az ékszerek kora a 4. század középső harmadától a század végéig terjed.

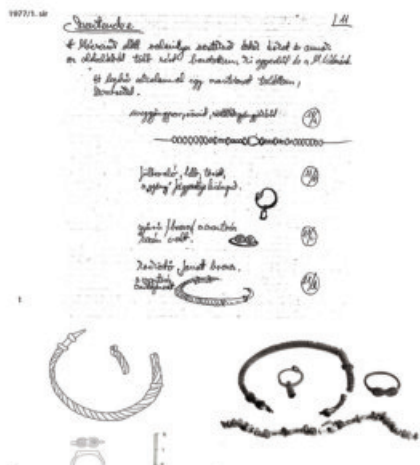
Pannónia késő római temetőiben egyik leggyakoribb melléklet a női ékszer.²⁷ Teljes garnitúra, vagyis fülbevaló, nyaklánc, karperec és gyűrű volt az 1977/1. női sír halottján. Ez egyedülálló

²⁴ Pröttel 1988. 357 (díszítéshez lásd Abb. 2. B/3).

²⁵ Ottományi 2025. 3. táblázat, 4. tábla 3–8.

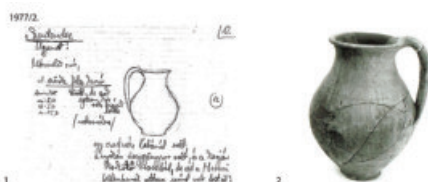
²⁶ Egy másik lapon azt írja, hogy mindez a „Wacze villa környékén”, vagyis a mai római kőtár közelében volt.

²⁷ Lányi 1990. 249; Ottományi 2007. 299.

7. kép: 1977/1. sír.

Forrás: 1: Czveiber F. füzeté; 2: Maróti Éva rajzai alapján készítette Mali Péter; 3: fotó Gajzágó Jolán (SZFM).

8. kép: 1977/2. sír.

Forrás: 1: Czveiber F. füzeté; 2: fotó Gajzágó Jolán (SZFM).

9. kép: 1977/3. sír.

Forrás: 1: Czveiber F. füzeté; 2: fotó Gajzágó Jolán (SZFM).

a szentendrei temetőben. Hasonló, de gyűrű nélkül az 1972/1. kislány sírban, nyaklánc karpereccel az 1977/2. sírban és mindössze fülbevaló az 1977/3. halottnál.²⁸

1977/2. sír: Csontvázas női sír, három melléklettel (8. kép). A halott nyakán üvegyöngysor volt, karján bronz karkötő, de ezeket Czveiber elajándékozta az ásásban segítő másik embernek (Mervai Kálmán). A csontváz lábánál szürke, szélesszájú, füleskancsó. A kihajló peremű, körte alakú, világosszürke edény felülete sima, vállán fényes, anyaggal egyszínű, függőleges besimított vonalakkal díszítve. A hasonló formájú és díszítésű korsók használata a 4. század második felétől az 5. század első harmadáig terjed.²⁹

1977/3. sír: Női sír, az előző mellett. A halottnak volt fülbevalója is, de azt ugyancsak a segítő társ kapta meg. A váz lábánál került elő két edény és egy mécses (9. kép). Az edények helye már utal a sír korára is, ugyanis a késő római, 4. századi sírokra jellemző a lábhoz helyezett étel-ital melléklet.³⁰ A kora római időszakban a halott fejéhez, vállához teszik ezeket. Az egyik egy nyersszínű, vörös festett kis pohár, nyakán és alsó részén sűrű barázdával díszítve. Ez a hordó formájú pohár import, raeliai és Rajna vidéki edények helyi utánzataként készült a középső császárkorban. A festett firma mécses alján a készítő mester nevének rövidítése (VICT) látható. A másik edény füles korsó, felső részén borostyánszínű mázzal. Egyedül ez tartható késő római árunak. Szentendrén valamennyi sír alatt ott található a korábbi település és valószínűleg a hamvasztásos temető. Így az ép mécsesek, festett poharak ezekből is származhattak és csak másodlagosan felhasználva kerültek a fenti sírokba.

²⁸ Ottományi 2025. 4. táblázat (további szakirodalommal).

²⁹ Egy másik papíron azt írja Czveiber, hogy az itt talált második sírban „egy női fejdísz maradáka a koponya homlokán”. A rajzon egy mécses és egy törött, perem nélküli korsó szerepel. Ezeket nem sikerült visszaazonosítani.

³⁰ Lányi 1990. 249.

Hamvasztásos sírok „Mócsaiék előtt” (1977/4–5. sír): A fent említett közműárok oldalfalából, elszenesedett foltokból több hamvasztásos sírhoz tartozó tárgyat is kiszedett Czveiber Ferenc 1977 nyarán. Az egyik sírban két edény volt, melyeket később összeragasztott: egy hegyesfenekű, kétfülű amphora, valamint egy fényes piros festésű nagy edény, rajta hat fogaskarcolt sáv (10. kép 1–3). Ugyanitt egy másik sír géppel kidobott földjéből 9 db firma mécses és két bronzveret került elő (10. kép 4–5).³¹

10. ábra: Hamvasztásos sírok. 1–3: 1977/4. sír; 4–5: 1977/5. sír; 6: helyszínrajz az 1977. évi sírok jelölésével.

Forrás: 1: Czveiber F. füzetje; 2–5: fotó Gajzágó Jolán (SZFM); 6: MRT 7. 27. kép alapján.

KÉSŐ RÓMAI SZÓRVÁNYOK A 11-ES ÚT ÉPÍTÉSÉNÉL

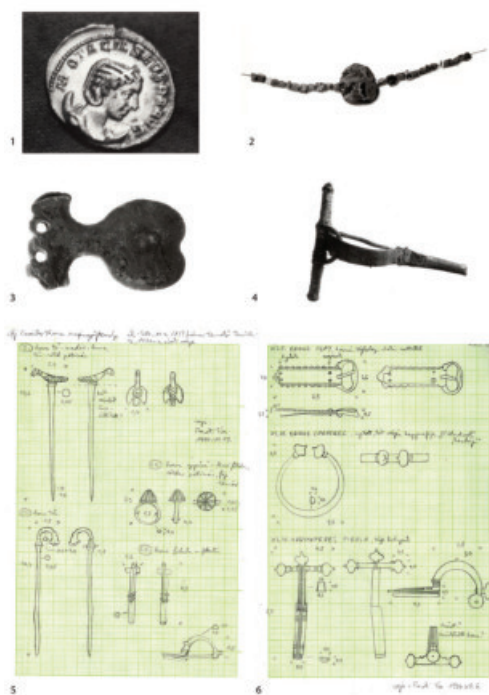
A Czveiber Ferenc gyűjteményéhez tartozó és 1987-ben meghatározott érmek között az 1. számú egy 246–248 között vert ezüstérem (antoninianus), mely a 11-es útnál lévő „Varga nagymama házána” került elő (Philippus Arabs felesége, Otacilla érme). A mellékelt helyszínrajz alapján ez valószínűleg a temető legszélén, északon, az Előd u. 4-ben lehetett (5. kép 3; 11. kép 1). Egyike a késő római temetkezés kezdetét – vagy a vicus használatának végét – jelző érmeknek a 3. század második feléből.³²

Czveiber említ a „belső körút építésénél” a gép utáni planírozáskor több, fekete elszíneződésű sírgödört. Az egyik csontvázas sír koponyájának darabjai között került elő az a nyaklánc, mely 25 db kék és fehér üvegyöngyből állt, középen nagyméretű borostyánnal (11. kép 2).

A borostyánnak mágikus, őrző-védő szerepe volt az ókorban. Import lévén, csak a leggazdagabb temetkezésekben fordul elő, elsősorban női és kislány sírokban. A szentendrei temetőben

31 „Stiegler Pubiék házána” került elő régebben egy mécses, amit Czveiber F. ajándékba kapott. Ez volt az első régészeti tárgya. Talpán felirat, de alig látszik a fényképen.

32 Csontvázat nem említett a találó, tehát tartozhatott a településhez is. Az érme keltező értéke mindig *terminus post quem* értékű, így 246 után verték. Sírba kerülési ideje kérdéses.

mindössze két sírban található (VI. női, 91. kislány sír). A találó emlékei szerint a Római Sánc u. 15. előtti kanyarban lehettek ezek az elpusztult sírok.³³

A 11-es út építésekor több szórvány ékszer (hajtű, karperec, gyűrű) és viseleti tárgy (csat, fibula) is előkerült a 70-es években (11. kép 3–6). Többségük valószínűleg a temetőhöz köthető, de itt futott a római tábor árka is (lásd 2. kép).

11. ábra: 1: Otacilla érem az Előd u. 4.-ből; 2: borostyánköves nyaklánc; 3–6: késő római szórvány ékszerek és viseleti tárgyak.

Forrás: 1–4: fotó Gajzágó Jolán (SZFM); 5–6: Maróti Éva rajzai.

ÉPÍTETT RÓMAI SÍROK MARADVÁNYAI 1996–1997 TELÉN (12. kép)

A Római Sánc köz és Kossuth Lajos u. sarkán (Kossuth Lajos u. 13.), a mai Szent Flórián udvar építése során, egy kettétört, feliratos római sírkövet és 4–5 késő római sírt találtak. Az egyik téglasír az udvar közepén volt, melléklet nélkül, a másik a ház pincelejárójában, a halott szájában kopott, ezüst, római pénz.³⁴ A megtalálók (Czveiber Ferenc családja) csak később értesítették a múzeumot, így dokumentáció nem készült és jelenleg az érem sincs meg. Az udvar bejáratánál ma is látható a kora római sírkő töredék, mely másodlagosan vagy egy késő római kőládasírba vagy a korábbi fürdő falába lehetett beépítve.³⁵ Téglából és kőből épített, késő római sírok voltak tehát a tábor és a limesút között (a katonai fürdő felett). Ez azt jelentené, hogy a késő római temető nemcsak a déli és nyugati oldalon, hanem keleten is körül vette a tábor (12. kép 4).

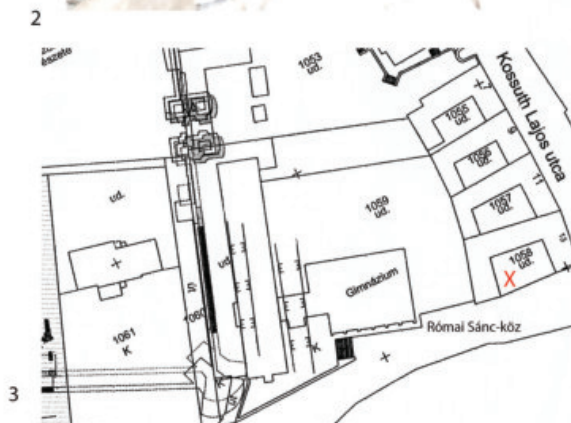
A fent ismertetett új sírok mind a temető északi részéhez tartoztak, ahol a 11-es út építése során került elő a legtöbb temetkezés. A temető északkeleti szélén, az északnyugati oldalon és a temető közepén egyaránt számolhatunk eddig nem ismert sírokkal Czveiber Ferenc

³³ Innen több sír is előkerült a 11-es út építésekor (60–97. sír), majd 1982-ben, vízvezeték fektetése során (124–128. sír).

³⁴ SZFM Adattár 6968-2018; Szent Flórián oltalmában. *Szentendre és Vidéke* XII. évf. 6. szám, 1998. február 13, 3. oldal.

³⁵ *Appius* állította a sírkövet 10 éves fiának, a 2. század középső harmadában (Maróti-Mráv 2004. 254, 14–15. kép).

magánygyűjteményének anyaga alapján.³⁶ Sőt, kiterjeszthetjük a temető határait a tábortól keletre is. És ki tudja mi minden rejtőzhet még a régi padlásokon s pincékben? Fel nem ismert római edények, érmek és sírkövek, melyeket nagy örömmel vár továbbra is a Ferenczy Múzeumi Centrum Szentendrén.

12. kép: A Szent Flórián udvarban talált római emlékek. 1: kora római sírkő töredék; 2: téglasír rekonstrukció a pince lépcsőnél; 3: térképrészlet a sírok jelölésével.

Forrás: fotó Sima Gábor (FMC).

³⁶ Itt szeretném megköszöni a gyűjtő, Czveiber Ferenc segítségét, nemcsak a magam, de a múzeum nevében is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Boruzs Katalin: Római tábor Szentendrén. *Várak, kastélyok, templomok* 2015. 64–66. Online: [academia.edu/31321884/Római tábor Szentendrén](https://academia.edu/31321884/Római_tábor_Szentendrén).
- Bózsa Anikó – Sáró Csilla – Kelemen Zsófia: Két újabb kőládásir Szentendre késő római temetőjéből. *Archaeologiai Értesítő*, 149. 2024. 209–242. Online: <https://akjournals.com/view/journals/0208/149/1/article-p209.xml>
- Lányi Vera: Temetkezés és halottkultusz. In: Mócsy András – Fitz Jenő (szerk.): *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. 243–253, 366–368.
- Maróti Éva: Ein spätrömischer glasierter Ascus aus Szentendre. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 1996. 117–123.
- Maróti Éva: Auxiliaris római tábor Szentendrén. In: Ottományi Katalin (szerk.): *Képek a múltból. Az elmúlt évek ásatásaiból Szentendrén*. Szentendre, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2008. 75–77.
- Maróti Éva – Mráv Zsolt: Kiadatlan római kori köemlékek Pest megyéből. I. Feliratos köemlékek. *Studia Comitatus*, 28. 2004. 249–253.
- Maróti Éva – Topál Judit: Szentendre római kori temetője. *Studia Comitatus*, 9. 1980. 95–177.
- MRT 7. Dinnyés István – Kővári Klára – Lovag Zsuzsa – Tettamanti Sarolta – Topál Judit – Torma István. *Pest megye régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás (XIII/1.)*. Magyarország Régészeti Topográfiája. 7. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 247–293.
- Ottományi Katalin: A római kor emlékei Pest megyében (őslakosság, településszerkezet, temetkezés, vallás, betelepített barbárok). In: Torma István – Fancsalszky Gábor (szerk.): *Pest megye monográfiája I/1. A kezdetektől a Honfoglalásig*. Budapest, Pest megye Monográfia Közalapítvány, 2007. 249–341.
- Ottományi Katalin: A szentendrei tábor késő római temetőjének értékelése I. *Studia Comitatus*, 42. 2024. 94–141.
- Ottományi Katalin: A szentendrei tábor késő római temetőjének értékelése II. *Studia Comitatus*, 43. 2025. 206–247.
- Ottományi Katalin: A szentendrei tábor késő római temetőjének újabb sírjai. *Folia Archaeologica*, 2026. (előkészületben).
- Pröttel, Philipp-Marc: Zur Chronologie der Zwiebelknopffibel. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 35/1. 1988. 347–372.
- Soproni Sándor: *Szentendre a rómaiak korában*. Szentendrei Füzetek II–III. Szentendre, Pest Megyei Művelődési Központ és Könyvtár, 1987.

HÁBORÚS KÁROK FORRÁSOK TÜKRÉBEN

— SOROKSÁR ÚJJÁÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

1. BEVEZETÉS

„Mikor az embert lebombázott házának romjai alól kiráncigálták, megrázkódott, s azt mondta: Soha többé, legalábbis nem azonnal” – írta a német származású író, Günter Kunert. E gondolatokkal kezdődő tanulmány arra hivatott vállalkozni, hogy a történelemben addig példátlan pusztítás – a második világháború – után, hogyan és miként kísérelte meg az újjáépítést Magyarország egy pest megyei települése, Soroksár. A választás azért esett erre a településre, mivel a többi Pest megyei településsel ellentétben, a város újjáépítésének időszakából viszonylag terjedelmes iratanyag maradt az utókorra, legalábbis, ami a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltárában fellelhető (HU-MNL-PML IV. 408.ab.).² A kutatás így legfőképpen a levéltári iratanyagra, a források rendszerezésére, az újjáépítés rögzös és küzdelmes feltérképezésére irányult, melynek eredményeképpen létre jöhetett ezen írás. Előljáróként leszögezhető: a település méltán büszkélkedhet újjáépítésének sikerével az azt nehezítő körülmények ellenére – melyekről a későbbiekben még esik szó.

2. A HÁBORÚ UTÁNI HELYZET MAGYARORSZÁGON

A korabeli vicc, mely a következőképpen szól, jól megragadja a háború utáni újjáépítés kihívásait: *„Az újjáépítés nem probléma többé. Egy ház felépítését egy ember, mondjuk száz nap alatt végzi el, tehát ugyanezt a házat tíz ember tíz nap alatt építi fel. Következésképpen száz ember egy nap alatt építi fel a szóban forgó házat. Kétezernégszáz ember tehát egy óra alatt, száznegyvennégyezer ember egy perc alatt, nyolcmillió-hatszáznegyvenezer ember egy másodperc alatt és így tovább. Ezt a sort folytatjuk mindaddig, amíg elérjük, hogy a ház elkészül, mielőtt hozzáfogtak volna.”*³

¹ Remete Adrián segédlevéltáros a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltárában.

² A kutatás során a háborús károkat összesítő, valamint az újjáépítési folyamatokat rögzítő iratanyagot tekintettem meg, a háború előtt és után, a községekéről készült felvételek tanulmányozásával egybevetve.

³ LUDAS MATYI, 1947.06.11. 8.

A második világháború utáni első években az ország katasztrofális állapotban volt. A társadalom, a gazdaság és az állam kereste önmagát. Közel negyedévszázadnyi időn belül másodjára élt át a társadalom egy pusztító erejű, nagy háborút. Ebben a rendkívül súlyos helyzetben látott hozzá a lakosság az új élet kezdéséhez, a romok eltakarításához, halottjainak eltemetéséhez.⁴ A több hónapi – 1944. szeptember – 1945. április – fennálló háborús cselekmények számottevő mértékű kárt okoztak az ipari, közüzemi létesítményekben, értékes műtárgyakban.⁵ Magyarországot a kelet felől érkező szovjet vöröshadsereg szabadította fel a náci megszállás alól, de ez egyúttal azt is jelentette, hogy a térség a szovjet érdekszféra tömbjébe került, mely nemcsak az ország további sorsát határozta meg, hanem az újjáépítés menetét is.

Az ország ennek okán 1945-től kezdődően a szovjet típusú szocialista államberendezkedés kiépítésének útjára lépett, a hatalmat szovjet katonai támogatással pedig az egyre erősödő Magyar Kommunista Párt (MKP), 1948-tól Magyar Dolgozók Pártja (MDP) birtokolta⁶. Az újjáépítést, valamint az élet újrakezdésének a társadalmon belüli mozgósítását tűzte ki célul a kommunista párt propagandakampánya, melynek keretében születtek meg a *„Tiéd az ország, magadnak építed”*, *„holnapra megforgatjuk az egész világot”* szlogenek, vagy a *„Minden erőt az ország újjáépítésére!”*⁷ felszólítás. A mozgósítás keretében a pártvezetés egymilliárd pengő hitelt eszközölt a termelés beindítására, mely valóban elengedhetetlen volt: a második világháború alatt a totálisan szétvert ország vagyonának 40%-a megsemmisült,⁸ a társadalomból többszázazrek tűntek el a harctéren és a különböző munkatáborokban, valamint a deportálások és nyugati országokba való emigrálások során: az összes embervesztés közel 1,1 millió lakost jelentett.⁹

Az MDP következetesen a szovjet mintát és modellt követte, mely az országra és a társadalomra nézve újabb nehézségeket, megpróbáltatásokat jelentett a már amúgy is jelenlévő súlyos lelki problémák mellett.¹⁰ Ez alatt elsősorban a háborúval járó küzdelmek értendőek, úgymint halál, deportálás, front-és munkaszolgálat, éhezés, nyomorgás, nélkülözés, betegségek, társadalmi traumák, vagy éppen a háború utáni kollektív büntetéspolitika. Ezek mind jelentős mértékű társadalomformáló erőknél bizonyultak, hosszú időig maradtak még a társadalommal.¹¹

Az első nagyobb mértékű veszteség, ami tehát az országot érte, hogy szovjet nyomásra kimaradtunk az amerikaiak által hirdetett Marshall-tervből, mellyel Európa újjászervezését kívánták meg támogatni. Az 1947-ben megvalósuló segélyprogram jelentős anyagi támogatást jelenthetett volna. E financiai

4 ROMSICS 2010, 206.

5 GLATZ 2006, 3-4.

6 GLATZ 2006, 4.

7 SZABAD FÖLD, 1945.08.29. 4. E felhívást maga Rákosi Mátyás fogalmazta meg.

8 GYARMATI 2010, 88.

9 GLATZ 2006, 3-4.

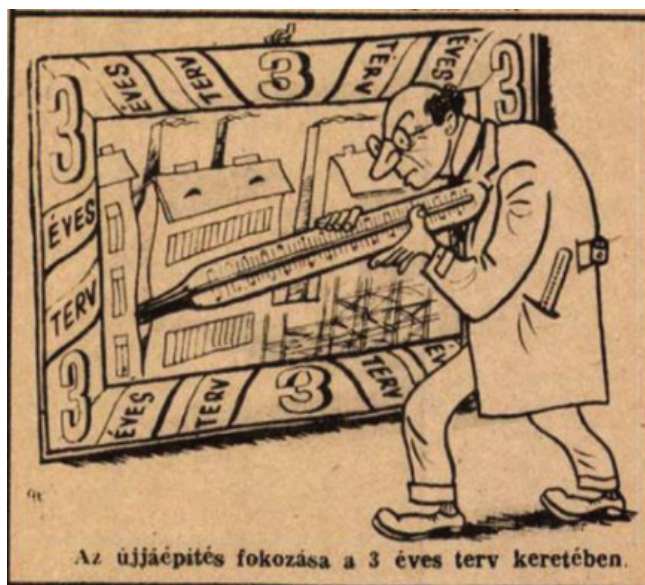
10 A Kelet-Közép-Európát megszálló szovjetek a németeket és magyarokat tekintették a legfőbb ellenségnek. A magyarokra, mint „Hitler utolsó csatlósai” - gondoltak. GLATZ 2006, 4.

11 CSIKÓS-HORVÁTH-Ö. KOVÁCS 2023, 36.

hozzájárulás kihagyására elsősorban azért kerülhetett sor, mert a Szovjetunió saját érdekszférájának tekintette e térséget, ebbe pedig nem fért bele a nyugati, „imperialista” segítség. Bár elsősorban a nyugati országokkal való szinte teljes elszakadást vonta magával, Moszkva tervei között szerepelt, hogy az egyes szocialista államokat is izolálják egymástól, szolgálva a Szovjetunió érdekeit.¹²

A szovjet zónába való betagozódás következménye lett tehát a gazdaság szocialista átszervezése is, a Moszkvának való megfelelési kényszertől vezérelve pedig sorra követték egymást az ezt támogató modernizáció jegyében hozott intézkedések: a versenyen alapuló szabadpiaci gazdasági berendezkedést felváltotta az állam (párt) által felülről irányított tervutasításos rendszer, megindult az ipar, kereskedelmet, gazdaságot is érintő államosítás folyamata.¹³

1946. augusztus 1-jén bevezették az addigra teljesen elértéktelenedett pengő helyett az új pénzt, a forintot.¹⁴ Ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy bár a forint véget vetett az addig tapasztalt hiperinflációnak, a településekre időközben kiszabták, hogy kész újjáépítési tervekkel kell a település vezetőjének jelentkeznie a felsőbb szerveknél. Az ebben foglalt költségeket az új pénznemben kellett megadni, ami a vidéki városokban, falvakban akár hónapokkal is később jelent meg, így az átváltás sok helyen nehézségeket okozott.¹⁵

1. kép: Az újjáépítés fokozása a 3 éves terv keretében.
Forrás: Ludas Matyi, 1947. 10. 01. 2.

Az 1947–1949-es évekre hirdették meg az első hároméves tervet, szovjet mintára (1947. augusztus 1–1949. év vége között), melyben irreális célkitűzéseket fogalmaztak meg. A tervperiódus végére a mezőgazdasági termelésnek az utolsó békeév, vagyis 1938-as év szintjét kellett elérni, a gyáripari termelés ezzel szemben 27%-kal lépje túl azt.¹⁶

A hidegháborús légkör előrehaladtával a mezőgazdaság kérdése háttérbe szorult, helyette sokkal inkább teret nyert az iparban és a gazdasági termelésben elért számok és teljesítmények hangsúlyozása,

¹² GYARMATI 2010, 149.

¹³ BARÁTH-FEITL 2021, 18-20.

¹⁴ STARK 2006, 13.

¹⁵ GYARMATI 2010, 119.

¹⁶ ROMSICS 2010, 210.

fokozása. A tervek között szerepelt üzemek, ipari épületek, nehéziparral összefüggő nagyberuházások létesítése, mely összekapcsolódott a meginduló új iparosítási programmal.¹⁷ Ezt elősegítendő a nemzeti jövedelem javarészét az ipari beruházásokra fordították, ami a valóságban azt jelentette, hogy a jövedelmek 52%-a ilyen irányú fejlesztésekbe investálták, ezen belül is a nehézipar aránya emelkedett ki, ami összesen 92%-ot jelentett.¹⁸ A kezdeti sikerek, a látványos termelési növekedés („magyar csoda”) elvezetett a párt terrorral egybekötött túlzó elvárásaihoz: az előre megírt tervszámok túlteljesítése, munkaversenyek szervezése, a sztahanovista mozgalom bevezetése, mind az újjá-és átszervezés megvalósítását szorgalmazták, s váltak egyúttal a korszak mindennapjaivá.¹⁹

Végül a szovjet zónába való tartozás velejárója volt a háborús jóvátételi kár vagy hozzájárulás fizetése, melyre a szovjet vezetés igényt is tartott, elég csak megemlíteni az ekkor a Szovjetunióba „málenkij robot”-ra hurcolt német származású civileket.²⁰ Mindezen felül az ország lakosságára hárult még az itt tartózkodó szovjet katonák ellátása, sok esetben az ételmezésük, elszállásolásuk, elérhető javak általuk való rekvirálásának vesztesége.²¹ Ide sorolható még a kormánypárt által bevezetett új adók (pl.: házadó, földadó, jövedelemadó, gyermektelenségi adó), a korszakban elhíresült „beszolgáltatási kötelezettség” is.²² A gazdaság rendkívül súlyos helyzetét támasztotta alá az a tény is, hogy az egyes kötelezően leadott termékeket az állam a reálértékének mindössze a hatod árán vásárolta fel.²³ Az óriási áldozatvállalást megkövetelő, a társadalom egészére kiterjedő munka példáján keresztül kijelenthető, hogy Soroksár községre nézve is hasonló nehézségeket vártak.

3. SOROKSÁR TÖRTÉNETE A HÁBORÚ ELŐTT

Soroksár története hosszú évszázadokra nyúlik vissza. A Duna bal partján elterülő dél-pesti település az őskor óta lakott, nevét először Anonymus krónikája említi. Az Árpád-korban benépesült helyként tartják számon, melyet csak az 1241-es tatárjárás tört meg.²⁴ A későbbi századokban váltakozva újra benépesült, majd elnéptelenedett. Állandóan lakott településként lényegében az 1700-as évek eleje óta funkcionál: a településhez tartozó földbirtokok 1723-ban kerültek gróf *Grassalkovich Antal* tulajdonába, mely nagy hatással bírt a község történetére. A faluba 1741-ben telepítettek németeket és svábokat, először 1760-ban mezővárosi, 1872-ben pedig nagyközségi rangra emelkedett.²⁵

17 GLATZ 2006, 4.

18 BARÁTH-FEITL 2021, 42.

19 STARK 2006, 16.

20 A témáról lásd bővebben is: Márkus Beáta: Csak egy csepp német vér. Kronosz kiadó, 2020.

21 CSIKÓS-HORVÁTH-Ö. KOVÁCS 2023, 40.

22 BARÁTH-FEITL 2021, 70. Az ipart hitelezéssel és az állami megrendelésekkel, a mezőgazdaságot a beszolgáltatási kötelezettség előírásával, a fogyasztást a jegyrendszerrel tudta az állam nevében a Gazdasági Főtanács irányítani. STARK 2006, 13.

23 STARK 2006, 16.

24 SÁRKÖZY 2004, 92.

25 JENEI 1972, 95.

A dualizmus évtizedeiben is jelentős fejlődésen ment keresztül, a korszakban – mezővárosi adottságainak köszönhetően – a mezőgazdasági tevékenysége emelkedett ki, bár a kézműipari, textilipari termelés sem elhanyagolható. Ide sorolható a fellendülő kereskedelem is, ami a megépülő pénzintézeteket eredményezte. Az egyik leghíresebbet említve, a Soroksár–Taksony–Dunaharaszti Takarékpénztár, amely 1827-től kezdte meg működését. A meginduló iparosodás velejárója volt a gyárak alapítása. Ilyen volt többek között a Ledowsky-gőzmalom, mely közel 50 évig működött, és létesült Soroksáron kalapgyár, szalmaárugyár, téglagyár, jéggyár is.²⁶

Áttérve a település huszadik századi történetére, az jellemző, hogy a hagyományosan színtiszta sváb koncentrációjú település megbomlott, az évek, évtizedek során soknemzetiségűvé vált. Az újonnan érkezők javarészt vagy a trianoni határhúzásnak, vagy az iparosodás következményeinek tudhatóak be; utóbbi főképpen Budapestet érintette, az ottani lakhatási nehézségek miatt sokan a szomszédos kisebb településekre szorultak. A második világháború borzalmait, pusztítását a település sem kerülte el, annak hatása mély nyomot gyakorolt Soroksár történetére. A háború folyamán

2. kép: Soroksári lakosok a háború után.
Forrás: HU-MNL-PML-IV-408.ab. 22. doboz. A községről készült felvételek.

1944 novemberében stratégiai okokra hivatkozva evakuálták a lakosságot, a szovjet csapatok pedig 1945. január 3-án érték el a községet.²⁷ 1945–1946 során újabb tragédia rázta meg a lakosokat: megkezdődött a német származású civilek, valamint a munkaképes nők és férfiak Szovjetunióba való hurcolása jóvátételi munkára, vagy a későbbi Németországi Szövetségi Köztársaságba (NSZK) kitelepítése. Utóbbi kitelepítésekhez megjegyzendő, hogy összesen 997 házból telepítettek ki 5000 soroksári svábot kollektív háborús bűnösséggel vádolva, ebből 961 épületbe történt történt betelepítés, 36 ház pedig teljesen lerombolt állapotban volt.²⁸ A települést végül 1950. január 1-jén csatolták a fővároshoz a "Nagy-Budapest" koncepció jegyében, s lett Budapest XX-dik kerülete.

²⁶ SÁRKÖZY 2004, 95.

²⁷ JENEI 1972, 95.

²⁸ HU-MNL-PML-IV. 408.ab. 1947. február 26.

4. MEGPRÓBÁLTATÁSOK: AZ ÚJJÁÉPÍTÉS RÖGÖS ÉS KÜZDELMES ÚTJÁN

4.1 HÁBORÚS KÁROK

A háború után Soroksárt „rombolt községnek nyilvánították”, azonban ez a jelölés vagy cím a gyakorlatban semmiféle segítyt, segítséget nem jelentett.²⁹ Felsorolni is nehéz, mennyi épületet, közintézményt, irodát, lakóépületet ért háborús kár. Néhány példa a teljesség igénye nélkül: az állatistálló, a Vágóhíd utcai vágóhíd, a két község ház, a járványkórház, csecsemővédőotthon, aggok, azaz az idősek otthona, vásártéri cédulaház, Mázsaház, hullaház, kántorlakás, öt híd (Török,- Templom,- Batthyány,- Báthory,- Mária Terézia utcai hidak), valamint hat iskola (Ócsai, Mária Terézia, Templom, Batthyányi, Marx Károly utcai, valamint a polgári iskolák) és hét óvoda (Duna, Könyves Kálmán, Stefánia, Templom, Andrássy, Marx Károly, Batthyány utcai óvodák).

Ha az épületeket ért károk jellege szerint szeretnénk csoportosítani őket, akkor a következők voltak a legjellemzőbbek: szerkezetileg sérült az állatistálló³⁰ és a közúti híd, az utóbbi szerkezete teljesen megsemmisült, abból csak a két hídfő maradt meg, a helyreállítása feltétlenül szükségesnek bizonyult, hiszen a túloldalra csak nagy kerülővel lehetett volna átjutni. A községben történt robbantások következtében a vágóhíd és az aggok (idősek) háza szenvedett károkat, ez utóbbi a hidak felrobbantásának esett áldozatul a közeli elhelyezkedés okán. A települést ért háborús bombázások vagy légi találatok folytán a hadműveletek vonalába került a Marx Károly utcai község háza, valamint a polgári iskola is. E két épület aztán fontos stratégiai pontja lett az előre nyomuló szovjet hadseregnek, ennek okán 1945 januárjától egészen az év áprilisáig megszállva tartották és raktárként funkcionáltak.³¹

Ezen felül rongálódás, súlyos károsodás érte az újtelepi község házát, a mázsaházát, a hullaházat, a Batthyány utcai elemi iskolát, a Mária Terézia utcai elemi iskolát, valamint a Batthyány utcai óvodát. A „rongálódás”, „súlyos károsodás” kifejezések pontosabb jelentését homály fedi, a vizsgált iratok és források végig így hivatkoztak a kár megjelölésére, részletesebb leírás nélkül. Az orosz csapatok általi megszállás sorába tartozott még egy-két kivételtől eltekintve, az összes helyi óvoda és iskola épülete, melyek nem feltétlenül háborús cselekmények miatt semmisültek meg, hanem a katonai megszállás tette azokat használhatatlanná.³² A sort a kevésbé súlyostól az egyre súlyosabb szint felé haladó kárkategóriát a teljesen használhatatlanná vált kategória zárja: a kántorlakás és az ócsai (Pataki) utcai elemi iskola került ide. Míg a kántorlakás helyrehozatalához tízezer forinttal számoltak, addig az elemi iskola újjáépítése helyett egy új, 20 tantermes általános iskola építését tűzték ki célul, közel hat és félmillió forintból. A vizsgált iratok alapján bátran kijelenthető, hogy a legsúlyosabb helyzet az oktatás terén volt,

29 HU-MNL-PML-IV. 408.ab. 1947. augusztus 6.

30 Az újjáépítési irat helyileg a „Káposztás alatti földek dőlőjében” -ként határozza meg.

31 HU-MNL-PML-IV. 408.ab. 1947. augusztus 5.

32 Uo.

a tanítás az egyes tantermekben naponként háromszori váltással folyt, tekintve, hogy az egyes iskolaépületek vagy teljesen megsemmisültek, vagy oktatási célokra használhatatlanná váltak. Ebből adódóan az elsődleges célkitűzések között szerepelt az oktatási tanintézetek helyreállítása, mely szerencsére maradéktalanul meg is valósult az újjáépítés folyamán.

3. kép: Soroksári iskolák állapota a háború után.
 Forrás: HU-MNL-PML-IV-408.ab. 22. doboz. A községről készült felvételek.

4.2 AZ ÚJJÁÉPÍTÉS, AVAGY MI VALÓSULT MEG?

A téma szempontjából fontos, tüzetesebben is górcső alá vett iratokból kitűnik, hogy nagy hangsúlyt fektettek az elvégzett munkákról való beszámolásra, összegzésre. A munkákat az iratok négy fő csoportba sorolták: mezőgazdaság, ipar és kereskedelem, közlekedés, szociális és kulturális szféra. A mezőgazdaság állapotát tekintve a források úgy hivatkoznak rá, mint ami a lehető legnagyobb rendben működött. „A tavaszi gazdálkodás rendben volt”, „szép eredmények”, „96%-ban az is műveli a földet, akinek kiosztották, a fennmaradó esetben a szomszéd vette át”³³ – olvashatók a beszámolók. Eme kijelentéseket azonban érdemes erős kételkedéssel fogadnunk, visszacsatolva a tanulmány első felében kifejtett okokra, különös tekintettel a mezőgazdaság háttérbe szorulásának tényére. Példának okáért

³³ A forrás itt az 1945-ben lezajlott földreformra utal, mely során a 600/1945. M.E. sz. rendelete alapján 75.505 földtulajdonos 5.599.645 hold földjét kobozták el és osztottak szét a társadalomban. CSIKÓS-HORVÁTH-Ö. KOVÁCS 2023, 50-53.

a mezőgazdasági össztermelés az 1938-as év szintjének csupán a 85%-át üttötte meg.³⁴ Ebből kifolyólag az összesítést írók törekedtek a pártvezetőknek megfelelni, a valóságot némileg „elferdíteni”.

Áttérve az iparra és kereskedelemre, e terén szinte minden kisüzem száma inkább csökkent, vagy ugyanannyi maradt az 1938-as és 1947-es éveket egymáshoz viszonyítva. Összesen 31 üzem működött (két-három fontosabb új üzem létesült), a foglalkoztatottak száma 400-zal nőtt 1947-ben 1938-hoz képest. 1945-ről 1946-ra tekintve pedig az iparüzemek száma nőtt, a kisiparosok száma viszont tovább csökkent, a szövetkezetek száma viszont szintén növekedett eggyel. 1945 óta tehát 2 textilüzem, 2 vegyészeti üzem, 1 konzervgyár és 1 játékuzem létesült. Ugyanakkor az ipari termelés kizárólag orosz/szovjet bér munkába történt, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a település nem tudott önerőből foglalkoztatni munkásokat, a bér munka pedig kevésbé bizonyult hatékonynak. Ennek ellenére a 3 éves tervben előírt számokat 15%-kal remélték túlteljesíteni.³⁵ A közlekedési viszonyokat tekintve a község jelentős infrastrukturális hátrányban szenvedett: a főút helyreállítása tulajdonképpen nem történt meg, a közúti hidat (a község északi része) felrobbantották, a fagyveszély miatt a munkálatok 1945 telén, őszén megálltak. A teljes útburkolati munkák még ekkor hátra voltak, annak elkezdése tehát még nem történt meg, amit azzal indokoltak, hogy a község minden anyagi erejét a községi épületek helyreállítására fordította, így „a gyalogjárdákra már pénz nem jutott”.³⁶ Valóban. Az előbbiekkal ellentétben – nem meglepő módon – a kulturális vagy szociális ügyekre nagyobb hangsúlyt fektettek, tekintve, hogy azokban volt érintett a helyi lakosság többsége, nem mellesleg olyan akut helyzetek voltak, amik azonnali megoldást kívántak: az oktatás zavartalanulásának, az idősök ellátásának, az egyéb hivatali ügyintézés lehetőségének megteremtése jelentős költségeket emésztett fel.

Mintegy összegzésként a fent említett célkitűzések közül 1947. október időszakát tekintve, az állapítható meg, hogy másfél év alatt a munkálatoknak a fele, vagy inkább még annyi sem készült el. Az oktatás terén két iskolát állítottak helyre (Grassalkovich és Batthyány utcai iskolák), ezen kívül még létesítettek 3 napközis óvodát, egy szülőotthont, igaz azt egy megüresedett sváb házból, az egészségházat pedig részben újjáépítették. Vagyis az iskolák száma a háború előtt 6 volt, majd a háborúban teljesen megsemmisült 3, de 1946-ra újra visszaállították 6-ra. 1947-re 17 általános iskolai és 2 polgári iskolai tantermet hoztak rendes, fogadóképes állapotba. A tankötelesek száma a háború alatt természetesen csökkent, de utána fokozatosan növekedésnek indult, sőt 1945 után még népi kollégium is alakult. Számokban kifejezve ez a következőképpen nézett ki: a háború előtt 1520 fő vett részt a helyi állami oktatásban, a háború végén 1370 fő, egy évvel később, 1946-ban pedig 1494 fő tanult az iskolapadokban.³⁷

³⁴ STARK 2006, 13.

³⁵ HU-MNL-PML-IV. 408.ab. 1947. február 26.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

Mindezek ellenére mégis az állapítható meg, hogy 1938-hoz képest 1945-ben jelentősebb előrelépés lényegében nem tapasztalható, ami a háború előtt működött (pl.: napközis otthon, idősek háza) az a háború után is működött, kórház 1938-ban se volt, és nem is lett. Emellett érdemes azt is kiemelni, hogy a végösszeg, amit felhasználtak az újjáépítéshez, az 8 048 333 Ft volt, de a teljes rendbe hozatalhoz szükségeltetett volna még mintegy 2 700 000 Ft. A legtöbb épületnél ekkor még hiányzott a kőművesmunka, ácsmunka, tetőfedés, ajtó-és ablakcsere, lakatosmunka, villanszerelés, üvegmunka, mázolás.

4. kép: Soroksár egyik községháza állapota a háború előtt és az újjáépítés után. (1945-1947)
 Forrás: HU-MNL-PML-IV-408.ab. 22. doboz. A községről készült felvételek.

5. ZÁRSZÓ ÉS ÖSSZEGZÉS

Soroksár háború utáni kezdeti időszaka, vagyis az újjáépítésének lokális története jól beleilleszkezik a tágabb kontextusban is vizsgált Magyarország 1945 utáni történetébe. E korszak – nevezetesen a Rákosi Mátyás nevével fémjelzett időszak Magyarország 1945–1956 közötti történetét fedi le. A rendszer meglehetősen intenzív, a társadalmi kereteket jelentősen átforgató, egyben átformáló jellege okot adott arra, hogy a gazdaságot, lényegében az egész országot ne csak újjá-, hanem átépítsék és szervezzék a szovjet érdekeknek megfelelően. A korszak elején tapasztalható nélkülözés, küszködés – mely a propaganda állításaival szemben helyezkedett el – egyértelműen jelezte, hogy a helyreállítási célok ilyen formában megvalósíthatatlanok.³⁸ Éppen ezért került sor sok helyen hamis adatok feltüntetésére, vagy árulkodtak arról az összeírások, hogy az újjáépítés nem a kívánt és előirányzott ütemben halad a kezdeti lendület ellenére sem, mint ahogyan azt Soroksár példáján keresztül is láthattuk. Igaz, a politikai kampánynak megfelelően Soroksár is

38 PAPP 2024, 163-209.

bekerült a sajtó beszámolóiba, mely büszkén hirdette az addig elért eredményeket: az egyik példál azt emelte ki, hogy Pest megyében az újjászervezés alkalmával 68 iskolát állítottak helyre,³⁹ a másik a németek által egyik felrobbantott vasbeton híd 1946. szeptemberi helyrehozásával dicsekedett.⁴⁰ A pártpropaganda tehát felismerte a sajtóban rejlő lehetőségeket, eme módszerrel is motiválva a lakosságot.

5. kép: „Mosoly, optimizmus, eredményesség. Propaganda a fokozott ütemű iparosítás mellett. Plakát 1950 körül.”
Forrás: Strak, 2006. 16.

Visszatérve tehát az újjáépítés és ezzel együtt a gazdasági nehézségekre, az tapasztalható, hogy 1953-ra mind az ötéves terv, mind a társadalom és a gazdaság kommunista, szocialista alapokon való átszervezése megbukott, mely újratervezést kívánt, ahogy az egész politikai berendezkedés is.⁴¹ Ennek eredményeképpen a rendszer közepére az életszínvonal a társadalom többségének még a háború előtti szintjét sem érte el.⁴² A korszak, avagy az ország újjáépítésének mérlege végső soron kettős: az egyik oldalon megélhetési nehézségek és deficit jelentkezett, ezzel szemben pedig megjelent az ezt ellensúlyozó, a „fényes, boldog, szocialista jövőt” hangsúlyozó állami

39 ÉSZAK-PESTMEGYEI NÉPÚJSÁG, 1948.08.29. 1.

40 SZABAD NÉP, 1946. szeptember 9. 4.

41 BARÁTH-FEITL 2021, 43.

42 GYARMATI 2010, 25., és Stark 2006, 16.

propaganda.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARÁTH-FEITL 2021 Baráth Magdolna – Feitl István: *Kérdések és válaszok a Rákosi-korról 1949–1956.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2021.
- CSIKÓS-HORVÁTH-Ö. KOVÁCS 2023 Csikós Gábor – Horváth Gergely – Ö. Kovács József (Szerk.): *A vidék szovjetizálása.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2023.
- GLATZ 2006 Glatz Ferenc: *Magyarország betagolása a szovjet zónába.* In.: *História.* 2006. 6–7. sz. 3–7.
- GYARMATI 2010 Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon. 1945–1956.* MTA doktori értekezés. Vác – Pécs, 2010.
- JENEI 1972 Jenei Károly: *Pesterzsébet, Soroksár. Budapest XX. kerületének múltja és jelene.* Levéltári Szemle. Budapest, 1972.
- PAPP 2024 Papp István: *A magyar kommunisták 1918–1989.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2024.
- ROMSICS 2010 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, Osiris Kiadó, 2010.
- SÁRKÖZY 2004 Sárközy Istvánné: *A soroksári svábok történetéből.* Budapesti Honismereti Társaság, 2004. 92–96.
- STARK 2006 Stark Antal: *Hidegháború és gazdaságpolitika.* In.: *História.* 2006. 6–7. sz. 3–7., 13–17.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

HU-MNL-PML-IV. 408.ab. Soroksárra vonatkozó háborús kárösszeírások, valamint az újjáépítést összeíró iratanyagok.

FELHASZNÁLT Sajtóforrások

Észak-pestmegyei Népújság 1948

Szabad Föld 1945

Szabad Nép 1946, 1948

AJÁNLOTT IRODALOM

Borhi László: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956.* Budapest, Corvina Kiadó, 2005.

Márkus Beáta: *Csak egy csepp német vér.* Budapest, Kronosz Kiadó, 2020.

Szakács Sándor: *A földreformtól a kollektivizálásig, 1945–1956.*

In: *A magyar agrártársadalom a jobbágyfelszabadulástól napjainkig.* Szerk: Gunst Péter. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998. 286–343.

SCHramek LÁSZLÓ¹

SZŐLŐMŰVELÉS ÉS BORKÉSZÍTÉS VÁCOTT 1686–1848 KÖZÖTT

„Nagyszálnak borszülő hegye

Távolból kéklík felém.

Nagyszálnak borszülő hegye

sok jó napot szerzett nekem,”

(Petőfi Sándor: Sovány ősz)

A költő egyik budai tartózkodása során a váci Naszály hegy lankáin termő nedűt méltatatta, amely vidám napokat szerzett számára. A hegy leve azonban nem csupán Petőfit örvendeztette meg, azt a 18. és 19. században is országosan ismerték, sőt elismerték. A mezőgazdaságból élők számára 1848 előtt számos nehézséggel kellett megbirkózni: földhiány, a megművelt szántókhoz kapcsolódó szövetvényes termény-, készpénz és munkaterhek, természeti csapások, hogy csupán a legfontosabbakat említsük. Ehhez képest a szőlő művelése több tekintetben kitörési pontot jelentett.

A termény és a belőle készült ital, a bor sokkal fontosabb volt, mint manapság. Ebben az időszakban ugyanis egészséges vezetékes ivóvíz hiányában az ásott kutak, folyók és patakok sokszor komoly fertőzésveszélyt hordoztak magukban. A bor az alkoholos erjedés, a természetes vizektől történő elkülönülés, a sör pedig a főzés miatt számított biztonságos, az egészséget kevésbé fenyegető mindennapi italnak.

A szőlő művelése, a bor készítése szinte a teljes naptári évben munkával látta el gazdálkodókat, ezért erre a rendi társadalom is egy speciális a földművelés többi ágánál egyszerűbb adórendszert alakított ki. Buda felszabadítása és a polgári forradalom közötti időszakban a gazdálkodók a bortermés után kilencedet adtak a földesúrnak és tizedet az egyháznak, ezt gyakran készpénzben váltották meg. A hadsereg fenntartására szolgáló hadiadó és a vármegyei házi adó kivetésének egyik alapját szintén az elkészült bor alkotta, amely után készpénzben kellett fizetni. A jobbágyi telki állománynak azonban a szőlő nem képezte részét, ezért robot nem terhelte. Előfordulhatott, hogy a jogilag zsellér kategóriába tartozó szőlőműves lényegesen nagyobb jövedelemre tett szert szőlő és bor eladásából, mint az egész telkes jobbágy.

---

¹ Dr. Schramek László PhD a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltára igazgatója. Helytörténeti publikációi: Schramek, László Péter; Horváth, M. Ferenc: Latin nyelvű végrendeletek. In: Horváth, M. Ferenc (szerk.) Váci végrendeletek 1706–1750. I. Vác, Magyarország. Vác, Város Levéltára, 2006. pp. passim-passim. ; Schramek László: A nagykőrösi plébánia újjáalapítása 1778-ban. Studia Comitatus, 2022. 40., 74–83.

A szőlő mint haszonnövény másik jellegzetessége volt a rendi korszakban, hogy a növény nagy szakértelmet és rendszerességet igénylő megmunkálása miatt fölesurak ritkán létesítettek saját szőlőt, mivel azt robotban, a jobbágyok ingyenes munkaerejével megmunkálni rendkívül kockázatos lett volna. Az uradalmi szőlőt képzett bémunkásokkal kellett megművelni. E körülmények együttesen azt okozták, hogy a 18. és 19. században a szőlőművelés a falusi és a mezővárosi lakosság számára a legfontosabb jövedelemforrássá vált.

Vác esetében a klimatikus körülmények jó domborzati viszonyok teremtettek a szőlőműveléshez kiváló feltételeket. A város az Alföld északi peremén helyezkedik el, amelyet délről elérnek a meleg légáramlatok, ugyanakkor az Északi-Középhegységet öntöző esők e vidéket is termékennyé tették. A Duna közelsége mérsékelni tudta a nyári forróságot. A Vácot északról és keletről övező hegyek déli lejtői változatos talajtakarókkal rendelkeznek, amelyek szőlőművelés számára kitűnő körülményeket teremtettek.

Vácott a szőlőművelés a középkorig visszanyúló hagyományokkal rendelkezett, ezt igazolja, hogy a város alatt számos ház rendelkezik középkori kő- vagy téglaboltozatos pincével. Ezeket ebben az időszakban a must érlelésére, a bor tárolására alakították ki. A török hódoltság nem kedvezett a váci borkészítésnek, mivel az iszlám tiltja híveinek az alkoholos italok fogyasztását. Ennek ellenére a szőlőművelés nem maradt abba, legfeljebb a nagyságrend csökkent le. A török uralom utolsó évtizedeiben készült összeírás szerint a 139 családfő közül 94 rendelkezett szőlővel, amely az összeírt lakosság bő kétharmadát jelenti. Az ágazat létfenntartó szerepe a rendi korszak utolsó évszázadaiban töretlenül fennmaradt, amint az az alábbi táblázatból leolvashatjuk.²

Év	1671	1688	1702	1715	1728	1744	1760	1771	1828
(összesen)									
Adózók családfók száma	139	40	192	202	290	616	1030	1007	2111
Szőlőművelésben borkészítésben érdekelték száma	94	39	147	139	174	505	831	765	1095
Szőlőművesek aránya a családfók között (%-ban)	663	97,5	76,56	68,81	60	81,98	80,68	75,97	51,87
Püspökvác (1744-től)									
Adózók családfók száma						543	873	767	1886
Szőlőművelésben borkészítésben érdekelték száma						444	720	639	995
Szőlőművesek aránya a családfók között (%-ban)						81,76	82,47	83,31	52,76

2 Horváth M. Ferenc – Pintér Tamás (szerk.): *Váci Történelmi Tár I. „Késő maradványainak tétessen jegyzésben!”* Vác 1996. 84–87.

Káptalanvác (1744-től)									
Adózók családfők száma						73	157	152	225
Szőlőművelésben borkészítésben érdekelték száma						61	111	126	100
Szőlőművesek aránya a családfők között (%-ban)						83,56	70,70	82,89	44,44
Kisvác (1715-1774)									
Adózók családfők száma				55	67	74	94	88	
Szőlőművelésben borkészítésben érdekelték száma				51	67	71	91	84	
Szőlőművesek aránya a családfők között (%-ban)				92,73	100	95,95	96,81	95,45	

1. táblázat: Szőlőművesek száma és aránya az adózó népességben belül 1671–1828.

A különböző összeírásokból származó 1671 és 1828 közötti adatok azt mutatják, hogy az 1714 után kettő, majd 1743-tól három részre tagolódtott város mindegyik városrészében a szőlőművelés lakosság többségének megélhetéséhez hozzájárult, ennek aránya 50 és 100% közé tehető, gyakran 80% körüli értéket ért el.

A szőlőművelés alatti terület nagyságára vonatkozóan sajnos csupán szórványos adatokkal rendelkezünk. Ennek magyarázata, hogy a legtöbb területi adatot rögzítő összeírás egy országos kiterjedésű adatfelvétel eredményeként született, amelyeket 1715-ben, 1720-ban, 1728-ban és 1828-ban készítettek el.

Év	1715	1728	1736	1785 ¹	1828 (számított érték)	1846
Vác (mai)	1376	2230,5	3599		8773,9	
Vác	1013	1590,5	2827			
Püspökvác				7241	7968,4	6388
Káptalanvác				nincs adat	1075,5	
Kisvác	363	640	772	Püspökvác része	Püspökvác része	Püspökvác része

2. táblázat: A szőlőművelés alatti terület (kapásban)³

³ 1715: MNL-OL N 78. 20. téka 11. és 14. 1728: Borosy, 1997: 853. 1734: MNL-OL E 156. 62. Fasc. 13. No. 2–12. p. 1785: VPKL Káptalani Levéltár Protocolla 1a01. 52–141. 1828: MNL-OL N 26. Comitatus Pestiensis 181.b. 91. r. és 93. r–v. 181.c. 26.r–v. Az 1828. évi adatokkal kapcsolatban azt látjuk, hogy az összeíró Püspökvác esetében 1992 és 1/8 Káptalanvácnál 268 7/8 pozsonyi mérő nagyságú területnek jelölték a szőlőültetvényt. Jelezték, átlagosan egy mérő területet négy kapásnak lehet számolni. 1846: Horváth – Pintér 1996. 376.

A szőlő művelése sem a török hódoltság alatt, sem az azt követő időszakban nem szűnt meg. A megművelt terület nagysága azonban a népesség kis létszámára, valamint a hadak járására tekintettel kicsi lehetett. A Rákóczi-szabadságharc ráadásul tovább rontotta a helyzetet, a szőlőhegyek elpusztulhattak. A harcok elcsendesedése után az ültetvények tisztítása, a telepítés gyorsan haladt. Erre utalnak a nem csupán a rendelkezésünkre álló számok, hanem az összeírásokat kísérő feljegyzések. A mai Vác területére vetített szőlőnagyság 1715 és 1828 között bő hatszorosára növekedett. Úgy tűnik azonban, hogy a nagy telepítések a 18. század végére befejeződtek, mivel Püspökvác esetében az 1785. és 1828. évi adatok között nagy eltérés már nem tapasztalható. Az 1828. évi adatokkal kapcsolatban azt kell tisztáznunk, hogy az összeírók a szőlőterületet nagyságát pozsonyi mérő befogadóképességben adták meg, illetve jelezték, hogy átlagosan egy mérő négy kapás területnek felel meg.⁴ Az 1846. évi dikális összeírás szerint a püspökváci határban kizárólag másod és harmadosztályú ültetvényeket találtak. A II. József alatti kataszteri felmérés szerint 1775 hold szőlő állt adózói 91 hold uradalmi használatban. A földesúri állományból 16 holdat adtak ki bérbe. Az éves szőlőtermés értékét 40 321 Ft-ra becsülték 1789-ben.⁵

A bortermés ismert adatai hasonló fejlődést mutatnak a 18. század közepéig, sőt már-már hihetetlennek tűnő felfutást, amely az 1760. évben ért csúcsára 21 727 akó nagysággal (ca. 11 670 hl).⁶ Ezt követően azonban a tendencia váratlanul megfordul és a termés nagysága látszólag zsugorodásnak indult. A trendforduló okát egyelőre találgatni sem tudjuk. Az 1715. évi összeírásban azt olvashatjuk, hogy a legjobb és az átlagos szüretnek eredményei között kétszeres eltérések is előfordulhatnak. Talán a terméseredmények ingadozásával kell számolnunk ez esetben.

Bortermés (akóban)	1702	1728	1731/2	1744	1752	1760	1771	1828 (számított adat)
Vác (mai)	1598	3888	1733	8236,5	12156	21727	15693	8773,5
Vác		2901	1198					
Püspökvác				6351,5	9830	17347	11640	7698
Káptalanvác				973	1250	2703	2222	1075,5
Kisvác		987	535	912	1076	1677	1831	

3. táblázat: A bortermés nagysága Vácott 1702 és 1828 között

Az 1728. évi adatokra egy pillantást vetve látjuk, hogy ekkor a város mai területén 2230,5 kapás

4 MNL-OL N 26. Comitatus Pestiensis 181.b. 93. r.

5 Horváth Sándor (másolta): Adatok. Pest vármegye 1789. évi kataszteri fölmérése. In: *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1901, 8. évf. 62–114. és 166–177. 109.

6 Bogdán István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Budapest, 1991. 147. Egy akó 53,72 l-nek felel meg.

7 1702: MNL-PML IV.23.a. CPlI.37.a. 1.v.–8.v. 1728: Uo. CPlI. 114.a. 99.v. és 140.r. és 140.r. 1731/2: Uo. CPlI. 148.c. 59. r. és 61. r. 1744: Uo. CPlI. 194. 20.r., 22.r., 25.r. 1752: Uo. 210.b. 136.r., 139.r., 142.r. 1760: Uo. CPlI.244.d. 117.r., 121.r., 124.r. 1771: Uo. CPlI. 281.c. 135.r. 152.r. 155.r. 1828: MNL-OL N 26. Comitatus Pestiensis 181.b. 93–94. p. és 181.c. 26.p.

szőlő- területen 3888 akó bort takarítottak be, azaz egy kapás 1,7 akó bort adott. Négy ével később feltehetően hasonló nagyságú területen azonban kevesebb, mint fele annyi italt érleltek. A termésmennyiség ingadozása tehát nem elhanyagolható. A szőlőültetvények a várost északról és keletről övező hegyvidéken helyezkedtek el, a terület harmadát homokos, második harmadát kötött agyagos, a harmadik harmadot pedig köves talajúként tartották nyilván.⁸

A termőföld változatossága ellenére a váci bor Pest megyében a jobb minőségűek közé tartozott. Az 1715. évi összeírás alkalmával a város borát legalább negyed részben jó minőségűnek tartották, amely 1 Ft 60 dénárért találhatott gazdára, a többit átlagosnak, amely 1 Ft-ért kelt el a piacon.⁹ Az 1728. évi összeírás biztosai a bor harmadát tartották jó minőségűnek kétharmadát átlagosnak. Előbbi 1 Ft 50 dénár, utóbbit 1 Ft-ért lehetett akónként értékesíteni. Ugyanezt az árat emlegették a Magyar Kamara tisztviselői is 1734-ben.¹⁰

A bor értékesítési ára azonban nem ad támpontot arról, hogy a munka milyen jövedelmezőséggel járt a tulajdonosok számára. A 18. század közepső harmadának elején úgy számoltak, hogy a jobb minőségű, akónként 1 Ft 50 dénárért eladható boron mintegy 50 dénár haszon realizálható. Az 1828. évi összeírás idején az egy akó borra eső munkaköltséget (kapálás, karózás, kötözés, metszés stb.) 1 Ft 54 krajcárra tették, amely mintegy 30 krajcár hasznot eredményezett. Így Püspökvác szőlőművesei 3984 Ft 15 krajcár, Káptalanvácé 537 Ft 45 krajcár tiszta haszonnal számolhattak.¹¹

Vác tehát egy nagy bortermelő központként tartatott számon a 18. és 19. században, ahol a hegy leve első osztályú lehetett. Alátámasztja ezt a véleményünket az a tény, hogy az 1715. évi országos összeírás szerint a megye legdrágább borát Vácott készítették. A Rákóczi szabadságharc alatt Pest vármegye Károlyi Sándor generálisnak küldött váci nedűt jóakarata megnyerése céljából.¹² Johannes Kramer 18. századi orvos a váci vörösbort (Schillert) a vese és hólyagkő elleni ellenszernek tartotta.¹³

A szőlőművelés sikeréhez megfelelő piacokra volt szükség. A váci bor az 1728. évi összeírás szerint Csongrád és Komárom vármegyében számíthatott számottevő keresletre.¹⁴ A későbbiekben pedig elsősorban északi irányú, Lengyelország és a bányavárosok felé irányuló kereskedelem

8 MNL-OL N 26. Comitatus Pestiensis 181.b. 93. Homokos dűlők: Szent Mihály, Újhegy, Alsó-, Felső-, Közép- és Kistörök, Öreg és Kiszobrág, Pappvölgy; Agyagos dűlők: Az Öreg-, Kiscselőte, Öreg- és Kiskút-völgy, Öreg-, Közép- és Kisgombás, Egyházmegye, Tengres, Paralfő, Naszág, Gronád, Spenyér, Öreg- és Kishermány, Nyúlás és Szentlászló; Köves dűlők: Diósvölgy, Szejtze, Öreg- és Kispincevölgy, Látóhegy, Középmály, Öreg- és Kis Vasas földek.

9 MNL-OL N 78. 20. téka. 12.

10 Borosy 1997. 829. és MNL-OL E 156. 62. Fasc. 36. No. 14–15.

11 MNL-OL N 26. Comitatus Pestiensis 181.b. 93. r–v. 181.c. 26.r–v.

12 Bánkúti Imre: *Pest–Pilis–Solt vármegye a Rákóczi korban I–II.* – Előmunkálatok Pest megye monográfiájához 2. Budapest, 1997. 650.

13 Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből* 4. Budapest, 1940. 98.

14 Borosy 1997. 829.

biztosított értékesítési lehetőségeket.¹⁵ A helyben fogyasztás ugyancsak említést érdemel, ugyanis már 1734-ben öt borkimérést tartottak számon a városban, amelyből egy kizárólag a püspöki uradalom, a többi azonban fél évig a püspök, fél évig a város hasznára termelt bevételt. A Kisévcon található kocsmá ekkor szintén fél évig a község javára termelt bevételt.¹⁶ A város 1828-ban azonban már bérleti díj fejében egész évben maga üzemeltette a borkiméréseket, amelyeket nyilván fel kellett tölteni áruval.¹⁷ A városban nem csupán a lakosság tartózkodott huzamosabb ideig. November és április között katonaságot teleltettek a lakosságnál, nyaranta gyakran a hadsereg egységei gyakran táborokat vertek a város közelében, amelyek nyilvánvalóan növelték a borkimérések forgalmát.

Nem szabad megfeledkezni arról a körülményről sem, hogy szőlőművelésnek megfelelő háttér kézművesiparra volt szüksége, amelynek kapcsán elsőként a hordók elkészítését végző kádárok érdemelnek említést, akiknek céhe már 1696-ban, elsőként a török hódoltság megszűnése után megalakult. A városi kádárok csoportja rendszeresen gyarapodott. 1728-ban 4, 1744-ben 5, 1760-ban 8, 1771-ben 5, 1807-ben 11 iparosuk dolgozott Vácott. A kortársak ez utóbbi létszámot magasnak érezték, ezért ekkor a mesterek felvételét szüneteltették.¹⁸ Az utolsó országos összeírás tanúsága szerint 1828-ban már 15 mestert és 11 segédet tartottak nyilván ebből a szakmából, ebből arra következtethetünk, hogy a korábbi nehézségeket talán sikerült megoldani.¹⁹

Vácott tehát a természeti környezet, az értékesítési lehetőségek és a háttérpálya is lehetővé tette, hogy a város a török csapatok kiűzése, illetve a szatmári béke aláírása után színvonalas borászat központtá váljon. A szőlő művelési területe gyors ütemben növekedett, ennek megfelelően a megtermelt bor mennyisége ugyancsak emelkedett. A bortermelésből származó jövedelem jelentős mértékben járult hozzá Vác anyagi, és ezt követő szellemi gyarapodásához. Sajnos azonban az egykor virágzó mezőgazdasági ágból mára semmi nem maradt fenn, mivel az 1870-es és 1880-as években pusztító rovar, a filoxéra nyomtalanul eltüntette.

15 Mercz Árpád: Eltűnt borvidékek. A Pest-Nógrádi borvidék. In: *Borgazdaság* 32. évf. 1984. (1–4. sz.) (77–80.) 77.

16 MNL-OL E 156. 62. Fasc. 13. No.

17 MNL-OL N 26. Comitatus Pestiensis 181.b. 93. v. és 181.c. 26.v.

18 MNL-PML IV.23.a. CPIL. 114., 136.r. és 138. r. és CPIL 194. 14.r.–22. r. CPIL. 244.d. 102.p.–121.p. CPIL. 281.c. 137.r.–155. r.; Duray Kálmán: *Váci céhek*. Vác, 1912. 5. és 113.

19 MNL-OL N 26. Comitatus Pestiensis 181.a.b. és c. passim

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) E 156. Urbaria et conscriptiones 1527–1848.

MNL OL N 26. MNL OL Conscripção regnicolaris art. VII. 1827. ordinata

MNL OL N N 78. 1715. évi összeírás.

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltára (MNL PML) IV.23.a. Pest-Pilis-Solt vármegye adószedőjének iratai. Adószedői összeírások. 1635–1847.

Váci Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (VPKL) Káptalani Levéltár Protocolla

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bánkúti Imre: *Pest–Pilis–Solt vármegye a Rákóczi korban I–II.* – Előmunkálatok Pest megye monográfiájához 2. Budapest, 1997.

Bogdán István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig.* Budapest, 1991.

Borosy András: *Pest–Pilis–Solt vármegye 1728. évi regnicoláris összeírása.* Budapest 1997.

Duray Kálmán: *Váci céhek.* Vác, 1912.

Horváth M. Ferenc – Pintér Tamás (szerk.): *Váci Történelmi Tár I. „Késő maradványainak tétessen jegyzésben!”* Vác, 1996.

Horváth Sándor (másolta): *Adatok. Pest vármegye 1789. évi kataszteri fölmérése* In: *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1901. 8. évf. 62–114. és 166–177.

Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből* 4. Budapest, 1940.

Mercz Árpád: *Eltűnt borvidékek. A Pest–Nógrádi borvidék.* In: *Borgazdaság*, 1984. 32. évf. 1–4. sz., 77–80.

SZILAJ ANIKÓ¹

„ZZIK A PARÁZS”

CEGLÉD 19. SZÁZADI TÖRTÉNETE EGY REGÉNY LAPJAIN

„Egy-egy élet során részesei lehetünk olyan pillanatoknak, amelyek akár hazánk, akár városunk, akár saját családjunk életében történelmi fordulópontot jelentenek. A sors irányát az a választásunk szabja meg, hogy jellemünk mely vonásai diadalmaskodnak e fontos momentumokban. Az évezredes történetben játszott saját szerepünk során miénk a döntés, hogy mit teszünk az idővel, amely nekünk rendeltetett.”²

1. kép: Kapa Mátyás az író. Könyvbemutató a könyvtárban 2016-ban.

Forrás: Szilaj Anikó

2016-ban egy budapesti történelmiregény-író, *Kapa Mátyás* iratkozott be a könyvtárunkban és segítséget kért egy könyv megírásához. Így kezdődött az a történet, mely során megszületett Cegléd regénye, az *Izzik a parázs*. Az író ehhez a Ceglédi Városi Könyvtár és a Kossuth Múzeum helyismereti dokumentumait használta fel. Amiben tudtam segítettem, felkutattam minden forrást, amely a megadott időszakból származott. A két főszereplőt kivéve min-

denki valós személy a regényben, de az ő élettörténetük is megtörténhetett volna. A regény *Szűcs Vilmos* és *Kocsis Sára* életének történetén keresztül mutatja be a város történelmét. Nézzük tehát a főbb történelmi eseményeket röviden, idézetekkel a regényből.

¹ Szilaj Anikó helyismereti könyvtáros, a Ceglédi Városi Könyvtár munkatársa.

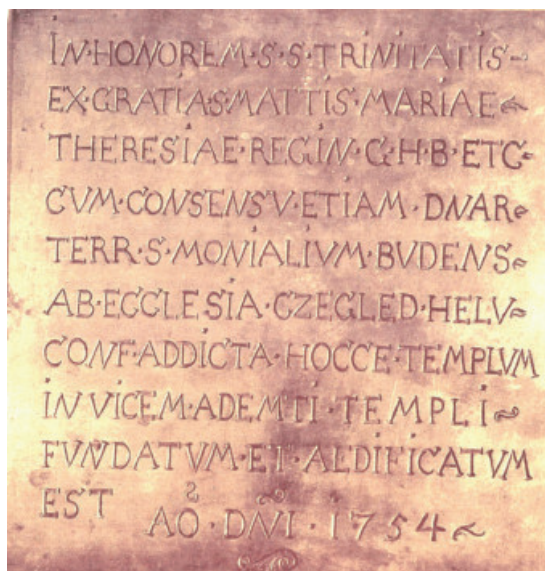
Publikációk: Helyismereti munka a Ceglédi Városi Könyvtárban. In: *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 2021. júl-aug. 10–16. ; Cegléd neves szülöttei: „Irány a hold!” George Pal Hollywoodi filmrendező. In: *Helytörténet és helyi közösség*. A Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár II. Helytörténeti konferenciájának előadásaiból. Szentendre, 2025. 163–175.

² Kapa Mátyás: *Izzik a parázs*. Budapest, Hystoricum Kiadó, 2016. 6.

LEÉGETT A REFORMÁTUS TEMPLOM

Idézet a regényből: „A Szent Kereszt templomban a hívek csendben hallgatták a misét, csak a készülő díszes körmenet okozott némi izgatottságot a fiatalabbak körében. Hirtelen a hátsó sorokban suttogás támadt, majd néhány férfi a misét odahagyva kiviharzott a templomból. A mozgolódásra az elülső traktusokból is egyre többen tekintettek hátra, rosszalló pillantásokat vetve a távozó után. Hamarosan azonban értelmet nyert a szentségtörő nyüzsgés, egy, az utcáról visszatérő fiatalember elkiáltotta magát: *Tűz van!*”³

A reformáció már 1540-es években elterjedt Cegléden. A katolikus hitélet visszaszorulásakor, mintegy 200 évig, a reformátusok a katolikus templomot használták, amely az 1350-es években épült, Nagy Lajos király idejében. 1753–54 között végül saját templomépületet emeltek, amely 1834 májusában gyújtogatás következtében leégett. Ahogy az akkori jegyzőkönyvben szerepel: „*Úr napján május 29 kén mikor a nép mind a templomban volt, akkor lett a siralmas szerentségtlenség, hogy Cegléd Várossának egy ötöd része a reformáta templommal, úgy annak rézzel ékesített tornyával együtt égett, mid azon által nagyon megkárosítottak.*”⁴ Nánási Szabó Károly református lelkész kezdeményezésére egy új templom építését határozták el.

2. kép: 1754 -15 x 15 cm-es réztábla a templom építéséről.

Forrás: Szomorú István: A ceglédi református templomok története. Cegléd, Szerzői Kiadás, 2001, 198.

3. kép: Egykorú rajz a régi kistemplomról.

Forrás: Szomorú István: A ceglédi református templomok története. Cegléd, Szerzői kiadás, 2001, 180.

³ Kapa Mátyás: Izzik a parázs. Budapest, Hystoricum Kiadó, 2016. 19.

⁴ Novák László: A három város építészete. Nagykőrös, 1989, 103.

NÁNÁSI SZABÓ KÁROLY (1800–1880)

Idézet a regényből: „Jártam az egyik legnevesebb építésznél, Hild Józsefnél. Felkértem, hogy tervezzen egy olyan templomot, amely méltó Cegléd erős református hagyományaihoz, az itteni gyülekezet rendíthetetlen hitéhez. – Miközben ezeket mondta, egy fiókban kezdett kotorászni, ahonnan elővett néhány nagy alakú papírlapot, amit kiterített a konyhaasztalra. – A mester fel is vázolta, hogyan képzelné el ezt a nagyszerű épületet. Fel lehetne hozzá használni a leégett templom megmaradt alapjait és a tornyot. A két férfi az egyik kiterített lap fölé hajolt. Egy monumentális építmény rajza szerepelt rajta, a homlokzatát két hatalmas torony határolta, közötté nagy kapu, amely előtt magas oszlopok tartottak egy timpanont, az épület közepén, a kapu mögött pedig egy gúla alakú tetőzet magasodott.”⁵

Egyesség.

*Melly egy részeről, a Ceglédi Helvétiai Vallásúak Követő-
Ekklesiája; más részeről, K. Kir. Pest Város Polgája, és
Egész Mester János József Úr között, követhető tárgy-
ban és Feltevések alatt kötöttett, úgy mint:*

4. kép: 1835 – Egyesség Hild József építész és a református gyülekezet között. Fénymásolat.
Forrás: Egyesség: A Református Nagytemplom építéséről. Cegléd, 1835. 1.

*Hogy ezen Egyesség tartalmán Szerint az ezer forintokat
Conventio: Sorsbe minden hiba és fogynak közös nélkül
felvettem hiteleson bizonyítom. Ceglédén 26. Márkusba
1835.*

J. Hild

5. kép: Hild József aláírása. Fénymásolat.
Forrás: Egyesség: A Református Nagytemplom építéséről. Cegléd, 1835. 3.

5 Kapa Mátyás: Izzik a parázs. Budapest, Hystoricum Kiadó, 2016. 27.

6. kép: Hild József terve a református templomról.
 Forrás: Novák László: A három város építészete. Nagykőrös, 1989. 128.

A hosszú évek alatt sok minden akadályozta az építkezést. Elsősorban a pénzhiány, bár nagyon sok református adakozott és más városból is érkezett segítség a hatalmas vállalkozáshoz. Elérkeztünk a város történetének következő fontos állomásához, az 1848-as forradalomhoz és szabadságharchoz. Volt egy esemény, amely meghatározta a Kossuth és Cegléd további kapcsolatát. 1848. szeptember 24-én érkezett Ceglédre a toborzó körút első állomásán. Jókai Mór is a küldöttségben volt és később tudósított a beszédről. Bár csak két órát töltött a városban, de ez volt a kezdete a Cegléden kialakult Kossuth-kultusznak. Az asztal, amelyen a hagyomány szerint Kossuth szónokolt, elveszett a háborúban.

Idézet a regényből: „Valamivel négy óra előtt befutott Ceglédre a különvonat, ami a kormánybiztost és kíséretét hozta. A vagonból először Kossuth szállt ki, fekete attilában, fekete szűk pantarlóban, derekán bőrvél, az övtartóban két pisztollyal, fején kerek fekete kalap hátralengő fekete strucctollal. Utána sorra következtek kísérői, Vörös Lajos, Kossuth titkára, Jókai Mór, az 'Életképek' szerkesztője, Egressy Gábor, a 'Kossuth Hírlapja', Csermátony Lajos a 'Márczius Tizenötödike' tudósítója, többen közülük huszár egyenruhában, karddal és puskával felfegyverkezve.”⁶

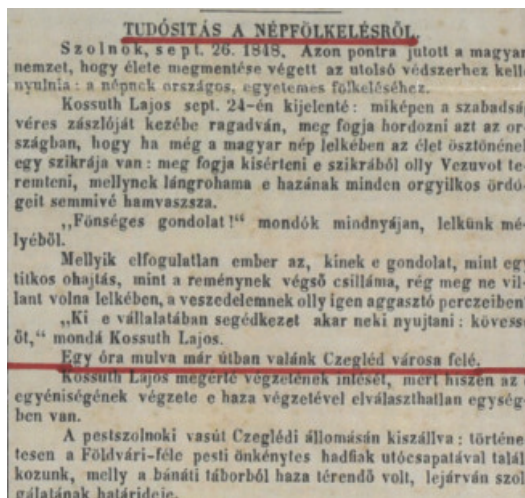
6 Kapa Mátyás: Izzik a parázs. Budapest, Hystoricum Kiadó, 2016. 140.

7. kép: Ezen az asztalon szónokolt Kossuth Lajos.
Forrás: Ikvai Nándor–Ifj. Kürti Béla: Az ötvenéves
ceglédi múzeum története és a Kossuth-kultusz.
Cegléd, Kossuth Múzeum, 1967. 15.

8. kép: Kossuth Hírlapja, 1848. szeptember 29.
Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár. <https://adt.arcanum.com/hu/>

9. kép: Tudósítás a népfelkelésről. In: Kossuth Hírlapja,
1848. szeptember 29. 1.
Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár. <https://adt.arcanum.com/hu/>

Közben felépült a templom. 1870-ben karácsony első napjára készültek el a padok, a szószék az úrasztala. 1871-ben szentelték fel Isten hajlékát. Harminchat esztendei fáradozás, imádkozás, gyötrődés és munka után elkészült a nagy mű.

1876-ban meghalt Cegléd országgyűlési képviselője és a városi képviselők egyhangúlag Kossuth Lajost választották meg erre a tisztségre. Kossuthnak küldött táviratra a kormányzó határozott nemmel felelt, ennek ellenére a ceglédiek elhatározták, hogy mindenképpen meglátogatják őt. Száz ceglédi polgár felkerekedett és 1877. január 24. vonattal érkezett meg a politikus Turin melletti lakhelyére.

Idézet a regényből: „A küldöttség 1877. január 24-én dél előtt nem sokkal érkezett meg a volt kormányzó villájának kapujához. – Éljen Kossuth Lajos! – kiáltotta újra és újra az elérzékenyült tömeg, amikor meglátták az ismerős fekete alakot a ház kertjében. Aztán mély meghatódottságában

10. kép: 1870-re elkészült a református templom.

Forrás: Szomorú István: A ceglédi református templomok története. Cegléd, Szerzői Kiadás, 2001. 168.

halkan állt, és várta, hogy mi fog történni a következő percekben. Kossuth szétnézett a tömegen. Az előző napokban harag volt szívében, haragudott Simonyira, és talán a ceglédiekre is, hogy eljöttek hozzá, és megzavarták szeretett magányában, annak ellenére, hogy világosan értésükre adta, nem tér vissza hazájába és nem fogadja el az országgyűlési képviselői mandátumot. Azonban, ahogy végignézett a meghatódott sokaságon, szíve csordultig telt szeretettel, büszkeséggel és hálával, amiért ilyen nagy tiszteletet éreznek iránta, amit viszonzni akart.”⁷

⁷ Kapa Mátyás: Izzik a parázs. Budapest, Hystoricum Kiadó, 2016. 219–220.

11. kép: Kossuth fogadja a ceglédi küldöttséget Turin melletti otthonában.

Forrás: A Ceglédi Százas Küldöttség Kossuth Lajosnál Baracconében, Olaszországban 1877. január 24. Budapest, Franklin-Társulat, 1977. 59.

1881-ben vetődött fel egy színház felépítésének gondolata Cegléden. A polgármester támogatásával megalakult bizottság segítette a munkát. Részvényeket bocsájtottak ki, amelyeket hamar elkapkodtak, míg mások önkéntesen adakoztak. *Andrássy János* építette a 12 méter szélességű, egyszerű, de szép épületet, amely a Népkör kertjében kapott helyet. 3 hónap alatt készült el 160 férőhelyes színház. A nyitó előadáson a Bánk Bánt játszották.

12. kép: Kossuth Lajos és a 100 ceglédi fotói közös tablón.
Forrás: Reznák Erzsébet: A ceglédi 100-as küldöttség turini látogatása alkalmából [...]. Cegléd, Kossuth Múzeum, 2014. Kivehető melléklet.

Idézet a regényből: „Ezen az estén nemcsak a Szűcs család, de egész Cegléd jeles eseményre készült. 1881. november 26. napja volt, és ezen a napon nyitotta meg kapuit a város első állandó színházépülete. Vilmos, Sára és fiuk, Antal a felső karzatra váltottak ülőhelyet. A családfő ötvenkilencedik évében járt, és az elmúlt esztendő sikeres gazdálkodásának eredményeként nemcsak birtokait tudta megnövelni, de azt is megengedhette magának, hogy az átlagosnál nagyobb mértékben támogassa a közösség ügyeit.”⁸

13. kép: Cegléd 19. századi térképe. Másolat.
Forrás: Ceglédi Városi Könyvtár (az eredeti a Kossuth Múzeum tulajdona)

Ezzel zárult Szűcs Vilmos és Kocsis Sára és egyben a város 19. századi története. A regény leporolta a helytörténeti dokumentumok lapjait, közelebb hozta a város történetét a lakókhöz. Életet lehelt a száraz információkba. Aki elolvasta már másképp nézi a város épületeit és máshogy gondol azokra az emberekre, akik az évszázadok során küzdöttek, dolgoztak, szerettek, akik verejtékes munkával létrehozták azt a várost, ami ma is láthatunk. Nekik állít emléket ez a regény.

⁸ Kapa Mátyás: Izzik a parázs. Budapest, Hystoricum Kiadó, 2016. 237–238.

14. kép: A református templom régi képeslapon.
Forrás: Vadas László képeslapgyűjteményéből

15. kép: A ceglédi református templom ma.
Forrás: Szilaj Anikó

FELHASZNÁLT IRODALOM

Arcanum Újságok <https://adt.arcanum.com/hu/discover/>

A Ceglédi Százas Küldöttség Kossuth Lajosnál Baracconéban, Olaszországban. 1877. január 24. Budapest, Franklin-Társulat, 1977. 5–96.

Egyesség: A Református Nagytemplom építéséről. Cegléd, 1835. 1–4.

Kapa Mátyás: Izzik a parázs. Budapest, Hystoricum Kiadó, 2016. 6–238.

Novák László: A három város építésze. Nagykőrös, 1989. 17–336.

Reznák Erzsébet: A ceglédi 100-as küldöttség turini látogatása alkalmából [...] . Cegléd, Kossuth Múzeum, 2014.

Szomorú Miklós: A ceglédi református templomok története. Cegléd, Szerzői kiadás, 2001. 5–198.

Vadas László Képeslapgyűjteménye. <https://cvk.opac3.monguz.hu/>

EMBEREK AZ EMBERTELENSÉGBEN AZ ÜLLŐI CSÁNYI JÓZSEF ÉS FELESÉGE, LÉNÁRD ANNA EMBERMENTŐ TEVÉKENYSÉGE

Az üllőiek mind a mai napig nagy tisztelettel emlékeznek a két világháborút megjárt egykori tengerész, *Csányi József* és felesége, *Lénárd Anna* embermentő tevékenységére.

Csányi József 1891. augusztus 5-én született Szimő² községben³. Édesanyját *Varga Marcellának* hívták. Csányi 1954-ben írt rövid önéletrajzából tudjuk, hogy apai nagyapja urasági béres, édesapja pedig bognármester volt.⁴ Szüleit korán elveszítette. Alig négyéves, amikor édesanyja meghalt. Később édesapját is el kellett temetnie. Így nagyon nehéz gyermekkor kellett megélnie. Hat elemi végzett, majd édesapja mesterségét választotta, bognárnak tanult egy uradalmi birtokon. A tudásvágya azonban a fővárosba, Budapestre hajtotta. Itt különböző nagyüzemekben dolgozott és szervezett munkás lett. Szorgalmának és kitartásának köszönhetően szakmát tanult, kocsigyártó lett. 1912. október 15-én kapta meg a behívóját az Osztrák–Magyar Monarchia Haditengerészetéhez. Boszniában az alapkiképzése után néhány hónappal már mint

1 Topor István nyugdíjas tanár; gyűjteménykezelő az üllői Vargha Gyula Könyvtár Helytörténeti Gyűjteményében. Publikációi: Topor István: *Egy magyarrá lett szír története. Fadlallah el Hadad Mihály*. In: Balogh-Ebner Márton – György Sándor – Hajnáczy Tamás (szerk.): *Történelmi töredékek*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2019. 86–100. ; Topor István: *A Miklóssyak. Egy debreceni család fiai a Nagy Háborúban*. Debrecen, Carruginé Miklóssy Éva, 2020. ; Molnár József – Topor István: *A hősök és az áldozatok emlékére. Pándiak a két nagy világhégesben*. Pánd Község Önkormányzata, 2021. ; Topor István: *A magyar királyi debreceni 2. honvéd huszárezred a Nagy Háborúban*. Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Lovas és Huszár Hagyományörző Sport és Kulturális Egyesület, 2021. ; Topor István: *A lovak szerelmese: Hetey Sándor György*. Hortobágyi Természetvédelmi és Génmegőrző Nonprofit Kft., 2024. ; Topor István: *Pándi bakak a az első nagy világhégesben*.

Online: http://nagyhaboru.blog.hu/2018/01/25/pandi_bakak_az_első_nagy_vilagegesben ; Topor István: *Az üllői Macourek család fiai a Nagy Háborúban*. Online: https://nagyhaboru.blog.hu/2022/10/07/az_ulloi_macourek_csalad_fiai_az_első_vilaghaboruban ;

Topor István: *Kiegészítések a hajdúszovati veszteséglistához*. Online: <http://bocskaiakonyvtar.hu/vesztesegkutatas/telepulesek-szerint/kiegészitsek-a-hajdusovati-veszteseglistahoz> ; Topor István: *Az Úr Jézus öreg dalnoka. Endrőd első világháborús veszteségei egy különleges könyvecske tükrében*. Online: <https://www.bocskaiakonyvtar.hu/vesztesegkutatas/telepulesek-szerint/az-ur-jezus-oreg-dalnoka?highlight=WyJ0b3BvcilsmldHZcdTAwZTlFuliwidG9wb3lgaXN0dXl1MDBlMW4iXQ==>

Topor István: *Csányi József a két világháborút megjárt tengerész és életmentő*. Online: https://ntf.hu/index.php/2022/07/05/csanyi-jozsef-a-ket-vilaghaborut-megjart-tengeresz-es-embermento/?fbclid=IwAR3pK6Nzg_giwRE8k3MdHspCfCxr78S6g3InYDavHKHx8Qx3_ev3ys3fx4

Topor István: *Macourek (Maklár) Béla I. világháborús ászpilóta emlékére*. Online: <https://ntf.hu/index.php/2024/01/24/macourek-maklary-bela-i-vilaghaborus-aszpilota-emleke-re> ; Topor István: *Debrecenből bevonult bosnyák diákok*. Online: <https://nagyhaboru.blog.hu/2024/09/26/debrecenbol-bevonult-bosnyak-diakok> ; Topor István: *Debrecenben eltemetett bosnyák katonák*. Online: <https://nagyhaboru.blog.hu/2024/10/04/debrecenben-eltemetett-bosnyak-katonak> ; Topor István: *A Macourek család és Üllő*. Online: https://hbpmk.hu/sites/default/files/HBPMK_Helyt%C3%B6r%C3%A9net-II.pdf 174–192. ; A Hortobágy örökös pásztorai. Szabó Gábor, Kordás József. *Lovas Nemzet Magazin*, XXX. évf. 2. szám, 2024. március-április 8–10. ; A Hortobágy örökös pásztorai. Szilvási János, id. Garai János. *Lovas Nemzet Magazin*, XXX. évf. 3. szám, 2024. május-június 10–12. ; A Hortobágy örökös pásztorai. Garai Lajos. *Lovas Nemzet Magazin*, XXX. évf. 5. szám, 2024. szeptember-október 10–12. ; A Hortobágy örökös pásztorai. Szilágyi János. *Lovas Nemzet Magazin*, XXX. évf. 6. szám, 2024. november-december 10–11. ; A Hortobágy örökös pásztorai. Bordás János. *Lovas Nemzet Magazin*, XXXI. évf. 1. szám, 2025. január-február 10–12.

2 Szimő – Ma Szimő, szlovákul Zemné. Falu Szlovákiában Érsekújvártól 13 km-re a Vág bal partján.

3 Köszönettel tartozom Szimő polgármesterének *Bób János* úrnak, *Siekel Istvánnak* a szimői Szent Márton plébánia plébánosának és *Eva Ďuricová* ügyintézőnek a kutatásban nyújtott segítségükért.

4 Csányi József: Önéletrajz. Üllői Helytörténeti Gyűjtemény

másodosztályú matróz került az Erzsébet császárnéról elnevezett Kaiserinen Elisabeth missziócircálóra.

Miután a hajót augusztus 17-én felszerelték, 19-én *Richard Makoviz*⁵ fregattkapitány parancsnoksága alatt kifutott Polázból és megkezdte útját Kelet-Ázsia felé. Szuezen az angol katonazenekar az Aida bevonulási indulójával fogadta a hajót és legénységét. A csatornán való átjutást követően Áden, majd Ceylon szigete következett. Itt néhány hetet töltöttek el. Csodálattal nézték a hatalmas datolyapálmákat és vidáman csemegéztek az úton-útfélen található mézízű narancsokból.⁶ Ceylont elhagyva Szingapúr és Hongkong érintésével október 10-én Csingtaóban kötöttek ki. Hamarosan azonban ismét útnak indultak, végül december 15-én Nagaszaki kikötőjében vetettek horgonyt, ahol kívülről átfestették a hajót. 1914. január 21-én futottak ki újra. Egy közelgő tájfun elől menekülve a főgépeket a legmagasabb teljesítményre fűtötték fel. Ennek következtében a kazánok megsérültek, és csak részben tudták kijavítani a hibákat. Június 23. és július között az amerikai kelet-ázsiai hajórajjal együtt a Kaiserinen Elisabeth a Csifu-öbölben horgonyzott.

Makoviz sorhajókapitány 1914. július 29-én értesült a háború kitöréséről és ugyanekkor parancsot is kapott, hogy Csifuból induljon el Csingtaóba, amely 1898 óta német fennhatóság alatt állt, és segítse annak védelmét. A cirkáló július 22-én megérkezett Csingtaóba.

1. kép: Csányi József matróz 21 évesen.
Forrás: Üllői Helytörténeti Gyűjtemény

2. kép: A Kaiserin Elisabeth cirkáló.
Forrás: <http://www.kriegsmarine.hu/hk/va00702.html>

⁵ Fehér László – Fehérné Fazekas Anett: Dédapáink emlékezete. Üllő az első világháborúban című könyv 92. oldalán tévesen Markovizként szerepel.

⁶ Kiss Sándor. A hét tengeren túl hagyott ifjúság. *Pest megyei Hírlap*, 1962. december 14. 4.

Augusztus 5-én az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzent Oroszországnak. Makoviz kapitány, a hajó parancsnoka Csingtao német kormányzójának, *Meyer-Waldeck*nek a rendelkezésére bocsátotta a hajóját. Azt követően a cirkáló a német Jaguar ágyúnaszáddal karöltve őráratozott az öböl előtt, egészen augusztus 23-ig. Japán augusztus 16-án ultimátumot adott a németeknek Csingtao kiürítésére. A német tengeri haderőnek szeptember 15-ig kellett volna kiürítenie a kikötőt. Az ultimátum külön kitért a cirkáló helyzetére is. Felajánlották a lehetőséget, hogy a hajó egy semleges kikötőben várhatja a háború végét. Amennyiben a kikötőben marad, úgy háborús félnek tekintik.

Bécs ekkor arra adott utasítást, hogy a Kaiserinen Elizabeth internáltassa magát. Néhány órával később újabb parancs érkezett, melynek értelmében a kapitány utasítást kapott a cirkáló leszerelésére. A hajón csak a parancsnok maradhatott 17 főnyi őrséggel, a többiek a tisztek vezetésével vonattal Tiencsinbe utaztak, ahol az osztrák–magyar konzulátus volt. A helyzet azonban napról napra változott. A németek nyomására Bécs augusztus 26-án újabb parancsot küldött Makoviz kapitánynak. Ennek értelmében egy esetleges japán támadás esetén segítséget kell nyújtania a város és a kikötő védelmében. A németek erre újból elkezdték a hajó felszerelését, a parancsnok pedig 29-én adott utasítást a Tiencsinben tartózkodó személyzetnek a visszatérésre. A kínaiak és az antant hatalmak képviselői nem nézték jó szemmel a tengerészek visszatérését, ezért a pályaudvaron indulásra várakozó tengerészeket a kínai hatóságok visszakísérték a konzulátusra. A matrózok szerencséjére váratlan segítséget kaptak, Egy *Sinkó* nevű magyar, aki korábban tiencsini rendőr volt, sietett a segítségükre. Civil ruhákat szerzett és az ellenőrző pontokat kikerülve rejtékutakon csempészte ki a tengerészek többségét. Neki köszönhető, hogy 299-en eljutottak Csingtaóba.

3. kép: A Kaiserin Elizabeth cirkáló legénységének egy csoportja.
Forrás: Üllői Helytörténeti Gyűjtemény

A képen a hajó legénységének egy csoportja látható. A felvételt a tiencsini Z. Ikeda fényképész készítette, akinek műterme a Taku utcában állt. A levelezőlapnak készült képet Csányi József matróztársa, Tóth János küldte bajtársának 1914. szeptember 13-án. A bekarikázott matróz Csányi József. A képen biztosan ott van a lapot író tengerész is, de hogy melyikőjük lehet Tóth János, az kideríteni szinte lehetetlenség.

4. kép: A kép hátoldala Tóth János soraival.

Forrás: Üllői Helytörténeti Gyűjtemény

A kép hátoldalán a következő üzenet olvasható: „Kedves Csányi úr. Ezen lapot küldöm örök emlékül Kínából. Maradok önnek barátja, Tóth János katona.” A címzésnél jól olvasható Csányi József neve, a lap alján pedig a cím, Tientsin, China.

A Kaiserin Elisabeth 1914. szeptember 27-én adta le az első lövéseket a szárazföld felől érkező japán csapatokra. A harcok során a cirkáló teljes legénysége maradéktalanul kivette a részét a védelmi harcokban. Nagyjából 4600 védőnek 50–60 ezer japán és 2000 brit katonával kellett szembenéznie. A harcok során az ellenfél a cirkálóban nem tudott kárt tenni, és a hajó egészen addig vett részt a védelmi harcokban, amíg el nem fogyott a muníciója. Ezután Richard Makoviz korvettkapitány kiadta a parancsot a hajó elhagyására és elsüllyesztésére. Az egykori matróz erre így emlékezett: „Tűlfűtöttük a dohogó kazánokat, s amikor a közelbe ért a japán flotta, hogy

*hadizsákmányként lefoglalja, a kazánokban rejlő végtelen erő darabokra tépte a büszke hajót."*⁷

A Kaiserin Elisabeth 1914. november 2-án hajnalban merült el a hullámsírban, Csingtao kikötőjében. A kilencvennégy matróz 1917. augusztus 14-ig az osztrák – magyar konzulátuson maradt, majd Kína hadba lépése után augusztus 16-án kínai hadifogságba kerültek. A Hszijün táborba szállították őket, ahonnan 1918. április 10-én átszállították a Vanszousz táborba.

5. kép: A kínai foglyótábor őrsege.
Forrás: Üllői Helytörténeti Gyűjtemény

A kínai fogságban lévő magyarok 1919-ben, illetve 1920-ban tértek haza. Csányi Józsefet Japánba sodorta a sorsa. Tokióban az Oma-Maru nevű hajó vette a fedélzetére. Szingapúron és Saigonon keresztül érkezett meg Hamburgba. Hazaérve, először sok más fogságból hazatért társához hasonlóan a csóti leszerelőtáborba került. Itt kapta meg a *Hazatért hadifoglyok* bemutató lapját, amely az Üllői Helytörténeti Gyűjteményben található számos fényképpel és dokumentummal együtt. Tanulmányomhoz innen származnak a források.

Csányi lapjának érdekessége, hogy egyes sorai mintha elcsúsztak volna. Érdekesség még, hogy a fogságba esés és a táborba érkezés dátuma 1920. IV. 23. ugyanaz. Bizonyára ez is elírás.

⁷ Kiss Sándor: A hét tengeren túl hagyott ifjúság. *Pest megyei Hírlap*, 1962. december 14. 4.

Szülőfalujába nem térhetett vissza, mert az már csehszlovák megszállás alatt állt, ezért Budapestre ment és itt kocsigártóként helyezkedett el. 1922. június 22-én kötött házasságot Lénárd Annával, egy tizenkét gyermekes jászárokszállási számadójuhász lányával. Mivel szülőfaluja a trianoni döntést követően Csehszlovákiához került, magyar állampolgárságért folyamodott. Az állampolgárságát igazoló bizonyítványt 1926. június 22-i dátummal keltezték.

6. kép: Csányi József bemutató lapja a csóti fogolytáborból.
Forrás: Üllői Helytörténeti Gyűjtemény

7. kép: Csányi József állampolgársági bizonyítványa.
Forrás: Üllői Helytörténeti Gyűjtemény

1935-től Üllőn élt a feleségével és Mellis Lajos és fia bér gazdaságában dolgozott. 1940. június 19-én kelt az az igazolvány, amely szerint a pekingi tengerészeti különítményben teljesített szolgálatai alapján jogosulttá vált a Károly-csapatkereszt viselésére. A második világháborúba való magyar belépést követően megkapta a behívóját. A Magyar Királyi Folyamőrség matrózaként Újvidékre vezényelték. Két ízben is szolgált itt. Először 1941. augusztus 25-től október 7-ig, majd 1942. július 30-tól október 3-ig ismét be kellett vonulnia ugyanide fegyvergyakorlatra. Innen küldte az alábbi lapot a felségének. A szöveget az eredeti helyesírással közlöm:

„Drága Kisanyám!

Augusztus 14-én mind a 2 csomagot megkaptam, mit nagyon köszönök, de egyben figyelmeztetek, hogy részemre semi féle élelmiciket ne küldjél. Csokolom Jenőt⁸, üdv ismerősöknek, téged ölel és sokszor csokol a katona fiad Jóska.

Újvidék, 1942. VIII. 14.”

8. kép: Csányi József feleségének írt lapja Újvidékről.
Forrás: Üllői Helytörténeti Gyűjtemény

9. kép: Folyamőrök Újvidéken 1942 augusztusában.
Forrás: Üllői Helytörténeti Gyűjtemény

Ekkor készült a mellékelt fénykép is, amelyen társaival látható. A képeken a piros karikával jelölt személy Csányi József. Sajnos, a többiekéről nincs semmilyen adatunk, miként arról sem, hogy melyik hajón teljesített szolgálatot. (9.kép)

A második világháború alatt a házaspár adott menedéket *Eugeniusz Link* lengyel őrmesternek, majd magukhoz vették és örökbe fogadták az őrmester hazánkba szökött lányát, Krisztinát.

Hogyan került kapcsolatba az üllői házaspár és a lengyel katona? Miután 1939. szeptember 1-jén a hitleri Németország megtámadta Lengyelországot, a magyar – lengyel határon sok lengyel katona és civil lépett hazánk földjére. Üllőre huszonöt lengyel katona érkezett, akiket az itteni családok fogadtak be. Eugeniusz Link őrmester Csányi József és felesége házában kapott menedéket, noha a házaspár is szegénységben élt. Anna néni az Üllői Dalkör söntését vezette, ahol esténként a házaknál és gazdáknál dolgozó menekült lengyelek is összejöttek. A gyors vízű Visztuláról, a végtelen erdőkről énekelt szomorkás dalaik töltötték meg a helyiséget. Eugeniusz gyakran besegített Csányi mamának, ahogyan a helyiek nevezték a falu híres főzőasszonyát, aki élete során hatszáz üllői lakodalomban főzött öt-, meg hatfogásos vacsorákat.⁹ Különösen sok

⁸ A levélben említett Jenő nem más, mint *Eugeniusz Link* lengyel őrmester, aki Lengyelország német lerohanását követően hazánkban kapott menedéket. Több társával együtt Üllőre kerültek, ahol a lengyel őrmestert Csányi József és felesége fogadta be. Lásd Link őrmester és a Csányi család kapcsolatát a továbbiakban.

⁹ Kiss Sándor: Aki hatszáz lakodalomban főzött. *Pest megyei Hírlap*, 1963. január 31. 4.

segítséget kapott tőle Anna néni akkor, amikor a férjét behívták katonai szolgálatra. Az üllőiék által csak Jenő bácsinak nevezett lengyel hamar népszerűvé emberré vált.

10. kép: Link Krisztina 1944-ben Lembergben készült képe.

Forrás: Üllői Helytörténeti Gyűjtemény

11. kép: A kép bal oldalán Krisztina, középen Csányi Józsefné, a jobb szélén Krisztina barátnője, Ludmilla.

Forrás: Záhonyi Elekné

Link felesége a háború idején ápolónőként dolgozott egy katonai kórházban, ahol tifusz fertőzést kapott és elhunyt. A gyermekekről, Krisztináról és öccséről, Mariánról a nagymamájuk és két nagynénjük gondoskodott. 1943-ban a szabadságra érkező *Laza István* honvéd is megismerkedett a lengyel katonával, akit a frontra való visszatérte előtt Link őrmester megkért, hogy vigyen el egy csomagot Lembergben maradt gyerekeinek. Egyben vele üzentte meg az akkor 17 éves lányának, Krisztinának, hogy jöjjön át Magyarországra, mert itt nagyobb biztonságban lehet. Krisztina megfogadta apja tanácsát és több hónapos előkészület után 1944 márciusában a barátnőjével, Ludmillával indult útnak Magyarországra.

Egy Magyarországra tartó vonat mozdonyvezetőjével egyeztek meg, hogy a szén közé bújva átcsempészi őket a határon. Éppen a német megszállás napján, március 19-én futott be a vonat a sátorlajújhelyi állomásra, a mozdonyvezető azonban feladta a lányokat a csendőrségen. Sátorlajújhelyről hamarosan Budapestre szállították a két fiatal nőt. Mivel Krisztina ismerte a Csányi család üllői címét, egy kicsempésztett levélben értesítette apját a történetekről. Link őrmester Csányi Józsefnével Budapestre ment, hogy a lányokat kihozzák a fogságból. Ám belefutottak egy német igazoltatásba, és az iratok nélküli őrmestert letartóztatták, majd egy ausztriai lágerbe deportálták. A lányoknak később kalandos körülmények között sikerült a fogságból megszökniük. Megvárták a szürkületet, majd gyalog elindultak Üllőre, hogy a Csányi családnál kérjenek menedéket. Besötétedett, mire Üllőre értek. Félénken kopogtak be Csányiék ablakán. Anna néni kelt fel, hogy megnézze, ki zörög. Óriási lett az örömről, amikor meglátták a lányokat. Nem volt egy percig sem kérdéses, hogy befogadják őket.

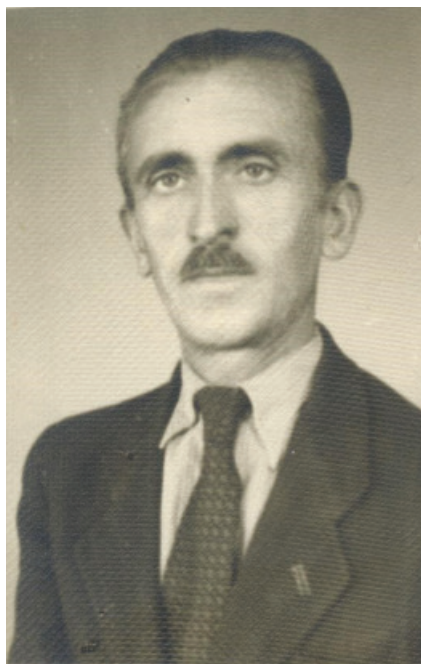
Nem sokkal később a házaspár – gyermektelenek lévén – gyermekükké fogadta Krisztinát. Krisztina édesapja túlélte a lágert és 1945 májusában végre Üllőn magához ölelhette a lányát.

Link őrmester 1946-ban hazatért Lengyelországba, Krisztina azonban Üllőn maradt és *Major József* felesége lett. Két gyermeket neveltek fel együtt: Valériát és Krisztinát. Eugeniusz és a Csányi család életük végéig tartották a kapcsolatot. Az érzelmi kötődésüket két levél is példázza. Az egyik, az 1957. január 18-án írt levél így szól:

*„Drága, Édes Mama Csányi és Apa!
Nagyon szépen köszönöm az új évi kívánságért.
Mi es minden jót kívánunk. Krysia írta nekünk, hogy
Mama Csanyi súlyos beteg volt a tüdőgyulladás,
ami minket nagyon elszomorította. Kérünk most
a Csányi Apát, hogy segítsen Feleségének a
házidologban.*

*Édes Mama Csanyi! Vigyázza magára és ne
dolgozza sokat. Kell többet pihenni és hamar
gyógyulni.*

*Sziv. Üdv. És csókol
A Krysia őszinte családja.”*

12. kép: Eugeniusz Link az ausztriai lágerből való szabadulása után.

Forrás: Üllői Helytörténeti Gyűjtemény

A másik üzenet egy képeslapon volt, szintén 1957-ből. 1964 májusában Eugen Link családja vendégségbe hívta Csányiékat. A meghívót Jenő bácsi menyje, *Izabella Link* küldte a családnak. Ebben vállalták, hogy a vendégekről megérkezésüket követően gondoskodnak, biztosítják számukra a megfelelő szállást, ellátásukról gondoskodnak és betegség esetén az orvosi kezelést is biztosítják számukra¹⁰ A személyes találkozás akkor azonban elmaradt.

Az egykori őrmester még többször visszatért Üllőre, és unokái is több alkalommal meglátogatták őt Lengyelországban. A magyar nyelvet nem felejtette el, így tudtak beszélgetni. Eugeniusz Link néhány héttel a 100. születésnapja előtt hunyt el.

1966. március 21-én a Csányi házaspár életjáradéki szerződést kötött Link Krisztina Valéria nevű lányával és annak vőlegényével, *Záhonyi Elekkel*. Különösen szép és megható a szerződés 4. és 5. pontja:

¹⁰ Meghívó lengyel nyelven, hiteles magyar fordításban. Üllő Helytörténeti Gyűjtemény

„4./ Szerződő felek kinyilatkoztatják, hogy minden intézkedésnek az oka és eredete az, hogy Csányi József és neje szül. Lénárt Anna Major Valéria édesanyját, aki Lengyelországból menekült a második világháború alatt Magyarországra, mint nevelő szülők tartották és úgy tekintették, mint saját gyermeküket, ennél fogva – nem lévén közvetlen leszármazottjuk – úgy érzik, hogy köztük a vérségi kapcsolatnál is erősebb szülők és gyermek közötti kapcsolat jött létre, mely természetesen tovább folytatódott a nevelt gyermekük: Major Gyuláné sz. Link Krisztina után az ő gyermekükre: Major Valériára, akit szintén mint unokájukat tekintik és nevelésében ők is a szülők mellett nagy szeretettel vettek részt.

5./ Ilyen körülmények között úgy érzik a szerződő felek, hogy egymáshoz valóban igen közel állnak, és így szeretné a Major-család viszonzni azt a sok jót, amelyet kaptak a nevelő szülöktől.”¹¹

Valika és Elek 1966 májusában kötött házasságot. Unokája esküvőjén Eugeniusz Link is részt vett, és egy hónapot Üllőn töltött.

13. kép: Jobbról a harmadik E. Link. 1966-ban Üllőn Vali unokája esküvőjén.
Forrás: Záhonyi Elekné

¹¹ Életjáradéki szerződés. Üllői Helytörténeti Gyűjtemény.

A fiatal pár az esküvőt követően otthonukba fogadta a Csányi házaspárt és életük végéig egy családot alkottak.

14. kép: A Csányi házaspár fogadott unokáival. Bal oldalon Major Valéria, jobb oldalon Major Krisztina 1966-ban.
Forrás: Üllő Helytörténeti Gyűjtemény

15. kép: Krisztina és Csányi Józsefné az 1970-es években.
Forrás: Záhonyi Elekné

Csányi József több mint tíz évig dolgozott az üllői termelőszövetkezetben. Hosszú ideig asztalosként, illetve bognárként, majd, amikor már betegsége miatt ezt nem bírta, akkor az irodák gondnokaként tevékenykedett. Csányi József 1972. február 24-én hunyt el. Unokája és férje az életjáradéki szerződésben foglaltak szerint sírkövet állíttatott az emlékére. Szeretett felesége 13 évvel élte túl.

1985-ben bekövetkezett halálát követően szeretett feleségét is ide temették, majd itt lett végső nyughelyet fogadott lánya, Link Krisztina és férje Major József is.

16. kép: Csányiék és Link Krisztinának sírja az üllői római katolikus temetőben.

Forrás: Topor István

A hősök közöttünk élnek!

FELHASZNÁLT IRODALOM

Fehér László – Fehérné Fazekas Anett: *Dédapáink emlékezete. Üllő az első világháborúban*. Üllő, Vargha Gyula Városi Könyvtár, 2019. 91

György Sándor: Osztrák–magyar tengerészek kínai és japán fogságban. Online: https://ntf.hu/index.php/2017/09/05/osztrak_magyar_haditengereszek_kinai_es_japan_fogsagban/

Kiss Sándor: A hét tengeren túl hagyott ifjúság. *Pest megyei Hírlap*, 1962. december 14. 4.

Kiss Sándor: Aki hatszáz lakodalomban főzött. *Pest megyei Hírlap*, 1963. január 31. 4.

Laza István: *Háborús szilánkok. Üllő, 1944. november–1945. január*. Üllő, 2021

Veperdi András: *A Kaiserin Elisabeth cirkáló története és szerepe Csingtao védelmében*. Online: <http://www.kriegsmarine.hu/hk/va00702.html>

VARGA ZOLTÁN¹

„SEMMI MÁSHOZ NEM MÉRHETŐ EMBERI BŰN”

A GYÖMRŐI GYILKOSSÁGOK MAGLÓDI ÁLDOZATAI HUNKA BÉLA ÉLETTÖRTÉNETE TÜKRÉBEN

KONTEXTUSOK

Csüngünk az amerikai streaming-szolgáltatók vérgőzös történelmi és áltörténelmi sorozatain, az európai háborús eposzokon, a brit disztópiákon. Vérben tocsog a popkulturális szórakozás. Már nem is tudjuk, kinek „szurkoljunk”. A hősöknek vagy az antihősöknek? Premier plánban ömlenek a belek, röpködnek a végtagok, reccsenek szanaszét a fejek. Az emberi szenvedés stációit egyre közelebből és egyre naturálisabban kapjuk a nappalinkba. Túl régen volt a háború? Túl régen aratott a halál és a diktatúra? A fehér és a vörös terror? Nem akarunk emlékezni szüleink, nagyszüleink, dédszüleink tragédiáira, sorscsapásaira? A szomszédaink közelmúltjára vagy mai drámáira? Vagy épphogy újra akarjuk azokat mi is élni? Tudatosan vagy tudat alatt? A magyar filmipar még le van maradva a trendektől, pedig az említett mozi- és tévéművek egy része a hazai stúdiókban készül.

A gyömrői gyilkosságok több mint húsz megkínzott, bestiálisan meggyilkolt áldozata felének sem került elő a holtteste. Hol vannak a magyar „játék”-filmek, tévések, sorozatgyártók? Hol vannak a magyar nyomozók?² Oknyomozó újságírók?³ Hiszen még ma is ártatlan áldozatok titkon elföldelt maradványain járunk.

1 Varga Zoltán a maglódai Polgármesteri Hivatal önkormányzati tanácsadója. Helytörténeti kutatásait a Szeberényi Lajos Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény vezetőjeként (2013–2020) kezdte el. Könyve: Varga Zoltán: *Közepén patakotska foly. Maglód története a 18. századig*, 2022, Maglód, MagHáz Centrum Nonprofit Kft. Mindkét korábbi helytörténeti konferenciakötetben publikált. Helytörténeti posztokat a közösségi oldalán jelentet meg: www.facebook.com/zoltan.varga.1291421, illetve a maglodhangja.hu oldalon. A Szeberényi családnak szentelt emlékdala: www.facebook.com/profile.php?id=100069334932852.

2 A Legfőbb Ügyészség 1990–1991-ben lefolytatott vizsgálata (Legfőbb Ügyészség Irattára, Nyfl. 12 907/1990) csak közvetve és részlegesen kapott nyilvánosságot, lásd ehhez különösen Palasik Mária: *Félelembe zárt múlt. Politikai gyilkosságok Gyömrőn és környékén 1945-ben*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010. 13–14.

3 Borenich Péter (1940–2024) úttörő rádió dokumentumriportját a kérdésben rejlő állítás ellenére meg kell itt említeni: *Bosszú Gyömrőn I–II*. Kossuth Rádió, 1992. február 16. és 23., 10:05. Nyomatásban lásd Borenich 1995, 131–174. („Borenich később feltűnően visszahúzódtott a témától. Az ok valószínűleg a gyömrői gyilkosságoknál egyszerre fellelhető kommunista, illetve zsidó érintettség” – írja a Csaba Gyula péteri mártír lelkes életútját kutató egyháztörténész: Böröcz 2009, 4. Véleményét Győri Szabó Róbert közvetlenül nem idézett megállapítására alapozza. Utóbbi nem általánosan elfogadott véleménye szerint ugyanis: „A zsidó bosszú egyetlen kivívó esete a hírhedt gyömrői ügy.” Uő. 1997, 131. Kifejtése 131–133.) Megemlítendő még Kisfaludy András *Gyömrői gyilkosságok* című egyórás dokumentumfilmje is (2003). Ebben a maglódai áldozatokról íj. Bellus János, íj. Zambelly Béla és Gürtler Magda beszélt. A rendező 2001-es *Özönvíz* című dokumentumfilmjében részben már foglalkozott a gyilkosságokkal: port.hu/adatlap/film/tv/ozonviz-ozonviz/movie-36882.)

A Pest megyei településeket számos közös történelmi esemény köti össze pl. a Rákóczi-szabadságharctól a '48/49-es forradalmon át a világháború borzalmaiig. Bevallhatjuk azonban, hogy nemzeti identitásunknak ezen fontos pillérei mégsem hatnak sem nagyobb, sem különösebb összetartó erőként itt, mint az ország más pontjain. Ha őszinték akarunk lenni, valójában alig-alig hatnak. Kisebb-nagyobb városállamok élnek egymás mellett évtizedek óta. Hiába alakultak kistérségek, hiába szerveződtek járások és más közigazgatási-politikai képződmények: a szomszédok nem jószomszédokként, nem annyira sorstársakként, testvérekként tekintenek egymásra, a nemzet összetartozó tagjaiként, hanem sokkal inkább vetélytársként.

Pedig a történelem is „taníthatna”, készíthetne bennünket együttműködésre, a helytörténet is „taníthatna” együttélésre. Vannak ugyanis olyan események, többnyire traumák, amelyek hatnának regionális összekötőszövetként. Azt hinnénk, eltéphetetlen kötélideg húzódik Ecser, Gyömrő, Maglód, Mende, Péteri, Süllyás és Úri között, amely mindezidáig csak úgy maradt szinte láthatatlan, ahogy az ember idegei sem láthatók, mégis létfontosságú a szerepük.⁴

A Gyömrő környéki gyilkosságok azonban olyan történelmi-társadalmi traumát okoztak ezen a vidéken, amelyről muszáj beszélni. Olyan közösségi traumát, amelyet muszáj kibeszélni. És amelyet érdemes lenne immár közösen feldolgozni, mert a sebek nem gyógyultak be. Ha el is feledkezünk a hegekről, azok újra és újra felfakadhatnak, transzgenerációsan is hathatnak.

Maglódon 2004 óta méltó emléket állít a fő utca mellett, a patakparton *Beréti István* négy kopjafából álló alkotása a helyi áldozatoknak. Mintha a maglódiak szívlelték volna meg *Török Gábor* országgyűlési képviselő 1992 tavaszán elhangzott interpellációjának záró gondolatát: *„A Parlamentet pedig arra kérem, hogy hordozza szívében az áldozatok sorsát és soha ne feledje, hogy a gyilkosság semmi máshoz nem mérhető emberi bűn volt, van és lesz. Az a jogszabály, amely kimondja a gyilkosságok elévülését, még ha alkotmányjogilag helyes is, annyit ér, mintha a Nap járását akarná másként szabályozni.”*

Az emlékművek és -táblák azonban nem pótolják a helytörténeti hiányosságokat: *„A felsoroltakon kívül nincs más [forrás]: a járás egészének és falvainak 20. századi története feldolgozatlan. Nem születtek meg azok a helytörténeti munkák, amelyek bemutatnák, hogyan zajlottak le itt az 1918-as és 1919-es fordulatok, mit jelentett a »fehérterror«, hogyan élték meg a két világháború közötti éveket, a háborúkat, a zsidóüldözést és a nyilasok hatalomátvételét az itt lakók. Hiányzik továbbá az 1944 és 1948 közötti koalíciós időszak hiteles helytörténeti feldolgozása is.”* – állapítja meg *Palasik Mária* történész.⁵ A következőkben sem sikerülhet még

4 A gyömrői gyilkosságok 80. évfordulóján, 2025. április 4-én településközi megemlékezést szervezett a maglódi önkormányzat az érintett hét település polgármestereinek, képviselő-testületeinek, jegyzőinek, egyházi személyiségeinek és civil szervezeteinek meghívásával. A széleskörű szervezés ellenére azonban az ünnepségen a vendéglátókon kívül mindössze a gyömrői és a péteri polgármester (utóbbi jegyzője társaságban), illetve a süllyási alpolgármester, valamint egy mendei (hely)történész vett részt. Lásd a Tizenhetes Csatorna Maglód videóját a megemlékezésről.

5 Palasik 2010, 13. a) Az eddigi legrészletesebben publikált helyi ismertetést a gyömrői gyilkosságokról Gürtler Magda (1923–2016, pedagógus, auto-

a hiánypótlás. Ebben a terjedelemben is mindössze néhány adalékkal egészíthetem ki alapvető (és valójában egyetlen) forrásmunkáját.⁶

ÁLDOZATOK

A tények egy része régóta ismert. „A Gyömrői járásban 1945 februárjától április végéig elszabadult a törvénytelenység és a terror” – írja Palasik.⁷ Tudjuk tehát, hogy a járás falvaiból különböző ürüggyel elhurcoltak, törbe csaltak és meggyilkoltak számos köztisztviselőben álló személyt: járásbíró, főjegyző, jegyző, papot, postamestert, földbirtokost, irodatisztet. A több mint 20 áldozat pontos száma viszont ismeretlen.

a) Palasik Mária maga 19 személy nevét sorolja fel lefogásuk, eltűnésük sorrendjében, rövid biográfiával, hozzátéve: „A Legfőbb Ügyészség 1990–1991-es tényfeltáró vizsgálata során még megemlíttette két személy nevét, akiknek a halála esetleg

1. kép: A gyömrői gyilkosságok 21 halálós áldozatának névsora a gyömrői (2.) emléktáblán.

Forrás: Wikipédia

didakta helytörténész) adta, kötetében 5,5 oldalt szánva erre. Gürtler 1995, 65–70. Ezt azonban nem tekinthetjük helytörténeti feldolgozásnak, mert alapvetően ő is Borenich rádióportját és a Legfőbb Ügyészség vizsgálatát ismertette, foglalta össze, noha könyvének fő célkitűzése éppen a szemtanúk megszólaltatása volt: „Nem hagyhatjuk, hogy akik még itt vannak, magukkal vigyék hosszú életük emlékeit, élményeit” – írta az akkor még község helytörténetével évtizedekig foglalkozó pedagógus. Mégis hagyta: „mint látjuk, földi igazságtételre nem került sor, de hiszem, hogy a gyilkosok már elszámoltak valahol”. Uo. 4., 70. b) *A Maglódi harmadik évezred küszöbén* című, jórészt helytörténeti indíttatású album pedig csak egy-két mondatnyi említés szintjén foglalkozik a témával. A négy maglódi áldozat nevét felsorolja a II. világháború (!) helyi áldozatai között, valamint Bellus János fotóját közli a „Közigazgatás, tanácselnökök, polgármesterek” című alfejezetben az a megjegyzéssel, hogy „1945 tavaszán a Gyömrőn elkövetett gyilkosságok egyik áldozata lett”. Végül fiának, ifj. Bellus Jánosnak a kötet „...emberek, sorsok” című kis helyi életrajzgyűjteményében közölt biográfiájában is megemlíti ugyanezt a tényt az apa kapcsán. Gürtler-Móczár-Patkós-Vémi 2002, 67., 70., 139. c) Bakonyi János (1921–2008, maglódi lakatos, autodidakta helytörténész) sajtó alá nem rendezett, kézzel lejegyzett, négykötetes művében részletesen foglalkozik a gyilkosságsorozattal, ám az inkább dokumentumgyűjtemény, személyes kommentárokkal, versekkel kiegészítve, semmint valódi monográfia. E témában is (a következőkben ismertetendő „Faklen-interjú” kivételével) valójában csak az akkor már megjelent újságcikkeket foglalja össze. Bakonyi 1999, 61–69. d) Végül a témában megemlítené dr. Lackó Pál (állatorvos) mintegy másféloldalas visszaemlékezése, amely terjedelmi okokból sem hatolhatott mélyre, illetve ezen belül is nagybátyjára, Bellus Jánosra összpontosított: Laczkó 1999, 112–113.

6 A kontextusok végére érve zavarba ejtően nehéz megmondani, hogy Ständeisky Éva történész szavai a (hely)történetírás nehézségeit emelik-e ki, vagy a gyömrői gyilkosságokról született egyetlen történeti munka alapvető kritikájának szánta-e azokat: „A népi önbíráskodás eseteinek, a helyi igazságtételi készletések manifestációinak feltárása már-már a divattémák közé tartozik. A megszületett művekről nem állíthatjuk, hogy problémamentesek lennének: sokszor egyoldalúak, árnyalatlanok. Az 1945 eleji gyömrői gyilkosságokra, a »dévaványai köztársaságra«, vagyis a radikálisan szocialista és szocialista elkötelezettségű helyi hatalmi megnyilvánulások ábrázolására, valamint az 1946-os kunmadarasi, antiszemitizmussal is összefonódó atrocitások történeti feldolgozásaira gondolok. Itt röviden csak Gyömrőre térek ki. Gyömrő alapvetően a háború végi káoszról, a régi és az új összeütközéséről szól, a helyi egyéni és csoportos kezdeményezésekről, amelyeket nem korlátozott legitím visszatartó erő: állam, helyhatóság, legális erőszakszerv. A múltfeltárást nehezíti, hogy a gyömrői gyilkosságokról csupán feltételezések vannak. Az egyoldalú információk, emléknymok alapján csak sötét, homályos kép keletkezhet, amelybe ki-ki azt lát bele, amire belső késztetést érez. Különösen nehéz annak a történésznek a helyzete, aki egyszerre akar megfelelni a szakma követelményeinek és adatközlői jóvátételi igényének.” Ständeisky 2012, 5.

7 Palasik 2010, 88.

összefüggésben lehet a gyilkosságsorozattal, de ez nem bizonyított.”⁸

b) Az egykori Főszolgabírói Hivatal épületén (ma általános iskola) lévő emléktábla ezt a 21 nevet örökíti meg.

c) Török Gábor országgyűlési képviselő 1992. március 31-én elhangzott interpellációja már 23 nevet tartalmaz.⁹

d) Zinner Tibor – szintén a Legfőbb Ügyészség említett vizsgálatára hivatkozva – ír „23 vagy annál több személy” meggyilkolásáról.¹⁰

e) Kisfaludy András dokumentumfilmjének rezüméje ugyancsak a Legfőbb Ügyészség vizsgálatára hivatkozva szól 28 halottról, hozzátéve: „Mások szerint az áldozatok száma csaknem száz.”¹¹ A film végén azonban a márványtábla 21 elemű névsora olvasható.

f) Egyre ingoványosabb területre lépve: a Wikipédia vonatkozó szócikke ugyancsak 28 nevet sorol fel forrásmegjelölés nélkül (amit csak minimálisan szűkít, hogy Bognár József és Schleisz-Bognár József a Palasik-könyv ismeretében akár ugyanaz a személy is lehet).¹²

g) Tóth János időközben lemondott polgármester így fogalmazott a jubileumi gyömrői megemlékezésen: „az önszerveződő kommunista rendőrség által elkövetett gyilkosságsorozatnak legalább 28 gyömrői és környékbeli áldozata volt, akiket kegyetlenül meggyilkoltak. A népnyelv szerint azonban ennél sokkal több, akár 100 halottja is lehetett a gyilkosságoknak...”¹³

h) Hanák Tibor filozófus a meggyilkolt gróf Révay Józsefre annak öccse segítségével emlékezik. Utóbbi szerint „összesen 133 személyt” lőttek agyon a tömegmészárlás során.¹⁴

i) Érdeemes szólni Bakonyi János kéziratáról is, amely idézi a São Paulóban élő, de maglódi születésű, helyi szövőmester Faklen Jánost (1911–1997). Őt érettségije előtt a községházán mint „írnok-végrehajtót” alkalmazták, a hadseregben pedig „karpaszományos őrmester” volt.¹⁵ Bakonyi/Faklen szerint a „II. világháború után, a »gyömrői« leszámoló gyilkos különítmény elől sikerült neki külföldre menekülni”. Faklen azt állította, hogy „140 hullát találtak a gombai

8 I. m. 106–107.

9 Lásd a parlamenti naplót: www.parlament.hu/naplo34/190/1900206.html.

10 Zinner 2020, 340.

11 Lásd port.hu/adatlap/film/tv/gyomroi-gyilkosságok-gyomroi-gyilkosságok/movie-54817.

12 Forrás: Gyömrő környéki gyilkosságok. *Wikipédia*, hu.wikipedia.org/wiki/Gyömrő_környéki_gyilkosságok# – v. ö.: Palasik 2010, 96.

13 Forrás: *Signal TV*, 2025. március 24.

14 Révay Istvánra hivatkozva Hanák azzal magyarázza az általa is felelősen, jóval hitelesebbnek tűnő, 22 és a 133 fő közötti ellentmondást, „mert talán ennyit [tehát „csak” 22-t] találtak meg Gyömrőben a fürdő strandkabinjai alatt, vagy ennyien voltak köztük gyömrői lakosok, ezenkívül azonban még sok más embert lőttek agyon a járásból, s a sírok is több helyen voltak.” Azonban nem pusztán az áldozatok számával nincs tisztában az ifjabb Révay és Hanák (de hogyan is lennének: ekkor még bő 10 évet kellett várni a valódi feltáró hivatalos vizsgálatra). Az ő tudomásuk szerint a februártól április végéig zajló tömeggyilkosság egy hétre és egy kollektív „eljárásba” sűrűsödött: „összefogdosták az ügyvédek, orvosokat, protestáns és katolikus papokat és jegyzőket, tehát az »urakat«. Gyömrőbe vitték őket. (...) Hét napig fogva tartották a csoportot, kihallgatásokat rendeztek. A hetedik nap este elengedték őket. »Védelmükre« melléjük adtak néhány nemzetőrt, akik a határban agyonlőtték mindegyiket.” Hanák 1980, 250. Ugyanakkor a 133 főt mégsem Révay István találta ki vagy emlékszik rá rosszul. Egy Móóri Istvánról, Tápiósüly meggyilkolt főjegyzőjéről szóló cikkben lánya, Erzsébet így fejezi be a beszélgetést: „Szükség lenne tanúkra, akik beszélni is mernek. Hiszen nem csak apámékat ölték meg.” Az újságíró záróreakciója: „Százharminchárom embert. Mintha csak a Tanácsköztársaságot ünnepelték volna.” Vigh 1990, 13. V. ö. a *Pesti Hírlap* 1991. június 7-ei (és ezt kiegészítő 19-ei) közleményével, amely a legfőbb ügyészségi vizsgálatnak a gyömrői házasságkötőtermében (június 6-án) tartott ismertetéséről szól: Szilencium után – Gyömrőn (és: Olvasóink kérték).

15 1945 előtt a „karpaszományosok” érettségijük vagy azzal egyenértékű iskolai végzettségük alapján a katonai szolgálatuk alatt tartalékos tisztizhelyettesi kiképzésben részesültek.

erdőben, alig voltak 50 centimétert a föld alatt. Egy kép van a függelékben, 1937-i jegyzőbál (járás) a képen lévők 90%-a a gombai erdőben alussza örök álmát.” Bár Bakonyi nem kérdőjelezi meg hitelességét, azt mégis maga az adatközlő árnyalja (az utókor számára), amikor azt is említi, hogy épp 1945 tavaszán került a frontról hadifogságba: 27 hónapot töltött „Sztálin Jóska »panzióján« a kritikus időszakban”. Faklent egy nagyon jó barátja, kommunista párttag figyelmeztette hazatérése után, hogy egy meg nem nevezett, de mindkettőjük által ismert másik párttag „haragszik” rá: *„addig nem nyugszik, amíg engem is ki nem nyír. Hogy miért haragudott rám az idióta, nem tudom. Talán azért, mert amikor a volt tisztársaimat a községházán (Gyömrőn) kivétel nélkül meggyilkolták, én kimaradtam. Meggyilkolták: Diószegi (sic!) István főjegyzőt, Zambelli (sic!) Béla adóügyi jegyzőt, Bellus Jancsi írnokot, Nagy Béla írnok – végrehajtót, Juhász Sándor iktatót, valójában könyvelő volt. Én szerencsére kimaradtam. (...) Ezek után csak az elmenekülés volt az elfogadható megoldás...”*¹⁶

j) Hunka Béla lánya a családjáról, illetve apjáról összeállított dokumentumgyűjteményében ír a Maglódi Színtársulatról: *„Itt lesznek jó barátok Bellus Jánossal, aki a gyömrői gyilkosságok egyik áldozata a 200-ra becsültek közül!”*¹⁷

A tehát legalább 21 halálos áldozatot szedő gyilkosságsorozatot követően a felelősségre vonás elmaradt. A tettesek azóta elhunytak. Az áldozatok jogi rehabilitációja szintén elmaradt, értsd: jogilag nem lehetséges. És a félelem? Az áldozatok családjába ivódott hallgatás komor üressége vajon elmúlt-e?¹⁸

Maglódon a Polgári Kör állított fel 21 évvel ezelőtt négy kopjafáját:¹⁹ négy rendíthetetlen felkiáltójelet a város szívében, ütőerénél, a patakparton. Igaz, a négy elhunyt mártír neve el-elhangzik a kommunizmus áldozatainak emléknapján, ám életük és haláluk részletes feldolgozásával, látuk, még adós a maglódi helytörténet is. *Bellus János*²⁰ (1905–1945), a Nagykáta járás bírása, holtteste nem került elő. *Diószeghy István*²¹ (1896–1945) főjegyző, holtteste nem került elő. *Juhász Sándor*²² (?–1945) irodatiszt holtteste nem került elő. *Zambelly Béla*²³ (1908–1945), közigazgatási jegyző, a halál oka fejlövés.²⁴

16 Bakonyi 1998, 110–111.

17 Komarikné 2003, II/2. A dokumentumról részletesen szól a 26. lábjegyzet.

18 A Legfőbb Ügyészség vizsgálata után tartott tájékoztatóról szóló egyik cikk így fejeződik be: „És a tényfeltáró beszélgetés még sokáig tartott a gyömrői estében. Végül a legyilkoltak hozzátartozói úgy döntöttek, olyan idők járnak ma is, hogy még mindig nekik kell félniük.” Zelei 1991, 3.

19 A Gyömrőn, a helyi MDF által 1990 novemberében felállított első tábla nem tartalmazott neveket. A 2004. május 12-ei maglódi avatáshoz lásd Stefka, 2004, 4.

20 Vö. Palasik 2010, 94–95., 108–109., Laczkó 1999, 112–113.

21 Vö. Palasik 2010, 89.

22 Török Gábor interpellációja (ahogy Kisfaludy filmje és más forrás is) az ügyészségi elírás vagy tévedés nyomán ecseri áldozatnak nevezi őt. Ezt Gürtler (i. m. 69.) és rá hivatkozva Palasik is korrigálja (i. m. 96.).

23 Vö. Palasik 2010, 99–100.; Borenich 1995, 132–133., 135., 136–139.

24 A Faklen János által említett Nagy Béla, maglódi írnok nevét máshol nem találtam az áldozatok között. Bakonyi egyébként (és ebben is egyedül van) őt maglódi halottként vél tudni. Nála az ötödik „Nádas Sándor irodatiszt”, ám bizonyára nem véletlenül ismerik mások Nádas Bélát – de mint Ecser község főjegyzőjét, lásd például Palasik 2010, 99. Bakonyi kéziratában olvasható még „3 eltűntnek nyilvánított személy, akiknek holttesteit nem sikerült megtalálni. Ezek a következők voltak; Horváth Lajos, Budai Lajos és Szabó Mihály.” És így folytatja: „Az előbb említetteken kívül kezükben volt még id. Gyenes Pali bácsi is, aki két ízben is, 1928–32-ig és 1932–36-ig volt községi bíró. Pali bácsit már éppen vitték volna

Most mégis egy túlélőre szeretném inkább a figyelmet irányítani. Bár a halálos áldozatokkal kapcsolatos borzalmak is nehezen elképzelhetők, ezeknél talán csak a túlélés tragikusabb.²⁵

2. kép: Palasik Mária mond emlékbeszédet 2024. február 23-án a Gyömrői gyilkosságok maglódai áldozatainak emlékművénél.

Forrás: A szerző saját fotója

kivégezni, amikor talán a Jóistén vezérelte oda – a most már – néhai Bíró István főhadnagyot, aki rögtön átlátta a helyzet komolyságát, s rögtön fellépett ellenük és kimentette a kezükből.” Bakonyi 1999, 63–64. Bakonyi első forrása bizonyára a *Pest Megyei Hírlap* azon cikke, amely azt állítja, Török Gábertől kapta meg a „teljes listát”, és „sajtóban, nagy nyilvánosság előtt” először vállalta a közléssel „a mártírokkal szembeni adósság törlesztését”. Igaz, ezen belül azt is hozzáteszi: „A következő személyekről nem lehetett egyértelműen bizonyítani, hogy a gyilkosságok áldozatai, avagy más ok miatt pusztultak el, vagy tűntek el a környéken”: és a felsorolt 12 ecseri, gombai (!), gyömrői, monori (!), úri áldozatnak nevezett személy között olvasható a három állítólagosan eltűnt maglódai személy. Matula 1993, 5.

²⁵ Török Bálint jegyzi meg *A félelemben zárt múlt* recenziójában: „Csodálom [Palasik Mária] lelki erejét, hogy e szörnyűségeket tartalmazó dokumentumokat, melyek a mű alapjául szolgáltak, egyáltalán kézbe tudta venni. S mindezt annak tudatában tette, hogy világosan látta: »jelen munkámmal sem tudtam igazságot szolgáltatni.«” Török 2010, 165.

TÚLÉLŐ(K)

A Maglódon 1906. május 6-án kilencgyermekes szegény, „munkás/paraszt” vallásos családba született *Hunka Béla* a saját erejéből, a testvérek közül egyedül tanult tovább.²⁶ A hat elemi osztály után a fővárosi Liget utcai polgári iskolában (X. kerület) folytatta tanulmányait. Diplomát 1920-ban szerez a Baross Gábor Felső Kereskedelmi Iskolában (VII. kerület). Minden munkát elvállal, hogy fedezze létfenntartása és tanulási költségeit szünetekben, hétvégenként és esténként, akár éjszaka is: volt kifutófiú, boy, téglahordó, kisegítő és kertészeti munkás, péksegéd.

3. kép: Hunka Béla és felesége Grezsák Erzsébet

Forrás: Komarikné Hunka Noémi szíves közlése, 2025

Hunka 1920-tól sportolt a Vasasban és a Maglódi Torna Egyletben: lánya²⁷ szerint „szinte verhetetlen” sakkban, de nagyon jól teniszeznek, és kiváló kapus is volt. A „maglódi futballcsapathoz élete végéig hű maradt. Idősebb korában a csapat elnökségének tagja, annak pénzügyi számviteli munkáját végzi”. Sőt az opera- és irodalombarát apa állandó szereplője a helyi színtársulatnak is.²⁸ 1926–1929 között első munkahelye *dr. Radnay Alajos* hites könyvszakértő revizori irodája. Ezt követően a Gazdák Biztosító Szövetkezetének könyvelője, majd osztályvezető-helyettese, illetve

26 Palasik is leírja 1-1,5 oldalon a két maglódi túlélő, a végül hat hónapi internálásra ítélt tanító, leventeoktató Koritsánszky János és a főkönyvelő Hunka Béla esetét (Palasik 2010, 149–151.), a továbbiakban azonban az idézetek és az adatok forrása az általa összefoglalt eredeti dokumentum, Komarikné Hunka Noémi: *Hunka Béla – A gyömrői rémtettek túlélője – 1945 – Kínszenvedéseinek története az internálás alatt*. Budapest, 2003. február. A kézirat első hét oldala tömörített összefoglaló a túlélő áldozat kisebbik lánya birtokában, illetve a Történeti Hivatalban fellelhető iratok, Hunka Béla feljegyzései és naplója alapján. Húsz oldalnyi kronologikus élettörténetet dolgoz fel a következő rész dokumentumgyűjteménye, amelyet egyoldalas családtörténet egészít ki. Végül az utolsó három oldalt mellékletnek nevezi a szerző: amely a „Legtöbb Ügyészég: Rehabilitáció” címet viseli a tartalomjegyzékben. (Mint látni fogjuk, némileg megtévesztő a „Rehabilitáció” cím, a melléklet mivoltát azonban indokolja, hogy ezt a dokumentumot egészében – fénymásolatban – tartalmazza az összeállítás). A rövid terjedelem és a folyamatos idézés miatt ezen idézetekhez a legtöbb esetben nem rendelek oldalszámokat, illetve hivatkozásokat. Az írásrész nagymértékben támaszkodik Hunka Béla szenvedéstörténete című bejegyzéseimre, amely a *PEMETE (Pest Megye Településtörténetéből)* című blogon 2023. április 23-án jelent meg. (Hunka életútját Palasikhoz hasonló módon, ám sokkal inkább Komarikné Hunka Noémi szöveghasználatával és fordulataival – őt azonban forrásként nem említve – tárgyalja Bellus–Gecsényi 2003, 13–16. („Aki túlélte” című fejezet).

27 Grezsák (Gimesi) Erzsébettel (1909–1997) munkahelyi engedély birtokában (!) köt házasságot 1932. február 6-án, Maglódon (Erzsébet is helyi születésű). Még abban az esztendőben megszületik – és meg is hal – első gyermekük: Erzsébet. Hunka Györgyi 1935-ben látja meg a napvilágot (politikai okokból nem veszik majd fel az orvosi egyetemre, így lesz árszakértő, könyvelő). Hunka Noémi pedig 1943-as születésű (bár angol nyelv és irodalom szakos bölcsészdiplomát szerez, a Szerzői Jogvédő Hivatalnál, majd a Műszaki Könyvkiadóban helyezkedik el). Mindketten gyermektelenek.

28 Hunka Béla életútja cáfolja a korábban idézett Faklen János azon teóriáját, miszerint a gyömrői gyilkosságok maglódi áldozatait hajdani tisztársai lettek volna a községházán. Még Palasik Mária is csak „vélelmezhető motivációkat” – és azok ellenpéldáit! – sorakoztathatta fel könyvében. Palasik 2010, 131–138. Ma sem látunk tisztán e téren, az azonban nem feltétlenül helytálló megállapítás a homályosság kapcsán, hogy Bellus Jánosnak „a nagykövati járás járásbírója lévén semmi köze nem volt Gyömrő járás közigazgatásához”. Palasik ugyanis ennek közvetett igazolásául a bíró édesapját említi, mint „ismert parasztagdát”. Számomra azonban jellemzőbb kapcsolat az, hogy Bellus apósa az a Dobosi István volt, akit maglódi jegyzőként országszerte ismertek egy generációval korábban. Az adat ifj. Bellus János szíves közlése, noha ő nem ebben az összefüggésben említette azt még számomra, 2025. július 18. Dobosi munkásságához lásd Varga 2022, 9–15.)

főkönyvelője: „szakmájában nagyon tehetséges, eszes és ügyes”.

1935 októberétől viszont általában évente három-három hónapot katonáskodik, szintén mint karpaszományos őrmester.²⁹ Megkapja a Felvidéki (1938) és az Erdélyi (1941) Emlékérmet. 1944-ben századát külföldre viszik, ez elől azonban Hunka Béla megszökik és bujkálni kezd.

Hunka Béla Maglód kiürítését követően, 2 napi gyaloglás után 1945. január 23-án tért haza egy fővárosi légópincéből, ahol rövid időre meghúzódott. Házukat lebombázták, kifosztották. Március 19-én 23 órakor vitték el Gyömrőre, ahol *Schwarzstein Tibor* már 1944. december 10. körül kihirdette a november 15-én bevonult oroszok árnyékában a proletárdiktatúrát. (Maga *Steinmetz Miklós* ítélte a gyömrőiek ténykedéseit „túl baloldalinak”). Április 6-ig tartják fogva Hunkát, de nem sikerül a koholt vádakat, állítólagos nyilaspártiságát bizonyítani. Azt mondták, az igazolása rendben van, ennek ellenére kegyetlen körülmények között tartották fogva.

„Bűne” a „jobboldali németbarátság” volt, ami abból „következett”, hogy a német érdekeltségű Anker Biztosító Rt. alkalmazta könyvelőként 1940-től: előbb osztályvezető-helyettes, majd itt is főkönyvelő. Mit sem számított, hogy már 1926-tól tagja volt a Szociáldemokrata Párt maglódi szervezetének; a párt vezetői, Hajdú Márton és Vaskó János később hiába fáradoztak kiszabadításán.³⁰ Pedig a párt könyvelését éppúgy lelkesen ellátta, mint az evangélikus egyház-községét, ahol ugyanez évben már presbiter volt.

4. kép: A maglódi evangélikus templom egy korabeli képeslapon, az 1930-as évek közepén.

Forrás: A szerző saját tulajdona

A gyömrői gyilkosságok kapcsán rendre felmerül a maglódi *Gattyán József*, régi, illegális kommunista, a már említett Bellus János járásbíró szomszédja neve.³¹ Hunkának is ő ígerte meg: „*utána néz, mi a*

29 A dokumentumgyűjtemény 1935-től 1939-ig tartalmaz folytonos adatot, 1940 kimarad (ekkor lesz elhunyt leánytestvére árvájának gyámja), 1941 mellé nem rendeltek időtartamot (csak az emlékérem megkapásának dátumát: ez június 25.). 1942-től május és a korábbiak szerinti október–decemberi időszak tartozik, végül 1944-hez június és november–december. 1943 kimaradásának indoka, hogy munkáltatója két ízben is kéri a behívás alóli mentesítését, mert az aktuális mérlegbeszámolót készítő munkatársukat is elnyelte a háború.

30 Maglód község Igazoló Bizottságának 805/1946. számú határozata 1946. december 7-én Hunkát Szécsi János elnök, Gyenes Pál, G. Tabányi Pál, Nagy Mihály és Vaskó János igazoló bizottsági tagok nevében igazoltnak jelentette ki. 1947. október 2-án Maglód Község Nemzeti Bizottsága (6428/1947) igazolta, hogy Hunka „a múlt rendszerben semmiféle jobboldali pártnak vagy egyesületnek tagja nem volt és ilyen tevékenységet nem fejtett ki”: Szécsi János elnök, Vaskó János (Szociáldemokrata Párt), G. Tabányi Pál (Független Kisgazdapárt), Nagy Mihály (Kommunista Párt), Gyenes Pál (Nemzeti Parasztpárt). Komarikné 2003, II/18–19.

31 Gattyán lett az 1945. január 6-án megválasztott maglódi Munkás- és Paraszttanács (hetes tanács) elnöke, április 23-ától a péteri rendőrség parancsnoka is, júniusban pedig már járási rendőrpáncsnokként adott ki körlevelet. Utóbbi tisztséget Balczer Istvánval, a hírhedt gyömrői rendőrkapitánnyal közösen töltötte be. Palasik 2010, 40., 74–76. Gattyánról korábban a vele szívélyes viszonyban lévő közvetlen szomszédjai sem sejtették, hogy illegális tagja a KMP-nek (Palasik, 2010, 94–95), noha ifj. Bellus János szíves közlése szerint (2025. július 18.) tudták, apja 1919-es kom-

baj, segjt, közbenjár, hogy mihamarabb elengedjék”. De hozzáteszi: „erről senkinek ne beszéljen, titok, majd szól, ha mehet haza”. És este el is engedik azzal, hogy „ne az országúton, hanem a földeken át, a legrövidebb úton menjen haza, ne lássa senki”.

Hunka Béla azonban már tudta, amit a faluban rémülten suttoztak: a gyömrői „igazolás” során az emberek eltűnnek. Úgy élte túl a saját eljárását, hogy nem hallgatott „igazoltatóira”, és „hazaengedése” után nem az általuk „tanácsolt” legrövidebb utat választotta, „sőt amikor útközben talál egy kukoricagórét, oda bemegy, és ott elrejtőzve tölti az éjszakát, majd napvilágnál, kerülőúton megy haza”.³² Akiket nem vallatás, kínzás közben gyilkoltak meg a gyömrői Főszolgabírói Hivatal pincéjében, mint Juhász Sándort, akiről pedig foglalkozásán kívül semmit nem tudunk, azokat hazafelé érte utol a kegyetlen halál (de Bellus János holtteste például elő sem került, őt valószínűleg a vasúti sínek melletti töltés mentén, hazafelé lőtték agyon; Diószeghy is ellenőrizhetetlen körülmények között tűnt el, így aztán a helyi igazoló bizottság távollétében ítélte hivatalvesztésre és vagyonekobzásra, Zambellyt viszont más áldozatokkal a Gomba felé vezető földút melletti erdőszélre kísérték, és ott lőtték föbe, április 19-én).

Hunka Béla tehát fél a „javasolt” úton hazamenni, kerülővel másnapra érkezik csak meg. Még aznap, április 7-én azonban újra letartóztatják. Budapestre, a Csengeri u. 39., majd az Andrássy út 60. alá viszik. A sötét, vizes cellában 11 napot tölt. A család tudott az állandó, őrzítő vízcepegetésekről, a hétrét görnyedésekről, és arról is, hogy a tisztátalan, bűzös cellán (és a wc-ként szolgáló vödörön) egykor *Muráti Lilivel*, a híres színésznővel osztozott. De arról soha nem adott, soha nem mert egyértelmű választ adni családjának sem, hogy közvetlenül, fizikailag mit kellett átélnie.

Miközben a család mindent elkövet a szabadon engedéséért, újabb 18 napot tölt a toloncházban, a Mosonyi utcában. A poloskacsípésektől a hideg cellában aludni sem lehet, csípései elfertőződtek. Az időközben megszületett internáló határozatot végül rendőrhatalósági felügyeletre enyhítik. Hunka, hiszen ártatlan, ez ellen is fellebbez, amit elutasítanak.

20 napot töltött a rendőrhatalósági felügyelet alatt: családján kívül másokkal nem érintkezhetett, nyilvános helyeket nem „látogathatott”, forgalmas utcákon nem tartózkodhatott, közlekedési eszközöket nem vehetett igénybe, postáját ellenőrizték, sajtótermékeket nem birtokolhatott. Mindezt nem a szenvedés részeként sorolom, hiszen az Andrássy út 60.-hoz képest a saját lakás ég és föld – „csak” a tényekhez tartozik.

Ám a 20. napon, 1945. július 24-én a gyömrői rendőrség elviszi őt – minden hivatalos papír

munista volt. Olyannyira hiányzik a gyömrői gyilkosságok Palasiktól már idézett helytörténeti feldolgozása, hogy Gattyán fenti tisztségei ellenére Gürtler kifejezetten arról ír, tudomása szerint maglódi nem volt a Gyömrői járás rendőrei között! I. m. 69. Pedig nehéz nem elgondolkozni azon, hogy a gyilkosságok jelenleg első ismert áldozata (vö. Palasik, 2010, 89.) miért épp a maglódi főjegyző, Diószeghy István volt, és nem a járásközpontból, Gyömrőről valaki.

³² Bellus–Gecsényi 2003, 13., Palasik 2010, 150. „Sötétedésre egy kukoricagórén [búj]t el], magát derékszíjjal a mennyezeti gerendához erősítve és elrejtve, halálfélelemtől reszketve várja meg a reggelt, és közúton megy haza.” Komarikné 2003, 1/1.

és indokolás nélkül. Annak ellenére vitték tehát el, hogy már igazolták őt. Gyömrőn 4 napon át, reggeltől estig tart az újabb kihallgatás: fenyegetik és igyekeznek megfélemlíteni, miközben a „vádak” ugyanazok, amelyek már a Budapesti Igazoló Bizottság előtt sem állták meg a helyüket. A Hunka által is aláírt jegyzőkönyvet meghamisítják, súlyos, hamis vádakkal egészítik ki. Mivel ezt nem írja alá, megpofozzák. Leánya szerint Hunka volt iskola- és katonatársa, egy *Deutsch* nevű nyomozó³³ közli vele: halálra kínozzák, agyonverik, ha nem írja alá az „ú” jegyzőkönyvet.

Másnap valóban beváltani látszanak a fenyegetést: míg egy nyomozó jegyzőkönyvet ír, négy társa az eszméletvesztés határáig üti, rúgja a felsőruházat és cipő nélkül a padlóra rogyó könyvelőt. Bár Hunka immár aláírta a papírt, folytatták a verést, és további vádat is megfogalmaznak: *„ismerje be, hogy egy-két zsidót is agyonvert, de legalábbis besúgása által agyonverték őket, mert maga nyilas... Bejárt a Hűség házába, besúgó volt, ravasz, titokban csinálta, hogy senki se lássa...”* Az utóbbi „vádát” a maglódi Hamar Lajosból verték ki Gyömrőn, aki ugyanekkor állt a gyömrői igazolási „eljárás” alatt. Mivel Hunka így már semmit sem írt alá, a többszöri önkívületi állapotig tartó verésben teljesen eszméletét veszítette.

Hunka Bélát mindezek után *ugyanazon ügyben* (ami tehát jogi nonszensz!³⁴), amelyért a budapesti rendőrség már rendőrhatalósági felügyeletet szabott ki, Gyömrőn e hamis vádak alapján internálásra ítélték. A 4 napos kínzás után a Gödöllői Internáló Táborba hurcolják. Innen annak munkatáborába, a közeli Szt. Jakab Pusztra viszik dolgozni: napi 5–8 m³ fát kell kitermelnie. Időnként Szilvásváradra szállítják fakitermelésre, máskor Mátyásföldre téglahordásra, fakivágásra.³⁵ Noha napokon belül megbetegedett, tüdőgyulladása, gyomorrontása gennyes kötőhártyagyulladása ellenére is dolgoznia kell. A rugdosásban megsérült fogai is begyulladtak, egész feje bedagadt, de a heti termelése így is 19 m³. Orvosi kezelést nem kap. Csak krumplicevest.

A jogi hercehurcát a család folytatja, hiába érnek el azonban Budapesten eredményeket akár a rendőrségen, akár a Belügyminisztériumnál, a gyömrői rendőrség mindezt figyelmen kívül hagyhatja, és Hunka Béla internálás alatt marad. Sőt a budapesti hatóságok jelentkezésére újabb kihallgatásokkal reagál.

Hunka Béla 15 hónapi internálás után, 1946. augusztus 17-én szabadul – de rendőri felügyelet

33 Deutsch Imre eredetileg kárpitos volt (nevét később Deákira magyarosította). Vö. Palasik 2010, 38., 46., 68., 127., 130., 134., 149., 164., 182., 186–187.

34 Hunka Noémi szerint az Igazoló Bizottság 1945. május 29-én úgy javasolta Hunka Bélát állásvesztésre, illetményének megvonására és a törvényesen kiszabható hat hónapi időtartam helyett két évi internálásra, hogy ő maga és tanúi meghallgatását elutasította, miközben Zelenák Olga, Hunka beosztott munkatársa hamis tanúzása mellé felsorakozott feljelentőként, terhelő tanúként és az Igazoló Bizottság tagjaként is ugyanaz a személy (korábbi Anker-munkatárs): Mratskó Aranka. Komarikné 2003, 1/2., Bellus–Gecsényi 2003, 14. Ugyanakkor a dokumentumgyűjteményi rész idézi a budapesti népbírórság mint igazolási fellebbezési bíróság nyilvános tárgyalásán hozott határozatát, illetve annak indokolását, és utóbbi szerint: „Az igazolóbizottság azt a ténymegállapítást, mely szerint igazolás alá vont nyilasérmű volt és nyilaspárt[i] célokra gyűjtött, a fellebbezési bíróság nem találta helytállónak (...). E ténymegállapítást az igazolóbizottság ugyanis *egyedül* [kiemelés tőlem – V. Z.] Zelenák Olga tanúvallomására alapította (...). Egyetlen tanú vallomása, amely egyébként is a bizonyítási eljárás folyamán teljes megcáfolást nyert (...), bizonyítékot nem képez (...).” (Nb. Ig. XIX. 666/945. sz.) Komarikné 2003, 11/19.

35 Dolgoztatják (ás, bunkert bont, aknát szed).” Bellus–Gecsényi 2003, 13. „Aknát szed, bunkert temet, téglát hord, és stb. (IV. 18-án Peczeli Lajos hősi halálát hal aknaszedés közben).” Komarikné 2003, 1/1.

alatt marad. December 7-én a maglódi igazoló bizottság igazolása után a Belügyminisztérium 1947. június 4-én a rendőrhatalósági felügyeletet megszünteti, november 5-én pedig a Budapesti Népbíróság Hunka Bélát „megfeddi és kötelezi 13,40 fill. eljárási költség megfizetésére”, mivel „terhére csak egész kis méretű német barát magatartást állapított meg”, hiszen „ennek sem adott nagyobb körben kifejezést”.

Hunka Béla ügyét 2,5 évig fektették a hatóságok. Közben megkínozták, internálták, hamis tanúvallomást tettek ellene. 1955-ben és '57-ben is beperelték, 9 hónapot töltött előzetes letartóztatásban. Konceptiók perben elítélték, végül mégis felmentették. *„...egészsége a folytonos meghurcoltatások folytán évről évre fokozatosan romlik. A verések okozta és kezeletlen sérülésekből keletkezett daganat (...) a megsérült deréktáji gerincből áthatolt a hasnyálmirigybe, a gyomorba. Elrákosodott. Időközben egy infarktust is átélt. Nagyon hosszú szenvedés után 1978-ban hunyt el”* – írta leánya.

5. kép: A Főszolgabírói Hivatal Gyömrőn, amelynek pincéjében kínozták, vallatták 1945 tavaszán az áldozatokat.
Forrás: Mozaikkép a szerző saját tulajdonában lévő korabeli képeslapról

JOGÉRTELMEZÉSEK

Komarikné Hunka Noémi a Legfőbb Ügyészség tényfeltáró vizsgálatára hivatkozva a Nyomozás Felügyeleti Főosztályhoz fordult azzal, hogy édesapja is a törvénysértések áldozataként fogva tartották és bántalmazták. Az ügyészség 2003. április 11-én a büntethetőséget megszüntető okból a nyomozás teljesítését megtagadta.³⁶ A dokumentum leszögezi: *„A Legfőbb Ügyészség korábbi tényfeltáró vizsgálata megállapította, hogy a gyömrői gyilkosságok sértettjei vétlenül váltak a politikai gyilkosságok áldozataivá. Ugyanezt lehetett megállapítani Hunka Béla ügyében is, akit koholt vádak alapján személyes szabadságától törvénysértő módon megfosztottak, fogvatartása során bűncselekményt megvalósító módon bántalmaztak. Esetében sem volt alapja a rendőrségi őrizetbe vételnek, illetőleg eljárás lefolytatásának, mert az ezekhez feltételül megkívánt törvénysértő magatartás terhére nem volt megállapítható.”* Jóval világosabban fejt ki a Legfőbb Ügyészség csoportvezető ügyésze: *„A hozzátartozók rehabilitációt várnak, egy papírt arról, hogy ártatlanul lettek áldozatok. Jogilag azonban ehhez vizsgálatra lenne szükség, amely után el lehetne mondani, hogy ártatlanul fogták perbe, ítélték el. De Gyömrőn semmilyen eljárás nem folyt. Mert az nem eljárás, hogy valakit elvisznek és agyonlőnek. Jogilag tehát, ha nincs eljárás, ha nincs vizsgálat, az nem lehet törvényellenes, azaz nincs miért rehabilitálni.”*³⁷

Ugyanakkor a Hunkát ártatlanul sújtó bűncselekmények miatti felelősségre vonásnak (és ezek szerint erre hivatkozással a nyomozás teljesítésének is) akadálya egyrészt azok elévülése (ezek időtartama 10 év volt), másrészt az, hogy a gyanúba fogott személyek „már nem élnek”.³⁸ Így lett a gyömrői politikai tömegmészárlásból a jog nyelvén „csak többrendbeli emberölés”.

* * *

1945-ben húsvétvasárnap április 1-jére esett. Hunka Béla pedig 1978. április 1-jén hunyt el. Halálának 45. évfordulójára készített emlékező bejegyzésem felhasználásával készült ez a dolgozat. Úgy éreztem, azon a Húsvéton, Húsvétkor igazán illő megemlékezni a rémtettek maglódi túlélőjéről, a kultúraszertető sportemberről, a kiváló könyvelőről, az áldozat- és segítőkéz evangélikus presbiteréről.

Hunka Béla szenvedéstörténetéből, ahogy a Gyömrő környéki gyilkosságsorozat minden mozzanatából az emberi kegyetlenség, a bosszú és a barbarizmus türemkedik elő véres gennyként a politikai purparlák barnás vörös köpönyege alól. Vajon felteheti-e a helytörténet a kérdést, hogy okulásul szolgált-e mindez számunkra?

³⁶ Nem tudom, mi magyarázza a korábbi legfőbb ügyészségi vizsgálat és az újabb beadvány között eltelt több mint tíz éves időtartam hosszát.

³⁷ Jakubovits 1991, 10.

³⁸ Komarikné 2003, Melléklet/3.

6. kép: Hunka Béla, felesége és legelső gyermekük felújított sírját a maglódi evangélikus („Öreg”) temetőben 2025. október 13-án Komarikné Hunka Noémi (jobbra) jelenlétében szentelte fel Németh Mihály evangélikus lelkész.

Forrás: A szerző saját fotója

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSOK

80 év fájdalom – A gyömrői gyilkosságok 80. évfordulója, 2025. március 24. *Signal Televízió*, www.youtube.com/watch?v=dsXQUWxlR2s

Bakonyi János: *Maglód község története II–III.* Kézirat. Maglód, 1998–1999.

Bellus János – Gecsényi Lajos (szerk.): *A gyömrői áldozatok.* Kézirat. Budapest, 2003.

Borenich Péter: *Bosszú Gyömrőn I–II.* Dokumentumriport. Kossuth Rádió, 1992. február 16. és 23. Forrás: radiojatek.elte.hu/radiojatek/25228/

Borenich Péter: *Bosszú Gyömrőn I–II.* In uő: *A Kádár-villa titka.* Scriptor 12. Budapest, Mécs László Lap- és Könyvkiadó. 131–174.

Böröcz Enikő: Egy nem felejthető áldozat. Csaba Gyula péteri lelkész. *Keresztény Igazság*, 2009. tavasz. 2–8.

Gürtler Magda: *Maglód község története*. Maglód, Maglód Újság Alapítvány – DZL–Kiadó, 1995.

Gürtler Magda – Móczár István – Patkós József – Vémi József: *Maglód a harmadik évezred küszöbén*. Maglód, Maglód Újság Közalapítvány 2002.

Gyömrő környéki gyilkosságok. *Wikipédia*, hu.wikipedia.org/wiki/Gyömrő_környéki_gyilkosságok#

Györi Szabó Róbert: *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon (1945–1956)*. [Budapest], Windsor Kiadó, 1997. 2. javított, bővített kiadás

Hanák Tibor: Filozófus a szintézis előtt. 35 évvel ezelőtt halt meg Révay József. *Új Látóhatár*, 1980. 2. szám. 249–254.

Jakubovits Anna interjúja Balassa Tiborral: Nem tudni, kik a tettesek, és kiket gyilkoltak meg. Lezárult a vizsgálat a gyömrői gyilkosságok ügyében. *Pest Megyei Hírlap*, 1991. május 21. 10.

Kisfaludy András: *Gyömrői gyilkosságok*. Dokumentumfilm, 2003. Operatőr: Nemescsói Tamás, dramaturg: Fakan Balázs, gyártásvezető: Fabók István. Forrás: www.youtube.com/watch?v=QtwcqzdFzaQ

Komarikné Hunka Noémi: *Hunka Béla – A gyömrői rémtettek túlélője – 1945– Kinszenvedéseinek története az internálás alatt*. Kézirat. Budapest, 2003.

Laczkó Pál: Dr. Bellus János. In: Patkós József (szerk.): *Maglódi kalendárium 2000*. Maglód, Maglód Újság Alapítvány [1999]. 112–113.

Matula Gy. Oszkár: A gyilkosok köztünk élnek. Még egyszer a gyömrői mártirokról. *Pest Megyei Hírlap*, 1993. augusztus 7., 5.

Palasik Mária: *Félelembe zárt múlt. Politikai gyilkosságok Gyömrőn és környékén 1945-ben*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010. Standeisky Éva: Tétova újraértelmezések. Magyarország második világháború utáni évei a rendszerváltozás utáni történetírásban. *Élet és Irodalom*, 2012. január 13. 5.

Steffa István: A gyömrői vérbosszú emléke. Maglód mementója az 1945-ben meggyilkolt áldozatoknak. *Magyar Nemzet*, 2004. május 12. 4.

Szilencium után – Gyömrőn. *Pesti Hírlap*, 1991. június 7. 16.

Településközi megemlékezés a gyömrői gyilkosságok 80. évfordulója alkalmából, 2025. április 4. *Tizenhetes Csatorna Maglód*, www.youtube.com/watch?v=Ysuw34RIKUc&t=1185s

Török Bálint: Félelembe zárt múlt. *Magyar Szemle*, 2010. 9–10. 165–169.

Török Gábor parlamenti interpellációja 1992. március 31. www.parlament.hu/naplo34/190/1900206.html

Varga Zoltán: *Közepén patakotska foly. Maglód története a 19. századig*. Maglód, MagHáz Centrum Nonprofit Kft., 2022.

Varga Zoltán: Hunka Béla szenvedéstörténete. *PEMETE (Pest Megye Településtörténetéből)*, 2023. április 23. pemete.blog.hu/2023/04/23/a_gyomroi_remtettek_maglodi_tuleloje?fbclid=IwY2xjawL7CjJleHRuA2FlbQlXMQABHrVr6MB2bdAAIcU4nQsRG3O6ttf92y7muGvLnNkRyHDdHBwGWEdIloluB_xl_aem_DeJWsskZkenrDxFz3gUNQ

Vigh Sándor: Ma is szabadon élnek a gyilkosok. Mészárlás Gyömrőn – Az ügyészség 45 év után kezdett vizsgálatot. *Mai Nap*, 1990. szeptember 30. 12–13.

Zelei Miklós: Csak többrendbeli emberölés. *Délmagyarország*, 1991. június 8. 3.

Zinner Tibor: Célkeresztben az egyházak és tömegeik az „oroszfelszabadító megszállás” idején. In: N. N. (szerk.): *Előadások a kommunizmus bűneiről*. Gellértkonferenciák 2. Budapest, Kommunizmus Bűnei Alapítvány, 2020. 330–345.